

• εκδόσεις βεργος

ΕΒΕΡΕΤ ΡΕΪΜΕΡ

τό σχολείο είναι νεκρό

Τὰ περισσότερα παιδιά τοῦ κόσμου δὲν πᾶνε σχολεῖο. Ἄπ' αὐτὰ πού πᾶνε, τὰ περισσότερα τὸ ἐγκαταλείπουν τὸ συντομότερο δυνατό. Οἱ περισσότερες χώρες τοῦ κόσμου δὲν ἔχουν ἄλλη δυνατότητα παρά νὰ προσφέρουν μιὰ ἐλάχιστη μὴ μορφωση στὰ παιδιά τους, ἐνῶ παντοῦ τὰ ἔξοδα γιὰ τὴν παιδεία αὐξάνονται μὲ γρηγορότερο ρυθμὸ ἀπ' ὅ,τι οἱ σχολικὲς ἐγγραφές καὶ τὸ ἐθνικὸ εἰσόδημα. Τὰ σχολεῖα εἶναι γιὰ τὸν περισσότερο κόσμο αὐτὸ πού ὁ συγγραφέας ὀνομάζει τὰ «καθιερωμένα στηρίγματα τῶν προνομίων», καὶ τὴν ἴδια στιγμή ὅμως εἶναι τὰ κυριώτερα ὄργανα κοινωνικῆς κινητικότητος. Ἄλλὰ μὲ τί ἀντάλλαγμα ἀπέναντι στὴν ἀληθινὴ μάθηση, στὴν ἀληθινὴ δημιουργία καὶ στὴν ἀληθινὴ δημοκρατία; Καὶ μὲ ποῖο τελικὸ ἀντάλλαγμα γιὰ τίς κοινωνίες πού διαιώνιζονται μ' αὐτὸ τὸν τρόπο;

Αὐτὸ εἶναι τὸ φόντο, ὅπου στηρίζεται τὸ σημαντικό, ἐκτεταμένο καὶ διορατικὸ βιβλίον τοῦ Ἑβερτ Ρέιμπερ. Ἡ πιὸ ἐπιγούσα προτεραιότητα στὸ θέμα τῆς μόρφωσης, εἶναι νὰ ἐνδιαφερθοῦμε γιὰ τίς δυνατὲς ἐναλλακτικὲς λύσεις στὴν παιδεία, σχετικὰ μὲ τὸ περιεχόμενο, τὴν ὀργάνωση καὶ τὴ χρηματοδότησή της. Πάνω ἀπ' ὅλα χρειάζομαστε ἐπιγόντως ἐναλλακτικὲς ἀπόψεις πάνω στὴν ἴδια τὴν παιδεία, στὴ φύση της καὶ στὶς δυνατὲς λειτουργίες της, στὶς κοινωνίες τοῦ μέλλοντος.

EBERET PEIEMEP. TŌ SXHLEIO EIVAI YEKPO

ΕΒΕΡΕΤ ΡΕΪΜΕΡ

ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΕΙΝΑΙ ΝΕΚΡΟ

Μετάφραση Ρήνας Ζήση

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΒΕΡΓΟΣ

Τίτλος προοισίου

School is Dead

Μετάφραση

Ρίγα Ζήση

Στοιχειοθεσία

Μ. Γεροντής, Δεσφενίων 46

Τηλ. 3624.940

Ἐπιμέλεια εξωφύλλου

Τατιάνα Βολανάκη

Ὁλοκλήρωση

Δεκέμβρης 1976

υπογραφικῆς ἐργασίας

Everett Reimer, 1971

©

Copyright γὰ τὴν ἑλληνικὴ ἔκδοση

Ἐκδόσεις Π. Βέργος, Σόλωνος 128, Ἀθήνα, Τηλ. 3606.207

Κεντρικὴ διάθεση

Ἀθανάσιος Κασσιανίδης, Ζ. Πηγῆς 3, Τηλ. 3603.234

Σημείωση για τούς ἀναγνώστες

Στὴν Ἀμερικὴ ἡ λέξις «σχολεῖο» χρησιμοποιεῖται ἀκόμα μὲ ἀντὶ τὸ πὸν οἱ Ἕλληνοι ἐκδότιες μου μοῦ λένε πὼς εἶναι ἡ μεσαιωνικὴ ἔννοια — δηλαδή, περιλαμβάνοντας κάθε ἐκπαιδευτικὸ ἴδρυμα κάθε ἐπιπέδου, μαζί καὶ τὰ Πανεπιστήμια. Τὴν χρησιμοποιῶ ἡ αὐτὴ τὴν ἔννοια.

Ἐμεῖς οἱ Ἀμερικανοὶ βρισκόμαστε ἐπίσης πίσω καὶ μὲ ἄλλους τρόπους. Πρέπει ἀκόμα νὰ μάθουμε, γιὰ παράδειγμα, πὼς ὁ κόσμος δὲν εἶναι τὸ σιρεῖδι μας. Ἐξακολουθοῦμε νὰ πιστεύουμε πὼς οἱ ἐπαναστάσεις γίνονται κυρίως μὲ ὅπλα. Ἐξακολουθοῦμε νὰ ἐξαρτιόμαστε ἀπὸ ἓνα μίγμα ἐπιστήμης καὶ χρημάτων γιὰ νὰ λύνομε τὰ σοβαρὰ προβλήματά μας. Ἄν καὶ αὐτοὶ οἱ ἀναχρονισμοὶ δὲν εἶναι ἄγνωστοὶ στοὺς ἄλλους λαούς, ἔξω ἀπ' τὴν Ἀμερικὴ, πὸν μιλοῦν ἀγγλικά, εἶναι, εὐτυχῶς, σ' αὐτοὺς λιγότερο συνηθισμένοι καὶ ἴσως λιγότερο δηλητηριώδεις. Πιστεύω ὅτι αὐτὸ ὀφείλεται στὴν καλύτερη ἐμπειρία παρὰ στὰ καλύτερα γονίδια. Αὐτὴ ἡ ἐμπειρία — πὼς ὑπάρχει ζωὴ μετὰ τὴν αὐτοκρατορία πὸν δὲν χρειάζεται νὰ πεθάνει κανεὶς γιὰ νὰ τὴν ἀπολαύσει, αὐτὴ ἡ ἱστορία τῆς Βρετανικῆς Αὐτοκρατορίας — εἶναι τὸ σημαντικότερο διαθέσιμο στοιχεῖο γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς θεωρίας τῆς εἰρηρικῆς ἐπαναστατικῆς ἀλλαγῆς. Ἐφόσον ἡ εἰρηρικὴ ἐπανάσταση εἶναι τὸ μήνυμά μου, ἔχω ἐλπίδες πὼς τὰ ἐμπόδια τῆς ὀρολογίας ἀνάμεσα σὲ μένα καὶ στοὺς μὴ Ἀμερικανούς, ἀναγνώστες μου θ' ἀντισταθμιστοῦν μὲ τὸ πλεονέκτημα αὐτοῦ τοῦ ὑπέροχου σχεδίου.

Ἡ γιαγιά μου ἤθελε νά μορφωθῶ, γι' αὐτό
μέ κράτησε μακριά ἀπ' τὸ σχολεῖο.

Μάργκαρετ Μήντ

Εισαγωγή

Το βιβλίο αυτό είναι το αποτέλεσμα μιας συζήτησης με τον Ίβαν Ίλλιτς, που κράτησε 15 χρόνια. Συζητήσαμε για πολλά θέματα, αλλά κυρίως για την παιδεία και το σχολείο και, τελικά, για τις λύσεις που υπάρχουν στο θέμα των σχολείων.

Ο Ίλλιτς κι εγώ συνατηθήκαμε στο Πουέρτο Ρίκο, όπου είχα πάει το 1954, σαν γραμματέας της Έπιτροπής Ανθρωπίνου Δυναμικού της Κοινοπολιτειακής Κυβέρνησης, με το καθήκον του προσδιορισμού των αναγκών του νησιού σε ανθρώπινο δυναμικό και της κατάρτισης ενός εκπαιδευτικού προγράμματος που να τις ικανοποιεί. Το Πουέρτο Ρίκο βρισκόταν τότε στην πορεία μιας γρήγορης εκβιομηχάνισης, και οι ύπολογοισμοί μου έδειχναν πως, αν οι ανάγκες της οικονομίας σε ανθρώπινο δυναμικό έπρόκειτο να ικανοποιηθούν, τότε οι ρυθμοί άποτυχίας σ' όλοκληρο το σχολικό σύστημα έπρεπε να μειωθούν. Τα πάντα έγιναν προκειμένου να μειωθούν αυτοί οι ρυθμοί και πράγματι, μειώθηκαν για λίγο, αλλά πολύ σύντομα ήταν φανερό πως ή μείωση αυτή ήταν σε βάρος του ποιοτικού επιπέδου και, έπομένως, ήταν χωρίς σημασία.

Ο Ίλλιτς ήρθε στο Πουέρτο Ρίκο το 1956, ύστερα από πρόσκληση του καρδινάλιου Σπέλμαν, για να οργανώσει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα για ιερείς της Ν. Υόρκης, που ανήκαν σε ένορίες Προτορικανών μεταναστών. Σύντομα βρήκαμε κοινά ενδιαφέροντα και πολλά κοινά σημεία και προβλήματα της εκκλησίας και του σχολείου. Το 1960, ο Ίλλιτς έφυγε για το Μεξικό!

1. Το 1961 ο Ίβαν Ίλλιτς, ή Φιοντόρα Στανκίφ και ο ιερέας Τζέρεμι Μόρρις ίδρυσαν την CIDOC, που αρχικά ονομάστηκε Κέντρο Πολιτικής Διαμόρφωσης, στη Κουερναβάκα. Τα πρώτα έξη χρόνια το κέντρο άσπασε λήθηκε κυρίως με εκπαιδευτικά προγράμματα άποστολών στη Λατινική Α-

καί, ὅποτε ἀπὸ λίγο, ἔφυγα κι ἐγὼ γιὰ τὴν Οὐάσιγκτον, γιὰ νὰ ἐργαστῶ στὴν *Συμμαχία γιὰ τὴν Πρόοδο*. Ἀρχίσαμε νὰ μελετᾶμε συγχρόνως τὰ προβλήματα τῆς παιδείας στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ, ποὺ ἐμφανίζονταν ὅμοια μὲ τοῦ Πονέρο Ρίκο, ἀλλὰ σὲ μιὰ ἐκτεταμένα μεγαλύτερη κλίμακα. Πολὴ γρήγορα εἶδαμε κι οἱ δύο μας καθαρά, ὅτι οἱ χώρες τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς γιὰ πολλὰ χρόνια δὲν θὰ εἶχαν τὴν δυνατότητα νὰ προσφέρουν σχολεῖα σὲ ὅλα τὰ παιδιά τους. Τὴν ἴδια, ὅμως, στιγμή ἡ ἐκπαίδευση ἐμφανίζοιαν ὅταν ἡ βασικὴ ἀνάγκη τῶν χωρῶν αὐτῶν. Ὅχι σύμφωνα μὲ τὴ δική μας γνώμη μόνο, ἀλλὰ καὶ τὴ γνώμη τῶν πολιτικῶν κομμάτων καὶ τῶν ἡγετῶν τῶν χωρῶν αὐτῶν. Τὸ 1968 ἀρχίσαμε μιὰ ἐπίσημη ἔρευνα πάνω σ' αὐτὸ τὸ δίλημμα καθὼς καὶ στοὺς δυνατοὺς τρόπους ἐπίλυσής του.

Ἡ ἀνάλυσή μας γιὰ τὰ σχολεῖα γρήγορα ἐπεκιάθηκε καὶ σὲ ἄλλους θεσμοὺς καθὼς καὶ στὴ δομὴ τῆς κοινωνίας ποὺ τὰ σχολεῖα ὑπηρετοῦν. Ἀρχικὰ νομίσαμε πὼς τὸ σχολεῖο εἶναι ἓνας βραδυνκίνητος θεσμὸς σὲ μιὰ ὅλο καὶ πιὸ ἀποδοτικὴ τεχνολογικὴ κοινωνία. Ἀργότερα θεωρήσαμε τὰ σχολεῖα σὰ μιὰ ἀπαραίτητη ἐπιστήριξη γιὰ μιὰ τεχνολογικὴ κοινωνία ποὺ ἡ ἴδια —ἀπὸ μόνη τῆς— δὲν εἶναι βιώσιμη. Ὁ ἀπλούστερος τρόπος περιγραφῆς τῶν ἀντιθέσεων αὐτῆς τῆς κοινωνίας εἶναι ἡ ὑπογράμμισις τῆς ὑπόσχεσης ποὺ δίνει, ἀπεριόριστος προόδου γιὰ ἀπεριόριστο ἀριθμὸ ἀνθρώπων. Ὁ παραλογισμὸς τοῦ ἰσχυρισμοῦ αὐτοῦ εἶναι φανερός ἀπὸ τὴν ἀναγνώριση τῆς ἀνάγκης γιὰ τὸν ἔλεγχο τῶν γεν-

μερικῆ. Αὐτὴ ἡ περίοδος τελείωσε τὸν καιρὸ περίπου ποὺ ὁ Ἴλλις δημοσίευσε ἓνα ἄρθρο, στὸ περιοδικὸ τῶν Ἰηρουϊτῶν «Ἀμερικῆ», μὲ τὸν τίτλο «Ἡ ἀσχημὴ ὄψη τῆς φιλανθρωπίας», ποὺ ἔθετε σὲ σοβαρὴ ἀμφισβήτηση τὴν ἰδέα ἀποστολῆς Βορειοαμερικανῶν στὶς χώρες τοῦ Τρίτου Κόσμου. Ἀπὸ τὸ 1967 ἡ CIDOC ἔχει συγκεντρωθεῖ στὴν ἀνάλυση διαφόρων συγχρόνων θεσμῶν καὶ ἰδιαίτερα τοῦ σχολεῖου. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτῆ ἡ CIDOC ὀργάνωσε τὸ σεμινάριο πάνω στὶς ἐναλλακτικὰ λύσεις στὸ θέμα τῆς παιδείας, ποὺ διευθύνω ἐγὼ.

Ἡ CIDOC εἶναι ἓνα μέρος ὅπου συναντιοῦνται οἱ ἄνθρωποι ποὺ θέλουν νὰ διδάξουν. Δὲν ἔχει πρόγραμμα, οὔτε ἐπιχορηγήσεις, διπλώματα ἢ πιστοποιητικά, καὶ δὲν ἀπαιτεῖ ἀκαδημαϊκὰ προσόντα ἀπὸ τοὺς μαθητὲς ἢ τοὺς δασκάλους τῆς. Οἱ μαθητὲς καὶ οἱ δάσκαλοι ἔρχονται στὴ CIDOC ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου, καὶ κυρίως ἀπὸ τὴ Βόρειο Ἀμερικῆ. Ἡ συνεννόησις γίνεται στὰ ἀγγλικά, ἰσπανικά, γαλλικά, γερμανικά καὶ πορτογαλικά καὶ, καμιά φορά, καὶ σ' ἄλλες γλώσσες. Ἡ ἰσπανικὴ γλώσσα διδάσκεται ἐντατικά ὡς ἐπάγγελμα,

ηήσεων, αλλά ο έλεγχος των γεννήσεων εξαρτάται ο ίδιος από την πρόοδο. Άκόμα και με τον σημερινό ρυθμό αύξησης του πληθυσμού, την μέρα που τα παιδιά θά μπορούν να φοιτούν στα σχολεία τόσο χρονικό διάστημα ώστε να μπορούν, τα σχολεία, να επιδοούν σηματορικά πάνω στο ρυθμό γεννήσεων, ο πληθυσμός της γης θάχει ήδη τριπλασιαστεί. Και αυτό ισχύει χρησιμοποιώντας συντηρητικούς υπολογισμούς. "Αν οι σύγχρονες λατρικές τεχνικές γίνονταν προσιτές σε εφύτερη κλίμακα, ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού της γης θά διπλασιάζοταν; Έμεις έχουμε αρκετά άερα και αναπνέουμε μόνο και μόνο γιατί αφήνουμε τα φτωχά χωριά να πεθαίνουν με ρυθμό δέκα φορές μεγαλύτερο απ' ό,τι τα προπομοδχα χωριά.

Την περασμένη δεκαετία ο πραγματικός ρυθμός με τον όποιο τα αγαθά των μοντέρνων θεσμών επεκτάθηκαν και στους άδικημένους ανθρώπους του κόσμου είναι ελάχισια μεγαλύτερος από τον ρυθμό αύξησης του πληθυσμού. Σε μία κατά κεφαλή βάση τα άτομα ώφελήθηκαν όριακά, αν ώφελήθηκαν καθόλου.

Μέρος του προβλήματος βρίσκεται στην αδυναμία των μοντέρνων θεσμών, μαζί και των σχολείων. Το μεγαλύτερο, όμως, μέρος του προβλήματος βρίσκεται στην ύπόσχεση για άπεριόριστη πρόοδο. "Όπως ο κόσμος έχει τώρα οργανωθεί, το ιστορικό επίπεδο στην Ίνδία μπορεί ν' ανεβεί μόνο αν ανεβεί το ιστορικό επίπεδο στις ΗΠΑ. Παρ' όλ' αυτά, μία αύξηση του μέσου εισοδήματος στις ΗΠΑ κατά 30% είναι δύο φορές το συνολικό εισόδημα του μέσου Ίνδου. Η αύξηση της παγκόσμιας κατανάλωσης, ώστε να φτάσει το επίπεδο των ΗΠΑ, θά είχε σαν αποτέλεσμα την αύξηση της κατανάλωσης καυσίμων ήλων και άλλων πενήγια φορές, την αύξηση της χρήσης σιδήρου και άλλων φορές και της χρήσης άλλων μετάλλων πάνω από διακόσιες φορές. Μόλις αυτά τα επίπεδα πλησιάσουν το επίπεδο κατανάλωσης στις ΗΠΑ θά τριπλασιασθούν ξανά καθώς επίσης και ο πληθυσμός της γης. Τέτοιοι υπολογισμοί οδηγούν σε συμπεράσματα τόσο παράλογα, όσο και η βάση απ' όπου προέρχονται. Αν είναι δυνατό

2. Ο σημερινός ρυθμός αύξησης του πληθυσμού στην Κίνα είναι τριπλάσιος του σημερινού παγκόσμιου ρυθμού. (Ένωμένα Έθνη, Δημογραφικές Στατιστικές, Έτήσιες Αναφορές).

να υπάρχει πρόοδος χωρίς τέλος. Και όμως τα σχολεία και τα άλλα σύγχρονα ιδρύματα αυτό υπόσχονται. Αδτή είναι και ή υπόσχεση τής επισημης και τής τεχνολογίας, πού δέν περιορίζεται από την λογική. Αδτή είναι ή υπόσχεση, πού γέννησε τα σχολεία και τους μοντέρνους θεσμούς, πού κι αυτοί με τή σειρά τους τήν προπαγανδίζουν. Τα σχολεία είναι οδοιῶδες στοιχείο ενός κόσμου όπου ή τεχνολογία βασιλεύει.

Οί αντιθέσεις ενός τέτοιου κόσμου αρχίζουν να γίνονται φανερές. Άπεικονίζονται καλύτερα στο σχολείο και μπορούν να διορθωθούν αν ή εκπαίδευση απελευθερωθεί από το σχολείο, ώστε οί άνθρωποι να μπορέσουν να μάθουν τήν αλήθεια σχετικά με τήν κοινωνία, μέσα στην οποία ζούν.

Στήν πορεία τής παραπάνω ανάλυσης, αναπτύχθηκε μιá έρμηνεία τής ιστορίας του ανθρώπου, τήν οποία, αν και σύντομη και άτελή, πρέπει ό αναγνώστης να προσεταιριστεί. "Οταν οί τεχνικές, οί θεομοί και οί ιδεολογίες ήταν πρωτόγονες, οί άνθρωποι ζούσαν μέσα σε σχετική ισότητα και έλευθερία επειδή δέν υπήρχαν επαρκή μέσα κυριαρχίας. Καθώς οί τεχνικές, οί θεομοί και οί ιδεολογίες αναπτύσσονταν, άρχισαν να δημιουργούν και να διατηρούν σχέσεις κυριαρχίας και προνομίου. Από τή στιγμή εκείνη, οί κοινωνίες πού πείναν να κυριαρχήσουν πάνω σε άλλες, έπομένως και ή παγκόσμια ιστορία, χαρακτηρίζονται από μιá αλληλοκυριαρχία τάξεων και προσώπων σε σύγκρουση με προσπάθειες για τήν καθιέρωση ισότητας. Καθώς ή αποτελεσματικότητα των τεχνικών μέσων αυξάνεται και οί ιδεολογίες κερδίζουν σε διορατικότητα, αρχίζουν συνεχώς ν' απειλούν με διατάραξη τήν προνομιακή δομή τής κοινωνίας. Οί θεομοί χρησιμοποιούνται σαν αντίδραση στις απειλές αυτές, έλέγχοντας τή χρήση των τεχνικών μέσων και διασυνδλώνοντας τις ιδεολογίες. Καθώς εκδηλώνονται επαναστατικά κινήματα, οί θεομοί αναδιαρθρώνονται σε μιá ενόρτερη βάση, επεκτείνοντας τα προνόμια σε περισσότερους ανθρώπους, αλλά πάντοτε, τήν ίδια στιγμή, διατηρώντας τή δομή των προνομίων. Αδτή ή άποψη δέν οδηγεί αναγκαστικά σε μιá τζεφφεροονιακή³ έποψία των θε-

3. Θωμάς Τζέφφερσον (1743 - 1826). Συντάκτης τής Διακήρυξης

σιων. Παρά τὰ ιστορικά στοιχεία, ἡ δυνατότητα δημοκρατικῶν θεσμῶν παραμένει, ἐφόσον οἱ ἄνθρωποι θὰ εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ χρησιμοποιήσουν τοὺς θεσμοὺς αὐτοὺς γιὰ δημοκρατικοὺς σκοποὺς.

Θὰ ἤθελα νὰ μορφοῦσα νὰ πῶ ὅτι ἡ παραπάνω παράγραφος περιέχει καὶ τὴν τελευταία ὑπεραπλούστευση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ. Δυστυχῶς δὲν μπορῶ. Προσπάθησα νὰ ἐπικυρώσω τοὺς ἰσχυρισμούς μου, νὰ παρουσιάσω ἀποδείξεις γι' αὐτούς, νὰ δώσω στοιχεῖα πὸν νὰ τοὺς ἐπιβεβαιώσουν καὶ νὰ δικαιώσω τὶς ἀξιολογήσεις μου, ἀλλὰ δὲν περιμένω νὰ ἰκανοποιήσω τοὺς κανόνες τῆς ἀκαδημαϊκῆς μόρφωσης. Γιὰ νὰ τὸ πετύχω αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ γράψω τὸ βιβλίο αὐτὸ ὄχι τῶρα, ἀλλὰ ἕνα τελεῖως διαφορετικὸ βιβλίο ὕστερα ἀπὸ εἴκοσι χρόνια. Προτίμησα, ὅμως, νὰ τὸ γράψω τῶρα γιατί θέλω νὰ ζήσω ὥστε νὰ τὸ δῶ νὰ γίνεται μιὰ αὐτοεκπληρούμενη προφητεία. Ὑστερα ἀπὸ εἴκοσι χρόνια μπορεῖ ἴσως νὰ μὴ ζῶ.

Ἡ ἀποψή μου γιὰ τὴν ἱστορία δὲν καταλήγει σὲ μιὰ ἀμερόληπτη ἐκτίμηση τῶν σχολείων, οὔτε τῆς κοινωνίας ὅπου ἀνήκουν, ἀλλὰ σὲ μιὰ καταγγελία καὶ τῶν δύο. Τὰ σχολεῖα ἀντιμετωπίζονται ὡς στερεότυπο παρὰ ὡς ὄροι συγκεκριμένης ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς. Τὰ σχολεῖα εἶναι, ἀπλῶς, πολὺ μεγάλα γιὰ νὰ συμπεριφερθοῦν συγκεκριμένα. Οἱ ἐναλλακτικὲς λύσεις στὸ ζήτημα τῶν σχολείων, ἐφόσον ἀντιτίθενται σὲ μιὰ ἀπλή μειωρῶσις, ἀπαιτοῦν νὰ προχωρήσει κανεὶς, πέρα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τῶν αἰσίων, σὲ μιὰ ἀνάλυση τῶν οὐσιωδῶν χαρακτηριστικῶν τῶν σχολείων. Παρ' ὅλ' αὐτά, ἀντιμετωπίζοντας ἀφρημένα τὸ θέμα, οἱ ἄνθρωποι δύσκολα θὰ ἀναγνώριζαν τὸν ἐναντὶ τους σὺν μαθητῆς, δασκάλους ἢ γονεῖς ἢ σὲ οποιοδήποτε ἄλλο συγκεκριμένο ρόλο σὲ σχέση μὲ τὸ σχολεῖο. Μερικοὶ ἴσως νὰ αἰσθανθοῦν τὸν ἐναντὶ τους σὺ νὰ παίζει τὸν ρόλο τοῦ προδότη σὲ μιὰ συναμοσία ἀδικίας. Ἀλλὰ αὐτὸ θὰ ἀποτελοῦσε μιὰ λαθεμένη ἀντίληψη τοῦ βιβλίου.

Ἐπάρχουν ἄδικοι ἄνθρωποι στὸν κόσμον, καὶ ὁ κόσμος εἶναι

τῆς Ἀνεξαρτησίας τῶν ΗΠΑ. Ἐπέρμαχος τῆς αὐτονομίας τῶν πολιτειῶν. Ἰδρυτὴς τοῦ Ρεπουμπλικάνικου Κόμματος καὶ πρόεδρος τῶν ΗΠΑ. Σ.π.Μ.

ἄδικος, ἀλλὰ δὲν εἶναι οἱ ἄδικοι ἄνθρωποι, ποὺ κυρίως τὸν
 ἐφτιαξαν ἔτσι. Ὁ κόσμος εἶναι ἄδικος ἐπειδὴ βασίζεται κυρίως
 σὲ λανθασμένους θεομούς. Αὐτοὶ οἱ θεομοί, μὲ τὴ σειρὰ τους, δὲν
 εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ οἱ συλλογικὲς συνήθειες τῶν ἀτόμων, ἀλ-
 λά τὰ ἄτομα μπορεῖ νὰ ἔχουν κακὲς συνήθειες χωρὶς νὰ εἶναι
 κακοὶ ἄνθρωποι. Γενικά, οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν συνείδηση τῶν
 συνηθειῶν τους, ἰδιαίτερα τῶν καθιερωμένων συνηθειῶν τους.
 Ἡ θεικὴ θέση αὐτοῦ τοῦ βιβλίου εἶναι πὸς οἱ ἄνθρωποι μπο-
 ροῦν νὰ συνειδητοποιήσουν τὶς κακὲς καθιερωμένους συνήθειές
 τους καὶ νὰ τὶς ἀλλάξουν. Ὁ κόσμος θὰ ἦταν τότε καλύτερος,
 φτιαγμένος ἀπὸ ἀνθρώπους ἀκόμη ἀτελεῖς. Ὑπάρχουν, βέβαια,
 ὀρισμένοι ἄνθρωποι ποὺ ξέρουν πὸς ἔχουν κακὲς συνήθειες, ἀλ-
 λά δὲν θέλουν νὰ τὶς ἀλλάξουν. Καὶ ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι ποὺ δὲν
 ἐξετάζουν τὶς κακὲς τους συνήθειες ἀπὸ φόβο ὅτι ἡ συνείδησή
 τους θὰ διαταραχθεῖ. Αὐτὸ εἶναι τὸ χειρότερο ποὺ μπορεῖ νὰ πεῖ
 καρεῖς γιὰ τὸν περισσότερο κόσμο. Ἀρκεῖ, ὅμως, νὰ ἐξηγήσουμε
 πὸσο πῶς χειρότερος μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ κόσμος ἀπὸ τοὺς ἀνθρώ-
 πους ποὺ ζοῦν σ' αὐτόν.

Ἡ πραγματικότητα σχετικὰ μὲ τὰ σχολεῖα εἶναι καὶ τὰ
 δύο καὶ καλύτερη καὶ χειρότερη ἀπ' ὅ,τι περιγράφηκε ἐδῶ. Ἄλ-
 λοι ἔχουν καταφέρει κάτι παραπάνω ἀπὸ μιὰ συγκεκριμένη περι-
 γραφὴ καὶ ἡ ἐργασία τους ἀποτελεῖ ἓνα ἀπαραίτητο βοήθημα
 στὴν παρούσα ἀνάλυση. Ὁ Τόμ Μπράουν, ὁ Τσάου Μπράουν,
 ἡ δεσποινὶς Πήις καὶ τὰ παιδιά καὶ οἱ δάσκαλοι ἀπὸ τὶς ἀφη-
 γήσεις τοῦ Τζῶριζ Ντένισον⁴ καὶ τοῦ Τζόναθαν Κοζόλ,⁵ εἶναι
 μερικὰ παραδείγματα ἀπὸ προσπάθειες ποὺ ἔγιναν γιὰ τὴν πα-
 ρουσίαση τῆς πραγματικότητος τοῦ σχολείου. Ἐνα μοντέλο γε-
 νικῆς περιγραφῆς καὶ ἀνάλυσης τῆς θεσμικῆς συμπεριφορᾶς ὑ-
 πάρχει σὺν τὸ βιβλίον τοῦ Φλόυντ Ἄλπορτ μὲ αὐτὸ τὸν τίτλο.⁶ Αὐ-
 πᾶμαι γιὰτὶ ἡ ἀναγνώριση ἑνὸς τόσο μεγάλου δάσκαλου — ποὺ
 τὸν συναντοῦμε ἔξω ἀπὸ τὸ σχολεῖο — πρέπει νὰ συνοδευθεῖ ἀπὸ
 τὰ στοιχεῖα, μιᾶς τόσο φτωχῆς γνώσης.

4. Τζῶριζ Ντένισον. Οἱ ζωὲς τῶν παιδιῶν: Ἡ ἱστορία τοῦ πρώτου
 σχολείου τοῦ δρόμου, Random House, 1969.

5. Τζόναθαν Κοζόλ, «Θάνατος σὲ νεαρὴ ἡλικία» Penguin 1968.

6. Φλόυντ Ἄλπορτ, «Θεμιτὴ Συμπεριφορὰ», Chapel Hill Press 1933.

Αὐτὸ τὸ βιβλίον ὀφείλει πολὺ περισσότερον ἀπ' ὅσα μπορῶ νὰ θυμηθῶ, χωρὶς νὰ ὑπολογίσουμε αὐτοὺς τοὺς ὁποίους χρωστῶ εὐγνωμοσύνη. Μερικοὺς, ὅμως, πρέπει νὰ τοὺς ξεχωρίσω. Ἄν δὲν ὑπῆρχε ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Ράλφ Μπόρσον μπορεῖ νὰ μὴν εἶχε γραφτεῖ ποτέ. Ἡ συνεργασία ποῦ μοῦ πρόσφερε ἡ CIDOC, ἦταν ζωτικῆς σημασίας καὶ μοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἐργασθῶ ἐκτενῶς μὲ τὸν Ἰλλιτς, νὰ δημοσιεύσω προηγούμενα χειρόγραφα καὶ νὰ τὰ συζητήσω μὲ σπουδαστὲς καὶ μὲ συνεργάτες της. Πολλοὶ ἐκπαιδευτικοί, οικονομολόγοι καὶ πολιτικοὶ ἡγέτες τῆς Δαιτικῆς Ἀμερικῆς, τῶν ΗΠΑ καὶ τῆς Εὐρώπης ἔλαβαν μέρος στὴν ἀνάληψη ποῦ ὁ Ἰλλιτς καὶ ἐγὼ διευθύνουμε. Οἱ περισσοῦτεροι ἀναφέρονται στὸ κείμενο καὶ στὶς σημειώσεις. Θέλω ἐπίσης ν' ἀναγνωρίσω τὴν ἀνεκτίμητη βοήθεια ποῦ μοῦ πρόσφεραν, κατὰ τὴν ἐκδοση, ὁ Τζόρτζιαν Μπίσοπ, ὁ Τζὼν Χόλι, ἡ Μόνικα Ρένμουσι, ἡ Τζόαν Ρέμπλ καὶ ὁ Νιένις Σάλλιβαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι σπουδαστὲς τῆς CIDOC μὲ τοὺς ὁποίους συζήτησα παλαιότερα χειρόγραφα. Τὸ χρέος ποῦ ὀφείλω στὴ γυναίκα μου, τοὺς γιούς καὶ τὶς κόρες μου, γιὰ χρόνια κριτικῆς συζήτησης σχετικὰ μὲ τὸ σχολεῖο καὶ τὰ ἄλλα ζητήματα τῆς ζωῆς, δὲν εἶναι μικρότερο. Κανεὶς ἀπὸ τοὺς συνεργάτες μου δὲν εἶναι ἄμεσα υπεύθυνος γιὰ ὅ,τιδήποτε ἀναφέρεται σ' αὐτὸ τὸ βιβλίον. Ἀκόμη καὶ ὁ Ἰλλιτς μπορεῖ νὰ διαφωνεῖ μὲ ὀρισμένα σημεῖα του. Ὅταν θὰ ἔχει ἐκδοθεῖ εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ διαφωνῶ καὶ ἐγὼ. (Μ' αὐτὴ τὴ φράση τελειῶνε ἡ εἰσαγωγὴ στὸ πρῶτο χειρόγραφο μου ποῦ δημοσιεύθηκε, γιὰ πρώτη φορὰ, ἀπὸ τὴν CIDOC στὴν Κοινοβιαία τοῦ Μεξικοῦ, τὸ 1970. Τέσσερα κεφάλαια ἀπ' αὐτὸ ἔχουν ἀφαιρεθεῖ καὶ προστέθηκαν ὀκτὼ καινούργια. Ἡ φράση ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύει).

«'Αν οί καρχαρίες ήταν άνθρωποι», ρώτησε τόν κύριο Κ., ή κόρη τής σπιτονοικοκυράς του, «θά φερόντουσαν τότε καλύτερα στά μικρά φαράκια;» «Βέβαια», απάντησε αυτός, «έν οί καρχαρίες ήταν άνθρωποι, θά έκτιζαν στη θάλασσα γερά κουτιά γιά τά μικρά φαράκια. Έκει μέσα θά έβαζαν όλων τών ειδών τις τροφές, φυτά και μικρά ζωάκια. Θά πρόσεχαν ώστε τά κουτιά νά έχουν πάντα φρέσκο νερό, και θά ξπαιρναν κάθε απαραίτητο μέτρο υγιεινής. Όταν, γιά παράδειγμα, κανένα φαράκι θά πληγωνόταν στά πτερύγιά του, θά τοῦ τὸ έδεναν άμέσως, ώστε νά μή πεθάνει μέσα στους καρχαρίες προτού νά έρθει ή ώρα του. Γιά νά μήν είναι τά φαράκια ποτέ λυπημένα θά γίνονταν μεγάλα πάρτυ στό νερό. Γιατί τά εὔτυχισμένα φάρια είναι πιό νόστιμα άπό τά λυπημένα. Και, φυσικά, θά υπήρχαν και σχολεία στά μεγάλα κουτιά. Έκει τά μικρά φαράκια θά μάθαιναν πώς νά μπαίνουν κολυμπώντας στό στόμα τών καρχαριών. Θά χρειάζονταν, γιά παράδειγμα, γεωγραφία γιά νά μπορούν νά έρουν τούς καρχαρίες πού θά τειμπέλιαζαν κάπου εκεί. Τὸ κύριο μάθημα θά ήταν, φυσικά, ή ήθική μόρφωση τών μικρῶν φαριών. Θά διδάσκονταν πώς τὸ σπουδαιότερο και τὸ ώραιότερο πράγμα γιά ένα μικρό φαράκι είναι νά προσφέρει τόν έαυτό του χαρούμενα, και πώς όλα πρέπει νά πιστευθουν στους καρχαρίες, και πάνω άπ' όλα όταν λένε πώς θά φτιάξουν ένα ώραίο μέλλον. Θά τά μάθαιναν ότι τὸ μέλλον τους είναι σίγουρο μόνο έφόσον μάθουν νά υπακούουν. Και πώς πρέπει νά αποφεύγουν όλες τις ταπεινές, ύλιστικές και μαρξιστικές τάσεις και νά πληροφοροῦν άμέσως τούς καρχαρίες άν κάποιος άπ' αυτά θά εἶχε τέτοιες τάσεις...

«'Αν οί καρχαρίες ήταν άνθρωποι, θά υπήρχε, βέβαια, και τέχνη. Θά υπήρχαν ώραιες εικόνες με δόντια καρχαριών, σέ υπέροχα χρώματα, με τά στόματά τους και τούς λαιμούς τους σά γνήσια γήπεδα έπου κανείς μπορεί νά κυλιστεί και νά παίξει. Τά θέατρα στό βυθό τής θάλασσας θά έδειχναν έργα με μικρά ήρωικά φαράκια νά κολυμποῦν ένθουσιασμένα μέσα στό λαιμό τών καρχαριών, και ή μουσική θά ήταν τόσο όμορφη πού θά οδηγούσε τά φαράκια σά σέ όνειρο, και αυτά κάνοντας τις πιό όμορφες σκέψεις θά κυλούσαν μέσα στό λαιμό τών καρχαριών. Και θά υπήρχε, βέβαια, και θρησκεία... πού θά δίδασκε ότι ή άληθινή ζωή άρχίζει ύσυστασιακά μέσα στά στομάχια τών καρχαριών. Και άν οί καρχαρίες ήταν άνθρωποι, τότε τά μικρά φάρια θά έπαιναν νά είναι ίσα μεταξύ τους, έπως τώρα. Μερικά θά είχαν θέσεις και θά ήταν πάνω άπό τ' άλλα. Και τά μεγαλύτερα φάρια θά είχαν δικαίωμα νά τρώνε τά μικρότερα. Και αυτό θά ήταν υπέροχο γιά τούς καρχαρίες, γιατί τότε θά μπορούσαν νά καταδροχθίζουν άκόμα μεγαλύτερες μουκιές. Και τά πιό σπουδαία άπό τά μικρά φάρια, αυτά πού θά είχαν θέσεις, θά διάταζαν τά άλλα. Και θά γινόντουσαν δάσκαλοι, άξιωματικοί και μηχανικοί πού φτιάχνουν κουτιά. Με λίγα λόγια, θά μπορούσε νά υπάρξει πολιτισμός στη θάλασσα μόνο άν οί καρχαρίες ήταν άνθρωποι».

Μπέρτολτ Μπρέχτ: Kalendergeschichten

1. Γιατί κατηγορούνται τὰ σχολεία

Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τῶν παιδιῶν, σ' ὅλον τὸν κόσμον, δὲν πηγαίνει σχολεῖο. Τὰ περισσότερα ἀπ' τὰ παιδιά ποὺ πάνε, τὸ ἐγκαταλείπουν ὕστερα ἀπὸ λίγα χρόνια. Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἄρχισαν μ' ἐπιτυχία τὸ σχολεῖο δὲν κατορθώνουν νὰ προχωρήσουν σ' ἓνα ψηλότερο ἐπίπεδο. Τὰ στοιχεῖα τῆς UNESCO δείχνουν ὅτι μόνο σὲ μιὰ μικρὴ μειοψηφία κρατῶν τὰ μισὰ ἀπὸ τὰ παιδιά κατορθώνουν νὰ τελειώσουν τὸ δημοτικόν.¹ "Ὅλοι, ὅμως, μαθαίνουν κάτι ἀπ' τὸ σχολεῖο. Αὐτοί, ποὺ ποτὲ δὲν κατάφεραν νὰ πάνε, μαθαίνουν ὅτι τὰ ἀγαθὰ τῆς ζωῆς δὲν εἶναι γι' αὐτοὺς. Αὐτοί, ποὺ τὸ ἐγκαταλείπουν γρήγορα, μαθαίνουν ὅτι δὲν εἶναι ἄξιοι γιὰ νὰ ἀπολαύσουν τὰ ἀγαθὰ τῆς ζωῆς. Καὶ αὐτοί, ποὺ δὲν καταφέρνουν νὰ προχωρήσουν πέρα ἀπ' τὸ σχολεῖο, μαθαίνουν πῶς τὸ σύστημα μπορεῖ νὰ χτυπηθεῖ, ὄχι, ὅμως, ἀπὸ τοὺς ἴδιους. "Ὅλοι τους μαθαίνουν ὅτι τὸ σχολεῖο εἶναι τὸ μονοπάτι πρὸς τὴν ἐγκόσμια σωτηρία καὶ ἀποφασίζουν πῶς τὰ παιδιά τους θὰ φθάσουν ψηλότερα ἀπ' ὅ,τι οἱ ἴδιοι.²

Γιὰ τοὺς περισσότερους ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἀνήκουν στὴ σημερινὴ γενιά, οἱ ἐλπίδες τους, πῶς τὰ παιδιά τους θὰ ὠφεληθοῦν ἀπ' τὸ σχολεῖο περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἴδιους, θὰ ἀποδειχθοῦν μάταιες. Τὰ σχολεῖα εἶναι πολὺ ἀκριβὰ γιὰ τὴν πραγματοποίησιν αὐτῶν τῶν ἐλπίδων. Γιὰ πολλοὺς ἴσως οἱ ἐλπίδες αὐτὲς νὰ φαίνονται πραγματοποιήσιμες, καὶ πάλι ὅμως τὰ φαινόμενα δημιουργοῦν αὐταπάτες

1. Σύμφωνα μὲ στοιχεῖα τῆς Unesco, ἀκόμα καὶ στὶς πιὸ ἀναπτυγμένες χῶρες μόνον ἓνα μικρὸ τμῆμα τῶν μαθητῶν τῆς πρώτης τάξης τοῦ δημοτικοῦ τελειώνει τὸ δημοτικόν. (Unesco, Στοιχεῖα Ἰεργραφῶν, Ἔτησιες Ἀναφορές).

2. Ἡ ἀνάπτυξη αὐτῆς τῆς ἀντίληψης τῆς κοινωνίας, ἀναφέρεται στὸ βιβλίον τοῦ Ρέιμοντ Γουίλιαμς, Κουλτούρα καὶ Κοινωνία, 1780 - 1950, Penguin 1961.

που αναζωπυρώνονται από την πληθωριστική υποτίμηση των ακαδημαϊκών χαρτιών. Όλο και περισσότερα διπλώματα θα δίνονται, αλλά θα σημαίνουν έλο και λιγότερα πράγματα, και ως προς την ύλη και το περιεχόμενο της μάθησης, αλλά και ως προς τα επαγγελματικά προσόντα και το πραγματικό εισόδημα.

Σ' όλες τις χώρες, τα σχολικά έξοδα αυξάνονται γρηγορότερα απ' ό,τι οι σχολικές έγγραφες και το έθνικό εισόδημα. Παρ' έλο που ή συμμετοχή των σχολικών εξόδων στο έθνικό εισόδημα επιτρέπει την άργη αύξησή τους, καθώς το έθνικό εισόδημα ανεβαίνει, έν τούτοις, δέν μπορεί νά εξακολουθήσει ή άνοδος των σχολικών εξόδων μέ την σημερινή αναλογία. Στο Πουέρτο Ρίκο, για παράδειγμα, το 1965, το έθνικό εισόδημα ήταν δέκα φορές μεγαλύτερο από το εισόδημα του 1940. Στην περίοδο αυτή, οι σχολικές έγγραφες ήσαν περισσότερο από διπλάσιες, ένω τα σχολικά έξοδα πολλαπλασιάστηκαν 25 φορές.³

Κι όμως, άκόμα και το 1965, λιγότεροι από τούς μισούς Πορτορικανούς μαθητές συμπλήρωσαν τά έννια σχολικά χρόνια⁴ και ή αναλογία των μαθητών που έφτασε στις μεγαλύτερες τάξεις χωρίς νά μάθουν ανάγνωση ήταν μεγαλύτερη από ό,τι πριν 25 χρόνια. Το Πουέρτο Ρίκο, μέ τούς άπόλυτους ρυθμούς ανάπτυξής του, δέν άποτελεί, βέβαια, τυπικό παράδειγμα, είναι, όμως, τυπικό παράδειγμα, ως προς τις ζωτικές σχέσεις των ρυθμών αυτών μεταξύ τους. Πίνακες που καταρτίστηκαν πάνω στα έξοδα, των άφρικανικών και των άσιατικών χωρών για την εκπαίδευση, και που επιβεβαιώνονται από το Διεθνές Ίνστιτούτο Έκπαιδευτικού Προγραμματισμού, άντανακλούν την ίδια εικόνα, καθώς και μελέτες στη Βρετανία και στις περισσότερες χώρες της Δυτικής Εύρώπης.^{5 6} Τελευταίες μελέτες στις ΗΠΑ άναφέρουν ότι θα χρειαζόντουσαν όγδόντα δισεκατομμύρια δολάρια επιπλέον, προκειμένου νά πρα-

3. «Τό Δημόσιο Σχολείο», μία εικονογραφημένη άναφορά, Τμήμα Δημοσίας Έκπαίδευσης, Κοινοπολιτεία του Πουέρτο Ρίκο, 1967.

4. Τό Δημόσιο Σχολείο, 1967.

5. Μονογραφές, Διεθνές Ίνστιτούτο Έκπαιδευτικού Προγραμματισμού, Παρίσι.

6. Σύμφωνα μέ τά στοιχεία του Όργανισμού Οικονομικής και Πολιτιστικής Ανάπτυξης για τις χώρες - μέλη (Παρίσι). Μελέτη Νο 1, για τό Συνέδριο πάνω στην Πολιτική Μορφωτικής Άναπόξευς.

γματοποιηθούν οι εκτιμήσεις των εκπαιδευτικών σχετικώς με τις απαιτήσεις ενός επαρκούς σχολικού συστήματος.⁷ Ακόμα και η διευθέτηση του πολέμου στην Ίνδοκίνα θα απαιτούσε μόνο ένα μικρό τμήμα αυτού του ποσού.

Το συμπέρασμα είναι αναπόφευκτο: καμία χώρα στον κόσμο δεν είναι ικανή να προσφέρει στο λαό της την εκπαίδευση που απαιτείται, μέσω των σχολείων. "Αν εξαιρέσουμε λίγες πλούσιες χώρες, και μερικές άλλες πού, ακόμα, δεν έχουν εκτεθεί στο δηλητήριο της ανάπτυξης, καμία χώρα στον κόσμο δεν μπορεί να προσφέρει στο λαό της τα σχολεία που ζητά απ' τους πολιτικούς αρχηγούς του. Οι συνεχείς προσπάθειες για την ικανοποίηση της ζήτησης κολλεγιακών σπουδών, που υπάρχει στις ΗΠΑ, θα καταδικάζαν την μειονότητα των μαύρων, καθώς και άλλων φυλών, σε μια ατέλειωτη προσμονή για επαρκή μόρφωση. Η Ίνδια, η Νιγηρία και η Βραζιλία, για γενιές, δεν θα μπορούσαν παρά ν' άρνούνται στην πλειοψηφία των λαών τους τα πάντα, εκτός από μία ελάχιστα στοιχειώδη εκπαίδευση, προκειμένου να μπορεί μία ελάχιστη μειοψηφία να απολαμβάνει τα αγαθά της παιδείας, που και αυτή, σε σύγκριση με το επίπεδο των ΗΠΑ, θεωρείται αξιολύπητα ανεπαρκής. Οι οικονομολόγοι, που ασχολούνται με θέματα ανάπτυξης, υποστηρίζουν πως οι χωρικοί της Ίνδίας, οι θεριστές της Αλαμπάμα και αυτοί από το Χάρλεμ που πλένουν πιάτα, δεν χρειάζονται περισσότερο μόρφωση παρά μόνο όταν ο κόσμος θα είναι σε θέση να τους απορροφήσει σε καλύτερα επαγγέλματα. Τα επαγγέλματα όμως αυτά θα δημιουργηθούν από άλλους, που πρέπει, έπομένως, να έχουν προτεραιότητα στο θέμα της μόρφωσης.⁸ Αυτό, όμως, το επιχείρημα άγνοει πολλά οικονομικά, δημογραφικά καθώς και πολιτικά γεγονότα της ζωής. Η οικονομική ανάπτυξη, όπου υπάρ-

7. Οι εκτιμήσεις αυτές βασίζονται σε δύο μελέτες που τις ανάλαβε το 1969 το Γραφείο Εκπαίδευσης των ΗΠΑ. Δύο ομάδες εκπαιδευτών, που εργάσθηκαν ανεξάρτητα, ανέλαβαν να εκθέσουν τις ανάγκες της στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης. Αυτές οι στατιστικές δεν δημοσιεύθηκαν, αλλά τα αποτελέσματα διατίθενται από τον Κ. Πάρσεϋ, Διευθυντή του Γραφείου Οργανώσεως και Μεθόδων, Υπουργείο Υγείας, Εκπαίδευσης και Εθιμικής.

8. Φρέντερικ Χάρμπισον και Τσάρλς Α. Μέγιερ, "Ανθρώπινο Δυναμικό και Εκπαίδευση: Περιφερειακές Μελέτες για την Οικονομική Ανάπτυξη, Mc Graw - Hill, 1965.

χει, βελτιώνει κυρίως τὸ βιοτικό ἐπίπεδο ἐκείνων, πού ἤδη ζοῦν ἀνετα, φουσκώνει τοὺς προϋπολογισμοὺς τῆς ἀσφάλειας καὶ τοῦ στρατοῦ, καὶ ὑποστηρίζει τίς ἀγορὲς τῶν πιδ ἀναπτυγμένων χωρῶν. Ὁ πλῆθυσμὸς αὐξάνει μὲ ρυθμὸ πολὺ πιδ γρήγορο ἀπὸ τὸν ρυθμὸ πού ἐπεκτείνονται, μέσω τῶν σχολείων, οἱ πραγματικές εὐκαιρίες μὲρφωσης, ὥστε ἡ ἀναβολὴ τῆς μὲρφωσης τῶν μαζῶν δὲν κάνει τίποτα ἄλλο παρὰ νὰ δημιουργεῖ ἕνα δυσκολότερο ἔργο γιὰ τὸ μέλλον. Ἄπ' τὴν ἄλλη μεριά οἱ ἄνθρωποι δὲν θὰ μειώσουν οἰκιοθελῶς τὸν ρυθμὸ τῶν γεννήσεων ἐφόσον εἶναι σὲ θέση ἀκόμα νὰ ἀπολαμβάνουν ὄχι μόνο ἕνα κατώτατο ὄριο μὲρφωσης, ἀλλὰ καὶ τὴν κοινωνική κινήτικότητα πού ἡ μὲρφωση συνεπάγεται.⁹

Ἄν ὑπῆρχε μία μόνο δύναμη στὸν κόσμιο, ἡ αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ θὰ μπορούσε ἴσως νὰ ἀπαγορευθεῖ αὐθαίρετα. Σ' αὐτὸν τὸν κόσμιο, ὅμως, ἔτις ὅπως εἶναι, τὸ νὰ ἀγνοοῦμε τὴν ἀπαίτηση τοῦ λαοῦ γιὰ μὲρφωση εἶναι ὄχι μόνο ἠθικά ἀδικαιολόγητο, ἀλλὰ καὶ πολιτικά ἀδύνατο — ἐκτὸς ἂν πρόκειται γιὰ στρατιωτικές κυβερνήσεις. Γιὰ τὸν περισσότερο κόσμιο, τὸ νὰ ἐμποδίζει κανεὶς τοὺς ἄλλους νὰ ἔχουν παιδιὰ, εἶναι μία βλοκλωρωτικά ἀπαράδεκτη πολιτική.

Ἐνῶ τὰ παιδιὰ, πού δὲν πῆγαν σχολεῖο εἶναι τὰ πιδ ἀδικημένα, οἰκονομικά καὶ πολιτικά, ψυχολογικά ἴσως νὰ ὑποφέρουν λιγότερο. Οἱ Ἰνδιάνοι τῶν Ἄνδεων, καὶ οἱ χωρικοὶ τῶν Ἀσιατικῶν καὶ Ἀφρικανικῶν φυλῶν ἀνῆκουν σὲ κοινότητες πού δὲν ἔχουν σχολεῖα ἢ πού τὰ ἔχουν μόνο γιὰ τὰ παιδιὰ τῆς ἑλίτ. Οἱ γονεῖς καὶ οἱ καπποῦδες τους ποτὲ δὲν εἶδαν τὰ σχολεῖα σὰν ἕνα μέρος ὅπου θὰ μπορούσαν νὰ στείλουν τὰ παιδιὰ τους. Παρ' ὅλα αὐτὰ ξέρουν, ὅμως, τί εἶναι τὰ σχολεῖα. Τὸ νὰ πᾶς στὸ σχολεῖο, σημαίνει ὅτι θὰ

9. Μία ἀνάλυση δημογραφικῶν στοιχείων σὲ πολλές ἀναπτυσσόμενες χώρες δείχνει: ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν παιδιῶν πού γεννιοῦνται ἀπὸ τίς γυναῖκες στὴ διάρκεια τῆς γόνιμης περιόδου τῆς ζωῆς τους, μειώνεται ἀξιοσημεῖωτα ὅς ἀφορᾷ τίς γυναῖκες πού πῆγαν σχολεῖο γιὰ παραπάνω ἀπὸ τέσσερα ὡς ἕξη χρόνια, καὶ εἰδικότερα στὶς ἀστικές περιοχές. Μία λεπτομερὴς μελέτη σχετικά μὲ τὴν μείωση τῶν γεννήσεων στὴν Ἰαπωνία, δείχνει ὅτι ἂν καὶ ἡ μὲρφωση καὶ ἡ παραμονὴ σὲ ἀστικές περιοχές, συνδέονται στατιστικά μὲ χαμηλότερο ρυθμὸ γεννήσεων, ὁ πιδ κρίσιμος παράγοντας εἶναι ἡ μετατόπιση τῆς οἰκογένειας ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ ἀγροτική ἀπασχόληση σὲ μοντέρνα ἀστικά ἐπαγγέλματα. (Ἄιρήν Τιοῦμπερ, Ὁ πλῆθυσμὸς τῆς Ἰαπωνίας, Princeton University Press, 1958).

ἐγκαταλείψεις τὴν παραδοσιακὴ ζωὴ, θὰ μεταφερθεῖς σ' ἓνα διαφο-
ρετικὸ μέρος, θὰ ἀφήσεις πίσω τὰ φυσικὰ σύνορα τῆς δουλειᾶς τοῦ
μουαλοῦ καὶ τῆς γλώσσας καὶ θ' ἀντικαταστήσεις τὴν παραδοσιακὴ
τροφὴ, τὰ ρούχα καὶ τὶς συνήθειες, μ' αὐτὲς μιᾶς μεγαλύτερης ἢ
πιο μακρινῆς πόλης. Οἱ γονεῖς συχνὰ προτιμοῦν νὰ κρατήσουν τὰ
παιδιά τους στὴν παραδοσιακὴ κοινότητα, πού περιορίζεται στὴν
οἰκογένεια καὶ στίς διασκευάσεις πού τὰ πρωτόγονα μέσα μποροῦν
νὰ προσφέρουν. Ξέρουν, ὅμως, ὅτι αὐτὸ σημαίνει τὴν διαρκή κυ-
ριαρχία τῶν ἄλλων ἐπάνω τους, τὴν διαρκή ἐξάρτησή τους ἀπὸ
ἄλλους σὲ καιροὺς πείνας, πολέμου καὶ ἀρρώστιας, καὶ τὴν ὀλοένα
καὶ μεγαλύτερη ἀπομάκρυνσή τους ἀπὸ αὐτοὺς πού ἀπολαμβάνουν
τὰ πλούτη, τὴν δύναμη καὶ τὸν σεβασμὸ. Ὅταν θὰ φθάσει ἡ ὥρα
τῆς ἐκλογῆς, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἀμόρφωτους γονεῖς, σ' ἕλον
τὸν κόσμο, θ' ἀποφασίσουν νὰ στείλουν τὰ παιδιά τους στὸ σχολεῖο.

Οἱ πρῶτοι αὐτοὶ μαθητὲς ἀντιμετωπίζουν δυσκολότερες σι-
γμὲς ἀπὸ τ' ἀδελφία τους, πού γι' αὐτὰ τὸ σχολεῖο ἦρθε πολὺ ἄρ-
γά, καὶ δὲν καταφέρνουν νὰ μείνουν γιὰ πολὺ στὸ σχολεῖο. Στὴ
Λατινικὴ Ἀμερικὴ, τὸ 1960, οἱ μισοὶ ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τῆς πρῶ-
της τάξης ποτὲ δὲν προχώρησαν στὴ δεύτερη, καὶ οἱ μισοὶ ἀπὸ τοὺς
μαθητὲς τῆς δευτέρας τάξης ποτὲ δὲν πῆγαν στὴν τρίτη.¹⁰ Τὰ τρία
τέταρτα τῶν μαθητῶν ἐγκατέλειψαν τὸ σχολεῖο προτοῦ μάθουν ἀνά-
γνωση. Ἔμαθαν ὅμως ὅτι δὲν κάνουν γιὰ τὸ σχολεῖο, ἔμαθαν πόσο
φτωχικὰ ἦταν τὰ ρούχα τους, πόσο κακοὶ οἱ τρόποι τους, καὶ πόσο
ἀνόητοι ἦταν σὲ σύγκριση μ' αὐτοὺς πού προχώρησαν στίς μεγαλύ-
τερες τάξεις. Αὐτὸ τοὺς βοήθησε νὰ δεχθοῦν τὰ μεγαλύτερα προνό-
μια καὶ τὴν δύναμη τῆς ἀξίας μειοψηφίας καθὼς καὶ τὴ δική τους
ἀντίστοιχη φτώχεια καὶ πολιτικὴ ἀδυναμία. Ὅμως δὲν ἦταν ἔτοι-
μοι σὰν τὰ μεγαλύτερα ἀδελφία τους νὰ δεχθοῦν τοὺς περιορισμοὺς
τῆς παραδοσιακῆς τους μοίρας. Τὸ νὰ πάει κανεὶς γιὰ λίγο μόνο
στὸ σχολεῖο τοῦ προξενεῖ μεγάλη δυσἀρέσκεια. Ὅσο περισσότερο
καιρὸ ἕνας ἀποτυχημένος μαθητὴς πῆγε σχολεῖο, τόσο περισσότε-
ρο τὸν πληγώνει πού ἀπορρίφθηκε. Τὸ παιδί πού δὲν ἔμαθε ποτὲ
νὰ διαβάξει μπορεῖ ἀκόμα νὰ δεχθεῖ τὴν κατωτερότητά του σὰ γε-

10. Ἀπὸ στοιχεῖα τῆς Οἰκονομικῆς Ἀποστολῆς γιὰ τὴν Λατινικὴ Ἀ-
μερικὴ, Σαντιάγκο Χιλῆς.

γονός τῆς ζωῆς. Ὁ μαθητὴς ποὺ προχωρεῖ στὶς μεγαλύτερες τάξεις ἴσως νὰ καταλάβει ὅτι δὲν διαφέρει σὲ τίποτα ἀπὸ τὰ παιδιὰ τοῦ δημάρχου, τοῦ ἔμπορα ἢ τοῦ δασκάλου παρὰ μόνον στὸ ὅτι ἐκεῖνα διαθέτουν τὰ λεπτὰ καὶ τὴν ἐπιρροή ποὺ χρειάζονται γιὰ νὰ προχωρήσουν στὸ γυμνάσιο ἢ στὸ κολλέγιο, ἐνῶ αὐτὸς θὰ πρέπει νὰ μείνει πίσω ἐπειδὴ δὲν τὰ διαθέτει: ὅλα αὐτά. Γι' αὐτόν, εἶναι πολὺ σκληρὸ νὰ δεχθεῖ τὸ γεγονός ὅτι τὰ παιδιὰ αὐτὰ θὰ ἐξασκοῦν καλύτερα ἐπαγγέλματα, θὰ κατέχουν ὑψηλότερες θέσεις, καὶ θὰ κερδίζουν τὰ ὠραιότερα κορίτσια, μόνον καὶ μόνον ἐπειδὴ μπόρεσαν νὰ μείνουν στὸ σχολεῖο περισσότερο ἀπὸ ἐκεῖνον.

Ὁ κόσμος τῶν νικητῶν; Ἄν αὐτὸ ἦταν ὅλο, τότε ἴσως νὰ ὑποστηρίζαμε ἀκόμα τὰ σχολεῖα. Ἀλλὰ οἱ νικητὲς αὐτοῦ τοῦ παιγνιδιοῦ ἔχουν παράξενη τύχη. Οἱ Ὀθωμανοὶ εὐνοῦχιζαν τοὺς ὑποψήφιους γιὰ διοικητικὲς θέσεις. Τὰ σχολεῖα καθιστοῦν τὸν φυσικὸ εὐνουχισμὸ ἀνώφελο, γιατί κάνουν αὐτὴ τὴ δουλειὰ πιὸ ἀποτελεσματικὰ ἤδη ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Αὐτὴ εἶναι, βέβαια, μιὰ ἀπλοϊκὴ μεταφορά. Παρ' ὅλο ποὺ ὑπάρχουν στοιχεῖα ὅτι τὰ κορίτσια τὰ καταφέρνουν καλύτερα στὸ σχολεῖο ἀπ' ὅτι τ' ἀγόρια, αὐτὸ ἀναμφίβολα ὀφείλεται περισσότερο σὲ κοινωνικοὺς παράγοντες παρὰ σὲ φυσικοὺς. Ἡ παραπάνω μεταφορά περισσότερο ὑποτιμᾷ παρὰ ὑπερεκτιμᾷ τὰ γεγονότα. Τὸ σχολεῖο τιθασεύει —κοινωνικὰ εὐνουχίζει— καὶ τ' ἀγόρια καὶ τὰ κορίτσια μέσω μιᾶς διαδικασίας πολὺ πιὸ εἰσδυτικῆς ἀπ' ὅτι ἡ καθαρὴ ἐπιλογὴ ἀνάλογα μὲ τὸ φύλο. Τὸ σχολεῖο ἀπαιτεῖ προσαρμογὴ προκειμένου νὰ ἐπιζήσει κανεὶς καὶ ἔτσι διαμορφώνει τοὺς μαθητὲς ὥστε νὰ ὑποτάσσονται στοὺς κανόνες τῆς ἐπιβίωσης.¹¹ Ἐὰν τὸ νὰ μάθεις τὸ ἐπίσημο σχολικὸ πρόγραμμα εἶναι τὸ πρωταρχικὸ κριτήριον, τότε αὐτὸ δὲν θὰ ἦταν τόσο κακό, ἂν καὶ θὰ ὑποκαθιστοῦσε τὴν μάθηση αὐτοῦ, ποὺ ὁ Γουάιτχεντ καὶ ἄλλοι φιλόσοφοι ἀποκάλυψαν νεκρὴ γνώση γιὰ μιὰ ἀληθινὴ μάθηση. Τὰ οὐσιαστικὰ κριτήρια ἐπιβίωσης εἶναι ἀκόμα χειρότερα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πλοῦτο καὶ

11. Ὁ Ρίτσαρντ Χόγκαρτ περιγράφει λαμπρὰ τὴν ψυχολογικὴ ἐπίδραση τῶν σχολείων πάνω σὲ ὑπότροφους μαθητὲς ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ ἐργατικὴ τάξη, στὸ βιβλίον, Ἡ χρησιμότητα τῆς Μόρφωσης: Μεταβαλλόμενα μοντέλλα στὴν ἀγγλικὴ μαζικὴ παιδεία, Chatto & Windus, 1957. Penguin 1958.

τήν ἐπιρροή τῶν γονιῶν, περιλαμβάνουν καί τήν ἱκανότητα νά νικᾷ στο παιχνίδι, καί αὐτό εἶναι ἐκεῖνο, πού σύμφωνα μέ τόν Τζῶν Χόλτ καί ἄλλους διορατικούς δασκάλους, μαθαίνουν κυρίως στό σχολεῖο οἱ ἐπιτυχημένοι μαθητές.¹² Ἡ, ὅπως τὸ ἔθεσε ὁ Μένκεν, τὸ βασικό πράγμα πού μαθαίνουν στό σχολεῖο οἱ μαθητές εἶναι πῶς νά λένε ψέμματα. Αὐτὸ δύσκολο μπορεῖ γὰρ τὸ ἀποφύγει κανεὶς, τὴν στιγμή πού ἡ ἐπιδίωξη στό σχολεῖο παίξει ἀποφασιστικό ρόλο στό βαθμὸ τῶν προνομίων καί τῆς δύναμης πού ὁ μαθητὴς θὰ ἀπολαμβάνει: σὰν ἐνήλικος.

Τὸ νά λέμε ὅτι τὰ σχολεῖα διδάσκουν τὴν προσαρμογὴ καί συγχρόνως διδάσκουν τοὺς μαθητές πῶς νά νικοῦν στό παιχνίδι: δὲν εἶναι καθόλου ἀντιφατικό. Γιατί τὸ νά νικᾷ στο παιχνίδι εἶναι μιὰ μορφή προσαρμογῆς. Οἱ δάσκαλοι προσωπικὰ μπορεῖ νά ἐνδιαφέρονται γι' αὐτὰ πού μαθαίνουν τὰ παιδιά, ἀλλὰ τὸ σχολικό σύστημα ἀναφέρει μόνο τοὺς βαθμοὺς πού παίρνουν. Οἱ περισσότεροι μαθητές μαθαίνουν νά ὑπακούουν στοὺς κανόνες πού τὰ σχολεῖα μποροῦν νά ἐπιβάλλουν, καί νά παραβαίνουν τοὺς ἄλλους. Ἀλλά, ἐπίσης, οἱ διάφοροι μαθητές μαθαίνουν, σὲ διαφορετικὸ βαθμὸ, νά ὑπακούουν στοὺς κανόνες, νά τοὺς ἀγνοοῦν ἢ νά τοὺς ἐκμεταλλεύονται. Αὐτοὶ πού τοὺς ἀγνοοῦν τελείως γίνονται οἱ ἀποτυχημένοι, καί μαθαίνουν κυρίως ὅτι δὲν ἀνήκουν στό σχολεῖο ἢ στὴν κοινωνία πού τὸ σχολεῖο ἀντιπροσωπεύει. Αὐτοὶ πού συμμορφώνονται μέ τοὺς κανόνες γίνονται οἱ ἐξαρτημένοι παραγωγοὶ καί καταναλωτὲς τῆς τεχνολογικῆς κοινωνίας. Αὐτοὶ πού νικᾷ στο παιχνίδι: τοῦ σχολεῖου γίνονται οἱ ἐκμεταλλευτὲς τῆς κοινωνίας. Ἐκεῖνοι πού ἐπηρεάζονται ἀπ' τὴν πειθαρχία τοῦ σχολεῖου τὸ λιγότερο, εἶναι αὐτοὶ πού ἀκολουθοῦν χωρὶς πρόβλημα τίς ἐντολές του καί δὲν αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη νά τίς παραδιάσουν. Εἶναι, ἢ γίνονται: ἀριστοκράτες ἢ ἐπαναστάτες. Αὐτὸ, ὅπωςδήποτε, συνέβαινε προτού τὰ σχολεῖα ἀρχίσουν νά καταρρέουν. Τώρα οἱ κάθε εἶδους μαθητὲς συνωστίζονται στὴν ἔξοδο, ἐνῶ τὰ σχολεῖα ἀγωνίζονται σ' ἓνα παρόμοιο συνωστισμό, προκειμένου νά ἀρπάξουν μέ κάθε μέσο τοὺς ἀποστάτες.

12. Τζῶν Χόλτ, «Πῶς τὰ παιδιά ἀποτυγχάνουν», Pitman, 1964· Penguin, 1969.

Χαλιότερα, στις αρχές του αιώνα, τὰ σχολεία ἦταν ἀκόμα ένας περιορισμένος θεσμός και ὅλοι ὅσοι δὲν ἔκαναν γιὰ αὐτὰ εἶχαν ἄλλες προοπτικές μόρφωσης. Πρὶν πενήντα χρόνια σὲ καμιά χώρα τοῦ κόσμου οὔτε τὸ 10% παιδιῶν ἡλικίας 13-19 ἐτῶν δὲν πήγαινε σχολεῖο. Τὰ σχολεῖα ἀναπτύχθηκαν τόσο γρήγορα ἐν μέρει γιατί ἔτυχε νὰ καταφέρουν αὐτὸ πού ἦταν σημαντικό γιὰ τὴν τεχνολογική ἐποχή, ὅταν αὐτὴ ἀρχίζε. Τὸ μονοπώλιο τῆς ἐκπαίδευσης ἀπὸ τὰ σχολεῖα ἐγίνε πραγματικότητα σὰν μιὰ μορφή τοῦ μονοπώλιου τῆς τεχνολογίας. Ὁ κύριος λόγος πού χρειαζόμαστε ἐναλλακτικές λύσεις εἶναι γιατί τὰ σχολεῖα κλείνουν τὴν πόρτα στὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ αὐτὸ τὸ μονοπώλιο. Ἐξασφαλίζουν ἐκείνους πού κληρονομῶν τὴν ἐπιρροή σ' ἓνα κόσμο πού κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν τεχνολογία, ὥστε νὰ εἶναι αὐτοὶ πού θὰ κερδίσουν ἀπ' αὐτὴ τὴν κυριαρχία, καὶ ἀκόμη χειρότερα, θὰ εἶναι ἀνίκανοι νὰ τὴν ἀμφισβητήσουν. Ὅχι μόνο οἱ ἀρχηγοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ ὀπαδοὶ τους διαμορφώνονται ἀπὸ τὸ παιχνίδι τοῦ σχολείου ἔτσι ὥστε νὰ παίζουν τὸ παιχνίδι τῆς ἀνταγωνιστικῆς κατανάλωσης — πρῶτα νὰ φθάσουν καὶ ὕστερα νὰ ξεπεράσουν τὰ ἐπίπεδα τῶν ἄλλων. Ἐὰν οἱ κανόνες εἶναι δίκαιοι ἢ ἂν τὸ παιχνίδι ἀξίζει εἶναι ἐκτὸς θέματος.

Τὸ σχολεῖο ἔχει γίνει ἡ παγκόσμια ἐκκλησία μιᾶς τεχνολογικῆς κοινωνίας, ἐνσωματώνοντας καὶ μεταφέροντας τὴν ἰδεολογία τῆς, διαμορφώνοντας τὰ μυαλὰ τῶν ἀνθρώπων ὥστε νὰ δεχθοῦν αὐτὴν τὴν ἰδεολογία, καὶ ἀπονέμοντας κοινωνικὰ ἀξιώματα ἀνάλογα μὲ τὴν ἀποδοχή. Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι ἀπόρριψη τῆς τεχνολογίας ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο. Ἀλλὰ ἡ προσαρμογή, ἡ κατεύθυνση καὶ ὁ ἔλεγχός τῆς. Ὁ καιρὸς εἶναι λίγος καὶ μόνη ἐλπίδα φαίνεται νὰ εἶναι ἡ ἐκπαίδευση — ἡ ἀληθινὴ ἐκπαίδευση γιὰ ἐλεύθερους ἀνθρώπους ἱκανοὺς νὰ διαφεντεύουν τὴν τεχνολογία παρὰ νὰ σκλαβωθοῦν ἀπ' αὐτήν, ἢ ἀπ' ἄλλους στὸ ὄνομά τῆς.

Ἦνάρχουν πολλοὶ δρόμοι πού ὁδηγοῦν στὴ σκλαβιά, ἀλλὰ λίγοι εἶναι οἱ δρόμοι γιὰ ἀνεξαρτησία καὶ ἐλευθερία. Ἡ τεχνολογία μπορεῖ νὰ σκοτώσει δηλητηριάζοντας τὸ περιβάλλον, μὲ τὸν μοντέρνο πόλεμο, καὶ μὲ τὸν ὑπερπληθυσμό. Μπορεῖ νὰ σκλαβώσει ἀλυσοδεύοντας τοὺς ἀνθρώπους σὲ ἀτέλειωτους κύκλους μιᾶς ἀνταγωνιστικῆς κατανάλωσης, μὲ τὰ μέσα τοῦ ἀστυνομικοῦ κράτους, δημιουργώντας ἐξάρτηση πᾶνυ σὲ τρόπους παραγωγῆς πού μακρο-

πρόθεσμα δέν είναι διώσιμοι. Δέν υπάρχουν σίγουροι δρόμοι δραπέτευσης άπ' αυτούς τούς κινδύνους. Δέν θά υπάρξει όμως και κανένας άπολύτως δρόμος, άν οι άνθρωποι παραμείνουν ύποταγμένοι σέ μιá μονολιθική αιώνια όρθοδοξία. Ή πρώτη τροποποίηση του Συντάγματος των Η.Π.Α. ήταν όρόσημο στην Ιστορία. «Δέν θά υπάρξει καθιέρωση θρησκείας». Μόνο οι όροι, και ή έκταση του προβλήματος έχουν αλλάξει. Ή μεγαλύτερη άπειλή σήμερα είναι ένα παγκόσμιο μονοπώλιο στην καταδυνάστευση τής ανθρωπίνης σκέψης.

Ἔμαθα κάτι στο σχολείο σήμερα.

Γράφτηκα στα μαθήματα κιθάρας, προγραμματισμοῦ ἠλεκτρονικῶν ἐγκεφάλων, τέχνης τῶν βιτρώ, κατασκευῆς παπουτσιῶν, καὶ στο ἐργαστήρι φυσικῶν τροφῶν.

Μοῦ δώσανε νὰ μάθω Ὀρθογραφία, Ἱστορία, Ἀριθμητικὴ καὶ ἔπρεπε νὰ σπουδάσω δύο ἐξάμηνα.

Καὶ τί ἔμαθες;

Ἔμαθα πῶς αὐτὸ πὺ θέλεις καὶ αὐτὸ πὺ μαθαίνεις εἶναι δύο διαφορετικὰ πράγματα.

Ἰσάρολς Σούλτς: Φυστικα.

2. Τι κάνουν τὰ σχολεία

Τὰ σχολεία υποτίθεται ὅτι μορφώνουν. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἰδεολογία τους καὶ ὁ κοινωνικός τους σκοπός. Μέχρι τώρα προχώρησαν ἀνενόχλητα γιατί ἐν μέρει, ἡ ἐκπαίδευση εἶναι ἕνας ὅρος πού σημαίνει διαφορετικά πράγματα γιὰ διαφορετικούς ἀνθρώπους. Τὰ διάφορα σχολεία κάνουν βέβαια διάφορα πράγματα, ἀλλὰ ὅλο καὶ πιά πολὺ τὰ κάθε εἶδους σχολεία ὅλων τῶν χωρῶν, συνδυάζουν σὲ διαφορετικό ἐπίπεδο τέσσερες ξεχωριστὲς λειτουργίες: κηδεμόνευση, ἐπιλογή κοινωνικοῦ ρόλου, κατῆχηση καὶ ἐκπαίδευση, ὅπως συνήθως αὐτὸς ὁ ὅρος ὀρίζεται μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀνάπτυξης τῶν ἱκανοτήτων καὶ τῆς γνώσης. Εἶναι ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν τῶν λειτουργιῶν πού καθιστᾷ τὴν σχολικὴ ἐκπαίδευση ἀκριβή. Καὶ εἶναι ἡ σύγκρουση αὐτῶν τῶν λειτουργιῶν πού καθιστᾷ τὰ σχολεία ἀνεπαρκῆ. Καὶ εἶναι ἐπίσης, ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν τῶν λειτουργιῶν πού τείνει νὰ φτιάξει τὰ σχολεία ἕναν ἀπόλυτο θεσμὸ, πού τὰ ἔχει φτιάξει ἕνα διεθνή θεσμὸ καὶ πού τὰ φτιάχνει ἕνα τόσο ἀποτελεσματικὸ ὄργανο κοινωνικοῦ ἔλεγχου.

Σήμερα, ἡ κηδεμόνευση ἐκτελεῖται σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο ἀπὸ τὰ σχολεία ὥστε εἶναι δύσκολο νὰ θυμᾶται κανεὶς τί γινόταν ἄλλοτε. Τὰ παιδιά πρέπει, βέβαια, νὰ τὰ φροντίζει κανεὶς — ἐφόσον, ὅμως, εἶναι πράγματι παιδιά, καὶ ὄχι ἀπλῶς νεαρὰ μέλη τῆς κοινότητος πού παίρνουν μέρος στὶς συνηθισμένες παραγωγικὲς καὶ κοινωνικὲς ὑποθέσεις τῆς. Πολλὰ νέα παιδιά, σ' ὅλο τὸν κόσμο, ζοῦν ἀκόμα στὶς ἀστικὲς καὶ ἀγροτικὲς συνοικίες τῶν φτωχῶν χωρὶς καμιά ἰδιαίτερη φροντίδα.¹

1. Μόνο οἱ μητέρες, πού ἔχουν ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὴν ἀγγareία τῆς προετοιμασίας καὶ τῆς παραγωγῆς τῆς τροφῆς, εἶναι αὐτὲς πού τὸ θρῆσκουν ἀναγκαστὸ νὰ ἀναθέσουν τὴν φροντίδα τῶν παιδιῶν τους σὲ ἄλλους. Αὐτὸ ὀφείλεται σὲ ἄλλες διαφορὲς μεταξύ τῶν μοντέρνων καὶ τῶν παρα-

Ἡ φροντίδα τοῦ παιδιοῦ κοστίζει λεφτά, καί παρ' ὅλο πού τὰ σχολεῖα τήν παρέχουν σχετικῶς φτηνά, σ' αὐτήν πηγαίνουν τὰ περισσότερα λεφτά τοῦ σχολικοῦ προϋπολογισμοῦ.² Μελέτες πού ἔγιναν στό Πουέρτο Ρίκο ἀπό τόν Ἄντονι Λώρια, δείχνουν ὅτι λιγότερο ἀπό τὸ 20% τοῦ χρόνου τοῦ δασκάλου εἶναι διαθέσιμο γιὰ διδασκαλία. Τὸ ὑπόλοιπο ξοδεύεται σὲ ἔλεγχο συμπεριφορᾶς καί διοικητικὴ ρουτίνα. Τὰ στοιχεῖα τοῦ Λώρια ἐνισχύουν τὴν ἀνακοίνωση πού ἔκανε κάποτε ὁ Τζῶν Γκάρντνερ πολὺ προτοῦ νὰ γίνεῖ ὑφυπουργὸς Ὑγιεινῆς, Ἐκπαιδεύσεως καί Προνοίας στὴν Ὁμοσπονδιακὴ κυβέρνησις τῶν Η.Π.Α. Εἶπε πῶς ὅλα ὅσα μαθαίνει ἓνας ἀπόφοιτος γυμνασίου στὰ δώδεκα χρόνια σχολεῖοῦ θὰ μπορούσε νὰ τὰ μάθει εὐκόλα σὲ δύο χρόνια καί μὲ λίγη προσπάθεια μέσα σὲ ἓνα. Ἐφόσον ἡ φροντίδα τοῦ παιδιοῦ εἶναι ἡ πιὸ χειροπιαστὴ ὑπηρεσία πού τὰ σχολεῖα παρέχουν καί ἀφοῦ οἱ γονεῖς φυσικὰ ἐνδιέφρονται γιὰ τὴν ποιότητά αὐτῆς τῆς φροντίδας, ἡ λειτουργία αὐτὴ ἔχει τὴν προτεραιότητα στοὺς σχολικοὺς πόρους. Οἱ ἄλλες λειτουργίες πρέπει νὰ ἀνταγωνιστοῦν γιὰ ὅ,τι ἔχει ἀπομείνει, ἀφοῦ πρῶτα ἐκανοποιηθοῦν, σύμφωνα μὲ τὰ τοπικὰ μέτρα, ἡ ἀσφάλεια, ἡ ἄνεση καί οἱ διευκολύνσεις.

Καθὼς τὰ παιδιὰ μεγαλώνουν, ἡ φροντίδα τους, γίνεται παραδόξως πιὸ ἐκτεταμένη καί ἀκριβέστερη. Οἱ πραγματικὲς ὥρες πού διαθέτονται γιὰ τὸ σχολεῖο ἀξάνουν, τὰ κτίρια γίνονται πολυ-

δοσιακῶν κοινοτήτων. Τὰ μεγαλύτερα παιδιὰ φεύγουν ἀπὸ τὸ σπίτι καί πᾶνε σχολεῖο, οἱ πατεράδες πᾶνε στὴ δουλειά, ὁ παππὸς καί ἡ γιαγιά καθὼς καί τὰ ἄλλα μέλη τῆς μεγάλης οἰκογένειας παραμένουν στὰ χωριά ἢ στοὺς περιφερειακοὺς συνοικισμοὺς τῆς πόλης. Ἄν δὲν ὑπῆρχε τὸ σχολεῖο, ἡ φροντίδα τοῦ παιδιοῦ στὴ μοντέρνα οἰκογένεια θὰ ἔπεφτε ἀποκλειστικὰ πάνω στὴ μητέρα. Ἦτσι τὰ σχολεῖα βοηθοῦν στὴν ἀπελευθέρωση τῆς σύγχρονης γυναίκας, ἀλλὰ μόνον φυλακίζοντας τὸ παιδί τῆς καί δένοντας πιὸ σφιχτὰ αὐτὴν καί τὸν ἄντρα τῆς μὲ τὸ ἐπάγγελμά τους ὥστε νὰ μποροῦν νὰ πληροῦν τὸ σχολεῖο. Οἱ γυναῖκες, αἰγούρα, δὲν χρειάζονται μόνον τὴν ἀπελευθέρωση πού τὰ σχολεῖα προσφέρουν, ἀλλὰ πολὺ περισσότερα. Ἄλλὰ καί οἱ ἄντρες καί τὰ παιδιὰ ἐπίσης ἔχουν τὴν ἀνάγκη νὰ ἀπελευθερωθοῦν. Τὸ ἔδιο ἰσχύει καί γιὰ τοὺς μαύρους καί βρῶς ὑποφέρουν ἀπὸ ἰδιαίτερες διακρίσεις. Ἄν καί κάθε ὁμάδα πρέπει νὰ δικαιωφοῦσε τίς δικῆς τῆς ἀνάγκες καί νὰ δώσει τίς μάχες τῆς, οἱ ὁμάδες μποροῦν νὰ νικήσουν μόνον τὴν μάχη καί ποτὲ τὸν πόλεμο, ἐκτὸς ἂν ἐνώσουν τίς δυνάμεις τους μ' αὐτὲς καί τῶν ἄλλων καταπιεσμένων.

2. Σύνοψη Ἐκπαιδευτικῶν Στατιστικῶν, 1968, Ἑργογραφεῖο Κυβερνήσεως ΗΠΑ, ΟΕ - 10024 - 68.

τελή, ἢ ἀναλογία τῶν ἐμπίσθων ἐνγλήκων σὲ σχέσηη μὲ τοὺς σπουδαστὲς αὐξάνει ὅπως καὶ οἱ μισθοὶ τους. "Ὅπου δὲν ὑπάρχουν σχολεῖα, τὰ παιδιὰ προσφέρουν περισσότερα στήν κοινωνία καὶ χρειάζονται λιγότερη βοήθεια ὅσο μεγαλώνουν.³ Τὸ γυμνάσιο βιμως, παίρνει περισσότερο ἀπὸ τὸν καιρὸ τῶν μαθητῶν, ἀπ' ὅτι τὸ δημοτικὸ καὶ κοστίζει ἐπίσης περισσότερα, ἐνῶ τὰ περισσότερα κολλέγια καὶ πανεπιστήμια ἀπασχολοῦν ὅλο τὸ χρόνο τοῦ φοιτητῆ, σ' ἕνα ὅλο καὶ αὐξανόμενο ὄριατο κόστος, καθὼς οἱ μαθητὲς προχωροῦν στήν ἀκαδημαϊκὴ κλίμακα. Τὰ ἔξοδα τῆς ἀνωτέρας ἐκπαίδευσης, ὁμολογουμένως, κοστίζουν περισσότερο ἀπ' ὅτι ἡ ἄπλη φροντίδα ἐπιτήρησης, ἀλλὰ σ' ὑψηλότερο ἢ χαμηλότερο ἐπιπεδο ὁ χρόνος ποὺ οἱ μαθητὲς ξοδεοῦν στὸ σχολεῖο εἶναι ἕνας σοβαρὸς παράγοντας κόστους. "Ὁ χώρος ἐπίσης κοστίζει" τὰ κτίρια τοῦ κολλεγίου, ὅπου μένουν οἱ φοιτητὲς ἀπομονωμένα ἀπὸ τὸ μὴ ἀκαδημαϊκὸ περιβάλλον, κοστίζουν πολὺ ἀκριβότερα ἀπὸ τὸν παιδικὸ σταθμὸ τῆς γειτονιάς.

Ἀλλὰ, ἡ πραγματικὰ σοβαρὴ συνέπεια τῆς συστηματικῆς πακεταρισμένης κηδεμονεύσης, σὲ σχέσηη μὲ τίς ἄλλες λειτουργίες τοῦ σχολείου, εἶναι ἡ ἐπέκταση τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἀπὸ τὰ δώδεκα σὰ εἰκοσιπέντε καὶ ἀπὸ τοὺς γιούς καὶ τίς κόρες τῶν πλούσιων στοὺς νέους ἐλόκληρης τῆς κοινωνίας. Αὐτὸ μὲ τὴ σειρά του εἶναι μόνον μία ὄψη τῆς διαφοροποίησης τῆς σύγχρονης ζωῆς σὲ σχολεῖο, ἐργασία καὶ σύνταξη.

"Ὅσο διάστημα τὰ παιδιὰ σπουδάζουν, παραμένουν καὶ παιδιὰ — οικονομικά, πολιτικά, ἀκόμη καὶ νομικά. "Ἄν καὶ δὲν ὑπάρχουν τυπικὲς νομικὲς κυρώσεις ἐναντίον τῶν σπουδαστῶν, σὰ σπουδαστὲς, μποροῦν νὰ χάνουν τὸ δικαίωμα νὰ σπουδάζουν καὶ ἐπομένως νὰ ἐργάζονται ὅπου προτιμοῦν καὶ νὰ ἔχουν κοινωνικὸ κύρος. Ἡ σχολικὴ ιδιότητα παραμένει ἐπίσης ἕνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα στρεβλόμενα τῶν περιορισμῶν λόγῳ ἡλικίας σχετικὰ μὲ τὸ δικαίωμα ψήφου, ἐργασίας, συνάψεως συμβολαίων καὶ ἀπόκτησης ἄλλων συναγματικῶν δικαιωμάτων καὶ προστασιῶν. Τὸ ἴδιον τὸ σχολεῖο σὰν κηδεμόνας, περισσότερων παρὰ ποτὲ ἀτόμων, λόγῳ

3. Κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα ὅλ. τὸ ἱστορικὸ τῆς ἀντίθεσης τῶν ἐργατικῶν σωματείων πρὸς τὰ γυμνάσια στὸ βιβλίον τοῦ Μέρλ Κέρτι, Οἱ κοινωνικὲς ἰδέες τῶν ἀμερικανῶν ἐκπαιδευτικῶν Littlefield Adams, 1959.

της διεύρυνσης των διαστάσεων της ζωής τους και των δλο και περισσότερων ὤρων και ἐνδιαφερόντων, βρίσκεται πολύ κοντά στο δρόμο για νά ἐνωθεῖ μέ τὸν στρατό. τίς φυλακές και τὰ ἄσυλα τῶν τρελλῶν σάν ἓνα ἀπό τὰ δλοκληρωτικά ἰδρύματα της κοινωνίας. Μέ τὴν στενή ἔννοια, δλοκληρωτικά ἰδρύματα εἶναι: αὐτὰ πού ἐλέγχουν ἀπόλυτα τὴν ζωὴ τῶν τροφίμων τους, ἀκόμα και ὁ στρατός, τὰ ἄσυλα και οἱ φυλακές, τὸ κάνουν αὐτὸ μόνο για συγκριμένους τρόφιμους. Μόνο τὰ σχολεῖα ὅπου εἶναι κανεῖς ἐσωτερικός και δὲν κάνει διακοπὲς θά μπορούσαν μέ τὴν στενή ἔννοια νά ὀνομαστοῦν δλοκληρωτικά ἰδρύματα, ἀλλὰ ἴσως ὁ αὐστηρὸς ὀρισμὸς νά δίνει πολὺ μεγάλη σημασία στο σῶμα και πολὺ μικρὴ στο μυαλὸ και στο πνεῦμα. Τὰ σχολεῖα διεισδύουν στις ζωὲς και στις προσωπικότητες τῶν μαθητῶν τους μέ δυναμικούς και πονηροὺς τρόπους και ἔχουν γίνει ὁ κυριαρχικός θεσμὸς στη ζωὴ τῶν σύγχρονων ἀνθρώπων, στη διάρκεια τῶν πῶ διαπλαστικῶν τους χρόνων.

Μελέτες σχετικὰ μέ τίς φυλακές και τὰ ἄσυλα δείχνουν πὸσο συντριπτικά αὐτὰ τὰ ἰδρύματα προκαλοῦν ἀκριβῶς τὴν συμπεριφορά πού εἶναι φτιαγμένα για νά διορθῶσουν. Σ' ἓνα πείραμα σχεδὸν ὅλα τὰ μέλη μιᾶς δμάδας ἀπὸ ἄτομα πού εἶχαν χαρακτηριθεῖ σάν ἀπελπιστικά φρενοβλαβῆ, τρόφιμοι ἀσύλου για περισσότερα ἀπὸ εἴκοσι χρόνια, ἀπολύθηκαν σάν θεραπευμένοι ὕστερα ἀπὸ τὴν παραμονὴ τους για μερικούς μῆνες σὲ «φυσιολογικὸ» περιβάλλον. Σ' ἓνα ἄλλο πείραμα, ἐπέτρεψαν σὲ μιὰ δμάδα ἀτόμων πού εἶχαν χαρακτηριθεῖ ἐπικίνδυνα φρενοβλαβῆ νά ὀργανώσουν ἓνα εἶδος αὐτοδιοίκησης μεταξὺ τους και αὐτὰ τὸ κατὰφεραν χωρὶς κανένα ἐπεισόδιο.⁴

Μιὰ ἀνάλογη θεραπεία για τὸ ξεσθήκωμα τῶν φοιτητῶν θά ἦταν νά πάφουμε νά χρησιμοποιοῦν σάν παιδιὰ ἀνθρώπους ἀρκετὰ μεγάλους για νά ἔχουν δικὰ τους παιδιὰ και συγχρόνως νά τοὺς ὑποστηρίξουν και νά παλαίψουν για τὰ δικαιώματά τους. Αὐτὸ

4. Ρ. Γκουρζόυ, μιὰ ἀδημοσίεστη μελέτη του πὸς διαβάστηκε στὴν Συνδιάσκεψη Προγραμματισμοῦ και Ἀνάπτυξης, πού εἶχε ὀργανωθεῖ ἀπ' τὸ Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης τοῦ κρατικῶ Πανεπιστημίου της Νέας Ὑόρκης, και ἔγινε σὲ Σαρατόγκα Σπρίνγκ μεταξὺ 11-24 Νοεμβρίου τοῦ 1969. Για πρόμοια στοιχεῖα θέλετε τὰ διάφορα βιβλία τοῦ Ρ. Λαίνγκ.

φυσικά απαιτεί και άλλες κοινωνικές αλλαγές για να γίνει, εκτός απ' το διαζύγιο που πρέπει να πάρουν οι φοιτητές απ' την επιτήρηση που εξασκεί πάνω τους η εκπαίδευση στις ανώτερες βαθμίδες των σπουδών, αλλά χρειάζονται ακόμα και αρκετές άλλες αλλαγές, το ίδιο σπουδαίες, αν η κοινωνία θέλει να επιδιώσει.

Μιά δεύτερη λειτουργία των σχολείων, που βρίσκεται άμεσα σε αντίθεση με τους εκπαιδευτικούς σκοπούς τους, περισσότερο και από την επιτήρηση, είναι η επιλογή των νέων πάνω στα κοινωνικά χνάρια που θα ακολουθήσουν σαν ενήλικοι. Ένα μέρος αυτής της επιλογής γίνεται στο γυμνάσιο και στο κολλέγιο όταν οι μαθητές αρχίσουν να διαλέγουν το ένα ή το άλλο επάγγελμα, και γράφονται σε ειδικά προγράμματα διάρκειας από ένα ως δύο-δεκα χρόνια προκειμένου να προετοιμαστούν επαγγελματικά. Τα αποτελέσματα ακόμα και της αποδεκτής αυτής όψης του επαγγελματικού προσανατολισμού στο σχολείο είναι συχνά καταστρεπτικά και αποτελούν σπατάλη. Ένα μέρος της σπατάλης οφείλεται στο μεγάλο ποσοστό αποτυχίας όχι μόνο στις επαγγελματικές και εμπορικές σχολές, αλλά και στο ίδιο το επάγγελμα και το εμπόριο, και συχνά ύστερα από διαρκείς και δαπανηρές επενδύσεις που έχουν γίνει. Πολλοί άνθρωποι ανακαλύπτουν ότι η ιατρική ή η διδασκαλία δεν τους ταιριάζει· κάτι που θα μπορούσαν να το είχαν καταλάβει πολύ πιο νωρίς και με φτηνότερο τρόπο αν είχαν ξεκινήσει σαν νοσοκόμοι ή βοηθοί διδασκάλων. Άκόμα και εκείνοι που παραμένουν σ' αυτό που διάλεξαν, δεν κατορθώνουν να αποφύγουν την μεγάλη σπατάλη χρόνου και χρημάτων. Σύμφωνα με την λαογραφία πολλών επαγγελματιών, τα πρώτα χρόνια της εργασίας του τα ξοδεύει κανείς προσπαθώντας να ξεχάσει αυτά που έμαθε στο σχολείο σχετικά με την κλίση του. Συσκέψεις και άλλες ειλικρινείς και συστηματικές προσπάθειες γίνονται για να περιορισθεί στο ελάχιστο αυτή η σπατάλη, αλλά είναι αμφίβολο κατά πόσο ακόμη και με μεγαλύτερα επιπρόσθετα έξοδα, μπορούν να κάνουν κάτι περισσότερο από το να επιβραδύνουν την επιτάχυνσή της. Ο μεγαλύτερος ακόμα διαχωρισμός του σχολείου από την υπόλοιπη ζωή διευρύνει το χάσμα που καμιά προσπάθεια δεν μπορεί να γεφυρώσει.

Το μεγαλύτερο μέρος του επαγγελματικού προσανατολισμού,

δὲν εἶναι ζήτημα προσωπικῆς ἐκλογῆς, ἀλλὰ θέμα ἐπιβίωσης μέσα στο σχολικό σύστημα. Ἡ ἡλικία πού τελειώνει κανεῖς τὸ σχολεῖο καθορίζει τὸ κατὰ πόσο τὰ ἀγόρια καὶ τὰ κορίτσια θὰ πληρωθοῦν γιὰ τὸ σῶμα τους, τὰ χέρια τους ἢ τὸν ἐγκέφαλό τους καὶ ἐπίσης, φυσικά, πόσο θὰ πληρωθοῦν. Αὐτὸ μὲ τὴν σειρά του θὰ καθορίσει σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸ πού μποροῦν νὰ ζήσουν, μὲ ποιούς μποροῦν νὰ κάνουν παρέα, καὶ γενικά τὸν τρόπο ζωῆς τους. Παλιότερα ὁ καθένας θὰ μπορούσε νὰ κάνει ἓνα ἐπάγγελμα ἔστω κι ἂν ἄριστόταν πολὺ χαμηλά. Σήμερα αὐτὸ εἶναι πολὺ δύσκολο ἀκόμα καὶ σὲ χώρες πού ἔχουν σχολεῖα γιὰ μιὰ μικρὴ μόνο μειοψηφία. Στὶς Η.Π.Α., τώρα εἶναι δύσκολο νὰ γίνεῖ κανεῖς μαραγκὸς ἂν δὲν ἔχει τελειώσει τὸ γυμνάσιο. Στὴν πολιτεία τῆς Νέας Ὑόρκης ἀκόμα καὶ ἓνας σκουπιδιάρης χρειάζεται διπλωμα.

Ἐνῶ ἡ οικονομικὴ κατάσταση τοῦ σπουδαστῆ, σὲ μεγάλο βαθμὸ, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ πότε αὐτὸς ἐγκαταλείπει τὶς σπουδές του, ἢ δύναμη πού ἔχει κανεῖς στὴν κοινωνία ἐξαρτᾶται περισσότερο ἀπὸ τὴν ταξινόμηση πού γίνεται ὅταν οἱ ἀπόφοιτοι γυμνασίου πηγαίνουν στο κολλέγιο. Ἡ ἀποδοχὴ ἑνὸς φοιτητῆ στο Χάρβαρντ Κόλλετζ πρακτικὰ ἐγγυᾶται τὴν εἰσοδὸ του στὶς ὀμάδες ἐκεῖνες πού ἐλέγχουν τὶς μεγαλύτερες ἱεραρχίες στὶς Η.Π.Α. Οἱ κρατικὲς καὶ τοπικὲς καθὼς καὶ οἱ ἔθνικὲς ἱεραρχίες εἶναι προϊόντα τῆς κολεγιακῆς λοταρίας. Ἀκόμα καὶ διεθνεῖς ὑπηρεσίες διευθύνονται ἀπὸ τοὺς ἀποφοίτους μιᾶς δωδεκάδας παγκόσμια διάσημων πανεπιστημίων.

Ἡ δύναμη καὶ ὁ πλοῦτος δὲν εἶναι θέβαια τὸ πᾶν, ἀλλὰ σὲ πολλὰ μέρη τοῦ κόσμου, σχεδὸν τὰ πάντα βασίζονται πάνω σ' αὐτά. Ἰδιαιτέρως, ἐκεῖ πού τὸ σχολικό σύστημα κυριαρχεῖ, ὁ σεβασμὸς, ἡ φήμη, ἡ ὑγεία, ἀκόμα καὶ ἡ κάθε εἶδους ἀνθρώπινη ζεστασιά, μπορεῖ εἴτε νὰ ἀγοραστεῖ εἴτε νὰ παραγγελεθῇ — ἂν δὲν ἔχει ἤδη δωριστεῖ σ' αὐτοὺς πού θὰ μπορούσαν νὰ τὰ παραγγεῖλουν ἢ νὰ τὰ ἀγοράσουν.

Ἔτσι, τὸ σχολεῖο ἔχει γίνεῖ μὲ θαυμαστὸ τρόπο, μέσα σὲ λιγότερο ἀπὸ ἓναν αἰῶνα, ὁ κυριότερος μηχανισμὸς διανομῆς ἀξιών κάθε εἶδους μεταξὺ ὄλων τῶν λαῶν τοῦ κόσμου, ἀντικαθιστώντας, σ' αὐτὴν τὴν ἱκανότητα, τὴν οἰκογένεια, τὴν ἐκκλησία καὶ τὸν θεσμὸ τῆς ἰδιωτικῆς περιουσίας. Στὶς καπιταλιστικὲς χώρες θὰ

ήταν πιο ακριβές να πούμε ότι τα σχολεία επιβεβαιώνουν παρά αντικαθιστούν τις λειτουργίες αξιολόγησης αυτών των καλύτερων θεσμών. Η οιογένεια, ή θρησκεία, και η περιουσία, έχουν τέτοια σημαντική επίρροή στην είσοδο και στην επιτυχία στο σχολείο που η σχολική εκπαίδευση μεταβάλλει μόνο άργα και όριακά τις αξιολογήσεις της προηγούμενης εποχής. Ο Τζέφφερσον τό έθεσε σωστά όταν είπε, σαν επιχείρημα υπέρ των δημόσιων σχολείων, ότι μι' αυτόν τον τρόπο, κάθε χρόνο θα συγκεντρώνουμε ένα σκόρ μεγαλοφυών από τις στάχτες των μαζών. Το αποτέλεσμα μιας τέτοιας διαδικασίας, όπως ή αγγλική άριστοκρατία τό 'χε αντιληφθεί πολύ νωρίτερα από τον Τζέφφερσον, είναι ή διατήρηση της έλιτ ζωντανής, άποστερώντας τις μάζες από τους δυνάμει ήγέτες τους.

Οι κομμουνιστικές χώρες, θέβαια, κατάργησαν την άτομική ιδιοκτησία, προσπάθησαν να εξαλείψουν την οργανωμένη θρησκεία και ν' άποδυναμώσουν τον ρόλο της οικογένειας. Υπάρχουν δυστυχώς λίγα στοιχεία που να δείχνουν πόσο μεγάλη άνακατανομή αξιών έχει γίνει σ' αυτές τις χώρες, αλλά ή γενική έντύπωση είναι ότι έγινε σέ πολύ μικρότερο βαθμό άπ' ότι περίμενε κανείς. Μιά από τις δυνατότερες ένισχύσεις αυτών των έντυπώσεων προέρχεται από την μεγάλη όμοιότητα του σχολικού συστήματος στις καπιταλιστικές και τις κομμουνιστικές χώρες. Εκτελούν τις ίδιες λειτουργίες και μοιράζονται τα ίδια καθορισμένα χαρακτηριστικά. Δέν υπάρχει ή παραμικρή άμφιβολία ότι τα κομμουνιστικά σχολεία ταξινομούν τους μαθητές τους σέ επαγγέλματα, σέ επαγγελματικά επίπεδα, σέ διαφορές μισθοϋ, σέ στρώματα δύναμης και προνομίων, με τον ίδιο τρόπο ακριβώς όπως και τα καπιταλιστικά σχολεία. Το μόνο πρόβλημα είναι άν τα θραβεία πάνε στον ίδιο βαθμό στους γιους και στις θυγατέρες των προηγούμενων προνομιούχων.

Οι ήγέτες στην κομμουνιστική Κίνα άσχολούνται πολύ με τό έρώτημα αυτό. Το 1966, τα σχολεία σ' όλη την Κίνα έκλεισαν πάνω από ένα χρόνο σέ μια άπόπειρα να γίνει ή εκπαίδευση περισσότερο ίση για όλους και πιο κοντά στα προβλήματα. Οι άνακοινώσεις του Μάο σχετικά με την πολιτική του δείχνουν καθαρά την έπιθυμία του να έλευθερώσει την εκπαίδευση από τον έλεγχο της έλιτ και να την κάνει καθολικά προσιτή στις μάζες. Οι δυ-

σκολίες που περιέχονται σ' αυτή την προσπάθεια είναι παρ' όλα αυτά, προφανώς φοβερές ακόμη και για τον Μάο, που φαίνεται ότι τα περισσότερα σχολεία ξανάνοιξαν το 1967 με αξιοσημείωτες αλλά όχι ουσιαστικά θεμελιώδεις αλλαγές στη δομή του συστήματος. Κατά πόσο αυτός ο συμβιβασμός όφειλταν σε ιδεολογικούς λόγους και κατά πόσο σε πρακτικούς είναι δύσκολο να το πει κανείς. Οι πιέσεις στο κτίσιμο ενός Έθνους, που βρίσκεται σε ανταγωνισμό με υπερδυνάμεις σαν την Ρωσία ή τις Η.Π.Α., πρέπει να είναι τρομερές, και τα σχολεία φαίνονται να είναι ένα σχεδόν απαραίτητο ξερολάστιχο για το κτίσιμο του Έθνους. Από την άλλη μεριά, η εκπαιδευτική αμφισβήτηση στην Κίνα ποτέ δεν εγκατάλειψε την ρητορική των σχολείων. Παρ' όλη την έμφαση στην καθολικότητα, στην πρακτικότητα και στους επαναστατικούς σκοπούς, η αμφισβήτηση αναφέρεται πάντα στην αναθεώρηση του σχολικού συστήματος και όχι στην αντικατάστασή του.⁵

Πρέπει τώρα να ξγινε σαφές γιατί τα σχολεία αναπτύχθηκαν τόσο γρήγορα. Στις μάζες και τους ηγέτες τους, έδιναν ανήκουστες ελπίδες κοινωνικής δικαιοσύνης. Για την έλιτ ήσαν ένα απαραίτητο όργανο και φαινόταν να δίνουν αυτό που δεν έδιναν, ενώ έπειθαν όλους ότι παίρνουν αυτό που αξίζουν. Μόνο οι μεγάλες θρησκείες παρουσιάζουν κάποια αναλογία, με την υπόσχεση της καθολικής αδελφότητας που πάντοτε προδίνεται.

Η προδοσία των ελπίδων, από την γενίκευση της σχολικής εκπαίδευσης, γίνεται φανερή στην λειτουργία επιλογής που επιτελούν τα σχολεία. Η επιλογή συνεπάγεται και χαμένους και κερδισμένους και όλο και περισσότερο, οι επιπτώσεις αυτής της επιλογής είναι ισόβιες. Έξ' άλλου, το σχολείο είναι ένας αγώνας μετ' έμποδιων, όπου ο πιο άργος πρέπει να καλύψει μεγαλύτερη απόσταση κουβαλώντας το όλο και μεγαλύτερο βάρος της επανειλημμένης αποτυχίας, ενώ ο πιο γρήγορος κεντρίζεται συνέχεια από την επιτυχία. Κι όμως, το τέρμα είναι το ίδιο για όλους και ο πρώτος που θα φτάσει εκεί, θα κερδίσει τα έπαθλα. Όλες οι προσπάθειες για να καλυφθεί ή πραγματικότητα αυτής της κατάστασης απο-

5. Πόλ Μπαντό, «Η διδασκαλία στην Κίνα», *Esprit*, Ιανουάριος 1971, σελ. 73-78.

τυχαίουν. Οί γονεῖς ξέρουσιν τὴν ἀλήθεια, ἐνῶ οἱ δάσκαλοι καὶ οἱ διευθυντὲς συχνὰ ἀναγκάζονται νὰ τὴν παραδεχθῶσιν. Ἐπομένως, οἱ εὐφημισμοὶ σχετικὰ μὲ τὴν ὑπερβολικὴν σημασίαν, τῆς μάθησης καὶ μὲ τὸ νὰ κάνουμε τὸ καλύτερον ποῦ μπορούμε εἶναι ἀπὸ μόνοι τοὺς νικημένοι. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ἀμφιβολία κάτω ἀπὸ αὐτὰς τίς συνθήκας, πῶς μερικὰ παιδιὰ φεύγουσιν, ἐνῶ ἄλλα δουλεύουσιν γὰρ νὰ κερδίσουσιν παρὰ γὰρ νὰ μάθουσιν.

Κατὰ συνέπεια τὸ νὰ τιμωροῦμε τὰ μισὰ παιδιὰ, ποῦ προσπαθοῦσιν νὰ μάθουσιν αὐτὰ ποῦ ἡ κοινωνία προσπαθεῖ νὰ τοὺς διδάξῃ, δὲν εἶναι καὶ ἡ χειρότερη πλευρὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἐπιλογῆς κοινωνικοῦ ρόλου καὶ τῆς ἐκπαίδευσης. Τέτοια τιμωρία εἶναι ἀναπόφευκτον ἀποτέλεσμα τῆς σχετικῆς ἀποτυχίας, ποῦ ὁ μισὸς σχολικὸς πληθυσμὸς δοκιμάζει, ἐνῶ ἀνεβαίνει ἐπὶ τὴν σχολικὴν κλίμακα καὶ συναγωνίζεται μὲ τοὺς πρὸ ἐπιτυχημένους ἀντιπάλους του. Τέτοια τιμωρία δὲν μπορεῖ νὰ κάνει τίποτα ἄλλο παρὰ νὰ ὀδηγήσῃ αὐτὸν τὸν ζωνηρὸ πληθυσμὸν ν' ἀντιστέκεται σ' ὅλες τίς μελλοντικὰς προσπάθειας ποῦ θὰ τὸν παρακινοῦσιν νὰ μάθῃ ὅτιδήποτε διδάσκειται ἐπὶ τὸν σχολεῖον. Ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι μόνον τὸ μικρότερον κακόν. Τὸ μεγαλύτερον εἶναι πῶς τὸ σχολεῖον ἀναγκαστικὰ ταξινομεῖ τοὺς μαθητὰς ἐν ἱεραρχίᾳ προνομίων ποῦ μοιάζουσιν μὲ κλάστας. Μπορεῖ νὰ μὴν ὑπάρχει τίποτα κακὸν ἐπὶ τὴν ἱεραρχίαν ἢ ἐπὶ τὰ προνόμια, ἀκόμα καὶ ἐπὶ τὴν ἱεραρχίαν τῶν προνομίων, ὅσο αὐτὲς εἶναι πολλὰ καὶ σχετικὰ ἀνεξάρτητες ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλην. "Ὅλα, ὅμως, εἶναι ἄσχημα ἐν μίᾳ κυρίαρχῃ ἱεραρχίᾳ προνομίων μὲ τὴν ὁποίαν οἱ ἄλλες πρέπει νὰ συμμορφωθῶσιν. Ἡ γέννηση ἐν μίᾳ κλάστῃ, ἢ κληρονομία τοῦ πλοῦτου καὶ ἢ μονοπωλιακὴ ἐξάπλωση ἐνὸς κυβερνητικοῦ κόμματος, ὅλα αὐτὰ εἶναι μέσα μὲ τὰ ὁποῖα ἡ κυρίαρχη ἱεραρχία μπορεῖ νὰ διατηρηθῇ. Στὸ σύγχρονον τεχνολογικὸν κόσμον, ὅμως, ὅλα αὐτὰ τὰ μέσα εἴτε ἐξαρτῶνται εἴτε ἀντικαθιστοῦνται ἀπὸ τὸν σχολεῖον. Κατὰ μίαν καμιά κυρίαρχη ἱεραρχίαν προνομίων δὲν μπορεῖ νὰ διαμορθωθῇ σ' ἓνα τεχνολογικὸν κόσμον μὲ ἄλλα μέσα ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα ἐνοποιημένον σύστημα ἐκπαίδευσης.

Ἐὰν τὰ σχολεῖα συνεχίσουσιν γὰρ μερικὰς ἀκόμα γενεὰς νὰ εἶναι τὸ κύριον μέσον ἐπιλογῆς κοινωνικοῦ ρόλου, τὸ ἀποτέλεσμα ἢ εἶναι μίαν ἀξιοκρατίαν, ἢ οὐκ ἢ ἀξία θὰ ὀρίζεται ἀπὸ τὴν διαδικασίαν ἐπι-

λογής που γίνεται στα σχολεία. Ο Μάικλ Γιάγκ περιγράφει αυτή την κατάσταση στο βιβλίο του «Η άνοδος της άξιοκρατίας».⁶ Η εικόνα του της αγγλικής κοινωνίας ύστερα από πενήντα χρόνια, είναι μιὰ προβολή του «Νέου Βιομηχανικού Κράτους» του Γκάλμπραϊθ, με τους τεχνοκράτες καθάλλα.⁷ Περιγράφει ένα σχολικό σύστημα, που κυλάει συνεχώς, σπρώχνοντας σταθερά τους μαθητές στα κανάλια όπου ανήκουν, σύμφωνα με τα προηγούμενα σκόρ τους. Αυτό το σύστημα δεν κοροϊδεύει τους άργους μαθητές· γρήγορα μαθαίνουν που βρίσκονται και που πηγαίνουν, διδάσκονται όμως να τους άρέσει αυτό. Οι γρήγοροι ξέρουν επίσης που πάνε και τους άρέσει τόσο πολύ που τελειώνουν προσπαθώντας να ξαναεγκαταστήσουν μιὰ κληρονομική άριστοκρατία βασισμένη στην άξια. Αυτό το αντίστροφο αγγλικό γήμα τελειώνει σ' ένα χάπυ εντ που άποσπᾶ την ανθρωπότητα από το άγκίστρι, ὄχι όμως προτού ὁ συγγραφέας δώσει το δικό του μήνυμα έπαναλαμβάνοντας τον Δάντη. Κάθε σύστημα όπου οί άνθρωποι κερδίζουν αυτό άκριθώς που τους άξίζει, είναι Κόλαση.

Τά σχολεία καθορίζουν την άξια σύμφωνα με την δομή της κοινωνίας που υπηρετοῦν. Αὐτή ἡ δομή χαρακτηρίζεται από την ανταγωνιστική κατανάλωση τεχνολογικῶν προϊόντων που καθορίζονται από θεσμούς. Οί θεσμοί καθορίζουν τά προϊόντα μ' ένα τρόπο που βρίσκειται σέ συνέπεια με την διατήρηση της κυριαρχούσας ιεραρχίας προνομίων, και ὅσο είναι δυνατό, με την ευκαιρία που έχουν τά μέλη της σημερινῆς εὐνοούμενης τάξης, να διατηρήσουν την θέση τους στή νέα «άξιοκρατία».

Αὐτό που τά σχολεία ὀρίζουν σάν άξια είναι βασικά τὸ προτέρημα να έχει κανείς μορφωμένους γονεῖς, βιβλία στο σπίτι, ευκαιρίες για ταξίδια κλπ. Ἡ άξια είναι ένα προπέτασμα καπνοῦ για την δικαιώνιση τῶν προνομίων. Ἡ ικανότητα τῶν τέστ IQ⁸ να προβλέπουν την άπόδοση στο σχολείο δέν αντικρούει αὐτὸν τὸν ισχυρισμό. Ὅπως λέει και ὁ Ἄρθουρ Τζένσεν, ὁ πιὸ πρόσφατος υπερασπιστής τῶν τέστ IQ, ἡ έξυπνάδα που μετριέται από αὐτᾶ

6. Μάικλ Γιάγκ, «Η άνοδος της άξιοκρατίας», Thames & Hudson 1958.

7. Τζὼν Κένεθ Γκάλμπραϊθ, «Τὸ νέο βιομηχανικό κράτος», Hamish Hamilton, 1967· Penguin, 1969.

8. Intelligent Quotient: συντελεστής νοημοσύνης (Σ.τ.Μ.).

τά τέστ, καθορίζεται πρακτικά σάν ή ικανότητα νά πετυχαίνει κανείς στό σχολείο.⁹ Ἡ ἀξία τοῦ βιβλίου τοῦ Μάικλ Γιάγκ είναι στό ὅτι δείχνει ὅτι ή ἀξία είναι ἓνα ἰδεολογικό, ὅσο και πραγματικό, προπέτασμα καπνοῦ κι ὅτι θά εἴμαστε ἀκόμη χειρότερα ἄν ή «ἀληθινή ἀξία» ἐπρόκειτο νά ἀντικαταστήσει πιό πρωτόγονα μέσα διαίτησης τῶν προνομίων.

Ἡ τρίτη λειτουργία τοῦ σχολείου είναι ή κατήχηση. Ἡ κατήχηση είναι μία ἄσχημη λέξη. Τά κακά σχολεῖα, λέμε, κατηχοῦν. Τά καλά διδάσκουν βασικές ἀξίες. "Όλα τά σχολεῖα, ὅμως, διδάσκουν τήν ἀξία τῆς παιδικῆς ἡλικίας, τήν ἀξία τοῦ νά ἀγωνίζεται κανείς γιά τά βραβεῖα τῆς ζωῆς ποῦ προσφέρονται στό σχολεῖο και τήν ἀξία τοῦ νά διδάσκεται — ὄχι νά μαθαίνει γιά τόν ἑαυτό του— τί είναι καλό και τί είναι ἀληθινό.¹⁰ Στήν πραγματικότητα, ὅλα τά σχολεῖα κάνουν κατήχηση μέ τρόπον πολύ πιό ἀποτελεσματικούς ἀπ' ὅσο γενικά ἀναγνωρίζεται.

Μέχρι νά πάνε σχολεῖο, τά παιδιά ἔχουν μάθει πῶς νά χρησιμοποιοῦν τὸ στόμα τους, πῶς νά χρησιμοποιοῦν τή γλώσσα και πῶς νά ἐλέγχουν τίς συγκινήσεις τους. Ἐχουν μάθει νά βασίζονται στόν ἑαυτό τους και ἔχουν ἀνταμειφθεῖ γιά τίς πρωτοβουλίες τους στή μάθηση. Στό σχολεῖο αὐτές οἱ ἀξίες ἀντιστρέφονται. Τά τί, πότε, ποῦ και πῶς, τῆς μάθησης ἀποφασίζονται ἀπό ἄλλους και τά παιδιά μαθαίνουν ὅτι είναι καλό νά ἐξαρτῶνται ἀπό τοὺς ἄλλους, ὅσο ἀφορᾷ τήν μάθηση. Μαθαίνουν πῶς διδάσκεται ὅτι ἀξίζει και, ἀντίστροφα, ἄν κάτι είναι σημαντικό, κάποιος πρέπει νά τοὺς τὸ διδάξει.

Τά παιδιά μαθαίνουν στό σχολεῖο, ὄχι μόνο τίς ἀξίες τοῦ σχολείου, ἀλλά νά δέχονται αὐτές τίς ἀξίες και ἔτσι νά προσδεῦν μέσα στό σύστημα. Μαθαίνουν τήν ἀξία τῆς συμμόρφωσης και παρ' ὅλο ποῦ αὐτή ή μάθηση δέν περιορίζεται στό σχολεῖο ἐν τούτοις συγκεντρώνεται ἐκεῖ. Τὸ σχολεῖο είναι τὸ πρῶτο σέ ὑψηλὸ βαθμὸ θεσιμοποιημένο περιβάλλον, ποῦ ἔρχονται σέ ἐπαφή τά παιδιά. Λύ-

9. Ἄρθουρ Ρ. Τζένσεν, Πόσο μπορούμε νά προωθήσουμε τὸ IQ και τήν σχολαστική ἐπίτευξη; Harvard Educational Review, Χειμῶνας 1969.

10. Τὸ Σάμερχιλ τοῦ Α.Σ. Νήλ και τά σχολεῖα ποῦ ἔχουν ἀκολουθήσει αὐτὸ τὸ μοντέλο είναι λίγες ἐξαιρέσεις. Παρόλα αὐτά διδάσκουν τήν ἐμπιστοσύνη στό σχολικὸ σύστημα.

τὸ δὲν ἀφορᾷ τὰ ὀρφανὰ καὶ τὰ ἄρρωστα ἢ καθυστερημένα παιδιά, καὶ οἱ συνέπειες καθυστέρησης γιὰ τὰ παιδιά ποῦ ζοῦν σὲ ἰδρύματα εἶναι ἐντυπωσιακὰ τεκμηριωμένες. Τὰ ὀρφανὰ μαθαίνουν τόσο καλὰ νὰ μὴ ἀνακατεύονται μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν ἰδρυμάτων, ὥστε δύσκολα γίνονται ἱκανὰ νὰ συνεισφέρουν κάτι χρήσιμο στὴν κοινωνία. Φυσικὰ τὸ ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῶν σχολείων εἶναι πὼς βρῖσκουν τὸ σημεῖο ἰσορροπίας μεταξὺ συμμόρφωσης καὶ πρωτοδουλίας ποῦ θὰ ἀπαιτήσῃ ὁ καθιερωμένος ρόλος τῆς ἐνῆλικης ζωῆς.

Κι ἄλλες ἀξίες εἶναι φανερὲς σ' αὐτὲς τὶς ὄψεις τοῦ προγράμματος, ποῦ εἶναι παρόμοιες στὰ σχολεῖα ὅλου τοῦ κόσμου. Περιλαμβάνουν τὴν προτεραιότητα ποῦ δίνεται στὶς κυρίαρχες γλώσσες, ζωντανές καὶ τεχνικές. Παραδείγματα τῶν πρώτων εἶναι ἡ προτεραιότητα ποῦ δίνεται στὴν ἰσπανικὴ γλώσσα ἀντὶ τῆς ἰνδιάνικης, στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ καὶ στὰ ρωσικὰ ἀντὶ τῶν τοπικῶν γλωσσῶν, στὶς διάφορες περιοχὲς τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως. Παραδείγματα τῶν δευτέρων εἶναι ἡ προτεραιότητα τῶν μαθηματικῶν ἀντὶ τῆς μουσικῆς καὶ τῆς φυσικῆς ἀντὶ τῆς ποίησης. Ὑπάρχουν, προφανῶς, σοβαροὶ λόγοι γι' αὐτὲς τὶς προτεραιότητες, ἀλλὰ εἶναι λόγοι ποῦ προκύπτουν ἀπὸ τὸν κόσμον ὅπως εἶναι, ἀγνοώντας τὶς ἀξιώσεις καὶ τοῦ κόσμου τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ ἐπιθυμητοῦ κόσμου τοῦ μέλλοντος. Καὶ περισσότερο ἀπ' αὐτό, αὐτὲς οἱ ἀποφάσεις ἀντανακλοῦν ὄχι μόνο ὅλες τὶς κυριότερες ὄψεις τοῦ σημερινοῦ κόσμου, ἀλλὰ σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ ἀντανακλοῦν τὴν ἰσορροπία τῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς δυνάμεως. Λιγότεροι εἶναι οἱ ἄνθρωποι ποῦ μιλοῦν ἀγγλικά ἀπ' ὅτι κινέζικα καὶ πολὺ πῖθ λίγοι μιλοῦν φυσικὴ ἀντὶ ποίηση. Ἀπλῶς τ' ἀγγλικά καὶ ἡ φυσικὴ εἶναι πῖθ ἰσχυρὰ αὐτὴ τὴν στιγμὴ.

Μιὰ ἄλλη ἀξία, ποῦ εἶναι φανερὴ στὸ σχολεῖο, εἶναι ἡ ἀξία τῆς ἱεραρχίας. Τὰ σχολεῖα ἀντανακλοῦν τὶς κυριαρχικὲς ἀξίες καὶ διατηροῦν ἕνα καταστρωμένο κόσμον. Κάνουν νὰ φαίνεται φυσικὸ καὶ ἀναπόφευκτο τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἱεραρχίες συσχετίζονται ἐμφυτα καὶ ἐξαρτῶνται ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Τὰ σχολεῖα δὲν ἔχουν ἀνάγκη νὰ διδάξουν αὐτὴ τὴ θεωρία. Γίνεται γνωστὴ μελετώντας ἕνα ὁλοκληρωμένο πρόγραμμα ποῦ καταρτίζεται σταδιακά.

Τελικά, τὰ σχολεῖα, ἀφοῦ ἐπιτελέσουν τὶς λειτουργίες τῆς φροντίδας τοῦ παιδιοῦ, τοῦ κοινωνικοῦ κοσμίνισματος καὶ τῆς δι-

δασκαλίας αξιών, διδάσκουν επίσης ικανότητες και μεταφέρουν γνώσεις. Στο πανεπιστημιακό δε επίπεδο, δημιουργούν γνώσεις. Οι πρώτες τρεις λειτουργίες γίνονται αναγκαστικά, εξ αιτίας τού τρόπου, με τον οποίο τα σχολεία είναι οργανωμένα. Η γνωστική μάθηση, παρ' όλο που διακηρύσσεται σαν ο πρωταρχικός σκοπός των σχολείων, διδάσκεται μόνο εφόσον περισσέφουν οι πόροι μετά την ικανοποίηση των ενδογενών λειτουργιών. Στα σχολεία των γκέττο των πόλεων των Η.Π.Α., και στα σχολεία των αγροτικών περιοχών της Βραζιλίας, που προσπαθούν να λειτουργήσουν με ένα ετήσιο προϋπολογισμό 50 δολλαρίων κατά μαθητή, ελάχιστη γνωστική μάθηση διδάσκεται.^{11 12} Φυσικά εξαιρετικοί δάσκαλοι μπορούν να διδάξουν, και εξαιρετικοί μαθητές μπορούν να μάθουν, μέσα σ' αυτά τα όρια του σχολείου. Καθώς τα σχολικά συστήματα επεκτείνονται, απαιτώντας όλο και μεγαλύτερες αναλογίες από τους εκπαιδευτικούς πόρους και απορροφώντας περισσότερους σπουδαστές και δασκάλους καθώς και περισσότερο από τον διαθέσιμο χρόνο τους, μερικές πραγματικές εκπαιδευτικές εμπειρίες θα επέλθουν. Επέρχονται όμως, παρ' όλο που υπάρχει το σχολείο και όχι επειδή υπάρχει.¹³

11. Οι αποτυχίες των σχολείων στα γκέττο των ΗΠΑ περιέχονται λεπτομερώς σε περισσότερα ντοκουμέντα, απ' ό,τι μπορούν να αναφερθούν εδώ. Μεταξύ αυτών είναι: Κόλμαν, "Εκθεση σχετικά με την ισότητα ευκαιριών στην εκπαίδευση, Υπουργείο Υγιεινής, Εκπαίδευσης και Ενημερίας, Πρακτικό Τύπου Κυβέρνησης ΗΠΑ, Οθάιγκτον, DC, 1966· Χέρμπερτ Κόλ, 36 παιδιά, Collancz, 1968, Penguin 1971· Τζόνθαν Κόζολ, Θάνατος σε νεαρή ηλικία, Penguin, 1968.

12. Οι αποτυχίες των βραζιλιάνικων αγροτικών σχολείων απεικονίζονται με τον καλύτερο τρόπο στους αριθμούς των αποτυχημένων μαθητών. Παραπάνω από τους μισούς μαθητές εγκαταλείπουν το σχολείο χωρίς να πέρασαν στην τρίτη δημοτικού και σύμφωνα με πολλές μελέτες διαφόρων οργανισμών μεταξύ των οποίων και η Ουνέσκο, οι μαθητές αυτοί δεν μαθαίνουν ούτε ανάγνωση.

13. Ο Πάουλο Φρέρε και ο Πόλ Γκούντμαν, δύο σύγχρονοι φιλόσοφοι της εκπαίδευσης, ξεκινώντας από τελείως διαφορετικό συλλογισμό, πηρούν και οι δύο μία προσεγτική αιτιολογημένη υποστήριξη στην άποψη αυτή. Ο Πάουλο Φρέρε είναι ένας εκπαιδευτικός γνωστός για την επιτυχία του να διδάσκει σε αγρότες να γράφουν και να διαβάζουν αποτελεσματικά, διαθέτοντας ένα μίνιμουμ εθνικών και χρόνου. Με σύντημη ήπια ραπλοποίηση της θέσης του είναι πως οι άνθρωποι μαθαίνουν μόνο μέσα από τη διαδικασία, κατά την οποία αποκτούν συνείδηση της πραγματικής κατάστασής τους στη ζωή, βλέποντας τελικά αυτή την κατάσταση καθαρά κάτω από τις συνθήκες που τους επιτρέπουν να δράσουν αποτελεσματικά.

Τὰ σχολεία στηρίζονται στις περισσότερες περιπτώσεις στον ισχυρισμό τους ότι διδάσκουν ικανότητες, κυρίως γλώσσες και μαθηματικά. Ἡ υπεράσπιση πού ἀκούγεται πιδό συχνά γιά τὰ σχολεία εἶναι: «Ποῦ ἄλλοῦ θά μπορούσαν τὰ παιδιά νά μάθουν ἀνάγνωση»; Πράγματι, ἡ ἀνάγνωση θρίσκειται πάντοτε στήν πρώτη γραμμὴ τῆς σχολικῆς ἐκπαίδευσης. Σύμφωνα μὲ στοιχεῖα ἀπογραφῶν, σὲ μιὰ κοινωνία ὑπάρχουν περισσότεροι ἐγγράμματοι ἀπὸ ὅτι ἄτομα πού πῆγαν σχολεῖο. Ἐξ ἄλλου, ὅπου ἡ ἐκπαίδευση εἶναι καθολική, ὑπάρχουν πάντα παιδιά πού πηγαίνουν στό σχολεῖο καὶ δὲν μαθαίνουν ἀνάγνωση. Γενικά, τὰ παιδιά πού ἔχουν ἐγγράμματους γονεῖς μαθαίνουν νά διαβάζουν ἀκόμα κι ἂν δὲν πᾶνε σχολεῖο, ἐνῶ τὰ παιδιά μὲ ἀγράμματους γονεῖς συχνά ἀποτυχαίνουν νά μάθουν ἀνάγνωση ἀκόμα καὶ στό σχολεῖο.¹⁴

τικὰ πάνω σ' αὐτή. Τὰ σχολεία δὲν θά μπορούσαν ποτὲ νά ἐφοδιάσουν τοὺς μαθητὲς τους μὲ τὴν δράση πού ἀπαιτεῖ αὐτὸ τὸ πρόγραμμα. Εἶναι ἐνδιαφέρον τὸ γεγονός πὼς ὁ Ντιούι ζήτησε κάτι ἀνάλογο μὲ αὐτὴ τὴν δυνατὴ δράση, δταν πρότεινε τὰ πειραματικά σχολεία πού οὐσιαστικά ποτὲ δὲν πραγματοποιήθηκαν.

Ἡ θέση τοῦ Γκούντμαν εἶναι ἐξ ἴσου υπεραπλοποιημένη, καὶ δὲν διακρίνεται εὐκολὰ ἀπ' αὐτὴ τοῦ Φρέιρε. Ὁ Γκούντμαν ὑποστηρίζει πὼς οἱ ἄνθρωποι μαθαίνουν αὐτὰ πού χρειάζονται νά μάθουν στὴν πορεία τῶν πραγματικῶν γεγονότων τῆς ζωῆς. Τὰ ἐπαγγέλματα καὶ οἱ τέχνες μαθαίνονται μὲ τὴν ἐξάσκησή τους. Οἱ ἐπιστήμονες ἀναπτύσσονται μέσα σὲ κοινότητες ἐπιστημόνων. Τὰ σχολεία μπορούν νά διδάξουν μόνο ἀλλοτριωμένη γνώση: γνώση πού ἔχει ἀποξενωθεῖ καὶ ἀπὸ τὸ πρότυπό της καὶ ἀπὸ τῆς ἐφαρμογῆς της, δηλαδή, νεκρὴ γνώση.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μετάδοσης νεκρῆς γνώσης, σύμφωνα μὲ τὸν Φρέιρε εἶναι πὼς αὐτὴ μᾶλλον χειραγωγεῖ παρά μορφώνει. Ἡ χειραγώγηση ἀποσκοπεῖ στὴν προσαρμογὴ καὶ στὴν ἀνάπτυξη μαγικῆς ἢ μυθικῆς στάσης ἀπέναντι σ' ἐκείνες τῆς ὄψεις ζωῆς πού ἀντιτίθενται στις πιέσεις γιά προσαρμογὴ. Κατὰ τὸν Γκούντμαν ἡ μετάδοση νεκρῆς γνώσης εἶτε εἶναι χωρὶς ἀποτέλεσμα εἶτε ὀδηγεῖ στὴν ἀποψη πὼς ὁ κόσμος εἶναι παράλογος. Καὶ οἱ δύο πιθανῶς ἔχουν δίκιο. Ὁ πραγματικὸς κόσμος τοῦ Βραζιλιάνου ἀγρότη εἶναι πολὺ σκληρὸς γιά νά τὸν θεωροῦν παράλογο καὶ ἐπομένως εἶτε πρέπει νά κατασταλεῖ, εἶτε νά περιβληθεῖ μὲ μαγεία. Ὁ Νεοθωρκεζος, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, προστατεύεται ἀρκετὰ ὥστε νά εἶναι ἱκανὸς νά βλέπει τὴν σκληρότητα τοῦ κόσμου του μέσα ἀπὸ τὸ ἡμιδιάφανο πέπλο τοῦ παραλογισμοῦ.

Πάουλο Φρέιρε, «Ἡ μορφωτικὴ διαδικασία τῶν ἐνηλίκων, σάν πολιτιστικὴ κίνηση γιά ἐλευθερία», Harvard Educational Review, τόμ. 40, No 2, 1970, Βλ. 205-25. Πῶλ Γκούντμαν, «Μεγαλώνοντας παράλογος», Sphere, 1970. Τζὸελ Σπρίγκ, ἀδημοσίευτες διαλέξεις πάνω στὸν Μάρξ καὶ τὸν Ντιούι, CIDOC, 1970.

14. Ἡ πρώτη ἀπογραφή τῶν ΗΠΑ τὸ 1910, πού περιλάμβανε καὶ τὸ Πουέρτο Ρίκο, ἔδειξε μιὰ πλειοψηφία ἐγγραμμάτων ἐνηλίκων ἀπὸ τοὺς

Σε κοινωνίες όπου η σχολική εκπαίδευση είναι καθολική, τα περισσότερα παιδιά θέλουν να διαβάσουν στο σχολείο. "Αν λάβουμε υπ' όψη μας τότε μαθαίνουν να διαβάσουν και τότε αρχίζουν το σχολείο, δύσκολα θα μπορούσε να γίνει διαφορετικά. Απόκτηση και σε μία κοινωνία με καθολική εκπαίδευση, λίγα μόνο παιδιά μαθαίνουν να διαβάσουν εύκολα και καλά, ενώ σχεδόν όλα μαθαίνουν να μιλάν εύκολα και καλά, με ικανότητα που μαθαίνεται: εξω από το σχολείο.¹⁵

Τα παιδιά που πράγματι μαθαίνουν να διαβάσουν καλά, διαβάζουν πολύ για τη δική τους ευχαρίστηση, πράγμα που δείχνει πως το καλό διάβασμα —όπως και οι άλλες ικανότητες— είναι το αποτέλεσμα πρακτικής. Τα στοιχεία σχετικά με τα μαθηματικά υποστηρίζουν ακόμη λιγότερο το σχολείο. Οι άμορφωτοι που συμμετέχουν σε μία κοινωνία χρήματος μαθαίνουν δλοι να μετρούν, να προσθέτουν, αφαιρούν, πολλαπλασιάζουν και διαιρούν, ενώ μόνο ένα μικρό ποσοστό ανθρώπων σε μία κοινωνία που έχει πλήρη σχολική οργάνωση μαθαίνει κάτι περισσότερο. Σ' ένα αντικειμενικό τεστ, μόνο ένα μικρό ποσοστό, απ' αυτούς που μαθαίνουν αλγεβρα στο γυμνάσιο, τα καταφέρνει καλλίτερα απ' το μέτριο.¹⁶

Όποιους λιγότεροι από 10% είχαν πάει ποτέ σχολείο. Κάθε απογραφή, που αναφέρει την παρακολούθηση σχολικών μαθημάτων και την ικανότητα γραφής και ανάγνωσης, περιέχει παρόμοιες, ίσως λιγότερο ακραίες, αντιθέσεις.

15. Το βιβλίο του Κόλμαν «Έκθεση σχετικά με την ισότητα ευκαιριών στην εκπαίδευση», δείχνει ότι το χαμηλό επίπεδο οικογενειακού περιβάλλοντος και η μόρφωση των γονιών εξηγούν πολλά περισσότερα σχετικά με τις διαφορές στην επίδοση των μαθητών, απ' ό,τι η ποιότητα των σχολείων, όπως αυτή εκτιμάται από τα εξόδα, την κατάρτιση των δασκάλων κλπ.

16. Η ανάλυση των βαθμών επίδοσης σε τεστ που πήραν μέρος δλοι οι μαθητές που σπουδάζουν "Αλγεβρα στα δημόσια γυμνάσια του Πουέρτο Ρίκο, το 1964, δείχνει μία τυχαία κατανομή των απαντήσεων σε όλες τις ερωτήσεις εκτός από τις τέσσερις - πάντοτε ευκολότερες, που ήταν στοιχειώδως απλά αριθμητικά προβλήματα.

Θα παρατηρηθεί πως τα γεγονότα, σ' αυτό το βιβλίο, συχνά επιδεικνύονται από στοιχεία του Πουέρτο Ρίκο. Αυτό οφείλεται εν μέρει στο ότι ο συγγραφέας εργάστηκε για 15 χρόνια με στοιχεία των σχολείων του Πουέρτο Ρίκο, και στο ότι πολύ λίγα σχολικά συστήματα έχουν στοιχεία τόσο κατανοητά και τόσο λεπτομερή. Και αυτό γιατί το Πουέρτο Ρίκο έχει ένα από τα μεγαλύτερα και πιο οργανωμένα σχολικά συστήματα του κόσμου. Στις ΗΠΑ μόνο το σχολικό σύστημα της Ν. Υόρκης είναι μεγαλύτερο. Ένας άλλος λόγος είναι πως γενικά τα σχολικά συστήματα δεν

Υπάρχει ένα σύνολο στοιχείων, που συγκεντρώθηκαν από τον Τζέρομι Μπρουνερ και τους φοιτητές του, που δείχνει πώς τα παιδιά που πηγαίνουν σχολείο μαθαίνουν έννοιες, που αυτοί που δεν πάνε σχολείο δεν τις μαθαίνουν.⁴⁷ Οι έννοιες που μελετήθηκαν είναι αυτές που έγιναν διάσημες από τον Ζάν Πιαζέ, που βρήκε πώς τα περισσότερα παιδιά της Γαλλίας και Σουηδίας μαθαίνουν στην ηλικία περίπου των έξι ως οκτώ ετών πώς το νερό που χύνεται από ένα κοντό και χοντρό σωλήνα σ' ένα ψηλό και λεπτό είναι ξανά η ίδια ποσότητα νερού. Οι φοιτητές του Μπρουνερ βρήκαν πώς τα παιδιά που ζούν στις ζούγκλες της Αφρικής και πάνε σε σχολεία οργανωμένα σύμφωνα με τα γαλλικά σχολεία, μαθαίνουν τέτοιες έννοιες πολύ καλύτερα από άλλα παρόμοια παιδιά, που δεν πάνε σχολείο. Τα πειράματα, όμως αυτά δεν ελέγχουν την επίδραση άλλων σχετικών χώρων μάθησης, εκτός των σχολείων. Όσπου να επιδειχθεί ένα μοναδικό αποτέλεσμα της σχολικής εκπαίδευσης, ελέγχονται όλα τα άλλα περιβάλλοντα μάθησης, τα στοιχεία του Μπρουνερ δείχνουν μόνο πώς το περιβάλλον επίδρα στην μάθηση έννοιων και υποδεικνύει πώς όσο πιο σχετικό είναι το περιβάλλον με τις έννοιες τόσο περισσότερη επίδραση έχει.

Μιά άλλη άποψη υποστηρίζει πώς τα σχολεία διδάσκουν γραμματική, θεωρίες μαθηματικών, επιστήμη και τέχνες. Αναμφίβολα τα διδάσκουν. Άλλα το ουσιαστικό πρόβλημα είναι αν αυτά τα πράγματα μαθαίνονται στο σχολείο περισσότερο απ' ό,τι θα μπορούσαν να μαθευτούν με άλλο τρόπο. Τα τέτα επιδόσης πολύ λίγο υποστηρίζουν τα σχολεία. Όπως και στην περίπτωση των μαθηματικών, μόνο μια μικρή μειοψηφία μαθητών τα καταφέρνει κάπως καλύτερα, σ τ ι ς τ υ π ι κ έ ς δ ψ ε ι ς κ ά θ ε ζ η τ ή μ α τ ο ς. Οι μαθητές που ενδιαφέρονται γι' αυτά τα θέματα τα μαθαίνουν, οι άλλοι όχι. Κατά πόσο το ενδιαφέρον τους προκ-

προφέρονται για ποσοτική εκτίμηση. Το Πουέρτο Ρίκο έχει περιορισμένους πόρους, αλλά από το 1946 μέχρι το 1968 γνώρισε μια πολύ προοδευτική κυβέρνηση. Τελικά, το σχολικό του σύστημα είχε μια σειρά από διαπρεπείς διευθυντές, που είχαν ειδικευθεί στο πρόγραμμα εργασίας του Τσάρλς Χάμιλ, που είναι υπεύθυνος και για τις περισσότερες αναλύσεις που αναφέρθηκαν.

17. Τζέρομι Σ. Μπρουνερ, Ρόζα Ρ. Όλδερ, Πατρίτσια Μ. Γκρήνφιλντ, Μελέτες στη γνωστική ανάπτυξη: Συνεργασία στο Κέντρο Γνωστικών Μελετών, Wiley, 1967.

λείται από τὸ σχολεῖο παραμένει ἀμφίβολο. Ὁ Ἄϊνστάϊν σχολιάζοντας τὴν σύντομη περίοδο πού ἐπρεπε νὰ περάσει στὸ σχολεῖο προετοιμάζοντας τὶς ἐξετάσεις γιὰ τὸ δίπλωμά του, εἶπε, πὼς αὐτὸ εἶχε σὰν συνέπεια γιὰ πολλὰ χρόνια νὰ εἶναι ἀνίκανος νὰ κάνει δημιουργικὴ ἐργασία.

Ἡ δλιθρία ἐπίδραση τῶν σχολείων πάνω στὴ γνωστικὴ μάθηση, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Ἄϊνστάϊν παραπονιέται, φαίνεται καλύτερα ἀντιπαραθέτοντας τὴν ἐπίδραση τῶν σχολείων πάνω στὰ προνομιούχα καὶ τὰ μὴ προνομιούχα παιδιά. Τὰ μὴ προνομιούχα παιδιά, πού τὸ οἰκογενειακὸ περιβάλλον τους δὲν προσφέρει τὰ ἴδια ἐξειδικευμένα μέσα πού τὸ σχολεῖο παρέχει, ἔχουν σχετικὰ ἀποτυχημένη ἀπόδοση στὸ σχολεῖο καὶ συχνὰ τὸ ἐγκαταλείπουν μὲ μιὰ ἐμπειρία ἀποτυχίας, μιὰ πεποίθηση ἀνεπάρκειας καὶ μὲ μιὰ δυσσέσκεια γιὰ τὰ ἐξειδικευμένα μέσα μάθησης, πού στὴ συνέχεια ἐκείνη τὰ στεροῦνται. Τὰ προνομιούχα παιδιά, πού τὸ οἰκογενειακὸ τους περιβάλλον εἶναι πλούσιο σὲς ἐξειδικευμένες πηγές τοῦ σχολείου, καὶ πού θὰ μάθαιναν μόνον τους τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτὰ πού ἔχει νὰ τους διδάξει τὸ σχολεῖο, συναγοῦν σχετικὴ ἐπιτυχία στὸ σχολεῖο, καὶ ἀγχιστρώνονται σ' ἓνα σύστημα πού τους ἀμείβει ἐπειδὴ μαθαίνουν χωρὶς θμωσ ἄσκηση προσπάθειας ἢ πρωτοβουλίας. Ἔτσι, οἱ φτωχοὶ στεροῦνται καὶ τὰ κίνητρα καὶ τὰ μέσα, πού τὸ σχολεῖο τὰ φυλάει γιὰ τοὺς προνομιούχους. Οἱ προνομιούχοι, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἐγκαταλείπουν τὴν μάθηση πού θὰ βασίζεται στὰ δικὰ τους κίνητρα, γιὰ νὰ ἔχουν τὴν εὐχαρίστηση νὰ διδάσκονται ἀπὸ ἄλλους. Μειοψηφίες σὰν τὸν Ἄϊνστάϊν καὶ τὸν Ἔλντριτζ Κλῆβερ χάνουν μόνον λίγο καιρό. Ἡ πλειοψηφία χάνει τὴν βασικὴ τῆς εὐκαιρία γιὰ μιὰ μόρφωση.

Ἡ γνώση ἀπὸ πρῶτο χέρι εἶναι ἡ ὑστατη θάλα τῆς πνευματικῆς ζωῆς.
Ἡ μάθησι, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὰ βιβλία, μεταφέρει σὲ μεγάλη ἔκτασι
πληροφορίες ἀπὸ δεύτερο χέρι, καὶ ὅταν τέτοια ποτὲ δὲν μπορεῖ νὰ
φθάσει τὴν σημασίαν τῆς ἀμεσης πρακτικῆς. Αὐτό, ποὺ ὁ μορφωμένος
κόσμος ἔχει τὴν τάσιν νὰ προσφέρει, εἶναι ὑπολείμματα πληροφοριῶν ἀπὸ
δεύτερο χέρι, ποὺ ἐρμηνεύουσιν ἰδέας ποὺ καὶ αὐτὲς προέρχονται ἀπὸ ἄλλα
ὑπολείμματα πληροφοριῶν ἀπὸ δεύτερο χέρι. Αὐτὴ ἡ μάρψωσι τοῦ κόσμου
ἀπὸ δεύτερο χέρι εἶναι καὶ τὸ μυστικὸ τῆς μετριότητός του. Καὶ εἶναι
ὑποταγμένος ἐπειδὴ ποτὲ δὲν ἔνοιωσε τὸν τρόπο τῶν γεγονότων.

*Ἀλφρεντ Νόρθ Γουάιτινχεντ: Οἱ σκοποὶ τῆς παιδείας καὶ ἄλλα δοκίμια.

3. Τι είναι τὰ σχολεία

Τὸ νὰ ξεχωρίζουμε αὐτὸ πὸς κάνουν τὰ σχολεία ἀπ' αὐτὸ πὸς εἶναι, μπορεῖ νὰ φαίνεται ἀκαδημαϊκὸ, ἀλλὰ ὁ σκοπὸς αὐτῆς τῆς διάκρισης εἶναι πολὺ πρακτικὸς. Ἐναλλακτικὲς λύσεις τῶν σχολείων δὲν θὰ μπορέσουν νὰ διατυπωθοῦν παρὰ μόνον ἂν μπορέσουμε νὰ ὀρίσουμε τὸ σχολεῖο. Τὰ σχολεῖα ἐπιτελοῦν ἀναγκαῖες κοινωνικὲς λειτουργίες πὸς, μέσα ἀπὸ ἓνα σχῆμα καὶ συνδυασμὸ, πρέπει πάντοτε νὰ ἐκτελεστοῦν. Μερικοὶ πιστεύουν ὅτι τὰ σχολεῖα μπορεῖ νὰ μεταρρυθμιστοῦν, ἐνῶ ἄλλοι νομίζουν πὸς λύσεις ἀντικατάστασης τοῦ σχολείου δὲν εἶναι ἀπαραίτητες, μιὰ καὶ ὄλη ἡ μόρφωση, πὸς οἱ ἄνθρωποι ζητοῦν, μπορεῖ νὰ ἐπέλθει σὰν συνέπεια τῶν ἄλλων δραστηριοτήτων τους. Καμιὰ θέση δὲν μπορεῖ ν' ἀνατραπεῖ ἢ νὰ ἐκτιμηθεῖ κατάλληλα χωρὶς νὰ δώσουμε ἓναν ὄρισμὸν στὸ σχολεῖο. Οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποῖους πρέπει νὰ δώσουμε ἓναν ὄρισμὸν στὸ σχολεῖο εἶναι καθοριστικοί· γιὰ νὰ ξέροουμε καλύτερα τί νὰ κάνουμε καὶ τί ν' ἀποφύγουμε ὅταν θὰ προγραμματίσουμε τίς ἐναλλακτικὲς λύσεις. Ἡ ἀκρίβεια, ἐπομένως, ἔχει λιγότερη σημασία γιὰ τὸν ὄρισμὸν ἀπ' ὅτι ἡ χρησιμότητα στὴν πράξη. Ὀρίζουμε τὸ σχολεῖο σὰν τὸν θεσμὸν ἐκείνον πὸς ἀπαιτεῖ πλήρη παρὰ κολούθησιν ἀπὸ ὁμάδες συγκεκριμένης ἡλικίας μέσα σὲ τάξεις πὸς διευθύνονται ἀπὸ δασκάλους καὶ πὸς σκοπὸν ἔχει τὴν μελέτη προγραμματισμένων βαθμίδων μάθησης. "Ὅσο καλύτερα ὁ ὄρισμός αὐτὸς ταιριάζει σ' ἓναν θεσμὸν, τόσο πιὸ πολὺ ὁ θεσμὸς αὐτὸς ἀντιστοιχεῖ στὸ στερεότυπο τοῦ σχολείου. Ἐναλλακτικὲς λύσεις τῆς ἐκπαίδευσης μποροῦν νὰ ὀρισθοῦν πολὺ πιὸ γενικά, ἀπομακρυνόμενες ἀπὸ αὐτὸ τὸ στερεότυπο. Ἐὰν ὅμως δὲν ἀπομακρυνθοῦν πολὺ μακριὰ καὶ πολὺ γρήγορα, ὥστε νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴν «ἔλξη τῆς βα-

ρύτητας» τοῦ σχολικοῦ συστήματος, θ' ἀπορροφηθοῦν ξανά.

Καθορίζοντας τὴν ἡλικία ὅπου ἀπαιτεῖται παρακολούθηση, τὰ σχολεῖα θεσμοποιοῦν τὴν παιδικὴ ἡλικία. Στὶς σχολειοποιημένες κοινωνίες, ἡ παιδικὴ ἡλικία θεωρεῖται τώρα ὡς ἓνα φαινόμενο καθολικὸ καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν χρόνο. Ἀλλὰ τὰ παιδιὰ, μὲ τὴ σύγχρονη ἔννοια, δὲν ὑπῆρχαν τρεῖς χιλιάδες χρόνια πρὶν καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ μὴν ὑπάρχουν ἀνάμεσα στοὺς φτωχοὺς ἀγρότους καὶ κατ'οίκους τῶν πόλεων τοῦ ἀποτελοῦν καὶ τὴν πλειοψηφία τοῦ σημερινοῦ κόσμου. Στὸ βιβλίο του, «Αἰῶνες παιδικῆς ἡλικίας» ὁ Φίλιπ Ἀριέ δείχνει πῶς, πρὶν ἀπὸ τὸν 17ο αἰῶνα, τὰ παιδιὰ γύνονταν ὡς ἐνήλικοι, ἐργάζονταν μαζὶ μὲ τοὺς ἐνήλικες, φυλακίζονταν, βασανίζονταν καὶ πέθαιναν μὲ ἀπαγχονισμό ὡς ἐνήλικοι· ἦταν ἐκτεθειμένα στὸ σέξ, στὶς ἀρρώστειες καὶ στὸ θάνατο, καὶ γενικὰ δὲν εἶχαν καμιά ἰδιαίτερη κοινωνικὴ θέση. Ἡ εἰδικὴ ἀγωγή τῆς παιδικῆς ἡλικίας δὲν ὑπῆρχε.¹ Ἡ μεσαιωνικὴ ἐκκλησία θεωροῦσε πῶς τὰ παιδιὰ, ποὺ βαπτίζονταν στὴ νηπιακὴ ἡλικία, ἔφθαναν τὴν ἡλικία τῆς λογικῆς στὰ ἑπτὰ τοὺς χρόνια· αὐτὸ σήμαινε πῶς ἀπὸ ἐκεῖνη τὴ στιγμή ἦταν ἀπόλυτα ὑπεύθυνα γιὰ τὶς πράξεις τους, ὄχι μόνο μπροστὰ στοὺς ἀνθρώπους ἀλλὰ καὶ στὸν Θεό. Ἦταν ἱκανὰ, μὲ πράξεις θετικῆς ἢ ὄχι, νὰ παραδοθοῦν στὰ αἰῶνια βασανιστήρια. Στὸν καιρὸ τῆς αὐτῆς ἡ θεωρία δὲν ἦταν μοναδική. Τὰ παιδιὰ δὲν εἶχαν πῶς τρυφερὴ μεταχείριση στὸν Ἀραβικὸ ἢ Ἀνατολικὸ κόσμον καί, γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, στὴν Ἀφρικὴ ἢ τὴν Ἀμερικὴ.

Ὅλοι οἱ πολιτισμοί, βέβαια, διακρίνουν τὰ παιδιὰ καὶ τοὺς σεξουαλικὰ ἀνῆλικους νέους ἀπὸ τοὺς ἐνήλικες. Ὅλοι οἱ πολιτισμοὶ καθορίζουν τὰ ὅρια ὅπου ἀρχίζει ἡ εἴσοδος στὴν ἐνήλικη κοινωνικὴ θέση. Ὅλοι οἱ πολιτισμοὶ κάνουν κάποια διάκριση μεταξὺ ἐνηλίκων καὶ ἀνηλίκων καὶ τοῦ τί μποροῦν νὰ κάνουν καὶ νὰ πάθουν. Αὐτό, ὅμως, δὲν θὰ πεῖ πῶς ὅλοι οἱ πολιτισμοὶ ἔχουν μιὰ εἰδικὴ ἀγωγή γιὰ τὰ παιδιὰ. Στὸν δυτικὸ πολιτισμὸ, δὲν περιμένουμε ἀπ' τὰ παιδιὰ νὰ δουλεύουν, παρὰ μόνο γιὰ τὶς σπουδές τους. Τὰ παιδιὰ δὲν εἶναι ὑπεύθυνα γιὰ κάθε ἐνόχληση, ζημιὰ ἢ ἔγκλημα ποὺ μπορεῖ νὰ προκαλέσουν στὴν κοινωνία. Τὰ παιδιὰ δὲν ὑπολογίζονται, νομικὰ ἢ πολιτικὰ. Ὑποτίθεται ὅτι πρέπει νὰ παίζονται,

1. Φίλιπ Ἀριέ, Αἰῶνες Παιδικῆς Ἠλικίας, Cape, 1962.

νά διασκεδάζουν και νά προετοιμάζονται γιά τήν ἐνήλικη ζωή. Ὑποτίθεται ὅτι πρέπει νά πηγαίνουν σχολεῖο, και τὸ σχολεῖο ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ὑπεύθυνο γι' αὐτά, γιά νά νά καθοδηγεῖ και προσωρινά τουλάχιστον, νά παίρνει τή θέση τῶν γονιῶν τους. Ὁ θεσμός «παιδική ηλικία» ἐξηγεῖ τήν προτεραιότητα πού τὸ σχολεῖο δίνει στήν κηδεμόνευση τοῦ παιδιοῦ.

Ἡ παιδική ηλικία πρέπει ἐπίσης νά θεωρηθεῖ και σάν ἀντίθεση στή σύγχρονη ἐνήλικη ζωή, πού προηγεῖται τῆς ἀποχώρησης ἀπ' τήν ἐργασία. Ἡ παιδική ηλικία και ὁ ἐργαζόμενος κόσμος τῶν μεγάλων ἔχουν διαχωρισθεῖ. Ἐνῶ τὰ παιδιά ὀλοένα και περισσότερο παραχαϊδεύονται, οἱ ἐνήλικοι πού ἀκόμα δὲν ἀποσύρθηκαν ἀπ' τή ζωή — γυναῖκες και ἄντρες — συνεχῶς φθείρονται μέσα στίς μηχανές και τοὺς θεσμούς. Ὁ θεσμός «παιδική ηλικία» ἔχει συγκεντρωθεῖ περισσότερο στό παιδί, ἔχει γίνει πιὸ ἐπιεικής, ἐνῶ οἱ ἐνήλικοι συνεχῶς περιορίζονται. Τὸ ἐπιχειρήμα ὑπὲρ τῶν σχολείων εἶναι πὼς παρέχουν τήν ἀπαραίτητη γέφυρα γιά τή μετάβαση ἀπὸ τήν παιδική ζωή στήν ἐνήλικη και ὅτι σταδιακά μεταμορφώνουν τὸ χαϊδεμένο παιδί σὲ ὑπεύθυνο ἐνήλικο. Τὰ σχολεῖα παίρνουν τὸ παιδί ἀπὸ τὸν κῆπο του, και μὲ προσεκτικὰ σταδιακά βήματα, τὸ μεταφέρουν σ' ἓνα ἀρχέτυπο τοῦ κόσμου τῆς ἐργασίας. Τὰ παιδιά ἐγγράφονται: σάν «ὀλοκληρωμένα παιδιά» και ἀποφοιτοῦν σάν «ὀλοκληρωμένοι ἄνθρωποι».

Ὅπως στήν περίπτωση τοῦ σχολεῖου, ὁ θεσμός «παιδική ηλικία» πιθανῶς ἐξυπηρετεῖ ἓνα χρήσιμο σκοπὸ. Ἡ μεταχείριση τῶν παιδιῶν προτοῦ νά θεσμοποιηθεῖ ἡ παιδική ηλικία, ἦταν — και εἶναι — ἀνεπιθύμητα βάρβαρη. Πολλὰ ἀπὸ τὰ προστατευτικὰ μέτρα πού ἔχουν παρθεῖ γιά τὰ παιδιά λόγω τῆς ηλικίας τους εἶναι σημαντικὰ και ἀπαραίτητα τόσο πολὺ, ὥστε εἶναι ζωτικῆς σημασίας νά τὰ ἐπεκτείνουμε ὄχι μόνο στὰ ἄλλα παιδιά, ἀλλὰ και στοὺς ἐνήλικους. Οἱ σεξουαλικές καταχρήσεις, κάτω ἀπὸ συνθήκες ὅπου θὰ μπορούσαν νά χαρακτηριστοῦν γελοῖα φάρσα, εἶναι ἓνα παράδειγμα. Ἡ ἐκμετάλλευση τῆς ἐργασίας, κάτω ἀπὸ παρόμοιες συνθήκες, εἶναι ἓνα ἄλλο: ἡ μιὰ μερίδα ἔχει νά διαλέξει ἀνάμεσα στήν ἐργασία και τὸ θάνατο ἀπὸ πείνα, ἐνῶ ἡ ἄλλη μερίδα ἀνάμεσα στὸν ἕναν ἐργάτη ἢ τὸν ἄλλο. Ἡ ἐνίσχυση ἢ ἡ ἀδιαφορία γιά τίς συνθήκες πού παρεμποδίζουν τήν ἀνάπτυξη ἢ πού, χωρὶς λόγους, περιο-

ρίζουν τις ευκαιρίες που έχουν τα παιδιά, ή οι ενήλικοι, πρέπει να απαγορευθεί, όπου υπάρχει. Άλλα αυτό είναι αδύνατο εάν η ανεκτική μεταχείριση των ήδη παραχαϊδεμένων παιδιών πολλαπλασιάζεται ατέλειωτα. Έξ άλλου, αν και όρισμένα προστατευτικά μέτρα και κάποια ανοχή είναι απαραίτητα, και σωστά, τα πάρα πολλά είναι άσχημα, και έχουμε φτάσει και περάσει πολλά κατώφλια, στο θεσμό της παιδικής ηλικίας, όπου τα πλεονεκτήματα γίνονται παθητικό. Πολλά από αυτά είναι φανερά και δεν χρειάζεται να τ' αποδειξουμε. Ένα που ήδη έχει αναφερθεί είναι η επέκταση της παιδικής ηλικίας, ώστε να περιλαμβάνει απόλυτα ώριμους ενήλικους, στον καιρό αυτοί οι ενήλικοι εξακολουθούν να πηγαίνουν σχολείο. Πολλές από τις διαμαρτυρίες εκ μέρους της νεολαίας συνδέονται μ' αυτό το γεγονός, καθώς και η μνησικακία των ενήλικων γι' αυτές τις διαμαρτυρίες. Η περίπτωση στον αφορά την νεολαία είναι απλή και εμφανής. Άρκετά μεγάλοι ώστε να έχουν δικά τους παιδιά και να αγωνίζονται γι' αυτά, ενθαρρύνονται να κάνουν μόνο το δεύτερο και τους αρνιούνται το δικαίωμα της πλήρους συμμετοχής στο οικονομικό προϊόν της κοινωνίας. Η περίπτωση των ενήλικων είναι επίσης εύκολο να γίνει κατανοητή. Αυτά τα παιδιά, λένε, θέλουν να παραμείνουν παιδιά και παρ' όλα αυτά να απολαμβάνουν τα πλεονεκτήματα των μεγάλων. Έν μέρει, οι μεγάλοι έχουν δίκιο. Αυτό που ξεχνούν είναι πώς δεν δημιούργησε η νεολαία τον θεσμό της παιδικής ηλικίας, αλλά δημιουργήθηκε απ' αυτόν.

Τα σχολεία, σαν δημιουργοί της κοινωνικής πραγματικότητας, δεν σταματούν με τα παιδιά. Δημιουργούν και τους δασκάλους. Πριν απ' τα σχολεία υπήρχαν παιδογόμοι, γυμναστές που επέβλεπαν την πρακτική εξάσκηση, και δάσκαλοι με μαθητές.² Κανένα απ' αυτά τα τρία δεν προϋποθέτει πώς η μάθηση προκύπτει απ' τη διδασκαλία, ενώ τα σχολεία αντιμετωπίζουν την μάθηση σαν προϊόν της διδασκαλίας.

Ο ρόλος του δασκάλου στο σχολείο είναι τριπλός, συνδυάζει το λειτούργημα του διαιτητή, του δικαστή και του συμβούλου. Σάν

2. Ά. Ί. Μαρρό, 'Ιστορία της Έκπαίδευσης στην Άρχαιότητα, Mentor Books, 1964.

διδασκαστής ὁ δάσκαλος ἀποφασίζει τίς σωστές καί τίς λανθασμένες ἀπαντήσεις, βαθμολογεῖ καί ἀποφασίζει σχετικῶς μέ τήν προαγωγή. Σάν δικαστής, δημιουργεῖ τήν ἐνοχλή σ' αὐτούς πού ἀντιγράφουν στίς ἐξετάσεις, παραμελοῦν τήν μελέτη τους, ἤ μέ κάθε τρόπο ἀποτυχαίνουν νά προσαρμοσθοῦν στούς ἠθικούς κανονισμούς τοῦ σχολείου. Σάν σύμβουλος, ὁ δάσκαλος, ἀκούει δικαιολογίες γιά τίς ἀποτυχίες πού ἀναφέρονται εἴτε στά ἀκαδημαϊκά εἴτε στά ἠθικά σάββατα καί συμβουλεύει τὸ μαθητὴ σχετικῶς μέ τήν ἐκλογή πού θά κάνει καί μέσα στό σχολεῖο καί ἔξω. Αὐτὴ ἡ περιγραφή δὲν φαίνεται παράξενη, μόνο καί μόνο γιατί οἱ μαθητὲς θεωροῦνται σάν ἄνθρωποι χωρὶς πολιτικά δικαιώματα. Φαντασθεῖτε νά συνδυάζετε τὸν ρόλο τοῦ ἀστυνομικοῦ, τοῦ δικαστῆ καί τοῦ συνήγορου — ἢ τὸν ρόλο τοῦ ἀγοραστῆ, τοῦ ἐμπειρογνώμονα καί τοῦ οἰκονομικοῦ συμβούλου — ἢ τὸν ρόλο τοῦ διαιτητῆ, τοῦ ἀθλητικοῦ ἐπιτρόπου καί τοῦ προπονητῆ. Μὲ μιὰ καθαρά τυπικὴ ἔννοια, ὁ μαθητὴς σ' αὐτὴ τὴν κατάστασι εἶναι ἀβοήθητος, ἐνῶ ὁ δάσκαλος παντοδύναμος.

Στὰ ἀμερικανικὰ σχολεῖα, ὁ δάσκαλος προφανῶς δὲν εἶναι παντοδύναμος. Μᾶλλον τὸ ἀντίθετο φαίνεται νά εἶναι ἀληθινό. Πῶς μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ αὐτό; Οἱ δάσκαλοι ἔχουν τοὺς ρόλους καί τίς δυνάμεις πού περιγράφονται παραπάνω. Ἐπίσης τίς ἐφαρμόζουν, συνήθως ἕμως, ὄχι καί πολὺ ἀποτελεσματικά. Αὐτὸ συμβαίνει γιατί τὸ σύστημα ἔχει καταρρεύσει, ἀλλὰ ἡ κατάρρευσι αὐτὴ ἐνυπάρχει ἀπὸ μόνη τῆς μέσα στὴ διαστρέβλωσι, πού τὸ σχολεῖο προκαλεῖ, στοὺς πραγματικὸς ρόλους τοῦ δασκάλου. "Ὅπως ἀναφέρεται καί παραπάνω, τέτοια δείγματα ἔχουμε κατὰ τὴν προσχολικὴ ἐποχὴ: μέ τὸν "Ἑλληνα σκλάβο, πού πρόσεχε τὰ παιδιὰ, πού εἶχαν ἀνατεθεῖ στὴ φύλαξή του, ὅταν πηγαίναν ἐκδρομὲς στὴν πόλη, μέ τὸν γυμναστή πού φρόντιζε νά ἐξασκοῦνται στὰ ὅπλα, μέ τὸν δάσκαλο πού ἦταν ἔτοιμος νά λογομαχήσει μαζί τους σὲ θέματα πολιτικῆς, ἠθικῆς καί φιλοσοφίας. Ἄπ' αὐτούς, μόνο ὁ γυμναστής κατόρθωσε νά ἐπιζήσει στὰ πρῶτα σχολεῖα χωρὶς μεγάλη παραμόρφωσι. Ἡ ἐξάσκησι μέ τὴν πέννα παρὰ μέ τὸ ξίφος συνεπάγετο τὴν ἀλλαγὴ τοῦ ἐργαλείου μόνο, καί αὐτὸς ὁ τρόπος ἐκπαίδευσις ἦταν ἐξ ἴσου ἀποτελεσματικὸς. Ἡ ἀποτελεσματικότητι τῆς διδασκαλίας ἰκανοτήτων σταμάτησε ὅταν τὰ σχολεῖα ἐγκατάλειψαν αὐτὴ τὴν μέθοδο. Οἱ ἄλλοι δύο ρόλοι, μέ τὴν ἐνσωμάτωσή τους στό σχολεῖο παραμορφώ-

ήθκαν τελείως. Ένεκα τής εκπαιδευτικῆς του ἀξίας, ὁ ρόλος τοῦ παιδονόμου ἐξαρτιόταν ὀλοκληρωτικά ἀπὸ τὴν ἀποδοχὴ τῶν ὀρίων αὐτῆς τῆς παιδείας καὶ ὄχι ἀπ' τὴν ὑπέρβασή τους. Ὁ, συνήθως, σκλάβος παιδονόμος δὲν ἔχει τίποτα νὰ πεί σχετικὰ μὲ τὸν τόπο, τὸν χρόνον ἢ τὴν δραστηριότητα, ἀπλῶς ἔπρεπε νὰ κρατᾶει τὰ παιδιὰ μέσα στὰ ὄρια τῆς ἀσφάλειας. Ἡ εκπαιδευτικὴ ἀξία τῶν δραστηριοτήτων ἐξαρτιόταν ἀπὸ τὴν ἐπιλογὴ τοῦ μαθητῆ καὶ τὴν διαγωγὴ του. Ὁ δάσκαλος ἐπίσης ὄταν τοποθετήθηκε στὸ σχολεῖο μεταμορφώθηκε στὸ ἀντίθετό του. Ὁ ἀληθινὸς ρόλος του ἦταν νὰ ρωτιέται καὶ νὰ ἀπαντᾷ μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ προκαλεῖ ἀκόμη βαθύτερες ἐρωτήσεις. Στὸ σχολεῖο, αὐτὸς ὁ ρόλος ἀναστράφηκε, ὁ δάσκαλος εἶναι ὁ ἐρωτητῆς καὶ ἀναγκάζεται νὰ ἀναπτύσσει δόγμα-τα ἀντὶ νὰ προκαλεῖ τὴν διερεύνηση.

Οἱ δάσκαλοι καὶ τὰ παιδιὰ μόνο δὲν συνιστοῦν σχολεῖο. Χωρὶς ἀπαιτούμενη παρακολούθηση διδασκαλίας σὲ εἰδικὸ χῶρο, οἱ δάσκαλοι καὶ τὰ παιδιὰ θὰ μποροῦσαν νὰ ἀποτελοῦν μιὰ οἰκογένεια, ἕνα παιδικὸ σταθμὸ ἢ μιὰ σταυροφορία. Ἡ ἀπαιτούμενη παρακολούθηση μέσα σὲ σχολικὴ τάξη προσθέτει τίς διαστάσεις τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χῶρου, ποὺ σημαίνουν πῶς ἡ διαδικασία τῆς γνώσης μπορεῖ νὰ προχωρήσει, καὶ πῶς τὰ παιδιὰ ἔχουν ἕνα καθορισμένο χρόνο καὶ χῶρο. Ὅταν εἶναι μωρὰ ἀνήκουν στὸ σπιτί. Ὅταν πηγαίνουν νηπιαγωγεῖο ἀρχίζουν ν' ἀνήκουν, γιὰ λίγες ὄρες τῆς μέρας, στὸ σχολεῖο. Οἱ σχολικὲς ὄρες αὐξάνονται μὲ τὴν ἡλικία, ὥσπου τὸ σχολεῖο γίνεται ἡ Alma Mater, ἡ ἱερὴ ψυχὴ-μητέρα, ἡ κοινωνικὴ μήτρα, ὅπου τὸ παιδί ἀναπτύσσεται καὶ ἀπ' ὅπου τελικὰ πκ-ραδίνεται στὸν κόσμον τῶν ἐγγέλων. Οἱ σχολικὲς τάξεις μπορεῖ νὰ ποικίλλονται, ὥστε νὰ περιλαμβάνουν ἐργαστήρια τεχνικὰ ἢ ἐπιστημονικὰ, γυμναστήριο καὶ μαθήματα στὸ ἐξωτερικόν, ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι σχολικὸς χῶρος — ἀπολυμασμένος, ἀπομονωμένος ἀπὸ τὸν ὀρώμικο κόσμον, φτιαγμένος γιὰ νὰ ταιριάζει σὲ παιδιὰ καὶ γιὰ τὴν μετάδοση γνώσης. Σ' αὐτὸ τὸ εἰδικευμένο περιβάλλον, ἡ γνώση πρέπει νὰ μεταδοθεῖ, δὲν μπορεῖ κανεὶς ἀπλῶς νὰ τὴ συναντήσει. ἀφοῦ στίς περισσότερες περιπτώσεις ἔχει ἀποσπασθεῖ ἀπὸ τὴ φυσικὴ τῆς κατοικία. Πρέπει ἐπίσης νὰ κοσκινιστεῖ, ὄχι μόνο γιὰ νὰ ξεκαθαριστεῖ, ἀλλὰ ἐπίσης γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ἡ μετάδοσή της.

Ἡ μετάδοση τῆς γνώσης μὲ τὴν διδασκαλία, καὶ ἡ ἐπεξεργα-

σία της ώστε να ταιριάζει στο σχολείο και τους μαθητές, φαίνεται να είναι τελείως φυσική, σε μία τεχνολογική εποχή που κατασκευάζει ένα προϊόν ώστε να ικανοποιεί κάθε ανθρώπινη ανάγκη. Μόλις η γνώση γίνει προϊόν, ακολουθούν οι προγραμματισμένες βαθμίδες διδασκαλίας —μια ταξινομημένη σειρά από πακέτα γνώσεων, καθένα στην ώρα του και στον τόπο του, με την κατάλληλη σειρά και αντιπαράθεση άλλων ανάλογων πακέτων. Οι προγραμματισμένες βαθμίδες είναι η τέταρτη διάσταση του σχολείου. "Όπως και στην περίπτωση των άλλων καθοριστικών χαρακτηριστικών, οι ποσοτικές τους πλευρές είναι κριτικά σημαντικές. Η παιδική ηλικία γίνεται πρόβλημα όταν παρατείνεται για πάρα πολλά χρόνια και όταν επεκτείνεται σε πολλές πλευρές της ζωής. Η διδασκαλία γίνεται πρόβλημα όταν οι μαθητές αρχίζουν να εξαρτιούνται απ' αυτήν προκειμένου να μάθουν. Η παρακολούθηση στη σχολική τάξη γίνεται πρόβλημα όταν αυτή ύψώνει αποστειρωμένα τείχη γύρω από ένα μεγάλο μέρος της φυσιολογικής ζωής. Παρόμοια, το σχολικό πρόγραμμα γίνεται πρόβλημα καθώς προσεγγίζει τον διεθνή παγκόσμιο χώρο. Το πόσο ή φοίτηση στο σχολείο, ή διδασκαλία και το πρόγραμμα είναι ανεκτά, δεν είναι θέμα για ακαδημαϊκή συζήτηση. Έλεύθεροι άνθρωποι, διαλέγοντας ελεύθερα, σαν άτομα, και έθελοντικά, σαν σύνολα, μια σειρά από εναλλακτικές λύσεις, μπορούν να πάρουν τις καλύτερες αποφάσεις.

Οι τελευταίες μελέτες πάνω στη διεθνή επίδοση δείχνουν καθαρά, πώς το καθολικό διεθνές σχολικό πρόγραμμα είναι πια γεγονός.³ Έχουν θεθεί διεθνείς κανονισμοί για τα μαθηματικά και τις θετικές επιστήμες. Αυτοί είναι ομολογουμένως οι τομείς που παρουσιάζουν την μεγαλύτερη ομοιομορφία, αλλά και οι άλλοι δεν βρίσκονται πολύ πίσω. Ούτε και η επέκταση των επαγγελματικών σχολών, των μελετών που αφορούν τους μαύρους, και την διευθέτηση της ζωής, αποτελεί μια αξιοσημείωτη τάση αντίθετη. Αυτά τα βοηθητικά προγράμματα, είτε είναι πολύ στενά συνδεδεμένα με το κύριο πρόγραμμα, σε σχέση με τις αναγκαίες προϋποθέσεις που απαιτούνται γι' αυτό, είτε τα διπλώματα που προσφέρουν δεν έχουν καμιά σημασία στην αγορά.

3. Τόρστεν Χουσέν, Διεθνής Μελέτη της Έπίδοσης στα Μαθηματικά, 2 τόμοι, Wiley, 1967.

Οι προγραμματισμένες σχολικές βαθμίδες πιθανόν να είναι το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό του σχολείου, κυρίως με την έννοια του ρόλου, που το σχολείο παίζει στην κοινωνία. Αυτό, όμως, συμβαίνει μόνο γιατί το σχολικό πρόγραμμα είναι το κλειδί ενός συστήματος που βασίζεται στην θεσμοποιημένη παιδική ηλικία, στη διδασκαλία και στην παρακολούθηση μαθημάτων μέσα στην τάξη. Το σχολικό πρόγραμμα δίνει δομή σ' αυτά τα στοιχεία, ενώνοντάς τα με ένα τρόπο αποφασιστικό για την μοναδική επίδραση του σχολείου πάνω στους μαθητές, τους δασκάλους και την κοινωνία.

Η κεντρική ιδέα του σχολικού προγράμματος είναι από μόνη της και απλή και αναπόφευκτη. Η μάθηση πρέπει να γίνεται σταδιακά και πρέπει επίσης να υπάρχει κάποια έναρμόνιση των διαφόρων σταδίων της μάθησης. Αυτά τα στάδια και οι μεταξύ τους αρμονίες μπορούν, βέβαια, να είναι διαφορετικές για το κάθε άτομο. Μέχρις ενός σημείου πρέπει να είναι έτσι, και κάθε εκπαιδευτικός υποστηρίζει αυτή την ιδέα στα λόγια. Από την άλλη μεριά, κανείς σχεδόν δεν θα επέμενε στην αποφυγή κάθε προσπάθειας που αποβλέπει στην έναρμόνιση των προγραμμάτων μάθησης διαφορετικών ατόμων.

Για κάθε δάσκαλο το να παραθέτει μια προτεραιότητα στο δικό του μάθημα, είναι φυσικό και επιθυμητό. Επίσης επιθυμητό είναι το να διευθετεί αυτή τη σειρά σύμφωνα με τις ανάγκες του κάθε σπουδαστή ξεχωριστά, αλλά από ένα σημείο και πέρα αυτό μπορεί να εξελιχθεί σε αυτοκαταστροφή. Είναι επίσης επιθυμητό να μαθαίνουν οι δάσκαλοι ο ένας απ' τον άλλον και ανάλογα να κανονίζει ο καθένας την διάταξη διδασκαλίας του. Είναι όμως ανεπιθύμητη ή επιβολή στο δάσκαλο μιας σειράς διδασκαλίας που δεν είναι της εκλογής του, και αποτελεί αυτοκαταστροφή ή απαίτηση να ακολουθήσουν οι μαθητές αυτή τη σειρά, εκτός αν αυτό γίνεται από σεβασμό προς ένα συγκεκριμένο δάσκαλο. Μόνο άνθρωποι που πιστεύουν στην ιδέα του έργου στάσιου γνώσεων, το οποίο πρέπει να λειτουργεί με ένα προκαθορισμένο σχέδιο, θα διαφωνήσουν. Η άποψη πως δάσκαλοι και μαθητές πρέπει να μπορούν να μετακινούνται από μέρος σε μέρος, χωρίς να χάνουν χρόνο, ισχύει μόνο αν παραδεχτούμε το σχολείο σαν εργοστάσιο συγχρονισμένης γνώσης.

Όμως, η συγχρονισμένη μάθηση απαιτεί, όχι μόνο μία καθο-

ρισημένη τάξη που να επιβάλλεται σ' όλους τους μαθητές και τους δασκάλους, αλλά και την ένσωμάτωση σ' αυτήν των διαφόρων κανόνων όλων των άλλων κλάδων. Αυτή η ένσωμάτωση σταδίων του σχολικού προγράμματος γεννά το σχολικό σύστημα, που με τη σειρά του περιορίζει τα κυριότερα χαρακτηριστικά των διαφόρων σχολείων. Έτσι, το κεντρικό πρόγραμμα των σχολείων μέσης εκπαίδευσης υπαγορεύεται από τα συγκεκριμένα προσόντα που χρειάζονται για την εισαγωγή στα κολλέγια. Έφόσον η οικονομική αξία των άλλων προγραμμάτων εξαρτάται από τη σχέση που έχουν με το κύριο πρόγραμμα, αυτό το πρόγραμμα άμεσα ή έμμεσα καθορίζει τις ώρες παρακολούθησης των μαθημάτων, το επίπεδο της τάξης, τα προσόντα του δασκάλου και τα προσόντα που απαιτούνται για την εισαγωγή σ' όλο το σχολικό σύστημα μέσης εκπαίδευσης. Τα σχολεία, που παρεκκλίνουν σημαντικά από όποιονδήποτε από αυτούς τους κανονισμούς, χάνουν την αξιοπιστία τους και την ικανότητά τους να δώσουν στους μαθητές τα κατάλληλα προσόντα ώστε να εισαχθούν στο κολλέγιο. Ακόμη και οι μεταρρυθμίσεις, που γίνονται στο δημόσιο σχολείο, μπορεί να επιζηήσουν μόνο αν δεν απειλούν την πρόοδο των μαθητών τους διαμέσου των ανωτέρων επιτευξών του σχολικού συστήματος.

Με τον τυποποιημένο προγραμματισμό των σχολικών βαθμίδων, λοιπόν, τα σχολεία γίνονται ένα σύστημα, το οποίο κατέχει το διεθνές μονοπώλιο της εισόδου στα διάφορα επαγγέλματα και στους πολιτικούς και κοινωνικούς ρόλους. Μπορεί να άμφισβητηθεί πως το μονοπώλιο αυτό είναι όπωςσδήποτε απόλυτο. Μερικοί οργανισμοί μπορεί ακόμα να προσλαμβάνουν τις ιδιοφυίες που δεν πήγαν σχολείο, ενώ ο Ρουσβελτ και ο Τσώρτσιλ δεν χρωστάνε πολλά στο σχολείο που πήγαιναν. Αλλά αυτές είναι εξαιρέσεις, και αν το ρεύμα εξακολουθήσει, δεν θα υπάρξουν για πολύ.⁴ Η οργάνωση σε τάξεις, ή τυποποιημένη εξυπνάδα και τα τέστ επίδοσης, ή παραγωγή μέσα στο σύστημα, και το δίπλωμα για να βρει κανείς δουλειά, όλα δικαιώνονται από ένα σχολικό πρόγραμμα που καθορίζει την εσωτερική δομή και τις λειτουργίες του σχολείου, τις σχέσεις μετα-

4. Άιβαρ Μπέργκ, Παιδεία και Έπαγγέλματα: Η Μεγάλη Αγορά της Έκπαίδευσης, Praeger, 1970.

ξύ τῶν διαφόρων σχολείων, καί τίς σχέσεις μεταξύ τῶν σχολείων καί τῶν ἄλλων θεσμῶν.

Θά μπορούσε ἔνα ἐκπαιδευτικό ἴδρυμα, πού δὲν θά εἶχε ἔνα ἀπό τὰ παραπάνω προτεινόμενα καθοριστικά χαρακτηριστικά, νά θεωρηθεῖ σάν σχολεῖο; Ἴσως, θεωρητικά, ἔνα ἴδρυμα πού βασίζε-ται σέ παιδιά, δάσκαλους καί τάξεις, ἀλλά χωρίς πρόγραμμα, νά μπορεῖ νά ὀνομασθεῖ σχολεῖο, ἀλλά θά εἶχε πολὺ μικρὴ ὁμοιότητα μὲ τὰ σχολεῖα, ὅπως τὰ ξέρουμε, καί θά μπορούσε, μὲ μεγαλύτερη ἀκρίβεια, νά ὀνομασθεῖ μιὰ συλλογὴ ἀπὸ ἐκπαιδευτικά κέντρα. Μποροῦμε νά φαντασθοῦμε σχολεῖα χωρίς παιδιά, ἀλλά οἱ μεγάλοι δὲν θά μπορούσαν γιὰ πολὺ νά ἀνεχθοῦν τοὺς δάσκαλους, τίς τάξεις, τὴν ἀπαιτούμενη παρακολούθηση μαθημάτων καί τὸ πρόγραμμα. Σχολεῖα ἀπὸ παιδιά, χωρίς δασκάλους, εἶναι δύσκολο νά τὰ φαντασθοῦμε ἐνῶ ἔνα συνδυασμὸς παιδιοῦ - δασκάλου - προγράμματος εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του ἀσταθής, χωρίς τὴν περιοριστικὴ ἐπιρροή τοῦ χώρου τῆς τάξης. Οἱ δάσκαλοι καί τὰ παιδιά μποροῦν νά ἐργασθοῦν μόνοι τους, ἀλλά θά ἦταν δύσκολο νά τοὺς θεωρήσουμε σάν θεσιό, οὔτε καί ἀπλῶς σάν σχολεῖο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά εἶναι εὐκόλο, νά βλέπουμε τὰ παιδιά, τοὺς δασκάλους, τὴν παρακολούθη-ση μαθημάτων στὴν τάξη καί τὸ σχολικὸ πρόγραμμα σάν δημιουργήματα ἀπὸ τὸν ἕνα γιὰ τὸν ἄλλον. Εἶναι ἐπίσης εὐκόλο νά βλέ-πουμε τὰ σχολεῖα σάν ἕνα σταθερὸ στοιχεῖο σέ ἕνα ἀπόλυτα τεχνολογικὸ κόσμο. Τὰ σχολεῖα μεταχειρίζονται τοὺς ἀνθρώπους καί τὴ γνώση μὲ τὸν τρόπο πού ὁ τεχνολογικὸς κόσμος χειρίζεται τὸ κα-θετὶ σάν ὕλικὸ πρὸς ἐπεξεργασία. Τὸ κάθε πράγμα βέβαια, μπορεῖ νά ἐπεξεργασθεῖ, ἀλλὰ μόνο μὲ ἕνα τίμημα, μέρος τοῦ ὁποίου ἐμπε-ριέχει τὴν παραγνώριση ὀρισμένων πλευρῶν τοῦ πράγματος καθὼς καί ὀρισμένων ἐπακόλουθων τῆς ἐπεξεργασίας. Τὸ τίμημα τῆς ἐπε-ξεργασίας τῶν ἀνθρώπων εἶναι οὐσιαστικά μεγάλο. Οἱ ἄνθρωποι ἔχουν τὴ τάση νά ἀντιστέκονται. Αὐτὸ πού θά μείνει ἀνεπεξεργα-στο, μπορεῖ νά εἶναι τὸ πιὸ σημαντικὸ μέρος ἑνὸς ἀνθρώπου. Μερι-κὲς ἀπὸ τίς συνέπειες τῆς ἐκπαιδευτικῆς αὐτῆς ἐπεξεργασίας εἶναι ἤδη φανερές. Παραταῦτα ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος βρίσκεται στὴν προσωπικὴ τῆς ἐπιτυχίας. Μιὰ «ἐπεξεργασμένη» ἀνθρωπότητα μὲ ἐπιτυχεῖ ἀποτελέσματα θά ἔχανε τὸν μικρὸ ἔλεγχο τοῦ πεπρωμένου

της που από παλιά διαφοροποιούσε τον άνθρωπο από τον υπόλοιπο κόσμο.

Ἡ τελετουργία είναι παιχνίδι: καθορίζει τις ὀδοποιίες μας καὶ ἐκφράζει τὰ ὄνειρά μας. Ἡ τελετουργία είναι σοβαρὸ παιχνίδι, ἀλλὰ ἀν πιστεύουμε πῶς ἡ τελετουργημένη ὀδοποιία μας είναι πραγματικὸ γεγονός, τότε παύει νὰ είναι παιχνίδι καὶ γίνεται ἰδεολογικὸ ὄργανο καταπίεσης.

Τζόνταν Μπίσοπ.

4. Πώς δουλεύουν τὰ σχολεῖα

Ὅπως καὶ ὁ στιχουργὸς λέει, πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν Μάρσαλ Μάκ Λούαν, «Δὲν ἔχει σημασία τί κάνεις, ἀλλὰ ὁ τρόπος πὸν τὸ κάνεις». Στὴν περίπτωση τῶν σχολείων ὁ τρόπος εἶναι πράγματι τὸ μήνυμα. Ἡ σχολικὴ ἐκπαίδευση εἶναι μὰ κοινωνικὴ τελετουργία, πὸν γεφυρώνει τὸ χάσμα μεταξὺ κοινωνικῆς θεωρίας καὶ πρακτικῆς. Ψυχολογικὰ τὸ τελετουργικὸ καθιστᾷ δυνατὴ τὴ διαβίωση ἐν γνώσει τῶν διαφορῶν πὸν προκύπτουν ἀπὸ τὴν διαφορὰ μεταξὺ ἰδεῶν τοῦ καὶ πρακτικοῦ.¹ Οἱ ἰδεολογίες ἀντιστοιχοῦν σὰ ἰδανικὰ καὶ στὶς πράξεις σὲ προσωπικὸ ἐπίπεδο, καὶ ἡ πρακτικὴ στὸ ἐπίπεδο τῆς κοινωνίας. Τὸ νὰ συζητᾶμε τὰ σχολεῖα μ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους σημαίνει: πὸς ἐξετάζουμε, ἔχῃ τὴ λειτουργία τους, ἢ τί εἶναι στὴν οὐσία, ἀλλὰ πὸς κατορθώνουν καὶ ἔχουν τὴν ἐπίδραση στὴν συμπεριφορά, πὸν ὄντως αἰσθητὰ κατορθώνουν καὶ ἔχουν.

Ἴσως νὰ εἶναι χρήσιμο ν' ἀρχίσουμε μ' ἓνα παράδειγμα ἀπ' τὴ θρησκεία, ὅπου τὸ τελετουργικὸ εἶναι πῶς γνωστὸ. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος καὶ τῆς χριστιανικῆς πρακτικῆς εἶναι πολὺ γνωστὴ, χάρις στοὺς ἱερεῖς. Οἱ Χριστιανοὶ ὑποτίθεται ὅτι πρέπει νὰ φέρονται στοὺς ἄλλους μὲ τὸν ἴδιον τρόπο πὸν θέλουν καὶ οἱ ἄλλοι νὰ φέρονται στοὺς ἴδιους. Ὑποτίθεται ὅτι πρέπει νὰ προσφέρουν στοὺς ἄλλους τὸ διπλάσιο ἀπ' αὐτὸ πὸν τοὺς ζητοῦν. Ὑποτίθεται ὅτι πρέπει νὰ μοιράζονται ὅσα ἔχουν καὶ ὅτι πρέπει νὰ ἀναζητοῦν αὐτοὺς πὸν ἔχουν δυσκολίες γιὰ νὰ τοὺς βοηθοῦν. Στὴν πραγματικότητά οἱ περισσότεροὶ ἀπ' αὐτοὺς πὸν λέγονται Χριστιανοὶ εἶναι ἐπιχειρηματίες, ἐπαγγελματίες ἢ ἐργαζόμενοι πὸν παζαρεύουν σκληρὰ, τοὺς ἐνδιαφέρει μόνον τὸ συμφέρον τους. Θεωροῦν

1. Λέον Φέστινγκερ, Μία θεωρία τῆς συνειδητῆς διαφάνειας. Harper & Row, 1957.

τούς φτωχούς σάν τεμπέληδες και ανάξιους και μένουν όσο πιό μακριά μπορούν από τίς φυλακές, τίς φτωχογειτονιές και τὰ νοσοκομεία άπόρων. Οί διαφορές μεταξύ διδασκαλίας και πρακτικῆς τακτοποιούνται με τήν συμμετοχή στις τελετές τῆς Ἐκκλησίας, βάπτισμα, μετάληψη, προσευχή και χριστιανική ταφή. Για νά μήν ἀναφέρουμε περισσότερο. Ὑπάρχει, βέβαια, μιὰ μειοψηφία Χριστιανῶν πού ζοῦν σύμφωνα μέ τὸ κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ. Μεταξύ αὐτῶν εἶναι σύγχρονοι μάρτυρες ὅπως ὁ Καμίλλο Τόρρες και ὁ Μάρτιν Λούθερ Κίγκ, πολλὰ πρόσφατα θύματα θασανιστηρίων στή Βραζιλία, και πολλοί ἄλλοι ἄνδρες και γυναῖκες σ' ὅλο τὸν κόσμο, πού δέν μπορούμε νά τοὺς ξέρουμε και πού μάχονται για τήν δικαιοσύνη ἢ πού φροντίζουν τοὺς φτωχοὺς.

Δέν εἶναι εὐκόλο νά καταλάβουμε τὸν τρόπο μέ τὸν ὁποῖο τὸ τελετουργικὸ βοηθάει τοὺς ἀνθρώπους νά πιστεύουν πῶς εἶναι Χριστιανοί, τῆ στιγμῆ πού ἡ συμπεριφορά τοὺς παρεκκλίνει ἔντονα ἀπὸ τήν χριστιανική διδασκαλία. Εἶναι φανερό ὅμως πῶς συμπεριφέρονται ἀντίστοιχα μέ τὸν φοροφυγάδα, ὁ ὁποῖος, χαιρετίζοντας τῆ σημαία, πιστεύει πῶς εἶναι ἕνας πρώτης τάξης πατριώτης. Μιὰ ἐξήγηση εἶναι πῶς οἱ ἄνθρωποι δέν εἶναι ἀλάθητοι, πῶς οἱ προθέσεις τοὺς μετροῦν περισσότερο ἀπὸ τίς πράξεις τοὺς και πῶς τὸ τελετουργικὸ τοὺς παρέχει ἕνα μέσο για νά ἐκφράσουν αὐτὸ πού ἔχουν στήν καρδιά τοὺς. Αὐτὴ ἡ ἐξήγηση μπορεῖ νά εἶναι ἀληθοφανῆς ὅσον ἀφορᾷ τῆ θρησκεία και τὸν πατριωτισμό. Ἀλλὰ πολὺ δύσκολα ἢ στερηγεῖ ὅταν ἀρχίσουμε νά ἐξετάζουμε τὰ σχολεῖα.

Ἄς ρίξουμε μιὰ ματιὰ σὲ τέσσερις ἰδεολογίες πού παίζουν ἕνα ἐξέχοντα ρόλο στήν κοινωνία, ὡς ἐξετάσουμε τίς ἀντίστοιχες πραγματικότητες, και μετὰ ὡς ξεχωρίσουμε τίς σχολικὲς τελετουργίες πού βοηθοῦν νά γεφυρωθεῖ τὸ χάσμα μεταξύ ἰδεολογίας και πραγματικότητας. Οἱ ἰδεολογίες πού διάλεξα εἶναι αὐτές πού ἀναφέρονται στις ἴσες εὐκαιρίες για ὅλους, στήν ἐλευθερία, στήν πρόοδο και στήν ἀποδοτικότητα.

Σύμφωνα μέ τήν ἰδεολογία τῆς σύγχρονης κοινωνίας, ὑπάρχουν ἴσες εὐκαιρίες για κάθε ἄνθρωπο ὥστε νά ἐπιτύχει ὅτιδήποτε τοῦ ὑπαγορεύουν οἱ φιλοδοξίες του και τοῦ ἐπιτρέπουν οἱ ἱκανότητές του. Αὐτὴ ἡ ἰδεολογία ὑποστηρίζει πῶς ὅλες οἱ βαθμίδες και ὅλοι οἱ κλάδοι τῆς σχολικῆς ἐκπαίδευσης εἶναι ἀνοιχτοί για

όλους και πώς ή πρόοδος τών μαθητών εξαρτάται αποκλειστικά από τήν άφροσύνη τους στις σπουδές και από τό μυαλό τους. Ίσχυρίζεται πώς όλα τά επαγγέλματα και όλες οι κοινωνικές βαθμίδες είναι άνοιχτές στον καθένα που έχει αρκετή επιθυμία και τήν ικανότητα να άποδώσει τις αντίστοιχες υπηρεσίες. "Όλο και περισσότερο τό σχολείο άναγνωρίζεται σαν ή μεγαλύτερη λεωφόρος που οδηγεί στα διάφορα επαγγέλματα και τούς κοινωνικούς ρόλους, και έτσι τά κανάλια, που άνοίγει ή σχολική εκπαίδευση, προβάλλονται σαν εγγύηση όχι μόνο τής ακαδημαϊκής, αλλά και τής κοινωνικής προαγωγής. Αυτή είναι ή ιδεολογία τών ίσων ευκαιριών: υποκρίνεται πώς κάνει τήν προαγωγή του καθένα να εξαρτάται αποκλειστικά από τά προσωπικά του προσόντα.

Η πραγματικότητα είναι πώς όλη αυτή ή προαγωγή γίνεται σε βάρος τών άλλων. Τα σχολεία, οι επαγγελματικές κλίμακες και οι δομές τών κοινωνικών τάξεων, είναι όλα ιεραρχίες με τό σχήμα πυραμίδας. Στο σχολείο, κάθε ανώτερη βαθμίδα είναι και πιο στενή. Σπάνια μπορούν οι βαθμίδες ή τά στάδια να τηδηχθούν. Έπομένως, προκειμένου να φτάσει κανείς στην κορυφή, πρέπει να επιδιώσει στους άλλεπάλληλους συναγωνισμούς. Η εικόνα στη διομηχανία είναι ή ίδια. Για κάθε πρόεδρο τής Στάνταρ "Όιλ δέκα χιλιάδες υπάλληλοι θυσιάζονται.

Σε ποιά ηλικία είναι οι ευκαιρίες ίσες; στη γέννηση; φαίνεται άπίθανο ότι κατά τή γέννησή του ή γιός ενός προέδρου, ακόμη κι αν αρχίσει σαν υπάλληλος, δεν θα έχει καλύτερες ευκαιρίες από τον γιό ενός υπάλληλου. Άλλά αν δεν είναι ίσες κατά τή γέννηση, οι ευκαιρίες σίγουρα γίνονται λιγότερο ίσες κάθε χρόνο που περνάει. Μόλις αρχίζει τό σχολείο κανείς δεν έχει χάσει άμετάκλητα, αλλά μόλις τελειώνει τό νηπιαγωγείο οι βαθμοί και οι επιδόσεις στα IQ τέσς καταγράφονται και σχεδόν από τότε ή πόρτα είναι κλειστή σ' αυτούς που οι επιδόσεις τους και οι βαθμοί τους είναι χαμηλοί. Αυτό δεν σημαίνει επειδή αυτοί οι βαθμοί και οι επιδόσεις έχουν καμιά σημασία. Άκόμα κι εκείνοι που πιστεύουν σ' αυτά παραδέχονται ότι στην ηλικία αυτή οι βαθμοί και οι επιδόσεις δεν έχουν ιδιαίτερη αξία.² Άλλά όρισμένες αποφάσεις πρέπει να

2. Τζόζεφ Μ. Χάντ, Ήξυπνάδα και Ήμπεiria, Ronald Press, 1961.

παρθούν. Σχετικά με ποιό σχολείο, ποιό δρόμο, ποιό δάσκαλο. Όλες δηλαδή οι αποφάσεις που επηρεάζουν ζωτικά τις ευκαιρίες για το μέλλον. Μόλις περάσουμε και το δημοτικό, είναι άνοησία να μιλάμε ακόμη για ίσες ευκαιρίες γι' αυτούς που δεν τα κατάφεραν αρκετά καλά ώστε να προχωρήσουν στο γυμνάσιο. Ένα παιδί μέσα από χιλιάδες, που τελειώσει μία εμπορική σχολή μπορεί να εξελιχθεί σε κεφαλή μιας οικοδομικής εταιρίας, αλλά αυτό αποτελεί μία μεγάλη εξαίρεση. Στην πραγματικότητα, κάθε σκαλί πιο πάνω γι' αυτόν που ανεβαίνει την κλίμακα σημαίνει ένα σκαλί πιο κάτω για κάποιον άλλον. Ένας μπορεί να φτάσει στην κορφή μόνο αφού περάσει πάνω απ' τα κεφάλια χιλιάδων άλλων. Αντίστοιχη με την ιδεολογία των ίσων ευκαιριών για όλους είναι η πραγματικότητα της αναγκαστικής ανισότητας, με πολύ περισσότερες πιθανότητες να μείνεις κοντά στον πάτο, παρά να φτάσεις στην κορυφή.³

«Μά, βέβαια!» θα είναι η απάντηση. Αυτή είναι η φύση της ιεραρχίας. Ο καθένας καταλαβαίνει τί σημαίνει ίσες ευκαιρίες για όλους. Μά αν είναι έτσι, τότε γιατί να μη το πούμε όπως είναι; Άς το ονομάσουμε κοινωνική λοταρία. Στην πραγματικότητα, θα έπρεπε να το πούμε ή φουσκωμένη κοινωνική λοταρία, όπου κάθε παιδί έχει τόσες ευκαιρίες, όσα και τα δολάρια που έχει ο πατέρας του. Άλλά αυτό δεν θα ταίριαζε στους σκοπούς που υπηρετεί η ονομασία της σαν κοινωνία ίσων ευκαιριών. Ο καθένας υποτίθεται ότι πρέπει να νομίζει πως έχει ίσες ευκαιρίες, ανεξάρτητα αν τις έχει ή όχι. Είναι καλύτερα για το ήθικό του. Προς το παρόν, το ζήτημα δεν είναι το τί θα έπρεπε ή όχι. Το ζήτημα είναι το πως

3. «Μία άλλη λύση που προσφέρεται στην έργατική τάξη είναι η ιδέα της ατομικής ευκαιρίας — της κλίμακας. Μιας τέτοιας κλίμακας, στη βιομηχανία, στην παιδεία και όπουδήποτε άλλου... Άκόμα η κλίμακα είναι το τέλειο σύμβολο της ιδέας της αστικής τάξης για την κοινωνία, γιατί παρ' όλο που αναμφισβήτητα προσφέρει την ευκαιρία για ανέστασμα, είναι μία επινόηση που μπορεί να χρησιμοποιηθεί μόνο ατομικά: ανεβαίνεις την κλίμακα μοναχός... Η δική μου άποψη είναι πως αυτή η ερμηνεία της κοινωνίας για την κλίμακα είναι απαράδεκτη υπό όλο συσχετιζόμενες έννοιες: πρώτα, γιατί αποδυναμώνει την αρχή της κοινής καλύτερευσης, που θα έπρεπε να είναι μία απόλυτη αξία και δεύτερα, γιατί γλυκαίνει το δηλητήριο της ιεραρχίας, κυρίως με το να προσφέρει την ιεραρχία της αξίας σαν ένα πράγμα διαφορετικό σε είδος από την ιεραρχία του χρήματος ή της γέννησης». Ρέιμοντ Γουίλλιαμς, Κουλτούρα και Κοινωνία, 1780 - 1950. Chatto & Windus, 1958· Penguin, 1961.

είναι έτσι, και πώς εξακολουθεί να διατηρείται έτσι. Πώς οι άνθρωποι προτρέπονται να πιστεύουν, ή τουλάχιστον φέρονται, σά να πιστεύουν στις ίδες ευκαιρίες ήταν στην πραγματικότητα τέτοιου πράμα δεν υπάρχει;

Οι άνθρωποι προτρέπονται να το πιστεύουν μέσω μιας τελετουργικής απόδοσης στην κλίμακα — τη σχολική κλίμακα, την κλίμακα προαγωγών, την κλίμακα εισοδήματος, και την κλίμακα κοινωνικού στάτους. "Όσο οι άνθρωποι ανεβαίνουν, είναι εύκολο να διατηρούν την ψευδαίσθηση πώς είναι οι δρόμοι οδηγούν στην κορυφή. Ένα σκαλί τη φορά, έτσι είναι που φτάνει κανείς εκεί. Το γεγονός, πώς ένας άνθρωπος, που φτάνει στην κορυφή, δεν έχει αρκετό καιρό στη φυσιολογική του ζωή ώστε να περάσει απ' όλα τα σκαλιά στο δρόμο του, παραβλέπεται: εύκολα. Η λογική είναι πώς αν ανεβαίνεις σκαλί με σκαλί, φτάνεις στην κορυφή.

Υπάρχουν αρκετά σκαλιά ώστε ο καθένας να μπορεί να ανεβεί μερικά. Οι τάξεις του σχολείου στην αρχή είναι αρκετά εύκολες, στις πλούσιες χώρες, και σχεδόν ο καθένας περνά αυτές τις πρώτες τάξεις. Τη στιγμή που ο δρόμος γίνεται δύσκολος το μάθημα έχει μαθευτεί: υπάρχουν ίδες ευκαιρίες, αλλά απλώς οι άνθρωποι δεν είναι όλοι ίδιοι. Η επαγγελματική κλίμακα, δουλεύει με τον ίδιο τρόπο. Όλοι, εκτός απ' αυτούς που τα πήγαν πράγματι πολύ άσχημα στο σχολείο, κατορθώνουν να ανεβούν μερικά σκαλιά. Μετά οι αποστάσεις αυξάνουν. Οι άνθρωποι λίγο-λίγο γερνούν. Τώρα πια δεν έχει και πολλή σημασία.

Το εισόδημα όλων επίσης μπορεί να αυξηθεί λιγάκι, ακόμη και αν δεν παίρνουν προαγωγή. Έτήσιες αυξήσεις κατάτι κάθε χρόνο και τη στιγμή που ο γύρος έχει συμπληρωθεί, έχει σταθεροποιηθεί και η ψευδαίσθηση πώς ο καθένας είχε κι από μια ευκαιρία. Απλώς όρισμένοι είναι πιο τυχεροί από τους άλλους. Προφανώς αυτή δεν είναι δολοκλήρη ή αλήθεια. Αλλά οι άνθρωποι παρακινούνται να την πιστεύουν συμμετέχοντας στην τελετουργία της προόδου.

Η ιδεολογία της ελευθερίας είναι πώς όλοι οι άνθρωποι έχουν συγκεκριμένα αναπαλλοτριωτά δικαιώματα. Το δικαίωμα του σπινέρχισθαι, το δικαίωμα της ατήσεως για την επανόρθωση άδικης, το δικαίωμα να είναι ελεύθεροι από αναίτιες έρευνες ή συλλήψεις,

τὸ δικαίωμα τῆς υπεράσπισης, τὸ δικαίωμα νὰ μὴν εἶναι μάρτυρες ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ τους — δηλαδή τὸ δικαίωμα νὰ εἶναι ἐλεύθεροι ἀπὸ βασανιστήρια πρώτου, δευτέρου ἢ τρίτου βαθμοῦ. Ἡ πραγματικότητα εἶναι πῶς σ' ἔβλον τὸν κόσμον, τὰ φῶτα τῆς ἐλευθερίας ἀργοσβήθουν. Στὸν κομμουνιστικὸν κόσμον, ὅσοι παρεκκλίνουν καθῶς καὶ οἱ ἔχθροί τοῦ λαοῦ δὲν ἔχουν πολιτικὰ δικαιώματα. Στὸν καπιταλιστικὸν κόσμον, πάνω ἀπὸ τὰ μισὰ κράτη, ποὺ πρὶν ἀπὸ εἴκοσι χρόνια εἶχαν δημοκρατία, τώρα ἔχουν στρατιωτικὰ καθεστώτα, πολλὰ ἀπ' τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦν τὰ βασανιστήρια σὰν ἓνα καθημερινὸ ὄργανο τῆς κυβένησης. Οἱ «δημοκρατικὲς» κυβερνήσεις ποὺ ἀπομένουν περιλαμβάνουν τὴν Νότια Ἀφρική, ὅπου τὰ πολιτικὰ δικαιώματα ἐκτείνονται μόνο στοὺς μὴ Ἀφρικανούς καὶ στοὺς μὴ Ἀσιάτες, καὶ αὐτὸ τότε μόνο ὅταν εἶναι ἀρκετὰ προσεκτικοὶ ὥστε νὰ μὴν ἀντιδρῶν στὶς φυλετικὰς διακρίσεις. Στὶς ΗΠΑ ὑπάρχει ὁ Νότος, ὅπου οἱ μαῦροι ἔχουν τὰ δικαιώματα, ποὺ οἱ λευκοὶ καταδέχονται νὰ τοὺς δώσουν. Στὴν ὑπόλοιπη χώρα τὰ δικαιώματα τοῦ λαοῦ καθορίζονται ὅλο καὶ περισσότερο ἀπ' τὴν ἀστυνομία καὶ τοὺς ἐθνοφρουρούς. Οἱ Μαῦροι Πάνθηρες, οἱ διαφωνοῦντες Δημοκρατικοὶ καὶ οἱ φοιτητὲς τῶν κολλεγίων κινδυνεύουν νὰ ἔχουν φαινομενικὰ δικαιώματα παρὰ οὐσιαστικά.

Πῶς ἢ πίστη στὴν ἐλευθερία μπορεῖ νὰ διατηρηθεῖ στὸ πρόσωπο αὐτῶν τῶν γεγονότων; Κυρίως μέσω τῶν τελετῶν τῆς δημοκρατικῆς διαδικασίας. Μεταξὺ τῶν ἄλλων, ἡ τελευταία ἐκλογή τοῦ προέδρου στὶς ΗΠΑ βοήθησε τὸ λαὸ νὰ ξεχάσει τὴν δύναμη τῆς ἀστυνομίας ποὺ χρησιμοποίησε ἢ μιὰ πτέρυγα τοῦ δημοκρατικοῦ κόμματος ἐναντίον τῆς ἄλλης στὴ Συνέλευση τοῦ Σικάγου. Παρόμοια, οἱ πρόσφατες ἐκλογὲς στὴ Γαλλία βοήθησαν τοὺς ἀνθρώπους νὰ ξεχάσουν τὴν στρατιωτικὴ καὶ ἀστυνομικὴ καταπίεση τῶν φοιτητῶν καὶ τῶν ἐργατῶν ποὺ εἶχε γίνῃ μόλις πρὶν ἀπὸ μερικὸς μῆνες. Αὐτὰ τὰ δραματικὰ γεγονότα, ὅμως, δὲν εἶναι τόσο σημαντικά, ὅσο οἱ καθημερινὲς τελετουργίες τῆς δημοκρατίας, καθὼς περὶ θοὺν τὸ λαὸ πῶς ὑπάρχει ἐλευθερία ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει ἓνας ὄλο καὶ μεγαλύτερος δεσποτισμὸς καὶ καταπίεση. Ὁ καθηγητὴς, ἐπιδιώκει τὴν ἀκαδημαϊκὴν τὴν ἐλευθερία καταγγέλοντας τὸ κατεστημένο, οἱ φοιτητὲς καμαρώνουν γιὰ τὸ χτένισμά τους καὶ παίζουν, κάθονται. ζωγραφίζουν, κοιμοῦνται: καὶ ὀργανώνουν πάρτυ — καὶ καθὼς αὖ-

τά είναι χρήσιμα πράγματα, συντελοῦν στό νά επιβεβαιώσουν τούς ἀνθρώπους πώς είναι ἀκόμη ἐλεύθεροι, ὅταν στήν οὐσία μπορεῖ νά μὴν εἶναι.

Στόν ἔξω κόσμιο, ἔχουμε τὸ ὀργισμένο ἄρθρο, τίς ἐπιχειρηματικὲς ἀποκαλύψεις τοῦ ρεπόρτερ, τὸ καινούργιο περιοδικὸ πού ξεπερνάει τὰ παλιά, τὴ νομοθετικὴ ἔρευνα. Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ ὑπηρετοῦν καλοὺς σκοποὺς. Τὰ πῶς πολλὰ βοηθοῦν ἐν μέρει στὴ διατήρηση τῆς ψευδαίσθησης τῆς ἐλευθερίας. Αὐτὰ τὰ παραδείγματα εἶναι σκόπιμα διαλεγμένα ὥστε νά μὴν ἀντιπροσωπεύουν καθαρὲς τελετουργικὲς ἐκδηλώσεις. "Ἄν οἱ ἐνέργειες, πού ἀναφέρθηκαν παραπάνω, εἶναι πραγματικὲς ἢ τελετουργικὲς αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ποιὸς κάνει τί καὶ γιὰ ποιόν σκοπὸ. Τὸ τελετουργικὸ παίζει ἕνα θετικὸ ἐξίσου ὅπως καὶ ἀρνητικὸ ρόλο στίς ἀνθρώπινες ὑποθέσεις. Τὸ γεγονὸς, πὼς τὸ τελετουργικὸ πού ἀναφέρεται στήν ἐλευθερία εἶναι διαφοροῦμενο, ἐπιβεβαιώνει τὴν θυϊκὴ φύση τοῦ τελετουργικοῦ, καθὼς καὶ τῆς ἐλευθερίας. Μὲ μερικὲς ἐξαιρέσεις, μόνο αὐτοὶ πού ξέρουν πὼς νά παίξουν τὸ παιχνίδι —καὶ ἀπ' αὐτὸ τὸ γεγονὸς θρῖσκονται ἤδη σὲ προνομιακὴ θέση— ἂν καὶ ἀποστάτες, μποροῦν νά χρησιμοποιοῦσιν τὴν ἐλευθερία πού ἡ δημοκρατικὴ διαδικασία προσφέρει. Οἱ ἄλλοι, οἱ πραγματικὰ ἀδικημένοι, ἔχουν πολὺ μικρὴ οὐσιαστικὴ συμμετοχὴ στὴ δημοκρατικὴ διαδικασία. Αὐτὸς εἶναι καὶ ἕνας λόγος πού ὁ Τζέφφερσον ἀπελπίζετο ἀπὸ τίς μεθοδικὲς μεταρρυθμίσεις πού γίνονται σύμφωνα μὲ τούς κανόνες. "Ὅμως οἱ ἴδιοι οἱ κανόνες, ἀκωλυθόμενοι κατὰ γράμματα, ἀλλοιώνουν τίς βασικὲς ἀρχές τοῦ Τζέφφερσον γιὰ τὴν ἐπανάσταση πού ἐπαναλαμβάνεται. Ἡ δημοκρατικὴ διαδικασία, στό σχολεῖο καὶ στήν κοινωνία, ἐσθθᾶ τούς ἀνθρώπους νά δεχθοῦν τὴν ἀπόστασι ἀνάμεσα στήν ἰδέα τῆς ἐλευθερίας καὶ τὴν πραγματικότητά τῆς κυριαρχίας καὶ τῆς καταπίεσης. Δὲν θέλουμε νά χάσουμε τίς δημοκρατικὲς διαδικασίες μας, ἀλλὰ οὔτε θέλουμε νά ἐξαπατᾶμε τὸν ἑαυτὸ μας σχετικὰ μὲ τὸ πόση ἐλευθερία ἔχουμε. Μποροῦμε νά ἐπεκτείνουμε τὰ ὅρια τῆς δικῆς μας ἐλευθερίας καθὼς καὶ τῶν ἄλλων μόνο ἐφόσον ξέροουμε ποιά ἐμπόδια στέκονται στό δρόμο.

Ἡ ἰδεολογία τῆς προόδου εἶναι πὼς ἡ κατάστασί μας βελτιώνεται καὶ θὰ ἐξακολουθεῖ νά βελτιώνεται, χωρὶς νά μπορεῖ ν' ἀποδειχθεῖ εὐκόλα ἢ ὑπαρξῆ κανενὸς περιορισμοῦ πάνω στό θα

θμό ή τήν έκταση τών μελλοντικῶν βελτιώσεων. Τό γεγονός πῶς ἔχουμε φτάσει κοντά στά ὄρια, ὅπου ή ἀτμόσφαιρα δέν μπορεί ν' ἀπορροφήσει περισσότερη θερμότητα, ή ή θάλασσα περισσότερη μόλυνση, κοντά στά ὄρια ὅπου ή γῆ δέν μπορεί νά θρέψει περισσότερο πληθυσμό, κοντά στά ὄρια τῆς ὑπομονῆς τῶν φτωχῶν νά συντηροῦνται ἀπό τήν γενναιοδωρία τῶν πλούσιων, κοντά στά ὄρια ὅπου οἱ ἴδιοι οἱ πλούσιοι ή θά πρέπει νά περιχαρακωθοῦν περισσότερο πίσω ἀπ' τὰ προβλήματα τους ή θά ἐξακολουθήσουν γιά πολὺ ἀκόμα νά ζοῦν μέ τίς ἀπολαύσεις πού οἱ ἴδιοι ἔχουν ἐφεύρει. Οἱ ἄνθρωποι, πού δέν θέλουν ν' ἀντιμετωπίσουν τίς συνέπειες αὐτῶν τῶν γεγονότων, λένε πῶς τὰ προβλήματα θά λυθοῦν μέ νέες ἀνακαλύψεις καί ἐφευρέσεις. Ἄλλά οἱ ἀνακαλύψεις καί οἱ ἐφευρέσεις τοῦ παρελθόντος εἶναι πού μᾶς ἔφεραν στήν σημερινή κρίσιμη θέση. Οἱ μελλοντικές ἀνακαλύψεις καί ἐφευρέσεις μπορούν μόνο νά ἐξύνουν αὐτή τήν κρίσιμη θέση. Γιατί ἀδιάφορα μέ τό πόσο κοντά ή μακριά βρίσκονται τὰ ὄρια, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς ὑπάρχουν, ἐνῶ ή ἰδεολογία τῆς πρόδου δέν γνωρίζει τήν ὑπαρξη ὀρίων. Ἡ γῆ, ὁ ἀνθρώπινος πληθυσμός καί ή ἀνθρώπινη φύση ἔχουν ὄρια ἐνῶ ή πρόδος εἶναι ἀπεριόριστη. Αὐτό τό θεωρητικό πρόβλημα μπορεί νά μὴν ἀπασχολοῦσε τοὺς ἀνθρώπους ἀν τὰ διάφορα εἶδη τῆς πρόδου βρίσκονταν σέ μιὰ λογική ἰσορροπία, ἀλλ' αὐτό δέν συμβαίνει. Ἡ ἱκανότητά μας νά σκοτινοῦμε ὁ ἓνας τὸν ἄλλον καθὼς καί τὸν ἑαυτό μας, μεγαλώνει πολὺ γρηγορότερα ἀπὸ τήν παραγωγική μας ἱκανότητα. Τό χάσμα μεταξύ πλούσιων καί φτωχῶν, μεγαλώνει γρήγορα. Οἱ ψυχολογικές πιέσεις αὐξάνουν πολὺ γρηγορότερα ἀπὸ τήν ἱκανότητά μας νά τίς ἀντιμετωπίσουμε.

Ἡ ἰδεολογία τῆς πρόδου βρίσκεται, λοιπόν, ἀντιμέτωπη μέ ἓνα σύνολο ἀπὸ γεγονότα πού εἶναι ἀντίθετα πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς. Πῶς μπορούν νά διευθετηθοῦν αὐτὲς οἱ ἀντιθέσεις; Κρατιοῦνται μακριὰ ἀπὸ τήν συνείδηση κυρίως μέ τό τελετουργικό τῆς ἔρευνας — τήν συνεχῆ ἀναζήτηση νέας γνώσης, νέων ἀντιλήψεων, νέων τεχνικῶν. Ἡ ἔρευνα εἶναι ἓνα πολὺ σημαντικό μὴ τελετουργικό γεγονός, παράλληλα ὅμως καί σημαντικὰ τελετουργικό. Ἡ τελετουργία τῆς ἔρευνας δημιουργεῖ τήν πεποίθηση πῶς καινούργιες ἀνακαλύψεις ὁ ἀλλάξουν τήν ὄλη εἰκόνα, καί πῶς κάθε μέρα

είναι μιὰ καινούργια μέρα μ' ἓνα νέο σύνολο ἀπὸ κανόνες καὶ δυνατότητες. Αὐτὸ εἶναι καθαρὸ φέμμια. Ἀκόμα καὶ οἱ πιὸ σημαντικές νέες ἀνακαλύψεις καὶ ἐφευρέσεις ἀφήνουν σχεδὸν τὸ καθεστὴ ἀνεπηρέαστο. Ἡ ἐφεύρεση τῶν ἀντιδραστήρων ἀναπαραγωγῆς, αὐξήσε τρομερὰ τὴν προμῆθεια τοῦ κόσμου σὲ ὕλες ποὺ μποροῦν νὰ διασπασθοῦν. Ἡ πυρηνικὴ διάσπαση διευρύνει τὰ ὅρια τῶν δυνατῶν πηγῶν ἐνέργειας ἀκόμα πιὸ πολὺ. Ἀλλὰ αὐτὲς οἱ μεγάλης ὀκλής ἀναπτύξεις δὲν ἐπηρεάζουν τὴν ἀπορροφητικὴ ἱκανότητα τῆς ἀτμόσφαιρας. Δὲν ἔχουνε καμιά ἐπίδραση στὸν ἀνθρώπινο πληθυσμὸ ἐκτὸς ἀπὸ τὸ νὰ ἀπειλοῦν τὸν ἐλοκληρωτικὸ ἀφανισμὸ του. Ἐπηρεάζουν τὴν ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ σκέπτεται καὶ νὰ κυβερνᾷ τὸν ἑαυτὸ του σὲ ἐλάχιστο μόνον βαθμὸ. Κι ὅμως, ὁ μῦθος τῆς ἀνανέωσης μέσω τῆς ἔρευνας, ἢ πεποίθησι πὼς οἱ μεγαλύτερες νέες ἀνακαλύψεις μποροῦν ν' ἀνανεώσουν ὕλες τίς σχέσεις ὄλων τῶν προβλημάτων — αὐτὸς ὁ μῦθος καὶ αὐτὴ ἡ πεποίθησι ἐπιτρέπουν στοὺς ἀνθρώπους ν' ἀποφεύγουν νὰ βλέπουν τὰ πολὺ μεγάλα ἐμπόδια γιὰ μιὰ μεγαλύτερη ἀνάπτυξη, ποὺ ὑπάρχουν στὴν πραγματικότητα.

Ἡ ἔρευνα ταυτίζεται μὲ τὸ σχολεῖο τόσο ποὺ ἡ πίεσι τῆς σὰν τελετουργικὴ ἀνανέωσι ἐπηρεάζει τοὺς σπουδαστὲς περισσότερο ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο κόσμο. Ἡ μεγαλύτερη ὅμως πίεσι τῆς ἔρευνας πάνω στοὺς σπουδαστὲς ἐπιτελεῖται κυρίως μέσω τῶν συνεπειῶν ποὺ ἔχει στὸ πρόγραμμα διδασκαλίας. Μιὰ ἀπὸ τίς σφραγίδες τῆς σύγχρονης σχολικῆς ἐκπαίδευσης, ποὺ τὴν ξεχωρίζει μὲ τὸν πιὸ ἔντονο τρόπο ἀπὸ τὴν παράδοσι τῆς, εἶναι πὼς οἱ προσφορές τῆς χαρακτηρίζονται πολὺ περισσότερο ἀπὸ ποτὲ σὰν καινούργιες. Οἱ γνώσεις τοῦ χθὲς εἶναι ξεπερασμένες. Στὴν Νορβηγία, σκέφτονται σοβαρὰ νὰ θεωροῦν ἄκυρα ὅλα τὰ πτυχία τὰ παλαιότερα τῶν πέντε ἐτῶν. Ἡ ἀξία αὐτῆς τῆς πρότασις εἶναι πὼς καθυστερημένα ἀναγνωρίζει αὐτὸ ποὺ πάντα ἦταν ἀλήθεια, πὼς τὰ πτυχία ἔχουν μικρὴ ἀξία. Ἡ λογικὴ αὐτῆς τῆς πρότασις εἶναι: πὼς μετὰ 5 χρόνια οἱ γνώσεις δὲν ἔχουν πιὰ ἰσχύ. Κάθε ἐργαζόμενος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ πηγαίνει περιοδικὰ σχολεῖο γιὰ νὰ φρεσκάρει αὐτὰ ποὺ ἔμαθε τὴν τελευταία φορά. Ἡ πραγματικὴ μὲρφωσι, εἶναι βέβαια, μιὰ διαδικασία ποὺ κρατάει γιὰ ὅλη τὴ ζωὴ. Ἀλλὰ ἡ πραγματικὴ μὲρφωσι καὶ ἡ πραγματικὴ ἔρευνα εἶναι

επίσης διαρκείς, και όχι περιοδικές διαδικασίες. Η γνήσια έρευνα και μόρφωση ενσωματώνουν το καινούργιο μέσα στην πολύ μεγαλύτερη μάζα του παλιού και αυτό μπορεί να γίνει μόνο στην πορεία της εργασίας, στην ουσιαστική ανακάλυψη και εφαρμογή του καινούργιου. Η τελετουργία της ανανέωσης πράγματι εξυπηρετεί το σκοπό της, το σκοπό της αναδημιουργίας, χωρίς να είναι όπωσδήποτε επιφανειακός. Όταν όμως, σκεπάζει την γύμνια του μύθου της πρόδου, προσφέρει πράγματι μια πολύ άσχημη εξυπηρέτηση. Και αυτό το καταφέρει κυρίως με το σχολείο. Η ψευδαίσθηση, πώς η γνώση πρέπει να είναι σύγχρονη προκειμένου να έχει αξία στέκεται μεταξύ των γενιών. Αυτή η έπαρση της νεολαίας είναι σε μεγάλο ποσοστό το αποτέλεσμα της τελετουργικής ανανέωσης το σχολικού προγράμματος, όπως εφαρμόζεται απ' το σχολείο.⁴

Η ιδεολογία της αποδοτικότητας είναι πώς ο σύγχρονος άνθρωπος έχει λύσει τα προβλήματα της παραγωγής αγαθών με τα μέσα μιας αποτελεσματικής οργάνωσης, και πώς κι άλλοι άνθρωποι μπορούν να κάνουν το ίδιο, και τα περισσότερα απ' τα προβλήματα του ανθρώπου που εξακολουθούν και υπάρχουν μπορούν να λυθούν με μια παρόμοια αντιμετώπιση. Το γεγονός είναι, όπως και ο Κένεθ Μπόουλντινγκ τελευταία αναφέρει, πώς το ακαθάριστο εθνικό προϊόν, δηλαδή το σημερινό μέτρο των παροχών ενός έθνους, είναι στην ουσία ένα μέτρο οικονομικής ανεπάρκειας. Η απασχόληση στις πλουσιότερες χώρες ακολουθεί όλο και περισσότερο τον νόμο του Πάρκινσον, καθώς η παραγωγή πέφτει ή απασχόληση ανεβαίνει. Στις πλουσιότερες χώρες, όλο και περισσότεροι άνθρωποι απασχολούνται στον τομέα υπηρεσιών, κάνοντας πράγματα αμφίβολης αξίας. Υπολογίστε, για παράδειγμα, τους υπάλληλους που δουλεύουν σε κυβερνητικές και επιχειρηματικές θέσεις, τους πωλητές, τους διαφημιστές, τους τραπεζικούς, τους λογιστές, δικηγόρους, δα-

4. Η καινούργια γνώση έχει νόημα μόνο σε συνάρτηση με το παρελθόν. Τα σχολεία ήταν κάποτε σε τέτοιο βαθμό υποστηρικτές αυτής της άρχης, ώστε η λέξη σχολαστικός θεωρείται ακόμα προσβλητική σε μερικούς κύκλους. Τα σύγχρονα σχολεία έχουν κάνει ολοκληρωτική στροφή. Υποκρίνονται ότι εξακολουθούν να δίνουν σημασία σ' αυτή την αρχή, αλλά μόνον υποκλείνονται, χωρίς να την εφαρμόζουν. Ούτε μπορούν να κατηγορήσουν τους σπουδαστές γι' αυτό. Με το να έχουν καταστεί η πύλη για όλες τις εγχόσιμες απολαύσεις, δεν μπορούν να απορροήν γιατί οι σπουδαστές εφαρμόζουν στις πόλες.

σφάλους, αστυνομικούς, τούς στρατιώτες, τούς εφόρους, αυτούς που δουλεύουν σε κοινωνικές υπηρεσίες. Δέν υπάρχει αμφιβολία πώς όλοι αυτοί κάνουν κάτι που όρισμένοι τώ έκτιμουν αλλά δέν υπάρχει και μεγάλη αμφιβολία πώς άλλοι τόσοι άνθρωποι μισούν αυτό που κάνουν. Οί δικηγόροι προσφέρουν τώ σαφέστερο παράδειγμα. Για κάθε κερδισμένο μιās δίκης, υπάρχει κι από ένας χαμένος. Πολλά φυσικά αγαθά έχουν επίσης αμφίβολη αξία. Τά στρατιωτικά όπλα και ή πορνογραφία έχουν τόσους κατηγορούς όσους και όπαδούς. Τά σούπερ - τζέτ, τ' αυτοκίνητα, οί ταφόπετρες και τώ σχολεία άνήκουν επίσης στήν αμφίβολη κατηγορία. Τώ θέμα δέν είναι πώς ή δουλειά ή ίδια είναι κακή ή αμφίβολης αξίας. Άλλά μάλλον πώς ή αξία τής δουλειάς εξαρτάται απ' αυτό που παράγει.

Οί περισσότεροι θά συμφωνούσαν πώς γίνεται κακή χρήση τής αποδοτικότητας, παραδείγματος χάριν, σκοτώνοντας, αγαπώντας ή τρώγοντας. Άλλά ή ιδεολογία τής αποδοτικότητας δέν αντανακλά αυτές τίς επιφυλάξεις. Και οί μεγάλοι απόστολοί της δέν έχουν δισταγμούς στή χρήση κατευναστικών μεθόδων στά παιδιά για νά είναι ήσυχα στό σχολείο, στήν χρήση ήλεκτροδών για τόν βασανισμό φυλακισμένων ή στήν χρήση τού ναπάλμ για τήν πυρπόληση βιετναμέζικων χωριών. Πώς λοιπόν αυτές οί αντιφάσεις μεταξύ ιδεολογίας και πραγματικών γεγονότων κρατιούνται μακριά και δέν ταραίζουν τήν κοινή συνείδηση; Η άπάντηση είναι πώς αυτό γίνεται με τήν τελετουργία τής δραστηριότητας.

Τά σχολεία έμαθαν πριν από πολύ καιρό πώς ό τρόπος για νά έμποδίζουν τά παιδιά νά σκέφτονται, είναι νά τά κρατούν άπασχολημένα. Έτσι υπάρχουν οί σχολικές τάξεις, οί διμλοι, τ' άθλητικά, οί μορφωτικές δραστηριότητες, ή μελέτη στό σπίτι' για τά τεμπέλικα χέρια θρίσκει ό διάβολος δουλειά νά κάνουν. Επίσης, οί επιθέσεις ενάντια στό σχολείο αντιμετωπίζονται και με τά περισσότερα μαθήματα, περισσότερα διπλώματα, περισσότερες δραστηριότητες, περισσότερες έγγραφές. Οί άπόφοιτοι τών σχολείων είναι καλή προετοιμασμένοι για τή συμμετοχή τους στίς τελετουργίες τού έξω κόσμου: περισσότερες έπιτροπές, περισσότερες μελέτες, περισσότερες καμπάνιες, περισσότερα προϊόντα, περισσότερες βιομηχανίες, περισσότερες ευκαιρίες για δουλειά, μεγαλύτερο άκαθάριστο έθν.

κό προϊόν. Δὲν εἶναι ὅλη ἡ δραστηριότητα τελετουργική. Ἄλλὰ γιὰ ἓνα ἔθνος, ὅπως οἱ Η.Η.Α. πού εἶναι ἱκανοὶ νὰ παράγει ὅλα τὰ ἀγροτικὰ καὶ βιομηχανικὰ προϊόντα, ἀπασχολώντας τὸ 5% τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, (βλ. σελ. 80), ἡ τελετουργία πρέπει νὰ ἀναλάβει μεγάλο ποσοστὸ ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο 95%. Νὰ ἀναλάβει ἐπίσης πῶς πολὺ ἀπὸ τὸν χρόνο τῶν ἐνηλίκων πού δὲν ἀνήκουν στὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν χρόνο τῶν σπουδαστῶν.

Τὰ σχολεῖα πέτυχαν στὴν τελετουργικότητα τῆς παιδείας γιατί ὑπηρετοῦν κοινωνίες ἀφοσιωμένες στὴν καταπόνηση, πού ἔχει σὰν προϋπόθεση πὼς ὁ ἄνθρωπος θέλει κυρίως νὰ καταναλώνει καὶ προκειμένου νὰ καταναλώνει ἀτέλειωτα πρέπει νὰ δεθεῖ στὸ τιμὸν τῆς ἀτέλειωτης παραγωγῆς. Ὁλόκληρη ἡ θεωρία τῆς παιδείας βασίζεται στὴν ὑπόθεση πὼς οἱ μέθοδοι παραγωγῆς, πού ἐφαρμόζονται στὴ μάθηση, θὰ ἔχουν σὰν ἀποτέλεσμα τὴ μάθηση. Πράγματι, ἔχουν σὰν ἀποτέλεσμα τὸ νὰ μάθει κανεὶς πὼς νὰ παράγει καὶ πὼς νὰ καταναλώνει — ἐφ' ὅσον τίποτα τὸ θεμελιακὸ δὲν ἀλλάζει. Σὰν μέσο ὅμως μάθησης γιὰ τὴν προσαρμογὴ σὲ μεταβαλλόμενες συνθῆκες, οἱ μέθοδοι τῆς παραγωγῆς εἶναι γελοῖες. Ἡ ἀνάγκη τῆς διάκρισης μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν εἰδῶν μάθησης, κρατιέται μακριὰ ἀπὸ τὴν προσοχὴ μας κυρίως μὲ τὴν συμμετοχὴ μας στὴν τελετουργία τῶν σχολείων.

"Ένα μόνο ράφι μιὰς καλῆς βιβλιοθήκης ἀξίζει ὅσο ὀλόκληρη ἡ λογοτεχνία τῆς Ἰνδίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς... Νομίζω, πῶς δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ πῶ, πῶς ἔλες οἱ ἱστορικὲς πληροφορίες, πὸς μαζεύτηκαν ἀπ' ὅλα τὰ διδῶλια, τὰ γραμμένον στὴ σανσκριτικὴ γλῶσσα, εἶναι λιγότερο πολύτιμες, ἀπ' ὅ,τι μπορεῖ νὰ βρεθῆ καὶ στὶς πιδ ἀσήμαντες περικοπές, πὸς χρησιμοποιοῦνται: στὰ προπαρασκευαστικὰ σχολεῖα στὴν Ἀγγλία... Νομίζω πῶς εἶναι σαφές, πῶς δὲν ὀφείλομε τίποτα, ὀδε στὰ Σανσκριτικὰ οὔτε στὰ Ἀραβικὰ ὀαν πηγές δικαίου ἡ θρησκείας, καὶ νομίζω πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ μορφώσομε ἀπολύτως τοὺς κατοίκους αὐτῆς τῆς χώρας μὲ καλὴ ἐγγλέζικη παιδεία, καὶ πῶς οἱ προσπάθειές μας πρέπει νὰ ταῖνουν πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπὸ... Πρὸς τὸ παρὸν πρέπει νὰ δάλομε τὰ δυνατὰ μας, γιὰ νὰ σχηματίσομε μιὰ τάξη πὸς θὰ μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ τοὺς ἐρμηνευτὲς τῆς πολιτικῆς μας στὰ ἑκατομύρια πὸς κυβερνάμε, μιὰ τάξη ἀπὸ ἄτομα πὸς θὰ εἶναι Ἰνδοὶ: στὸ αἷμα καὶ στὸ χρῶμα, ἀλλὰ Ἀγγλοὶ: στὰ γῶστα, στὶς γνώμες, στὴν ἠθικὴ καὶ στὸ πνεῦμα.

Λόρδος Μακτόλαϊη: Κοινοβουλευτικὰ πρακτικὰ πάνω στὴν Ἰνδ:κὴ Παιδεία.

5. Ἡ προέλευση τῶν σχολείων

Τὸ σχολεῖο εἶναι ἓνα στάδιο σὲ μιὰ διαδοχικὴ σειρὰ ἐξειδικευμένων θεσμῶν. Οἱ προϊστορικὲς τελετές, οἱ μῦθοι καὶ οἱ σαμάνοι, οἱ ναοὶ καὶ οἱ ἱερατικὲς κλάσες, οἱ Ἑλληνικὲς, οἱ Ἀλεξανδρινὲς, οἱ Ρωμαϊκὲς σχολὲς καθὼς καὶ οἱ σχολὲς τῶν Σουμεριῶν, τὰ τάγματα τῶν μοναχῶν, τὰ πρῶτα πανεπιστήμια, τὰ σχολεῖα κατώτερης καὶ μέσης ἐκπαίδευσης ὅλοι ἐπαιζοῦν κάποιον ρόλο στὴν ἱστορία τοῦ σημερινοῦ ἐθνικοῦ καὶ διεθνοῦς σχολικοῦ συστήματος. Ἀντιστοιχίες στὶς λειτουργίες καὶ στὰ στοιχεῖα τῶν σύγχρονων σχολείων μποροῦν νὰ βρεθοῦν σὲ κάθε στάδιο αὐτῆς τῆς ἱστορίας. Οἱ συγκρίσεις, ὅταν ἀναφέρονται σὲ χιλιετηρίδες, διατρέχουν τὸν κίνδυνο τῆς παραμορφώσεως τῶν ἔννοιῶν, ἀλλὰ ἀξίζει νὰ ριψοκινδυνέψει κανεὶς, προκειμένου νὰ μάθουμε ἀπὸ τὶς ἐκπαιδευτικὲς κατευθύνσεις καὶ τὶς ἐπινοήσεις τοῦ παρελθόντος. Μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ γενικὲς καὶ ἐνδεικτικὲς τάσεις εἶναι ἡ προσδευτικὴ ἐξειδίκευση τοῦ περιεχομένου, τῆς μεθόδου, τοῦ προσωπικοῦ καὶ τοῦ χώρου, αὐτοῦ ποὺ ἀρχικὰ ἦταν κάτι πολὺ περισσότερο ἀπὸ ἀπλὴ παιδεία, καὶ ποὺ μὲ τὴν γενίκευσή του κατάληξε σὲ κάτι πολὺ λιγότερο.

Ἀπὸ τὸ 1820 ἡ ἀρχαιολογία καὶ ἡ ἀνθρωπολογία ἔχουν ἐπεκτείνει τὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου σὲ πολλὰς δεκάδες χιλιᾶδες χρόνια.¹ Τόσο παλιὰ, ὅσο φτάνουν οἱ ἱστορικὲς πηγές, ὁ ἀνθρώπος ἀπασχολοῦταν μὲ ἐξειδικευμένες δραστηριότητες, ποὺ εἶχαν πολλὰ σημαντικὰ κοινὰ σημεῖα μὲ αὐτὸ ποὺ συμβαίνει στὸ σχολεῖο. Τελετές καὶ τελετουργίες, συμβολικὲς πράξεις —φανερὰ ἄσκοπες γιὰ τὴν ἱκανοποίηση καὶ τῶν πιὸ στοιχειῶδων ἀναγκῶν— ἦταν πάντοτε ἓνα μέρος τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Σ' αὐτὸ ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι μοναδικός· τὰ ζῶα παίρνουν μέρος σὲ παρόμοιες πρακτικὲς ποὺ δὲν

1. Τζόζεφ Κάμπελ, Οἱ Μάσες τῶν Θεῶν, τόμοι 3, Viking Press, 1969.

μοιάζουν να ξευπηρετούν καμιά στοιχειώδη λειτουργία, και που καμιά φορά μπορεί ακόμη και να θλάπτουν το άτομο ή δολοκλήρο το είδος. Όσο πιο πίσω φτάνουν οι ιστορικές πηγές, που αναφέρονται στον άνθρωπο, βρίσκουμε επίσης αποδείξεις για την υπαρξη ανθρώπων ή χώρων ειδικευμένων στην χρήση του μύθου και της ιεροτελεστίας. Μερικά από τα νεώτερα στοιχεία αναφέρονται ακριβώς σε τέτοιες τοποθεσίες. Οι σπηλιές της Νότιας Γαλλίας και της Ισπανίας, διάσημες για τις ζωγραφικές προϊστορικών ζώων, χρησιμοποιούνταν προφανώς σε μεγάλο βαθμό για ιεροτελεστίες. Οι μυναδικές ανθρώπινες φιγούρες, που περιλαμβάνονται σ' αυτές τις ζωγραφικές προϊστορικών ζώων, είναι οι σαιμάνοι, που συνδυάζαν τον ρόλο του δάσκαλου με τους ρόλους του ιερέα, του μάγου, του ήθουποιου, του καλλιτέχνη, του ποιητή και του ιδεολόγου. Αυτοί είναι άπωσδήποτε οι ρόλοι, που συνδυάζονται από τους σαιμάνους φυλών που ακόμη σήμερα υπάρχουν, και που η τεχνική και η τέχνη τους μοιάζει με το προϊστορικό άνθρωπο.

Σύμφωνα με τα συμπεράσματα και των αρχαιολογικών και των συγχρόνων ανθρωπολογικών στοιχείων, φαίνεται πως οι προϊστορικές ιεροτελεστίες παρουσιάζουν όρισμένα στοιχεία των σημερινών σχολικών προγραμμάτων. Είχαν έναν ειδικό ιστορικό χαρακτήρα, αναπαραστήνοντας τους μύθους που είχαν σχέση με τη γέννηση, την εφηβεία και τον θάνατο. Έξηγουσαν και γιόρταζαν και τις δύο πλευρές της ζωής και του κόσμου, την καθημερινή και την ασυνήθιστη. Πρόσφεραν απασχόληση για τις περιόδους άεργίας, που διαδέχονταν το κυνήγι και την συγκομιδή. Επέτρεπαν στους νέους να δοκιμάζουν τους ρόλους των ενηλίκων.

Τα σύνορα μεταξύ προϊστορικής και ιστορικής εποχής σημαδεύονται από την ανακάλυψη της γραφής, που δσον άφορα την εποχή, αντίστοιχῆ σχεδόν με την ίδρυση των πόλεων και των μεγάλων θρησκειών. Η παιδεία ξεπήδησε μέσα από την άσκηση της λατρείας και της διακυβέρνησης. Το πρώτο σπίτι της ήταν το ιερό των ναών και οι πρώτοι επαγγελματίες ήταν οι ειδικευμένοι ιερείς. Ή ίδια ή γραφή πιθανώς ανακαλύφθηκε από αυτούς τους ιερείς. Οι σαιμάνοι κι οι ιερείς, λοιπόν, βρίσκονται στην κεντρική γραμμή όχι μόνο της ανάπτυξης του θεσμού δασκάλων και σχολείων, αλλά και της εξέλιξης του ανθρώπου. Έγκεφαλος, χέρι και γλώσσα νομά-

δες, χωριό και πόλη; μαγεία, θρησκεία, τέχνη και επιστήμη — αυτά είναι τα όρθημα της φυσικής, κοινωνικής και πνευματικής ανάπτυξης του ανθρώπου. Οι ιερείς των θρησκειών που είχαν σαν βάση τους την πόλη, κληρονόμησαν από τα ξαδέλφια τους της υπαίθρου, τους σαμάνους, ένα μείγμα μαγείας, θρησκείας, τέχνης και επιστήμης, που αρχίζουν να το αναπτύσσουν και να το ειδικεύουν. Είναι σχετικά επιβεβαιωμένο πως όχι μόνο η γραφή, αλλά και η αριθμητική και τα μαθηματικά, η αστρονομία και η χημεία, ή μουσική, ή ζωγραφική και η ποίηση αναπτύχθηκαν για πρώτη φορά στα ιερά των ναών των Αιγυπτίων, των Σουμερίων, και στις άλλες κάστες που κυριαρχούσαν, και που συνδύαζαν το λειτούργημα του ιερέα και του βασιλιά.² Η πρώτη μορφοποιημένη διδασκαλία αυτών των τεχνών, που ακόμη αποτελούν το μεγαλύτερο μέρος του σύγχρονου κεντρικού σχολικού προγράμματος, πρέπει να ήταν ένας τύπος δασκάλου - μαθητεύμενου. Άκόμα και πού πριν πρέπει να υπήρχε ένα είδος διδασκαλίας μεταξύ ίσων, καθώς ο καθένας μοιραζόταν με τους άλλους τις ανακαλύψεις του ή τις αξιοποιήσεις του. Έδώ ακριβώς, στη γένεση της συστηματικής γνώσης, βρίσκεται ή μια από τις δύο κύριες ρίζες του σύγχρονου σχολείου. Αυτή ή ρίζα δέν εμφανίζεται ξανά, σε αξιόλογη θεσμική μορφή, παρά μόνο με την εμφάνιση των πανεπιστημίων του Μεσαίωνα.

Η άλλη ρίζα, πού ταπεινή, κάνει την πρώτη της εμφάνιση σε μιάν σχολική τάξη των Σουμερίων κτισμένη για να φιλοξενεί περίπου τριάντα παιδιά, της οποίας ή ανακάλυψη οδήγησε στην άποψη πως το μέγεθος της σύγχρονης τυπικής τάξης βασίσθηκε στους περιορισμούς των τούβλων και της αρχιτεκτονικής των Σουμερίων.³

Ο Πλάτων και ο Άριστοφάνης ήταν οι πρώτοι που άφησαν γραπτές πηγές, που σώζονται σήμερα, σχετικά με την τάξη και το σχολείο.^{4 5} Αυτά τα πρώτα σχολεία της κλασικής Αθήνας ήταν

2. X. I. Μαρού, Ιστορία της Έκπαίδευσης στην Αρχαιότητα, Mentor Books, 1964.

3. Έντουαρντ Τσιέρα, Γράφανα πάνω στον Πηλό, University of Chicago Press, 1938.

4. Ρίτσαρντ Νέτλοπ, Η Θεωρία της Έκπαίδευσης στη Δημοκρατία του Πλάτωνα, Teachers College Press, Πανεπιστήμιο Κολούμπια, 1968. Δλ.

πράγματι χωρίς ιδιαίτερες αξιώσεις — καθαρά συμπληρώματα ἐνὸς ἐκπαιδευτικοῦ προγράμματος, πού ἔδινε ἔμφαση στή στρατιωτική ἐκπαίδευση, στὸν ἀθλητισμό, στή μουσική καὶ στὴν ποίηση, καὶ πού δίδασκε ἀνάγνωση, γραφή καὶ ἀριθμητική. Στὴν ἀρχὴ ἡ ἐκπαίδευση στὴν Ἀθήνα γινόταν μὲ ιδιαίτερα μαθήματα — μιά ὄψη προσωπικῶν σχέσεων πού συχνὰ ἦσαν καὶ ἐρωτικές. Καθὼς ἡ Ἀθήνα γινόταν περισσότερο δημοκρατική, καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἀρχισε νὰ ξεπερνᾷ τὸν ἀριθμὸ τῶν δασκάλων, τὰ μαθήματα κατὰ ομάδες ἀντικατάστησαν τὰ ιδιαίτερα.

Ἄμεσως μετὰ τὴν πρώτη ἀναφορὰ τῶν ἐλληνικῶν πηγῶν στὴν ὁμαδικὴ διδασκαλία τῶν φιλολογικῶν τεχνῶν, ἀναφέρονται ἐπίσης σχολές λατρικῆς καὶ φιλοσοφίας καὶ ἀμέσως μετὰ μιά τάξη σχολῶν πού ιδρύθηκαν ἀπὸ τοὺς Σοφιστές. Αὐτὰ τὰ πρῶτα μοντέλα σχολείων βασίζονταν σὲ συμβόλαια μεταξὺ τοῦ καθηγητῆ καὶ μιᾶς ομάδας ἀπὸ γονεῖς, μὲ σκοπὸ τὴν καθοδήγηση τῶν γιῶν τους κατὰ τὰ τρία ἢ τέσσερα χρόνια τῆς ἐφηβικῆς τους ἡλικίας. Οἱ Σοφιστές, ἦσαν οἱ πρῶτοι πληρωμένοι δάσκαλοι, γιὰ τοὺς ὁποίους ἔχουμε στοιχεῖα, καὶ ὁ σκοπὸς τους, ἀνάλογα, ἦταν πρακτικὸς. Νὰ κάνουν τοὺς μαθητές τους ἄνδρες ἱκανοὺς νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τίς ὑποθέσεις τους ἐπιτυχημένα.

Μέσα ἀπ' αὐτὸ τὸ πενιχρὸ ξεκίνημα στὸν Χρυσοῦν Αἰῶνα τῆς Ἑλλάδας ἀνθίσαν τὰ σχολικὰ συστήματα στὶς ἐλληνιστικὲς ἀποικίες, διασπαρμένα ἀπὸ τίς κατακτήσεις τοῦ Ἀλέξανδρου, τῶν ὁποίων ἡ ὀργάνωση, τὸ πρόγραμμα καὶ ἡ ἡλικία τῶν μαθητῶν, εἶναι πρόομιος καὶ τοῦ δικοῦ μας σχολικοῦ συστήματος. Τὰ παιδιὰ μάθαιναν πρῶτα ἀνάγνωση, γραφή καὶ ἀριθμητική, καὶ ἀργότερα διδάσκονταν γυμναστική, μουσική, τοὺς κλασικοὺς τῆς φιλολογίας, γεωμετρία καὶ ἐπιστήμες. Οἱ Σχολές τῆς Ἀλεξάνδρειας καὶ ἄλλων πόλεων εἰδικεύονταν στὴν διδασκαλία τῆς λατρικῆς, τῆς ρητορικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας. Τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτὰ τὰ κέντρα ὑπὸ τὴν αἰγίδα ἐλληνικῶν οἰκογενειῶν, ἐνισχύονταν οἰκονομικά ἀπὸ ἰδιῶτες, παρ' ὅλο πὺ μερικὲς μικρὲς πόλεις εἶχαν δημόσια συστήματα, ἐνῶ ἄλλ-

ἐπίσης Μαρού, Ἱστορία τῆς Ἑκπαίδευσης στὴν Ἀρχαιότητα, κεφ. 6, «Οἱ δάσκαλοι τῆς κλασικῆς παράδοσης».

5. Ἀριστοφάνη, «Τὰ σύνεφα». Δὲς ἐπίσης Μαρού, Ἱστορία τῆς Ἑκπαίδευσης στὴν Ἀρχαιότητα, κεφ. 4, «Ἡ ἀρχαία Ἀθηναϊκὴ ἐκπαίδευση».

λες ἐνισχύονταν ἀπὸ ἰδρύματα φτιαγμένα ἀπὸ εὐποροὺς ἀνθρώπους. Ἔνας ἀπὸ τοὺς κύριους σκοποὺς τῶν σχολῶν αὐτῶν ἦταν νὰ κρατήσουν ζωντανή τὴν ἑλληνικὴ παράδοση σ' ἓνα θάρβαρο κόσμο. Ὁ μὲν μόνο μιὰ μικρὴ μειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρινοῦ κόσμου μποροῦσε νὰ ἐπωφεληθεῖ πλήρως ἀπ' αὐτά.

Οἱ Ρωμαῖοι υἱοθέτησαν τὸ ἑλληνιστικὸ σχολεῖο καί, μὲ λίγες τροποποιήσεις, τὸ χρησιμοποιοῦσαν γιὰ τὴν μόρφωση τῆς δικῆς τους ἑλίτ. Ἐπομένως, ἀπὸ τὴν πτώση τῆς Ἀθήνας μέχρι τὴν πτώση τοῦ Βυζαντίου, μιὰ πολὺ μικρὴ μειοψηφία τῶν ἀνθρώπων πήγαινε σχολεῖο σχεδὸν ὅπως καὶ σήμερα. Τὸ σχολεῖο, ὁμῶς, δὲν ἀποτελοῦσε σημαντικὸ θεσμὸ μέχρι τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀναγέννησης, παρὰ μόνον ὡς πρὸς τὸ ρόλο του τῆς διατήρησης τῆς μνήμης καὶ μέρους τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Βυζάντιο, ἡ πτώση τῆς Ρώμης εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴν συνένωση τῆς παιδείας καὶ τῆς θρησκείας, πού κράτησε γιὰ χιλιάδες χρόνια. Τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα τοῦ Μεσαίωνα ἦταν οἱ καθεδρικές σχολές καὶ τὰ μοναστήρια. Πιὸ πολλὰ εἰδικευμένα ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους γαοὺς σ' ὅ,τι ἀφοροῦσε τὸ σκοπὸ τους, εἶχαν ἐπίσης καὶ ἓνα περιορισμένο ἐκπαιδευτικὸ ρόλο. Παρ' ὅλα αὐτά, πρόσφεραν στὴν ἱστορία τῆς δυτικῆς παιδείας ἕναν ἀριθμὸ σημαντικῶν ἰδεῶν. Στὰ πρῶτα μοναστήρια τῶν Βενεδικτίνων, ὁ χώρος καὶ ὁ χρόνος ἔγιναν οἱ παράμετροι τῆς μάθησης καὶ τῆς ζωῆς.⁶ Κάθε ὥρα στὴ ζωὴ τοῦ Βενεδικτίνου μοναχοῦ εἶχε τὸν προσδιορισμένο τόπο καὶ σκοπὸ τῆς. Ἡ συμμόρφωση μὲ αὐτὸ τὸ σύστημα συνιστοῦσε τὴν καλὴ ζωὴ. Κανένα ἄλλο ἐξωτερικὸ σχολεῖο δὲν μποροῦσε νὰ ληφθεῖ σὰν ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότητά αὐτοῦ τοῦ τρόπου ζωῆς.

Τὰ μεταγενέστερα τάγματα τῶν Δομινικανῶν καὶ τῶν Φραγκισκανῶν βασίζονταν σὲ διαφοροτικὲς ἀρχές. Τὴν δέσμευση ἀπὸ τὸν χώρο καὶ τὸν χρόνο τὴν ἀντικατάστησε ἡ ἀφοσίωση στὴν φιλανθρωπία τῶν ἄλλων καὶ ἡ ταύτιση μὲ τοὺς φτωχοὺς. Ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τοῦ τελετουργικοῦ τῶν Βενεδικτίνων ἡ ζήτησιὰ καὶ ἡ φροντίδα τῶν ἄρρωστων καὶ τῶν δυστυχισμένων δὲν ἦταν μιὰ ἐξάσκηση γιὰ τὴν ἄλλη ζωὴ, ἀλλὰ ἕνας τρόπος ζωῆς.

6. Νταϊβίντ Νόουλς, *Τὸ Μοναχικὸ Τάγμα* στὴν Ἀγγλία, Cambridge University Press, 1941.

Ἡ προκαταρτικὴ ἀρχὴ τῆς παιδείας ἀναξωογονήθηκε ἀπὸ τοὺς Ἰησουῖτες, πού τὸν 16ο αἰῶνα ἐπέκτειναν καὶ ὀργάνωσαν ὀρθολογικὰ τὴν παιδεία ἀρκετὰ πρὸ πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς Ἑλληνορωμαϊκῆς ἐποχῆς.⁷ Τὰ ἀρχαῖα σχολεῖα δὲν ἦταν τίποτα περισσότερο ἀπὸ ἓνα μικρὸ μέρος τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ προγράμματος, πού ἦταν περισσότερο προϊόν τῆς παράδοσης παρὰ τῆς ὀρθολογικῆς προμελέτης. Οἱ Ἰησουῖτες ἀνάπτυξαν ἓνα πρόγραμμα καὶ μιὰ ἐκπαιδευτικὴ μέθοδο σχεδιασμένα σκόπιμα γιὰ νὰ προετοιμάσουν τοὺς ἀνθρώπους ὄχι ἀπλὰ καὶ μόνο γιὰ μιὰ συνηθισμένη ζωὴ, ἀλλὰ γιὰ μιὰ ζωὴ πλούσια μὲ μεγάλη προσωπικὴ καὶ ἁμιλλα. Ἐνα μέρος τουλάχιστον τῆς ἀνάπτυξης τῆς παιδείας πού ἀκολούθησε ὀφείλεται ἀναμφισβήτητα στὶς ἀρχικὲς λαμπρὲς ἐπιτυχίαι τους.

Ἡ Ἰησουῖτικὴ παιδεία, ἐνῶ ἀρχικὰ ἀπευθυνόταν στὰ μέλη μιᾶς ἐκκλησιαστικῆς ἑλίτ, ἐπεκτάθηκε σύντομα καὶ στὴν κοσμικὴ ἑλίτ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου. Ὁ ρυθμὸς τῆς ἐπέκτασης καὶ οἱ συνθήκες κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες συνέβη θυμίζουσι πολὺ ἔγωνα τὴν ξαφνικὴ ἀνάπτυξη τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας, πού ἀκολούθησε τίς κατακτήσεις τοῦ Ἀλέξανδρου. Ἦταν περισσότερο ἢ ἀνασφάλεια τῶν Ἑλληνικῶν ἀποικίων τῆς Ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς παρὰ τὴν κυριαρχία τους πού τίς ὄθησε στὴ δημιουργία τῶν σχολείων καὶ τὴν ἐξάρτησή τους ἀπ' αὐτά καὶ ἦταν ἡ ἀνασφάλεια τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰγνάτιου ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας μορφοποιήθηκε καὶ ἀναπτύχθηκε πολὺ γρήγορα τὸ Ἰησουῖτικὸ σύστημα σχολείων. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις τὸ σχολεῖο θεωρήθηκε ὡς ἓνα μέσο διατήρησης ἐνὸς σύνολου ἀξιών πού ἄρχισαν νὰ χάνουσι τὴν κυριαρχία τους.

Αὐτὴ ἡ χρονολογία τῶν χριστιανικῶν ταγματίων προηγεῖται ἐνὸς τουλάχιστον σημαντικοῦ γεγονότος στὴν ἱστορία τῆς παιδείας — τῆς ἱδρύσεως τῶν πρώτων μεσαιωνικῶν πανεπιστημίων.⁸ Ἀρχικά, ἀφιερωμένα κυρίως στὴ μελέτη τῆς χριστιανικῆς θεολογίας, γρήγορα ἐπεκτάθηκαν καὶ σὲ ἄλλους τομεῖς γνώσεως, καί, πολὺ πρὶν ἀπὸ

7. X. "Οουτραμ Ἐβενετ, *Τὸ Πνεῦμα τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης*, Cambridge University Press 1969· Τζέιμς Μπρόντερικ, *Ἡ καταγωγή τῶν Ἰησουῖτων*, Doubleday 1960.

8. Φίλ Γκόντμαν, *Ἡ Κοινότητα τῶν Μορφωμένων*, Random House, 1962.

τήν Μεταρρύθμιση, έγιναν ανεξάρτητα ιδρύματα, όσο ήταν αυτό δυνατό στη μεσαιωνική Ευρώπη. Μαζί με τ' αντίστοιχά τους στον Μουσουλμανικό κόσμο, τὰ πανεπιστήμια τῆς Μπόλωνια, τοῦ Σαλέρνο καί τοῦ Παρισίου έγιναν τὰ πρῶτα ιδρύματα κάθε μεγέθους ἀφιερωμένα κυρίως στήν ἀνάπτυξη καί τή διάδοση τῆς γνώσης. Ἦσαν βέβαια καί οἱ ἄμεσοί πρόγονοί τῶν σύγχρονων πανεπιστημίων καί ἔτσι τοῦ ἀνώτερου στρώματος τοῦ σημερινοῦ σχολικοῦ συστήματος.

Ὁ Λούθηρος καί οἱ ὄπαδοί του, πού χρονικά συμπίπτουν τόσο πολὺ μέ τίς ἐφευρέσεις τῆς Γουτεμβέργιας τυπογραφίας, ἔδωσαν ἕνα τεράστιο κίνητρο γιά τήν ἀνάπτυξη τῶν κατώτερων ἰδρυμάτων παιδείας στή Βόρειο Ευρώπη. Ἡ μαζική ἔκδοση τῆς Βίβλου, καί ἡ θεωρία πὸς ἡ σωτηρία προερχόταν ἀπ' εὐθείας ἀπ' αὐτήν, ἔκαναν τήν διδασκαλία τῆς ἀνάγνωσης μιὰ ἠθική ἐπιταγή γιά τοὺς προτεστάντες, πού εἶχαν τήν δυνατότητα νά τήν ἀκολουθήσουν. Ἡ βιομηχανική ἐπανάσταση, πού ἀκολούθησε ἀπὸ κοντὰ τήν Μεταρρύθμιση πρόσφερε τήν ἀναγκαία προϋπόθεση τῆς γοργῆς ἀνάπτυξης τῶν σχολείων, παρέχοντας ὄχι μόνο τὰ μέσα παρὰ καί μιὰ μὴ - κληρική λογική βάση γιά τήν πλατιά ἐξάπλωση τῆς μόρφωσης.⁹

Ἡ ἀπλή ἀριθμητική αὐξηση τῶν σχολείων δὲν εἶχε κανένα ἀποτέλεσμα στὸ σχολικὸ σύστημα. Αὐτὴ ἡ διάσταση τῆς παιδείας ἦρθε μέ τήν δημιουργία τῶν ἐθνῶν - κρατῶν. Ἔτσι, ἐνὸς τὰ δημιόσια σχολεῖα ξεφύτρωσαν γιά πρώτη φορά στίς ΗΠΑ, τὰ πρῶτα δλοκληρωμένα συστήματα σχολικῆς παιδείας ἀναπτύχθηκαν στή Γαλλία καί τήν Πρωσία. Ἡ ἀνάπτυξη στήν Πρωσία, ἀν καί ἦρθε ἀργότερα, ἦταν ἡ πιὸ ἐξάθαρη, καί ἔγινε ἕνα σημαντικὸ διεθνὲς μον-

9. Μαζί μέ τήν ἐφεύρεση τῆς τυπογραφίας, ὁ 15ος αἰώνας ἔφερε καί τήν επέκταση τῶν ἐμπορικῶν δραστηριοτήτων, οἱ ὁποῖες δημιούργησαν τήν ζήτηση ἐνὸς διαφορετικοῦ εἶδους καθοδήγησης. Τὰ σχολεῖα «γραφῆς καί ἀνάγνωσης» ἐμφανίσθηκαν στήν Ἀγγλία καί τῆ Β. Γερμανία. Σ' αὐτὰ ἀντιδρούσε ὁ κλήρος· ἔτσι ἔγινε μιὰ συμφωνία, ὅπου ἐπέτρεψαν στὰ σχολεῖα νά λειτουργοῦν, ἀλλὰ ἀπαγορεύτηκε ἡ διδασκαλία τῶν Λατινικῶν σ' αὐτά, ἔτσι διατηρήθηκε τὸ μονοπώλιο τοῦ κλήρου στήν ἐκπαίδευση τῆς ἐλίτ. Ὁ Λούθηρος θεωροῦσε θλιβεροὺς τοὺς μαθητὲς τέτοιων σχολείων ὅταν, μέ τὸ γρέμισμα τῆς μοναστικῆς παιδείας καί τοῦ παλιοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συστήματος, οἱ σπουδῆς δὲν ὀδηγοῦσαν πιά στήν ἐκκλησιαστικὴ γραφειοκρατία. Στὸν 16ο αἰώνα τὰ σχολεῖα «γραφῆς καί ἀνάγνωσης» στήν Ἀγγλία, ἦσαν σχολεῖα ὅπου διδάσκονταν «ἀλληλογραφία καί πρακτικὴ ἀριθμητικὴ γιά τὸ ἐμπόριο τῆς ἐξῆς». (Ραίμοντ Ρουτλιντζ, Ἡ μακριὰ ἐπανάσταση, Chatto & Windus, 1965, Penguin 1961).

τέλο. Στην Πρωσία και αργότερα στη Γερμανία, η ανάπτυξη του σχολικού συστήματος ήταν ταυτόχρονη με την ανάπτυξη του ξθνους - κράτους και ήταν αποκλειστικά σχεδιασμένη για να γίνει ένα από τα κύρια υπόβαθρά του.¹⁰

Μιά πλευρά του γερμανικού σχολικού συστήματος ήταν η διδασκαλία άνωτερων γερμανικών, της γλώσσας του σχολείου και της ένοποιητικής γλώσσας του κράτους. Η άλλη πλευρά ήταν ένα κοινό, βαθμιαίο και ολοκληρωμένο σχολικό πρόγραμμα, σχεδιασμένο να εξυπηρετεί τις στρατιωτικές, πολιτικές και σε ανθρώπινο δυναμικό ανάγκες του έθνους. Μιά άλλη πλευρά ήταν ένα επάγγελμα δασκάλου ιεραρχικά οργανωμένο. Άλλα ή πιθ σημαντική απ' όλες ήταν μια προσεγμένη φιλοσοφία της εκπαίδευσης, που καθρεφτιζόταν στην σχολική οργάνωση, στους υπολογισμούς, στο σχολικό πρόγραμμα, στην εκπαίδευση με δασκάλους, στις μεθόδους διδασκαλίας και στις ακαδημαϊκές τελετές, και που αποσκοπούσε στη δημιουργία πολιτών κομμένων και ραμμένων σύμφωνα με τους προσδιορισμούς των αρχιτεκτόνων του Γερμανικού έθνους - κράτους. Κανένα άλλο έθνικό σύστημα δεν έχει σχεδιαστεί τόσο συστηματικά. Άλλα όλα τα έθνη, αντιγράφοντας σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό τα κύρια χαρακτηριστικά του γερμανικού συστήματος υιοθέτησαν στην πραγματικότητα τους σκοπούς και τις μεθόδους του. Η Αγγλία το αντίγραψε ελάχιστα ίσως, αλλά ακόμα και οι πρώην αποικίες της ακολούθησαν την Γερμανία περισσότερο παρά την Αγγλία.

Στη Γαλλία η ιδέα ενός έθνικού σχολικού συστήματος έμφανίσθηκε, για πρώτη φορά, εν μέρει σαν αντίδραση στους Ίησούτες, που, τον 16ο αιώνα, ήταν μεταξύ των κυρίων εκπαιδευτών της έλίτ.¹¹ Παρά την κατάργηση του τάγματος το 1763, και τις προσπάθειες των νομοθετών της Γαλλικής Έπανάστασης, τα σχολεία έκαναν μικρή πρόοδο. Μετά την αποκατάσταση της Μοναρχίας, οι Ίησούτες και στη στοιχειώδη εκπαίδευση οι Χριστιανοί Άδελφοί.

10. Γκόχαν Γ. Φίχτε, Όμιλίες προς το γερμανικό έθνος, Harper & Row, 1968.

11. Λουδοβίκος Ρενέ ντε Καραντέ ντε λζ Σαλοταί, Κείμενο για την Έθνική Παιδεία, Arnold, 1984 και Φ. ντε Λζ Φονταινερί, Γαλλικός Φιλελευθερισμός και Έκπαίδευση στον 18ο αιώνα.

ἐπαιξαν ξανά σπουδαίο ρόλο στη γαλλική παιδεία. Ο νόμος τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης τοῦ 1834 κάλεσε σέ φιλικές σχέσεις τὴν ἐκκλησία καὶ τὸ κράτος, ἀλλὰ ἡ συνεργασία ποὺ ἀκολούθησε δὲν διατηρήθηκε μετὰ τὴν κρίση ποὺ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν γαλλική ἤττα τοῦ 1870.¹² Τὴν δύναμη τῶν πρωσικῶν ὄπλων τὴν ἀπέδιδαν πολλοὶ στὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ ἐθνικοῦ σχολικοῦ συστήματος καὶ ἔγινε κάθε προσπάθεια γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ καὶ στὴ Γαλλία ἕνα παρόμοιο σύστημα.

Τὰ δημόσια σχολεῖα στὶς ΗΠΑ ἔχουν ἐπίσης μιὰ μεγάλη καὶ περίπλοκη ἱστορία. Παρ' ὅλο ποὺ τὰ δημόσια σχολεῖα καθιερώθηκαν χωρὶς στὴ Νέα Ἀγγλία, Πενσυλβανία καὶ Βιργινία, παράμειναν γιὰ πολὺ καιρὸ κάτω ἀπ' τὸν τοπικὸ ἔλεγχο καί, ἐκτός ἀπὸ τὴ Νέα Ἀγγλία, ἦταν τὸ προνόμιο μιᾶς σχετικὰ μικρῆς μειοψηφίας.^{13 14} Ἀρχικὰ τὰ σχολεῖα τῆς Νέας Ἀγγλίας ἦταν κατὰ ἕνα τρόπο κοινὰ γιὰ ὅλους, χωρὶς νὰ εἶναι ὑποχρεωτικά, ἐπειδὴ οἱ ἐμπνευστές τους συμμερίζονταν μιὰ κοινὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὸν Θεὸ καὶ τὸν κόσμο. Μὲ τὴν εἰσροή μιᾶς πουριτανῶν μεταναστῶν, ποὺ ἔγινε τὸν 19ο αἰῶνα, ἀκόμη καὶ στὴ Νέα Ἀγγλία ἡ δημόσια παιδεία γίνεται λιγότερο κοινὴ γιὰ ὅλους. Αὐτὸ τὸ ξεγλίστρημα, ἀπὸ μιὰ σύντομη παράδοση γενικευμένης παιδείας, ἦταν ποὺ ὀδήγησε τὸν Ὁράτιο Μᾶν νὰ διατυπώσει τὴ σύγχρονη ἀμερικανικὴ ἔννοια τοῦ δημόσιου σχολείου.¹⁵

Τὰ δημόσια σχολεῖα τοῦ Μᾶν ἀπαιτοῦσαν ὑποχρεωτικὴ παρακολούθηση, ἐπειδὴ ἄτομα διαφορετικῆς καταγωγῆς καὶ μὲ διαφορετικὲς ἰδέες καὶ πίστη ἐπρόκειτο νὰ μοιραθοῦν μιὰ κοινὴ ἀντίληψη ποὺ οἱ πρῶτοι ἄποικοι τὴν θεωροῦσαν σὰν δεδομένη. Αὐτὲς οἱ δύο διαφορετικὲς ἀντιμετωπίσεις τῆς γενικευμένης δημόσιας παιδείας ἀπεικονίζουν τὶς ἀντιθέσεις ποὺ ἔφεραν μιὰ ἔνδοξη ἐπαγγελία

12. Μονά Ὁζούφ, «Τὸ Σχολεῖο, ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Δημοκρατία, 1871-1914», Armand Colin, 1963.

13. Μέρλ Ἐ. Κέρτι, *Οἱ Κοινωνικὲς Ἰδέες τῶν Ἀμερικανῶν Παιδαγωγῶν*, Littlefield Adams, 1959.

14. Τζόελ Χ. Σπρίγγ, «Ἡ Παιδεία σὰν μιὰ μορφή Κοινωνικοῦ Ἐλέγχου», τὸ πρῶτο ἀπὸ μιὰ σειρά διαλέξεων ποὺ δόθηκαν ἀπὸ τὴν CIDOC τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1970.

15. Ὁράτιος Μᾶν, *Ἡ Δημοκρατία καὶ τὸ Σχολεῖο: Ὁ Ὁράτιος Μᾶν σχετικὰ μὲ τὴν Ἐκπαίδευση Ἐλευθέρων Ἀνθρώπων*, ἔκδ. Λῶρεντ Κρέμιν, Teachers College Press, Πανεπιστήμιο Κολούμπια, 1957.

σέ άδοχο τέλος. Ο Τόμας Τζέφφερσον,¹⁶ ο Όρέστης Μπράουνσον¹⁷ και ο Τζών Ντιούι¹⁸ είδαν τήν γενική έκπαίδευση σάν ένα μέσο μέ τό όποιο οι άνθρωποι θα έφοδιασθούν ώστε να ανακαλύψουν τό πιστεύω τους και να δημιουργήσουν τούς θεσμούς τους. Ο Άγιος Ίγνάτιος ντε Λογιόλα, ο Γκόχαν Γκότλιμπ Φίχτε και ο Όράτιος Μάν είδαν μιá παρόμοια διαδικασία σάν ένα μέσο που θα διαμόρφωνε τούς ανθρώπους σύμφωνα με τίς απαιτήσεις τών κοινωνικών σκοπών και θεσμών που θεωρούνται πώς έχουν πρωταρχική αξία.

Αυτές οι ιδεολογικές έπιταγές συνδυάσθηκαν ώστε να κάνουν τά δημόσια σχολεία δημοφιλή και στους προνομιούχους και στους άδικημένους. Για τούς τελευταίους επαγγέλονται τίς ίσους ευκαιρίες για όλους· για τούς πρώτους μιá μεθοδική πρόοδο κάτω από τόν έλεγχο τής έλίτ. Μέχρι σ' ένα σημείο και οι δυό επαγγελίες πραγματοποιήθηκαν, αλλά οι αντίθεσεις που ένυπάρχουν σ' αυτές έχουν γίνει σταθερά πιό φανερές, καθώς ο συσχετισμός δυνάμειω μετατίθεται από τούς πολίτες υπέρ του κράτους. Στην εποχή τους, ο Λόκ και ο Τζέφφερσον επικράτησαν. Η πιό πρόσφατη προσπάθεια του Τζών Ντιούι να επαναφέρει τόν άνθρωπο στόν έλεγχο δέν βρήκε ύποστήριξη παρά μόνο στά λόγια.

Τά όργανωτικά, νομικά και διαδικαστικά θέματα, που έχουν συνενώσει δεκάδες χιλιάδες κατ' όνομα ανεξάρτητες τοπικές σχολικές περιοχές και χιλιάδες κολλέγια και πανεπιστήμια σέ ένα έθνικό σχολικό σύστημα, είναι ή λογική συνέπεια μιáς φιλοσοφίας που θεωρεί πώς τά σχολεία ύπηρετούν τίς έθνικές ανάγκες.

Η δημοτικότητα μιáς τέτοιας φιλοσοφίας σ' ένα αιώνα όπου ο αριθμός τών έθνών στόν κόσμο υπερτριπλασιάσθηκε, δέν έκπλήτσει. Η αύξηση τών έθνών - κρατών είναι καθαρά ένας από τούς κυριότερους παράγοντες στην ανάπτυξη του διεθνούς σχολικού συστήματος. Όμως, ανεξάρτητα από τίς αίτιες, ή ούσιαστική ανά-

16. Τόμας Τζέφφερσον, Σταυροφορία έναντιον τής Άμάθειας: Ο Τόμας Τζέφφερσον σχετικά με τήν Έκπαίδευση, έκδ. Γκόρντον Λ7, Teachers College Press, Πανεπιστήμιο Κολούμπια 1961.

17. Μάικλ Κάτζ, «Από τόν Έθελοντισμό στη Γραφειοκρατία τής Άμερικάνικης Ηαιδείας», Τά Διαπλαστικά Ρεύματα τής Έποχρωτικής Γνώσης, CIDOC, 1970, σελ. 2 - 14.

18. Τζών Ντιούι, στην έκδοση του Ρετζιναλντ Άρτσμπολτ, Ο Τζών Ντιούι: σχετικά με τήν Παιδεία: Έκλεκτά Έργα. Random House, 1964.

πτύξη ενός τέτοιου συστήματος είναι ένα από τα εκπληκτικά γεγονότα της ανθρώπινης ιστορίας. Τα σχολεία είναι, βέβαια, ένας μόνος από τους τεχνολογικούς θεσμούς που εξαπλώθηκαν από την Ευρώπη και τη Β. Αμερική στον υπόλοιπο κόσμο· ενώ, όμως, οι άλλοι είναι εύκολο να εξηγηθούν, κανένας απ' αυτούς δεν διαδόθηκε όσο ο θεσμός των σχολείων. Η καθολική σχολική παιδεία αποτελεί μέρος του επίσημου προγράμματος σχεδόν κάθε έθνους. Κάθε κράτος πρέπει να έχει το πανεπιστήμιό του, κάθε πόλη το γυμνάσιό της, κάθε χωριουδάκι το δημοτικό του. Όλα τα έθνη άπαιτούνται στα ήγειμονεύοντα έθνη, για μοντέλα προγραμμάτων, για την σχολική οργάνωση και για τα σχολικά πρότυπα. Τα καπιταλιστικά και τα κομμουνιστικά κράτη συναγωνίζονται στο θέμα της μόρφωσης των πληθυσμών τους, και υπάρχει τόσο μικρή διαφωνία σχετικά με το επίπεδο του ανταγωνισμού όσο και στους Ολυμπιακούς.

Πώς μπορούν όλα αυτά να εξηγηθούν; Η τεχνολογία, το κίνητρο του κέρδους και ο παγκόσμιος αγώνας για την απόκτηση εξουσίας εξηγούν την ανάπτυξη θεσμών σε παγκόσμια κλίμακα. Τίποτα από αυτά όμως, δεν εξηγεί άμεσα την περίπτωση των σχολείων. Η ομοιότητα των συνταγμάτων και των νομικών κωδίκων μπορεί να εξηγηθεί σε μερικές περιπτώσεις σαν το άποιοιγάρι μιάς αυτοκρατορίας και σε άλλες σαν αποτέλεσμα ιδεολογικής πάλης. Η εξάπλωση των νοσοκομείων και της ιατρικής τεχνολογίας μπορεί ν' αποδοθεί στην φανερό αποτέλεσματικότητα τουλάχιστον όρισμένων πλευρών της σύγχρονης ιατρικής. Δεν υπάρχει τίποτα ανάλογο στη σύγχρονη σχολειοποίηση· τα σχολεία είναι τόσο απαλλαγμένα από την υποχρέωση να δικαιολογούν την ύπαρξή τους, όσο και τα μοναστήρια των Βενεδικτίνων.

Η παγκόσμια ευρωπαϊκή κυριαρχία στον 18ο και 19ο αιώνα μας βοηθά στην εξήγηση της ύπαρξης σχολικών συστημάτων στις πρώην αποικίες. Τα γιαπωνέζικα σχολεία μπορούν να εξηγηθούν επίσης εν μέρει σαν αποικιακό φαινόμενο, που αναπτύχθηκε σαν μέρος ενός γενικού δυτικού πρότυπου και υιοθετήθηκε για την αποφυγή αποικισμού. Τα σχολεία έχουν φανερά καθυστερήσει κυρίως σ' εκείνα τα μέρη του κόσμου, που έχουν επηρεασθεί το λιγότερο από την ευρωπαϊκή και αμερικανική εκβιομηχάνιση.

Τα σχολεία υπηρέτησαν ένα μεγάλο σκοπό στη σύγχρονη

ση τῶν νέων ἐθνῶν - κρατῶν, πού βγήκαν μέσα ἀπὸ τὰ ἐρείπια μιᾶς αὐτοκρατορίας. Ὑπηρετοῦν ἐπίσης καὶ τὶς ἔλιτ τῶν νέων αὐτῶν κρατῶν, προσφέροντας μιὰ πρόσβαση στὴ διεθνή πολιτική, στὰ οἰκονομικά καὶ στὸν πολιτισμό. Αὐτό, ὅμως, δὲν ἐξηγεῖ τὴν διεθνή δημοτικότητα τῆς μαξικῆς μόρφωσης. Ἡ πραγματικὴ ἐξήγηση μπορεῖ νὰ βρεθῆ ἂν πᾶμε πίσω στὶς δύο προηγούμενες ἱστορικές ἐκρήξεις τῆς ἀνάπτυξης τῶν σχολείων, τὴν Ἀλεξανδρινὴ καὶ τῶν Ἰησουϊτῶν. Ὅπως ἀναφέρθηκε, καὶ οἱ δύο ἔγιναν σὲ ἐποχές, πού τὰ συστήματα τῶν παραδοσιακῶν ἀξιών ἐρίσκονταν σὲ κίνδυνο. Αὐτὸ συμβαίνει καὶ τώρα, ἀλλὰ αὐτὴ τῆ φορά οἱ ἀξίες εἶναι βασικότερες καὶ πῶς παγκόσμιες ἀπ' ἐκείνες τῆς Ἑλλάδας ἢ τῆς Μεσαιωνικῆς Εὐρώπης. Τώρα ἀμφισβητοῦνται οἱ βασικὲς ἀξίες μιᾶς κοινωνίας, πού βασίζεται στὴν ἱεραρχία τῶν προνομίων. Ἡ τεχνολογία, πού ἀνατρέπει αὐτὲς τὶς ἀξίες, ἔχει δημιουργήσει τὸ ἀντίδοτο γιὰ τὶς ἴδιες τῆς τὶς συνέπειες: ἓνα σχολικὸ σύστημα, πού ταυτόχρονα ὑπόσχεται τὴν εἴσοδο στὰ τεχνολογικὰ ἀγαθὰ καὶ πού στὴν πραγματικότητα τὴν ἀρνεῖται.

Ἡ τεχνολογία, γιὰ πρώτη φορά στὴν ἱστορία, ἀπελευθερώνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ κερδίζει τὸ φῶμί του μὲ τὸν ἰδρῶτα τοῦ προσώπου του. Ὅλες οἱ προ - βιομηχανικὲς κοινωνίες ἀπαιτοῦσαν τὴν ἀπασχόληση τοῦ 80% τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ στὴ γεωργία. Τώρα, χρησιμοποιοῦντας τὶς τεχνικὲς πού ὑπάρχουν, τὸ 5% τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ μιᾶς σύγχρονης κοινωνίας μπορεῖ νὰ παράγει ὅλα τὰ γεωργικὰ καὶ βιομηχανικὰ ἀγαθὰ πού καταναλώνονται σήμερα.

Ἀκόμη καὶ τώρα, τὸ 10% τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ τῶν ΗΠΑ παράγει τὸ 90% τῆς γεωργικῆς καὶ βιομηχανικῆς παραγωγῆς. Καὶ αὐτὸ προτοῦ νὰ ἐφαρμοσθοῦν ἀπόλυτα οἱ μέθοδοι αὐτοματοποίησης, καὶ παρὰ τὶς πιέσεις τοῦ συνδικαλισμοῦ γιὰ τὴν προστασία τοῦ ἐπαγγέλματος. Παρ' ὅλα αὐτά, οἱ ΗΠΑ παράγουν ἓνα ρεκόρ ἀγροτικῶν πλεονασμάτων, ἐνῶ πληρώνουν ἑκατομμύρια δολλάρια στοὺς ἀγρότες γιὰ νὰ περιορίσουν τὴν παραγωγή. Καὶ παράγονται ἐπιπρόσθετα βιομηχανικὰ ἀγαθὰ ἀξίας δισεκατομμυρίων δολλαρίων, γιὰ ἐξαγωγή, ἐνῶ τὰ ἀγαθὰ πού εἰσάγονται εἶναι πολὺ μικρότερης ἀξίας. Ἐνας πελώριος ἀριθμὸς ἀπὸ στρατιωτικὰ ἀγαθὰ παράγεται, ἐνῶ εὐρύτητα προγράμματα πού ἀναφέρονται στὸ διάστημα

και σε ξερευες, παρουν κι αυτα τον δρομο τους. "Αν συμφωνουσαν οι εργατες και η εργοδοσια, τοτε το 50% του εργατικου δυναμικου των ΗΠΑ θα μπορουσε μεσα σε πολυ λιγα χρονια, να παραγει τα αγαθα, που καταναλωνονται σημερα απο τους πολιτες της χωρας. "Ολα αυτα τα αγαθα, αν και διανεμονται με ασχημο τροπο, αφηνοντας πολλους ανθρωπους αδικημενους, ειναι περιττα σε υπερβολικα μεγαλο βαθμο. Προσφερουν μια υπερβολικη και ανθυγεινη διατροφη, ρουχα που πεταγονται πριν φορεθουν, επειδη αλλαζει η μودα, τα λεγομενα αγαθα διαρκειας, που γινονται αχρηστα μεσα σε λιγα χρονια, ενα καταπληκτικο συνολο απο υλικα συσκευασιας που δξυνει το προβλημα της μολυνσης του περιβαλλοντος, και μια απιστευτη ποσοτητα απο σκουπιδια που χρησιμευει για την ανακουφιση της πληξης των ανθρωπων, οι οποιοι εχοντας αφοσιωθει στην καταναλωση και παραγωγη αγαθων και υπηρεσιων, αδειασαν τη ζωη τους απο καθε πραγματικο νοημα. Θα ζουσαμε πολυ καλυτερα με τα μισα απο τα αγαθα αυτα. Μια τετοια κοινωνια δεν απαιτει την ιεραρχια των προνομιων για κανενα απο τους λογους, που στο παρελθον δικαιωναν αυτη την ιεραρχια. Οι συγχρονοι θεσμοι αναλαβαν το βαρος της διατηρησης και της δικαιωσης μιας συνεχους ιεραρχιας προνομιων. "Ανάμεσα σ' αυτους τους θεσμους, το σχολειο παιζει τον κεντρικο ρολο. Το σχολειο δινει στους ανθρωπους τα προσοντα, για να συμμετεχουν σε αλλους θεσμους και πειθει αυτους, που δεν ικανοποιουν τις απαιτησεις του, πως δεν ειναι αξιοι για να παιξουν τους επιθυμητους ρολους σ' αυτους τους αλλους θεσμους.

Μέσα σε λιγότερα από εκατό χρόνια η βιομηχανική κοινωνία έδωσε στις βασικές ανθρώπινες ανάγκες τυποποιημένες λύσεις και μάς προσηλυτίσε στην πίστη πως οι ανάγκες του ανθρώπου παίρνουν από τον Δημιουργό τη μορφή της ζήτησης των προϊόντων, που έχουμε επινοήσει. Αυτό είναι αλήθεια τόσο για τη Ρωσία και την Ίαπωνία, όσο και για τη Βορειοατλαντική Κοινότητα. Ο καταναλωτής εκπαιδεύεται για το παλαιό, που σημαίνει συνεχή πίστη προς τους Ίδιους παραγωγούς, που θα του δώσουν το Ίδιο βασικά εμπόρευμα σε διαφορετική ποιότητα ή σε νέα συσκευασία. Οι εκβιομηχανισμένες κοινωνίες μπορούν να προσφέρουν τέτοια προϊόντα για προσωπική κατανάλωση, για τους περισσότερους πολίτες τους, αλλά αυτό δεν είναι απόδειξη, πως οι κοινωνίες αυτές είναι λογικές ή οικονομικές, ή πως προάγουν τη ζωή. Το αντίθετο είναι αλήθεια. Όσο περισσότερο ο πολίτης εκπαιδεύεται στην κατανάλωση πακεταρισμένων αγαθών και υπηρεσιών, τόσο λιγότερο ικανός γίνεται στο να διαμορφώνει το περιβάλλον του. Οι ενέργειές του και τα λεφτά του καταναλώνονται στο να προμηθεύεται ελο και νεότερα μοντέλα των αρχικών προϊόντων και έτσι ο περίγυρός του γίνεται ένα υποπροϊόν των ονείρων του καταναλωτικών συνθησιών.

Ίβαν Ίλλιτς: Η τελετή της απόπνισης

6. Τὰ καθιερωμένα στηρίγματα τῶν προνομίων

Τὰ σχολεῖα δὲν εἶναι οἱ μόνοι θεσμοί, ποὺ ὑπόσχονται τὸν κόσμον καὶ μετὰ γίνονται τὰ ὄργανα τῆς ἀρνησῆς του. Αὐτὸ εἶναι κάτι, ποὺ οἱ ἐκκλησίες — γιὰ νὰ δώσουμε ἓνα γενικὸ χαρακτηρισμὸ σ' ὅλα τὰ θρησκευτικὰ ἱδρύματα — πάντα ἔκαναν. Πακετάριζαν τὸ ἐλεύθερο δῶρο τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς φύσης, ὥστε νὰ μπορέσουν νὰ ἀποσπᾶσιν κάποιον τίμημα γι' αὐτό, καὶ μετὰ τὸ ἀπομάκρυναν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ποὺ ἦταν ἀνίκανοι ἢ ἀπρόθυμοι, νὰ πληρώσουν αὐτὸ τὸ τίμημα. Οἱ ἐκκλησίες, μέχρι τελευταῖα, ξεχώριζαν ἀνάμεσα σ' ἄλλα ἱδρύματα μόνο γιὰ τὴν ὑποκρισία τους. Οἱ ἄλλοι παραδοσιακοὶ θεσμοὶ καὶ ἱδρύματα ποτὲ δὲν προσποιήθηκαν ὅτι πρόσφεραν, ἓνα κοινὸ δῶρο γιὰ ὅλους. Οὔτε κι αὐτοὶ ποὺ στὰ προϊστορικὰ χρόνια ἐξασκοῦσαν τὴν θρησκευτικὴ μαγεία δὲν ἔκαναν κάτι τέτοιον. Εἶναι τὸ ἰδιαιτέρου χαρακτηριστικὸ τῶν μεγάλων θρησκειῶν, πῶς οἱ ἱδρυτὲς τους ἀνοίγαν τὶς πύλες τοῦ πνεύματος σὲ ὅλους καὶ πῶς οἱ ἱερεῖς τους κρατοῦσαν μὲ τὸ ἓνα χερί ἀνοιχτὰς τὶς πύλες, ἐνῶ μὲ τὸ ἄλλο ἔκοβαν εἰσιτήριο γιὰ τὴν εἴσοδο.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες, οἱ παραδοσιακοὶ θεσμοὶ λειτουργοῦσαν καθαρὰ γιὰ τὸ συμφέρον αὐτῶν, ποὺ τοὺς ἔλεγχαν. Τὰ δικαστήρια, τὰ βασίλεια, ὁ στρατός, οἱ αὐτοκρατορίες καὶ οἱ ἐπιχειρήσεις ἀνήκαν στοὺς κατόχους τους καὶ μοιράζονταν τὰ ἀγαθὰ τους μόνο μὲ λίγους καὶ μόνο γιὰ κάποιον κέρδος. Αὐτὸ μὴ θρησκευτικοὶ θεσμοὶ ἄρχισαν πρόσφατα νὰ ἰσχυρίζονται πῶς προσφέρουν καθολικὴ πρόσβαση: πρῶτα τὰ ἔθνη - κράτη καὶ τὰ ὑπηρετοῦντα τους ἕπεις τὰ σχολεῖα, καὶ δεῦτερο, οἱ μοντέρνες παραγωγικὰς ἐπιχειρήσεις.

Τὸ θέμα δὲν εἶναι πῶς προσφέρουν κάτι χωρὶς ἀντάλλαγμα. Κανένας θρησκευτικὸς ἀρχηγὸς δὲν ὑποσχέθηκε ποτὲ κάτι χωρὶς ἀντάλλαγμα, ἀλλὰ μόνο πῶς ἡ πύλη θὰ ἀνοίγε σ' ὅλους αὐτοὺς

πού θ' ακολουθοῦσαν τὸ μονοπάτι. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἐπαγγελία πού καταπάτησαν οἱ ἐκκλησίες, καὶ πού οἱ μοντέρνες ἐπιχειρήσεις καὶ οἱ δημόσιες γραφειοκρατίες διακηρύσσουν ἀπατηλά. Καὶ κάνουν κάτω περισσότερο. Κάνουν περίτεχνα καὶ ἀποτελεσματικά θήματα, πρῶτα γιὰ νὰ πουλήσουν τὶς ἐπαγγελίες τους καὶ μετὰ, γιὰ νὰ ματαιώσουν τὴν πραγματοποίησή τους.

Καθὼς θεσμοθετεῖται ἡ φροντίδα τῶν ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν, οἱ θεσμοὶ πού συζητᾶμε, καθορίζουν ἕνα προῖδν καὶ ἐλέγχουν τὴ χρήση του. Ἔτσι προσδευτικά:

- 1) Καθορίζουν τὸ προῖδν ἢ τὴν ὑπηρεσία πού ἱκανοποιεῖ τὴν ἀνάγκη (δηλαδή, τὰ σχολεῖα καθορίζουν τὴν μόρφωση σὰν σχολικὴ ἐκπαίδευση).
- 2) Πείθουν γιὰ τὴ γενικὴ ἀποδοχὴ τοῦ ὄρου, ἀπ' αὐτοὺς πού ἔχουν τὴν ἀνάγκη του (δηλαδή, οἱ ἄνθρωποι πείθονται νὰ ταυτίζονται τὴν μόρφωση μὲ τὸ σχολεῖο).
- 3) Ἀποκλείουν μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὴν πλήρη χρήση τοῦ προϊόντος ἢ τῆς ὑπηρεσίας (δηλαδή, τὰ σχολεῖα, ἀπὸ ἕνα σημεῖο καὶ ὕστερα, εἶναι ἀνοιχτὰ γιὰ ὀρισμένους μόνο ἀνθρώπους).
- 4) Ἐξαντλοῦν ἀπὸ πρὶν τὰ μέσα πού εἶναι διαθέσιμα γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῆς ἀνάγκης (δηλαδή, τὰ σχολεῖα χρησιμοποιοῦν ἀποκλειστικά, τὰ μέσα πού εἶναι διαθέσιμα γιὰ τὴ μόρφωση).

Οἱ παραπάνω γενικεύσεις ἰσχύουν καὶ γιὰ τὴν ὑγεία, γιὰ τὶς μεταφορὲς καὶ γιὰ πολλὲς ἄλλες ἀνθρώπινες ἀνάγκες, καθὼς καὶ γιὰ τὴν παιδεία.

Ἡ ὑγεία καθορίζεται βαθματῶς καὶ θεωρεῖται σὰν χρησιμοποίηση τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν γιατρῶν καὶ τῶν νοσοκομείων καθὼς καὶ τῶν προϊόντων τῶν φαρμακοβιομηχανιῶν. Εἶναι γνωστὸ σὲ ὅλους πὼς αὐτὴ ἡ χρησιμοποίηση εἶναι ἄνιση. Τὸ κόστος τῶν νοσοκομείων, τῶν γιατρῶν καὶ τῶν φαρμάκων ἀξάνει γρηγορότερα ἀπ' ὅ,τι τὰ μέσα, πού εἶναι διαθέσιμα γιὰ τὴν πληρωμὴ τους. Μποροῦμε ἐπίσης νὰ ὑποστηρίξουμε πὼς ἡ ὑγεία τοῦ ὄρου πληθυσμοῦ, δηλαδή τοῦ πληθυσμοῦ. Ἔπου οἱ ρυθμοὶ γέννησης καὶ θανάτου συγκλίνουν, χειροτερεύει καθὼς τὰ ἔξοδα γιὰ νοσοκομεία, γιατροὺς καὶ φάρμακα ἀξάνουν. Δηλαδή, σὰ νὰ λέμε, μὲ τὰ ἔξοδα αὐτὰ καταφέρνουμε νὰ ἔχουμε μιὰ ζωὴ πού διαρκεῖ περισσότερο, ἀλλὰ εἶναι γεμάτη ἀρρώστιες. Οἱ ἄνθρωποι μπορεῖ νὰ ἱκανοποιῶνται περισ-

σότερο καθώς υπάρχουν περισσότεροι τρόποι θεραπείας, αλλά αν χρησιμοποιούσαν περισσότερα μέσα για την λήψη προληπτικών μέτρων, οι άρρώστιας καθώς και οι θάνατοι θα μειώνονταν.

Στήν περίπτωση των μεταφορών, τα γεγονότα είναι ακόμη πιο σαφή. Το ιδιωτικό αυτοκίνητο έχει σχεδόν έκτοπίσει τους ανταγωνιστές του σε πολλές χώρες. Στις ΗΠΑ, ο κορεσμός φτάνει στο σημείο της μειωμένης ωφελιμότητας, ακόμα και για τους ιδιοκτήτες αυτοκινήτων. Κι όμως, ο μισός πληθυσμός παραμένει χωρίς την δυνατότητα απόκτησης ιδιωτικού αυτοκινήτου και περνάει δυσκολότερες στιγμές για τις μετακινήσεις του με τις συγκοινωνίες απ' ό,τι θα περνούσε αν τα αυτοκίνητα δεν είχαν ποτέ ανακαλυφθεί. Ακόμα και στην πόλη του Λος Άντζελες, ενώ κατά γενική ομολογία, τα αυτοκίνητα είναι περισσότερα από τους κατοίκους, και ενώ θαδίζει προς την καταστροφή της, υπάρχουν τόσοι νέοι και μεγάλοι που δεν μπορούν ή δεν τους επιτρέπεται να οδηγούν, όσοι και οι οδηγοί με δίπλωμα.¹ Αυτοί οι άνθρωποι, ακόμα και εκείνοι που ανήκουν σε οικογένειες όπου υπάρχουν οδηγοί με δίπλωμα, είναι υποχρεωμένοι να εξαρτιούνται από την διάθεση των σωφέρ τους ή και αντίστροφα.

Η πρόβλεψη μιας κατηγορίας ανθρώπινων αναγκών καθιερώνεται μέχρι του σημείου να επιβάλλεται ένα σπάνιαρ προϊόντος ή υπηρεσίας, παραγωγής και διαδικασίας διανομής καθώς και μια σταθερή τιμή (στην τιμή περιλαμβάνονται όλα τα έξοδα που θα χρειαστούν μέχρι την απόκτηση του προϊόντος ή της υπηρεσίας). Αξίζει να σημειώσουμε πως οι άνθρωποι, που έχουν μείνει έξω απ' αυτήν την αγορά, έχουν πειστεί όχι μόνο πως είναι ανάξιοι για να συμμετέχουν σ' αυτήν —δηλαδή, έχουν πειστεί για την ανικανότητά τους ν' ακολουθήσουν κολλεγιακές σπουδές ή να φορούν κομψά ρούχα—, αλλά επίσης και πως είναι ανάξιοι να συμμετέχουν στα προνόμια, που συνεπάγονται ή κολλεγιακή μόρφωση και το κομψό ντύσιμο.

Προτού να διαδοθεί ή δημοκρατία και να καθιερωθεί η τεχνολογία, κανείς δεν μπορούσε να υποστηρίξει πως υπάρχει καθολική πολιτική και οικονομική συμμετοχή. Τώρα τέτοιοι ισχυρισμοί μοιά-

1. Μάρκ Άρνολντ - Φόρστερ, «Δηλητήριο στον Άερα». Γκάρντιαν, 5 Αυγούστου 1970.

ζουν ἀληθινοί και τούς πιστεύει: ὁ καθέννας. Οἱ κατασκευαστές αὐτῶν τῶν ἰσχυρισμῶν ἔρχονται μὲ συγκεκριμένα προϊόντα φτιαγμένα ὥστε νὰ ἱκανοποιῶν συγκεκριμένες ἀνάγκες. Ἐπεξεργάζονται ἕνα ἐμπόρευμα, πού γίνεται ὄλο και πιό πολύπλοκο, πιό ἀποκλειστικό στήν ἀπόκτησή του και πιό ἀκριθό. Βασικότερο ὅμως και ἀπό τὸ θέμα τῆς ἐπεξεργασίας, εἶναι ἡ ταύτιση τῆς ἀνάγκης μὲ τὸ προϊόν. Οἱ λέξεις μόρφωση και σχολεῖο, υγεία και νοσοκομεῖο, μετακίνηση και αὐτοκίνητο, γίνονται ἀχώριστες. Ὁ κόσμος ξεχνᾷ πῶς ὑπῆρχαν μορφωμένοι ἄνθρωποι προτοῦ ὑπάρξουν σχολεῖα, υγιεῖς ἄνθρωποι προτοῦ νὰ ὑπάρξουν νοσοκομεῖα και πῶς οἱ ἄνθρωποι περπατοῦσαν και πῆγγαιναν μὲ τ' ἄλογο προτοῦ νὰ ἀρχίσουν νὰ μετακινιοῦνται μὲ τὸ αὐτοκίνητο ἢ τὸ ἀεροπλάνο.

Καθὼς οἱ θεοὶ ἀναπτύσσονται, ὄλο και περισσότεροι ἄνθρωποι δέχονται τὴν ταύτιση ἀνάγκης και προϊόντος. Μόνο οἱ Ἑβραῖοι και οἱ Μαυριτανοὶ τῆς Μεσαιωνικῆς Εὐρώπης δὲν ταύτιζαν τὴ σωτηρία μὲ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία. Οἱ γυναῖκες, πού σ' ὄλη τὴν ἱστορία γεννοῦσαν τὰ μωρά τους στοὺς ἀγρούς, τώρα στρατολογοῦνται στὰ μαιευτήρια. Χωρικοί, πού ποτέ τους δὲν εἶδαν σχολεῖα, ψηφίζουσι τοὺς ὑποψήφιους, πού τὰ ὑπόσχονται.

Ἡ διαδικασία τῆς ἐπεξεργασίας ἐμποδίζει ἀποτελεσματικὰ τὴν πραγματοποιήση αὐτῶν τῶν ἐπαγγελιῶν ἀκόμη και γιὰ τὰ πιό ἀπλά προϊόντα. Καρφίτσες και θελόνες μποροῦν νὰ συσκευασθοῦν στις πιό μοντέρνες συλλογές. Τὸ ἀλάτι μπορεῖ νὰ γίνεῖ ἕνα πρῶτον μονοπωλίου και μιά μορφή δασμοῦ. Μιά ἀπὸ τις πρῶτες μάχες τοῦ Γκάντι στήν Ἰνδία ἦταν ἐνάντια στοὺς μονοπώλιο ἀλατιοῦ, πού τὸ διατηροῦσε ἡ Βρετανικὴ κυβέρνηση.² Ἡ Ἰταλικὴ κυβέρνηση διατηρεῖ ἀκόμα τὸ μονοπώλιο ἑλατος ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Σικελία, ὅπου παράγεται ἀλάτι. Αὐτὸ πού συμβαίνει στὰ σχολεῖα, στὰ νοσοκομεῖα και στὰ αὐτοκίνητα τὸ ξέρουν ὄλοι. Οἱ ἄνθρωποι ὠθοῦνται νὰ μένουν ἔξω ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀγορὰ ὄχι μόνο ἀπ' εὐθείας, ἀλλὰ ὄλο και μὲ πιό μπερδεμένους κανονισμοὺς — ἄδειες ὀδήγησης, εισαγωγικὲς ἔξετάσεις, ἀσφάλιστρα. Γιὰ ὄλους τοὺς κανονισμοὺς ὑπάρχουν σοβαροὶ λόγοι, ἀλλὰ ἡ ἀδύνησὴ τους τείνει νὰ μειώνει τὸ ποσοστὸ τῶν καταναλωτῶν μὲ προσόντα.

2. Μαχάτια Γκάντι, «Ἀὐτοβιογραφία», Beacon Press 1957.

Υπάρχουν, δέβαια, και αντίθετες διαδικασίες. Λόγω της καταλωτικής πίστης, της αύξησης του εισοδήματος, της ανάπτυξης των δημόσιων σχολείων και του νοσοκομειακού συστήματος, ή δυνατότητα συμμετοχής στους σύγχρονους θεσιούς μπορεί βαθμιαία ακόμη και ν' αυξηθεί. Αναμφίβολα όμως, η κατάσταση της αποκλεισμένης μερίδας του πληθυσμού ακόμα κι αν μειώνεται αριθμητικά, χειροτερεύει σταθερά καθώς το μονοπώλιο των θεσικών προτόνων καθιερώνεται. Δεν περισσεύουν τα μέσα για την έναλλαγή τους με άλλα. Καθώς ο προϋπολογισμός των σχολείων αυξάνει, ή βοήθεια προς άλλες εκπαιδευτικές κατευθύνσεις πρέπει να μειωθεί. Αυτοί, που αποκλείονται απ' τα σχολεία, όχι μόνο βρίσκουν έλο και λιγότερες πηγές μόρφωσης, αλλά έχουν και λιγότερες ευκαιρίες να βρουν δουλειά. Και, τελικά, έχουν λιγότερες δικαιολογίες. Καθώς τα αυτοκίνητα γίνονται περισσότερα, λιγότευουν τα τραίνα και τα λεωφορεία· αυτά που επιζούν, είναι ακριβότερα, λιγότερο ικανοποιητικά και λιγότερο επικερδή.³ Ο αριθμός των νέων κατόχων αυτοκινήτων δεν αυξήθηκε παραπάνω από είκοσιπέντε εκατομμύρια, στην περασμένη δεκαετία. Και δύσκολα θα βρούμε έναν ανάλογο αριθμό ατόμων, που να άπλόαυσε για πρώτη φορά τα άγαθά των μοντέρνων ιατρικών υπηρεσιών, αν εξαιρέσουμε τους έμβολιασμούς. Ο αριθμός των παιδιών, που πάνε σχολείο μπορεί να αυξήθηκε κατά ένατο εκατομμύριο. Άλλα και ο πληθυσμός της γης αυξήθηκε κατά ένα δισεκατομμύριο, στην τελευταία δεκαετία, ώστε τα άτομα που δεν απολαμβάνουν τις υπηρεσίες είναι: σέ τεράστιο βαθμό περισσότερα από αυτά που τις απολαμβάνουν. Όλο και περισσότερα άτομα παρέμειναν έξω από την καταλωτική αγορά σ' αυτή την περίοδο. Η τιμή των αυτοκινήτων ανέβηκε σημαντικά, ενώ το κόστος των ιατρικών και σχολικών υπηρεσιών πολλαπλασιάσθηκε άρκετές φορές. Στο μεταξύ, τό κατά κεφαλή εισόδημα, σέ διεθνή κλίμακα, ανέβηκε πολύ λίγο. Άκόμα κι αν δεν υπήρχε αύξηση του πληθυσμού, και αν οι άλλοι παράγοντες είχαν παραμείνει

3. Τζάνετ Ρέινερ, Έβερετ Ρέινερ και Τόμας Ρέινερ, «Ανάλυση του πάλκτη και ο προγραμματισμός δημοσίων προγραμμάτων», Έφημερίδα του Άμερικανικού Ίνστιτούτου Προγραμματιστών, Νοέμβρης 1963 και Μπέρναρντ Φρήντεν και Ρόμπερτ Μόρρις (έκδόται), Προγραμματισμός των πόλεων και Κοινωνική Πολιτική, Basic Books, 1968.

σταθεροί, μεγαλύτερος αριθμός ανθρώπων δὲν θὰ εἶχε δυνατότητα συμμετοχῆς στὰ ἀγαθὰ καὶ τὶς ὑπηρεσίες τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 ἀπ' αὐτοὺς ποὺ θὰ εἶχαν προστεθεῖ.

Ὅτε μπορούμε νὰ χαρακτηρίσουμε τὴ δεκαετία τοῦ 1960 σὰ μιὰ ἀσχημὴ περίοδο, ὅπου οἱ βασικοὶ θεσμοὶ δὲν λειτούργησαν ὅπως περίμενε κανεὶς. Σ' ἓνα κόσμιο, ποὺ κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸν συναγωνισμό γιὰ τὰ προνόμια, δὲν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον νὰ μπορούν νὰ λειτουργήσουν οἱ θεσμοί. Αὐτοί, ποὺ ἤδη εἶναι προνομιούχοι, ἐξακολουθοῦν νὰ ζητοῦν καλύτερα σχολεῖα, καλύτερα νοσοκομεία, καλύτερα αὐτοκίνητα. Καθὼς ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν, ποὺ ἀπολαμβάνουν αὐτὰ τὰ ἀγαθὰ, μεγαλώνει, ὅλο καὶ περισσότεροι ἄνθρωποι ἐφοδιάζονται μὲ ὅλο καὶ ἀκριβότερα ἐμπορεύματα, καὶ ἔτσι γίνετα ὅλο καὶ πιὸ δύσκολη ἡ ἐπέκταση αὐτῶν τῶν προνομίων σ' ἓναν ὅλο καὶ πλατύτερο κύκλο ἐνὸς πληθυσμοῦ ποὺ συνεχῶς ἀδύναει. Ἀκόμη καὶ χωρὶς τὴν αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ οἱ παραπάνω παράγοντες —σὺν τὰ προβλήματα τῶν περιθωρίων τῆς οἰκολογίας— θὰ ἔκαναν ἀδύνατη τὴν καθολικὴ ὁμοιομορφία ἀκόμη καὶ τῶν σημερινῶν βοιωτικῶν ἐπιπέδων τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς.

Οἱ ἀποκλεισμένοι δὲν εἶναι οἱ μοναδικοί, καὶ οὔτε ἴσως αὐτοὶ ποὺ ὑποφέρουν περισσότερο. Αὐτοὶ ποὺ συμμετέχουν, ἀλλὰ σὲ περιορισμένο βαθμῶ, αἰσθάνονται μεγαλύτερο πόνο. Φαντασθεῖτε τὴν ἀγωνία τῶν εὐσεβῶν ἀνθρώπων, ποὺ οἱ συγγενεῖς τους ἔλυοναν στὸ καλαρτήριο, ἐνῶ οἱ συγγενεῖς τῶν πιὸ τυχερῶν γειτόνων τους πλήρῶνα ψάλλτες γιὰ νὰ τοὺς κάνουν προσευχές. Φαντασθεῖτε τὸ μαρτύριο, σήμερα, τῶν προσώπων ποὺ οἱ συγγενεῖς τους πεθαίνουν ἐπειδὴ οἱ διορηγτὲς συκωτιοῦ καὶ καρδιάς καταλήγουν σ' αὐτοὺς ποὺ μπορούν νὰ πληρώσουν. Οἱ τυχεροὶ δὲν αἰσθάνονται πόνο, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ πληγωθοῦν χειρότερα ἀπ' ὅλους, γιὰτὶ πιάνονται στὸ ἀγκίστρι ἐνὸς παιχνιδιοῦ χωρὶς τέλος καὶ ὅπου κανένας δὲν μπορεῖ νὰ νικήσει. Ὁ ἀγώνας τῶν πλούσιων ἐνάντια στὰ γερατειὰ καὶ στὸ θάνατο εἶναι ἓνα χοντροκομμένο παράδειγμα. Χειρότερο, ἂν καὶ λιγότερο μακάθριο, εἶναι τὸ ἀλληλοφάγωμα γιὰ κοινωνικὴ θέση, καθὼς ἐξαπλώνεται σὲ περισσότερα προϊόντα καὶ σὲ περισσότερους ἀνθρώπους, δηλητηριάζει τὸν ἀέρα, τὸ νερὸ καὶ τὴ γῆ καὶ ἀπογυμνώνει τὴ ζωὴ ἀπ' ὅλο τὸ νόημά της. Ἐνας σκίουρος σ' ἓνα περιστρεφόμενο κλουβὶ δὲν εἶναι περισσότερο ἀπελπισμένος καὶ πιὸ γε-

λοῖος ἀπὸ τοὺς Σμίθ καὶ τοὺς Τζόουνς καθὼς προσπαθοῦν νὰ διατηρηθοῦν ὁ ἕνας στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἄλλου.

Ὅταν ὁ Βέμπλεν, πρὶν ἀπὸ πενήντα χρόνια, ἔγραψε τὴν ἔκθεσή του σχετικὰ μὲ τὴν ὀλοφάνερη κατανάλωση, αὐτὸ ἀποτελοῦσε μέρος τῆς θεωρίας τῆς ἀργόσχολης τάξης.⁴ Περιορισμένη σ' αὐτὴ τὴν τάξη, ἡ ἀνταγωνιστικὴ κατανάλωση μπορεῖ ἠθικὰ νὰ ἔγινε προσδλητικὴ, ἀλλὰ κοινωνικὰ παράμεινε ἀνεκτὴ. "Ἄν ἐπεκταθεῖ στὶς μάζες, ἡ ἀνταγωνιστικὴ κατανάλωση καταστρέφει τὸν ἄνθρωπο, τὴν κοινωνία του καὶ τὸ περιβάλλον του. Μιὰ περιορισμένη ἀργόσχολη τάξη μποροῦσε νὰ καταναλῶναι σὲ θάρος τῶν μαζῶν. Ἡ κατανάλωση χωρὶς τέλος γίνεται μόνο σὲ θάρος τοῦ καταναλωτῆ. Ἄλλὰ ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ μείνει στὸ κλουβὶ περισσότερο ἀπὸ τὸν σκίουρο. Ἡ κοινωνία δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιζήσει τῆς σύγκρουσης τῶν τάξεων, πού ὄλο καὶ περισσότερο τροφοδοτεῖται ἀπὸ τοὺς διεθνεῖς πολέμους, τὴν παγκόσμια διαφήμιση καὶ ἀπὸ τὸν συναγωνισμό τῶν σχολείων. Ὁ κόσμος δὲν μπορεῖ νὰ ἀπορροφήσει τὴ σπατάλη πού τώρα δέχεται, χωρὶς νὰ ὑπολογίσουμε τὴν ποσότητα πού συνεπάγονται οἱ σημερινὲς τάσεις.

Μιὰ πλευρὰ τῆς ἀνταγωνιστικῆς κατανάλωσης τῶν θεσμιοποιημένων προϊόντων, πού ἔχει κρίσιμη σημασία, εἶναι ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν ἔθνων. Τὰ πρῶτα προϊόντα τῶν σύγχρονων θεσμῶν — ἄνθρωποι, καθὼς καὶ πράματα καὶ ὑπηρεσίες— ἐξάγονταν ἀπὸ τὴν Εὐρώπη στὸν Νέο Κόσμο καὶ τὶς εὐρωπαϊκὲς ἀποικίες, προσφέροντας ἔτσι εὐκαιρίες σὲ ὅλα τὰ μέλη τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῶν τῶν εὐρωπαϊκῶν ἔθνων. Αὐτοί, πού δὲν μποροῦσαν νὰ παρακολουθήσουν τὰ νέα σχολεῖα ἢ ν' ἀγοράσουν τὰ νέα ἀγαθὰ, μποροῦσαν νὰ μεταναστεύσουν στὸν Νέο Κόσμο, νὰ πᾶνε στρατιῶτες γιὰ νὰ ἀτυνομιεῦουν τὶς ἀποικίες, ἢ ν' ἀναλάβουσι τὴ γῆ, ἀπὸ αὐτοὺς πού ἔφουγαν. Βρισκόνταν ἔτσι ἔξω ἀπὸ τὶς καινούργιες ἀγορὲς μόνο προσωρινά. Οἱ γιοὶ αὐτῶν τῶν κατακτητῶν τῶν νέων χωρῶν ἔγιναν, στὴν οὐσία, οἱ πρωτοπόροι νέων ἐπιπέδων καὶ τύπων κατανάλωσης.⁵ Τὰ σημερινὰ ἀναπτυσσόμενα ἔθνη δὲν εἶναι ἱκανὰ —μὲ μερικὲς ἐξαιρέσεις— νὰ

4. Θόρστεϊν Βέμπλεν, «Ἡ Θεωρία τῆς Ἀργόσχολης Τάξης», Allen & Unwin 1925, Πρώτη ἔκδοση 1899.

5. Ὁ Σ. Ντὲ Μανταριάγκα στὸ βιβλίο του «Ἡ ἄνοδος τῆς Ἰσπανίας ἡμερικανικῆς Ἀυτοκρατορίας» ὑποστηρίζει πὺς ἕνας παράγοντας τῆς οὐκονομικῆς παρακμῆς τῆς Ἰσπανίας ἦταν καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνθρώπων πού

έκτοπίσουν ή νά κατακτήσουν λιγότερο ισχυρούς λαούς. Μήν μπορώντας νά έμπλέξουν τούς λαούς τους στά έξαγωγικά έμπορία, μεταναστεύσεις ή κατακτήσεις, υποχρεώνονται νά ανταγωνίζονται μέσα στις έσωτερικές τους αγορές εισάγοντας ξένα προϊόντα, ακόμη και έργατικό δυναμικό. Σέ σύγκριση με τά κράτη πού αναπτύχθηκαν νωρίτερα, πολύ μεγαλύτερο ποσοστό τού πληθυσμού τών υπανάπτυκτων χωρών μένει έξω από τά σχολεία, τά νοσοκομεία και τίς σύγχρονες μεταφορές. Αυτό τó τμήμα τού πληθυσμού αποξενώνεται προοδευτικά από τήν έλιτ τής ίδιας του τής πατρίδας, απ' αυτούς πού έχουν στή διάθεσή τους τά προϊόντα τών σύγχρονων θεσμών, ξένων ή δικών τους. Οί αποξενωμένες μάζες γίνονται, με τή σειρά τους, ένα δημογραφικό έμπόδιο, μιá οικονομική εθόνη και, τελικά, μιá αντιπολίτευση.⁶

έξάγονταν στή Λατινική Άμερική. "Αν είναι αλήθεια, τότε αυτό ένισχύει τήν παλιά παροιμία πώς ακόμα και σ' ένα καλό πράγμα υπάρχει κάποιος βραζ. "Αλλά υπάρχουν σοβαροί λόγοι νά αμφισβάλει κανείς για τήν έριμνεία τού Μανταριάγκα. Κατ' αρχήν, από τίς Εθνοπαϊκές χώρες πού εξέγήγααν σέ μεγάλο βαθμό ανθρώπινο δυναμικό στό 17ο και 18ο αιώνα, μόνο ή Ίσπανία και ή Πορτογαλία παράκμισαν και μόνο σέ σχέση με τίς θόρειες εθνοπαϊκές χώρες. "Όχι μόνο αυτές οί δύο χώρες, αλλά ούτε οί άποικίες τους εθιμέρισαν τόσο, όσο αυτές πού δέχθηκαν τó μεγαλύτερο αριθμό από θόρειο-εθνοπαϊκές μετανάστες. "Η πιθανή εξέγηση βρίσκεται στή διαφορετική κοινωνική δομή τής Ίσπανίας, τής Πορτογαλίας και τών άποικιών τους από τή μιá μεριά, και τών θορειοευρωπαϊκών εθνών και τών άποικιών, πού καταίχθηκαν μόνιμα — και όχι αυτών πού διοίκησαν— από τών άλλων. "Η Ίσπανία, ή Πορτογαλία και οί άποικίες τους παράμειναν σχετικά φεουδαρχικές περισσότερο απ' ό,τι ή θόρεια Εθρόπη, ή θόρεια Άμερική, ή Αθιεράλια, ή Νέα Ζηλανδία και ή Νότια Άφρική. "Η πλειοψηφία τών Ίσπανών και Πορτογάλων μεταναστών δέν είχε τίς ευκαιρίες ν' άποικήσει: γή και πολιτική δύναμη πάνω σέ μιá σχετικά περισσότερο ίση βάση, όπως έγινε με τίς μάζες τής θόρειας Εθρόπης. "Έτσι οί μάζες τής Ίσπανίας και τής Πορτογαλίας πάντοτε ήσαν περισσότερο απεξενωμένες από τή δική τους έλιτ, και στήν πατρίδα και στις άποικίες, απ' ό,τι οί θορειοευρωπαϊκές μάζες. Αυτό είναι: αλήθεια ακόμα και για τήν Άργεντινή, τή Χιλή και τή Βραζιλία, πού τράβηξαν πολλούς θορειοευρωπαίους, αλλά πού παράμειναν πολύ πιο φεουδαρχικές, ιδιαιτέρα στή διανομή τών οικονομικών και πολιτικών ευκαιριών, απ' άλλες περιοχές, όπου πήγαν πολλοί θόρειοι μετανάστες. Πολλοί από τούς πρώτους θορειοευρωπαίους μετανάστες τής Άργεντινής, τής Χιλής και τής Βραζιλίας πέτυχαν νά μπουσ στήν έλιτ, συζύμως και νά τήν αλλάξουν, αν πράγματι: τó προσπάθησαν. Πολλοί απ' αυτούς σίγουρα έκαναν τόσο πολλά όσο και κάθε Ίσπανός ή Πορτογάλος, προκειμένου νά περιορίσουν τίς ευκαιρίες αυτών πού έρχονταν μετά απ' αυτούς.

6. Γκούναρ Μόνταλ, «Πλούσιες Χώρες και Φτωχές», Harper & Row 1958. Π. Ρ. Έρλιχ, «Η Πληθυσμιακή Βόμβα» Ballantine, 1968 και "Άλφρεντ Σόου, «Ροιμότητα και Έπιείωση: Τά Πληθυσμιακά Προβλήματα από τόν Μάλοθ στο Μάο Τσέ - τούγγα», Collier, 1962.

Αυτό δὲν μπόρεσε νὰ συμβαίῃ σὲ περιοχές ὅπου ἡ ἀνάπτυξη προχωροῦσε πολὺ γρήγορα, μὲ ἀντίστοιχες πολὺ μεγάλες εἰσαγωγές ξένου κεφαλαίου καὶ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ. Τὸ Ἰσραήλ, τὸ Πουέρτο Ρίκο καὶ ἡ Ταϊβάν — ἐνδεικτικὰ, ὅλα πολὺ μικρὰ κράτη — εἶναι τὰ μόνον σαφῆ παραδείγματα. Σ' αὐτὲς τὶς περιοχές ὁ πόλεμος, ἡ μετανάστευση καὶ ἡ στρατηγικὴ θέση, ἔκαναν δυνατὴ τὴν συμμετοχὴ ἐλόκληρου τοῦ πληθυσμοῦ στὴν διαδικασία ἀνάπτυξης κ: ἔτσι ἀπόφυγαν τὴν κοινωνικὴ διαίρεση καὶ ἀλλοτρίωση στοιχείων ἔξω ἀπὸ τὶς διαδικασίες τῆς ἀνάπτυξης. Ἐπομένως, αὐτὲς οἱ ἐξαιρέσεις ἐπιθεβαιώνουν τὸν κανόνα, ἐκτὸς ἀν ἀποδειχθεῖ ὅτι ὅλα τὰ ἔθνη θὰ δέχονταν ἴσες σχέσεις μὲ τὸν ἀναπτυγμένο κόσμον καὶ πὼς οἱ ἀνάλογοι ρυθμοὶ τῶν ξένων ἐπενδύσεων μποροῦν νὰ ἐπιτευχθοῦν σὲ παγκόσμιον κλίμακα.⁷

Ἡ Ἰαπωνία καὶ τὰ κομμουνιστικὰ κράτη εἶναι εἰδικές περιπτώσεις. Τὰ τελευταῖα, ἀναλαμβάνοντας τὸν μηχανισμό τῶν τιμῶν, μπόρεσαν νὰ διοχετεύσουν ἐλόκληρο τὸν πληθυσμὸν στοὺς θεσμοὺς τους. Ἐνεργώντας ἔτσι, πέτυχαν νὰ ἀποφύγουν τὰ διλήμματα τοῦ Τρίτου Κόσμου, ἀλλὰ ὁ προκρούστιος χαρακτήρας τῶν θεσμικῶν τους πλαισίων καὶ οἱ συνακόλουθες δυσκολίες εἶναι πολὺ γνωστές. Αὐτὲς οἱ δυσκολίες προέκυψαν, σὲ μεγάλο ποσοστὸ, ἀπὸ τὴν χροντρικὴ υἱοθέτηση προ-κομμουνιστικῶν θεσμῶν, μὴ προσαρμοσμένων στοὺς σκοποὺς, πού ὑποτίθεται πὼς θὰ ἐξυπηρετοῦσαν. Ὑποχρεωτικὰ οἱ θεσμοὶ αὐτοὶ ἀφοροῦσαν τὸν πληθυσμὸν στὸ σύνολό του, ἀλλὰ ὄχι μὲ τρόπο πού νὰ ἔχουν ἀποτέλεσμα ὑψηλοῦ ἐπιπέδου κίνητρα γιὰ ἐποικοδομητικὴ κοινωνικὴ δραστηριότητα.

Ἡ ἱκανότητα τῆς Ἰαπωνίας νὰ διατηρήσει τὸν παραδοσιακὸ της χαρακτήρα τῆς κοινωνικῆς δομῆς τῆς ἐξασφάλισε ἕνα λιγότερο δαπανηρὸ ἔργο (ἀνάπτυξης) ἀπ' ὅ,τι στὰ κομμουνιστικὰ κράτη. Οἱ ἐργοδότες ἦταν ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῶν ἐργαζομένων καὶ οἱ ἐργαζόμενοι ἦταν πρόθυμοι νὰ δεχτοῦν τοὺς μισθοὺς, πού τοὺς πρόσφεραν.⁸ Ἀλλὰ ἡ Ἰαπωνία ἀπολάμβανε ἐπίσης τὰ πλεονεκτήματα τῶν ἔθνῶν πού ὑπῆρξαν πρωτοπόρα στὴν οἰκονομικὴ ἀνά-

7. Ἡνωμένα Ἔθνη, Ἐτήσιες Στατιστικὲς πάνω στους Πόθμους, Ἀνάπτυξης καὶ Ἐπένδυσης ἀπὸ Πηγές τῶν Ὑπουργείων Ἐξωτερικῶν.

8. Τζαίημς Κ. Ἀμπελγκεν, «Ἰαπωνέζικο Ἐργαστάσιο», Free Press, 1965.

πτυξη, με την έννοια ότι ήταν μία σημαντική πολιτική και οικονομική αυτοκρατορία, πράγμα που της επέτρεπε να εξαγάγει αγαθά, υπηρεσίες και ανθρώπινο δυναμικό.

Οι περισσότεροι θεσμοί εξακολούθησαν να εξυπηρετούν τα συμφέροντα των εφευρετών τους και, την ίδια στιγμή, τα συμφέροντα αυτών που κατ' αρχήν βρίσκονταν σε περιφερική σχέση μ' αυτά, και όπωσδήποτε σε θάρος μίας ακόμη περισσότερο περιφερικής ομάδας.

Στις μέρες, που οι πολιτικές αυτοκρατορίες άποταλούσαν εξέχοντες θεσμούς, ή παραπάνω ανάλυση δεν θα προκαλούσε κανένα ενδιαφέρον. Τα προνόμια του Ρωμαίου πολίτη επεκτεινόταν μόνο καθώς κατακτούσαν πρόσθετες περιοχές. Ο Μάρξ εφάρμοσε την αρχή αυτή στους καπιταλιστικούς θεσμούς. Άπλά και μόνο γενικεύομε την αρχή αυτή και στους άλλους θεσμούς και, πιθανώς, την απελευθερώνομε από την εξάρτησή της από την θεωρία της έσκιμμένης εκμετάλλευσης. Οι περισσότεροι από εκείνους, που επιχειρούν να κάνουν καθολική την σχολική εκπαίδευση και τη νοσοκομειακή περίθαλψη, πιστεύουν ειλικρινά πως ενεργούν για το συμφέρον αυτών που δεν έχουν ούτε το ένα ούτε το άλλο. Οι πρώτοι Ιεραπόστολοι, κατακτητές, ακόμη και Έμποροι, ενεργούσαν με την ίδια πεποίθηση.

Η σημασία αυτής της άποψης για τη στρατηγική της ανάπτυξης, είναι πώς τα υπό ανάπτυξη κράτη πρέπει να δημιουργούν τους δικούς τους θεσμούς. Προφανώς, αυτοί οι θεσμοί πρέπει να είναι ικανοί να χρησιμοποιούν εισαγόμενο υλικό — μηχανήματα, διάφορα υλικά, τεχνικές γνώσεις, ακόμα και ειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό. Αυτό που θα πρέπει να είναι ντόπιο είναι οι βασικοί θεσμοί, που αποφασίζουν ποιός παίρνει τί, πότε και σε ποιά τιμή. Και δεν πρέπει να είναι μόνο ντόπιοι, αλλά και καινούργιοι. Η εκκλησία και το τσιφλίκι προφανώς δεν κάνουν, έφόσον εξ αρχής άνοιξαν τις πόρτες στους ξένους θεσμούς. Οι φεουδαρχικές φυτείες της βορειο-ανατολικής Βραζιλίας, για παράδειγμα, πρόσφεραν αρχικά ένα ρόλο στους Ιθαγενείς αυτής της περιοχής, όσο ταπεινός κι αν ήταν.⁹ Η εισαγωγή σύγχρονων μηχανών μείωσε την ζήτηση έρ-

9. Κέλλσο Φουρτάντο, 'Ανάπτυξη και Υπανάπτυξη, University of California Press, 1963· Κέλλσο Φουρτάντο, Οικονομική Ανάπτυξη της Βραζι-

γατών, ἐνὼς ἡ εἰσαγωγὴ σύγχρονων λιπασμάτων αὐξήσῃ τὴν παραγωγὴ τῶν τοιφλικιῶν ὡς τὸ σημεῖο, ὅπου οἱ μάζες αὐτῆς τῆς περιουσίας τώρα πεθαίνουν ἀπὸ τὴν πείνα. Μιὰ ἐπιστροφή στὸ τοιφλικὸ ἀπλῶς θὰ ἐπιτάχυνε τὸν σημερινὸ ρυθμὸ πείνας.

Αὐτὸ πού πρέπει νὰ εἶναι γτόπιο καὶ καινούργιο εἶναι οἱ τύποι τῶν θεσμῶν, πού θὰ καθορίζουν τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο οἱ μεγάλες κατηγορίες τῶν ἀναγκῶν θὰ ἱκανοποιηθοῦν· πῶς οἱ ἄνθρωποι θὰ τραφοῦν, θὰ ντυθοῦν, θὰ θροῦν σίτι, θὰ μορφωθοῦν καὶ θὰ προστατευθοῦν ἀπὸ τὸν κίνδυνο, τὴν ἀρρώστεια, τὴ δυστυχία, καὶ τὴν ἐκμετάλλευσή.¹⁰ Θὰ ἀπαιτηθεῖ μεγαλύτερο μέρος τῆς τεχνολογίας τοῦ σύγχρονου κόσμου, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ ἐφαρμοσθεῖ μ' ἓνα τρόπο, πού νὰ ἱκανοποιεῖ τίς ἀνάγκες αὐτῶν πού ἔχουν ἀνάγκη.

Αὐτὸ ὅμως εἶναι ἀδύνατο νὰ γίνει μέσα στὸ πλαίσιο τῶν θεσμῶν τοῦ ἀναπτυγμένου κόσμου. Χρησιμοποιώντας τοὺς ἴδιους θεσμούς, ὁ Τρίτος Κόσμος ποτὲ δὲν θὰ μπορέσει νὰ προφτάσει τὴν ἐξέλιξη. Τὰ ἔθνη πού εἶναι πιὸ ἀναπτυγμένα στὸν τομέα τῆς μόρφωσης θὰ πρέπει νὰ προηγούνται γιὰ πάντα σ' αὐτὸ τὸν τομέα ἂν πρόκειται τὰ σχολεῖα νὰ ἀποτελοῦν τὰ μέσα τῆς ἐκπαίδευσης. Καὶ ἡ Βραζιλία, ξοδεύοντας πενήντα δολλάρια τὸ χρόνο γιὰ κάθε σπουδαστὴ τῆς, ποτὲ δὲν θὰ μπορέσει νὰ ἀποκτήσει τὰ σχολεῖα πού στὴ Βόρεια Ἀμερικὴ κοστίζουν χίλια δολλάρια. Οἱ μεταφορὲς ποτὲ δὲν θ' ἀναπτυχθοῦν στὸν ἴδιο βαθμὸ ἐκτὸς ἂν οἱ λιγότερο ἀναπτυγμένες χῶρες ἰδρῦσουν ἐργοστάσια πιὸ ἀποδοτικὰ ἀπὸ αὐτὰ τῶν ἀναπτυγμένων ἐθνῶν. Ἀλλὰ σπάνια οἱ λιγότερο ἀναπτυγμένες χῶρες εἶναι σὲ θέση νὰ ἰδρῦσουν ἓνα ἐργοστάσιο ἰσάξιο μὲ αὐτὰ τῶν ἀναπτυγμένων χωρῶν. Ἄν αὐτὸ συμβεῖ σὲ μιὰ συγκεκριμένη περίπτωση, οὐσιώδη καὶ ἀκριθὰ ἐξαρτήματα θὰ πρέπει νὰ ἐξασφαλιστοῦν ἀπ' τὰ ἀναπτυγμένα ἔθνη σὲ μιὰ τιμὴ ὥστε θὰ κατανηθῆ αὐτὴ ἢ περίπτωση νὰ ἀποτελεῖ ἐξάφραση. Ὁ ὁπαδὸς λοιπόν, ἔχει μόνο μένει πίσω ἀλλὰ καί: ἀκόμα πιὸ πίσω, ὅσο υἱοθετεῖ τὰ μέσα ἀνάπτυξης τοῦ ἡγέτη.

λίας, University of California Press, 1963' καὶ Ἀλμπερτ Ο. Χίρομαν, Ταξίδι πρὸς τὴν Πρόοδο: Μελέτες τῆς Οἰκονομικῆς Πολιτικῆς στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ.

10. Ἰβάν Ἰλλιτς, «Παραπλανώντας τίς ἀναπτυγμένες χῶρες, New York Review of Books, 6 Νοέμβρη 1969 καὶ Ἰβάν Ἰλλιτς, Ἢ τελευτὴ τῆς Ἀφύπνισης, Calder & Boyars 1971, κεφ. II.

Ἡ ὑποανάπτυκτη κοινωνία χρειάζεται περισσότερο ἀποτελεσματικούς θεσμούς ἀπὸ τὴν ἀναπτυγμένη: περισσότερη τροφή, περισσότερα ρούχα, κατοικίες, μάθηση καὶ προστασία ἀπ' ὅ, τι μπορεῖ νὰ προσφέρει ἢ σύγχρονη γεωργία, βιομηχανία, οἰκοδόμησις ἐκπαίδευση κλπ. Αὐτὸ εἶναι δυνατὸ μόνον ἂν ξεκινήσουμε ἀπὸ διαφορειακούς συλλογισμούς. Ἡ Ἰνδία ἴσως νὰ μὴ μπορέσει ποτὲ νὰ παράγει τὴ διατροφή τῶν ΗΠΑ, ἀλλὰ μόνον οἱ παραγωγοὶ τῆς Κόκα - Κόλα, τοῦ Σκωτσέζικου οὔσκου, τοῦ κόρν - μπίφ καὶ οἱ γιατροὶ καὶ οἱ ὀδοντίατροι ποὺ ζοῦν ἀπὸ τοὺς καταναλωτὲς κερδίζουν πράγματι ἀπὸ τὴ διατροφή αὐτή. Καλύτερα ρούχα, σπίνια, μόνρφωση καὶ προστασία ἀπὸ τὰ στάνταρ προϊόντα τῆς Ἀτλαντικῆς κοινότητος, δὲν εἶναι περισσότερο δύσκολο νὰ σχεδιασθοῦν ἀπ' ὅ, τι μιὰ καλύτερη δίαιτα. Οὔτε ὑπάρχει καμιά δυσκολία στὸ σχεδιασμὸ καλύτερου τρόπου παραγωγῆς ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν ἀπ' αὐτοὺς, ποὺ εἶναι τῶρα τῆς μόδας.

Ἡ δυσκολία εἶναι πῶς εἴμαστε οἱ φυλακισμένοι τῶν θεσμῶν μας παρὰ οἱ ἀφέντες τους. Σπάνια τοὺς φτιάχνουμε συνειδητά, καὶ ἔταν τὸ κάνουμε, σπάνια μποροῦμε νὰ τελειώσουμε τὴ διαδικασία πρὸς τὸ νὰ ὑποκλιθοῦμε μὲ εὐλάβεια. Ἔτσι ἀνάμεσα στοὺς σκλάβους τοὺς εἴμαστε ἕμεῖς, ποὺ τρέμουμε μήπως καὶ τοὺς χάσουμε ἀπὸ ἀπροσεξία καὶ γυρίσουμε χωρὶς ἐλπίδα πίσω στοὺς βαρβάρους. Στὴν πραγματικότητα, τὸ φόβο αὐτὸν τὸν αἰσθάνονται κυρίως οἱ προνομιούχοι, καὶ αὐτὸ ποὺ οὐσιαστικῶς ἕμεῖς φοβόμαστε εἶναι μήπως οἱ συγκεκριμένες βάζεις τῶν δικῶν μας προνομίων χαθοῦν μέσα στὸ θεσμικὸ ἀνακάτωμα.

Μετὰ ὑπάρχει καὶ ἡ πολιτικὴ, καθὼς καὶ ἡ ψυχολογικὴ μορφή τῆς δυσκολίας. Ὑπάρχουν αὐτοί, ποὺ κερδίζουν ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τῶν σημερινῶν θεσμῶν καὶ ποὺ συνειδητὰ ζητοῦν νὰ τοὺς διατηρήσουν. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς εἶναι ἰδιοκτῆτες, μάνατζερς, πολιτικοὶ ἡγέτες καὶ ἄλλοι κάτοχοι ἐξουσίας. Ἀλλὰ πολλοὶ ποὺ κατέχουν ἐξουσία δὲν ἐπιθυμοῦν συνειδητὰ νὰ τὴν μονοπωλήσουν, καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ποὺ πάνω τους ἐπιβάλλεται ἡ ἐξουσία. Ὑποχωροῦν πολὺ περισσότερο στὴν ἰδέα αὐτῆς τῆς ἐξουσίας παρὰ στὴν πραγματικότητά της. Ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ ν' ἀπελευθερώσει τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τοὺς θεσμούς, ποὺ ὑπάρχουν, χωρὶς ἀγῶνα. ἀλλὰ οὔτε καὶ ὁ ἀγῶνας του θὰ ὠφελήσῃ ἂν δὲν τὸν ὀδηγεῖ ἡ φαντασία καὶ

ή εφευρετικότητα. Ένα από τὰ μεγαλύτερα προβλήματα είναι πώς τὰ αναπτυγμένα κράτη έχουν τώρα ένα αποτελεσματικό, αν και όχι αναγκαστικά έσοκερμένο, μονοπόλιο στα μέσα τής σύγχρονης εφευρετικότητας.

Οί θεωρίες τής πολιτικής επανάστασης δέν άρκοϋν. Τέτοιες θεωρίες υποθέτουν πώς αν μιὰ νέα τάξη κερδίσει τόν έλεγχο, ή κοινωνία θ' αλλάξει σύμφωνα με τις αξίες αὐτῆς τής τάξης, όπως εκφράζονται στην ιδεολογία της. Στην πράξη βλέπουμε πώς ένας χείμαρρος από επαναστάσεις πού έγιναν στον αιώνα αὐτόν άφησε άνέπαφος τούς περισσότερους από τούς εξειδικευμένους θεσμούς πού συνθέτουν τήν κοινωνία. Τά σχολεία και τὰ νοσοκομεία τών κομμουνιστικών κρατῶν δέν διαφέρουν από αὐτά τών καπιταλιστικών. Ακόμα και ή πρόσφατη επανάσταση στην Κούβα προσπαθεῖ νά επεκτείνει τις υπηρεσίες τής υγείας και τής παιδείας στις μάζες χρησιμοποιώντας σέ μεγάλο βαθμό τούς τρόπους τοῦ παραδοσιακοῦ συστήματος τών σχολείων και τών νοσοκομείων. Τά άγροτικά και τὰ βιομηχανικά συστήματα τών κομμουνιστικών και τών καπιταλιστικών κρατῶν τείνουν νά συγκλίνουν, παρά τις μεγάλες προσπάθειες κι από τις δυο μεριές για διαφοροποίηση. Σύμφωνα με τή θεωρία πού επικρατεῖ, ή τεχνολογία προσφέρει τή δύναμη, πού εκμηθεύει αὐτές τις προσπάθειες, αλλά ή τεχνολογία δύσκολα έρμηνεύει τήν περίπτωση τοῦ σχολείου, τής εκκλησίας, τής οικογένειας ή πολλῶν άλλων θεσμῶν, πού, προσωρινά τουλάχιστον, έχουν εξουδετερώσει τις προσπάθειες πολλῶν επαναστατικών κυβερνήσεων για νά τούς αλλάξουν.

Κι όμως υπάρχουν άφθονα στοιχεία πώς οί θεσμοί δέν είναι με κανένα τρόπο αιώνιοι. Στόν αἰώνα αὐτόν εξαφανίσθηκαν μοναρχίες, κατάρρευσαν αυτοκρατορίες, οί εκκλησίες έχασαν τή δύναμή τους — αν όχι τούς οπαδούς τους —, εργατικές ενώσεις έμφανίσθηκαν και παράκμασαν, επιχειρηματίες αντικαταστάθηκαν από μάνατζερς και τεχνικούς, μεγάλες βιομηχανίες εξαφανίσθηκαν και άλλες γεννήθηκαν. Πολλές από τις αλλαγές είναι σχεδόν όλότελα ανεξήγητες: άλλες, ιδιαίτερα οί πολιτικές αλλαγές. Έγιναν όποτερα από ειδικά σχέδια, πού πολλές φορές βασίσθηκαν σέ μιὰ γενική θεωρία πολιτικής επανάστασης. Ο άνθρωπος απόδειξε πώς είναι ικανός νά δημιουργεί και νά καταστρέφει θεσμούς, πάνω σ' μιὰ

προγραμματισμένη ή απρογραμματίστη βάση, με ή χωρίς θεωρία. Ταυτόχρονα παραμένει ο αίχμηλάτος των θεσμών του σε αφάνταστο βαθμό. Μπορεί να σπάσει τη σκλαβιά του μόνο αφού πρώτα την κατανοήσει σε βάθος, και αφού μετά σχεδιάσει την ανανέωση και την αντικατάσταση των σημερινών θεσμικών του δομών. Τόσο η κατανόηση, όσο και η αποτελεσματική ενέργεια θ' απαιτήσουν μία γενική θεωρία που να περιβάλλει ένα σύνολο ειδικών υποθεωριών που να μπορούν να εφαρμοστούν σε κάθε σημαντικό θεσμικό τύπο.

Πρέπει να αναπτύξουμε έννοιολογικά εργαλεία για την ανάλυση των σπουδαιότερων θεσμών, ώστε να καταλάβουμε την ιστορική διαδικασία με την οποία εμφανίστηκαν, την κοινωνιολογική διαδικασία με την οποία έγιναν αποδεκτά, και τους περιορισμούς που τώρα βάζουν στην έρευνα που γίνεται για την αντικατάστασή τους (όχι μόνο περιορισμούς δύναμης και μέσων, αλλά και περιορισμούς στη δημιουργική φαντασία). Πρέπει ν' αναπτύξουμε μία γλώσσα στην οποία θα μπορούμε να μιλάμε με ακρίβεια για τις ανάγκες του μοντέρνου ανθρώπου — μία γλώσσα απελευθερωμένη απ' αυτή που διαμορφώθηκε από τους θεσμούς, που οι άνθρωποι δέχθηκαν σαν προμηθευτές των ιδιαίτερών τους απαιτήσεων.

Ἄν ἐξακολουθοῦμε νὰ πιστεύουμε πὼς οἱ σκοποὶ τοῦ βιομηχανικοῦ συστήματος — ἡ ἐπέκταση τῆς παραγωγῆς, ἡ συνακόλουθη αὐξησης τῆς κατανάλωσης, ἡ τεχνολογικὴ πρόοδος, ἡ διαφήμιση πὸς τὸ ἐνθαρρύνει— ἐναρμονίζονται μὲ τὴ ζωὴ, τότε δλόκληρη ἡ ζωὴ μας θὰ βρίσκεται στὴν ὑπηρεσία αὐτῶν τῶν σκοπῶν. Ὅ,τι εἶναι συνεπὲς μὲ τοὺς σκοποὺς αὐτούς, θὰ ἐπιτρέπεται· ὅλα τὰ ἄλλα θὰ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια. Οἱ ἀνάγκες μας θὰ τακτοποιοῦνται σύμφωνα μὲ τις ἀνάγκες τοῦ βιομηχανικοῦ συστήματος· ἡ πολιτικὴ τοῦ κράτους θὰ βρίσκεται κάτω ἀπὸ παρόμοια ἐπιρροή· ἡ παιδεία θὰ προσαρμοσθεῖ στὶς βιομηχανικὲς ἀνάγκες· ἡ πειθαρχία, πὸς τὸ βιομηχανικὸ σύστημα θ' ἀπαιτεῖ, θὰ εἶναι ἡ συμβατικὴ ἠθικὴ τῆς κοινότητος. Ὅλοι οἱ ἄλλοι σκοποὶ θὰ φτιαχτοῦν ὥστε νὰ φαίνονται περιττοί, ἀσήμαντοι ἢ ἀντικειωνικοί. Οἱ ἄνθρωποι θὰ περιορίζονται στοὺς σκοποὺς πὸς θὰ ἔχει ἐπιβάλει τὸ βιομηχανικὸ σύστημα. Τὸ κράτος θὰ προσθέσει τὴν ἠθικὴν καὶ ἴσως καὶ τὴ νομικὴν δυνάμει του ὥστε νὰ τοὺς ἐνισχύσει. Αὐτὸ πὸς θὰ συμβεῖ τελικὰ θὰ εἶναι ἡ ἥπια σκλαβιά τῆς οἰκιακῆς βοήθου πὸς διδάσκεται ν' ἀγαπᾷ τὴν κυρία τῆς καὶ νὰ θεωρεῖ τὰ συμφέροντά τῆς σάν δικὰ τῆς, καὶ ὄχι ἡ καταναγκαστικὴ σκλαβιά τοῦ χειρῶνακτα ἀγρότη. Ἀλλὰ δὲν θὰ ἔναι ἐλευθερία.

Ἄν, ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, τὸ βιομηχανικὸ σύστημα εἶναι μόνο ἓνα μέρος, καὶ σχετικὰ ἓνα ὀλο καὶ μικρότερο μέρος τῆς ζωῆς, τότε οἱ λόγοι γιὰ νὰ ἐνδιαφεροῦμε γι' αὐτὸ εἶναι πολὺ λιγότεροι. Οἱ αἰσθητικὲς ἐπιδιώξεις θὰ ἔχουν τὸ προβάδισμα· αὐτοὶ πὸς τίς ὑπηρετοῦν δὲν θὰ ὑπάγονται στοὺς σκοποὺς τοῦ βιομηχανικοῦ συστήματος· τὸ ἴδιο τὸ βιομηχανικὸ σύστημα θὰ ὑποτάσσεται στὶς ἀξιώσεις τῶν διαστάσεων αὐτῶν τῆς ζωῆς. Ἡ διανοητικὴ προπαρασκευὴ θὰ γίνεταὶ γιὰ τὸν ἑαυτὸ τῆς καὶ ὄχι γιὰ τὴν καλύτερη ἐξυπηρέτηση τοῦ βιομηχανικοῦ συστήματος. Οἱ ἄνθρωποι δὲν θὰ παγιδευθοῦν ἀπὸ τὴν πεποιθήσιν πὼς ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τοῦ βιομηχανικοῦ συστήματος — ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παραγωγὴ ἀγαθῶν καὶ εἰσοδήματος μὲ προσδευτικὰ πιδὲ προχωρημένους τεχνικὲς μεθόδους — δὲν ὑπάρχει τίποτα σημαντικὸ στὴ ζωὴ.

Τζῶν Κένεθ Γκάλμπραϊθ: Τὸ Νέο Βιομηχανικὸ Κράτος.

7. Είναι δυνατοί οι δημοκρατικοί θεσμοί;

Ἄν παραδεχτοῦμε τὴν ἀπουσία μιᾶς παραδεκτῆς γλώσσας τῶν θεσμῶν, ἢ ὑπόθεση πῶς οἱ θεσμοὶ μποροῦν νὰ εἶναι δημοκρατικοὶ ἴσως νὰ φαίνεται πρῶιμη. Πάντως σὲ μιὰ ἐποχὴ σὰν κι αὐτὴ, ἴσως νὰ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ τὸ διακινδυνεύσουμε. Ἐνῶ ὅλοι οἱ θεσμοὶ ἔχουν τὴν τάση νὰ ἐπιβάλλονται, σὲ μερικοὺς ἢ τάση αὐτὴ εἶναι σὲ μικρότερο βαθμῶ. Ἐξ ἄλλου, ἄλλα χαρακτηριστικὰ τῶν θεσμῶν φαίνεται νὰ ἔχουν σχέση μετὰ τὸ βαθμῶ, στὸν ὅποιο αὐτὲς οἱ τάσεις ἐπιβολῆς ἐκδηλώνονται. Ὑπόθεση αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου εἶναι ὁ καθορισμὸς ἐκείνων τῶν θεσμῶν, τῶν ὁποίων ἢ τάση πρὸς κυριαρχία μπορεῖ νὰ περιοριστεῖ, καὶ ἔτσι ἢ ἐνθάρρυνση τοῦ εἶδους αὐτοῦ τῶν θεσμῶν μπορεῖ νὰ διευκολύνει τὴν ἀνάπτυξη μιᾶς δίκαιης καὶ δημοκρατικῆς κοινωνίας.

Οἱ θεσμοὶ εἶναι τόσο πολὺ ταυτισμένοι μετὰ τὴν ἱεραρχία, τὸν ἔλεγχο, τὰ προνόμια καὶ τὸν ἀποκλεισμῶ, ὥστε ἀκριβῶς ἢ θεωρία τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν νὰ φαίνεται περιέργη.¹ Ἡ δημοκρατία τοῦ Τζέφφερσον βασιζόνταν στὴν σχετικὴ ἀπουσία τῶν μεγάλων ἰδρυμάτων καὶ καταστράφηκε μετὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν μεγάλων ἐταιριῶν καὶ τῆς γραφειοκρατίας τοῦ δημοσίου. Σύμφωνα μετὰ τὸν Γκάλμπραϊθ καὶ ἄλλους, ἢ σημερινὴ τεχνολογία χρειάζεται μεγάλους ὀργανισμούς.² Πρέπει, λοιπὸν, νὰ διαλέξουμε ἀνάμεσα στὴν θεσμικὴ κυ-

1. Ὁ Ἄλεξ Μπαβέλας καὶ ἄλλοι ἔκαναν πειράματα σὲ μικρὲς οἰάδες, ὅπου ἢ ἐπικοινωνία διοχετεύεται μετὰ διάφορους τρόπους. Ἄν καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμεση σχέση μετὰ τῆς ἐργασίας τοῦ Μπαβέλα καὶ τῆς ὑπόθεσης ποὺ προτείνεται ἐδῶ, ὑπάρχουν συγκεκριμένα παράλληλα σημεῖα, ποὺ ἀφήνουν νὰ διαφαίνεται μιὰ πιθανή, κοινὴ θεωρητικὴ ἐξήγηση. Ἄλεξ Μπαβέλας, «Ὁμάδες ποὺ προσανατολίζονται πρὸς τὴν ἐργασία», Ἡμερησίως τοῦ Ἀμερικανικοῦ Ἀκουστικοῦ Συλλόγου, τόμος 22, 1950, σελ. 727-30.

2. Ὅπως φαίνεται καὶ στὸ ἀπόσπασμα, μετὰ τὸ ὅποιο ἀρχίζει τὸ κεφάλαιο, τὸ θέμα τοῦ Τζ. Κ. Γκάλμπραϊθ στὸ Νέο Βιομηχανικὸ Κράτος εἶναι σὲ πολλὰ σημεῖα παράλληλο μετὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ. Ἦ

ριαρχία και στην επιστροφή στα πρωτόγονα μέσα παραγωγής; Υπάρχουν μερικοί λόγοι, για να ελπίζουμε ότι θ' αποφύγουμε αυτό το δίλημμα. Πρώτον, έχουν τουλάχιστον υπάρξει θεσμοί σχεδόν δημοκρατικοί: η ελληνική πόλη - κράτος, ή πόλη της Νέας Αγγλίας, ή δημοκρατία του Τζέφφερσον, μερικοί από τους πρώτους τόπους λατρείας, εκκλησίες και θρησκευτικές αδελφότητες, καθώς και το σύστημα της κινεζικής αγοράς.³ Δεύτερον, υπάρχουν μερικοί σύγχρονοι θεσμοί, που φαίνεται να υπηρετούν δημοκρατικούς σκοπούς: το ταχυδρομικό σύστημα, τα τηλεφωνικά κέντρα και τα οδικά δίκτυα για παράδειγμα. "Αν οι κινεζικές αγορές και τα οδικά δίκτυα δεν φαίνονται να αποτελούν θεσμούς, αυτό συμβαίνει: εν μέρει εξ αιτίας του τρόπου με τον οποίο μας ξμαθαν να σκεφτόμαστε για τους θεσμούς.

"Η ιστορία των θεσμών είναι μια ιστορία κυριαρχίας. Ο στρατός, οι τόποι λατρείας, τα δικαστήρια και οι αυτοκρατορίες επέδωλαν το θεσμικό πλαίσιο και, παρά τις εξαιρέσεις, τα πρότυπά τους εξακολούθησαν να καθορίζουν τη σκέψη του ανθρώπου ως το σημείο ύπου, κάθε τί που παρεκκλίνει από αυτόν τον τύπο, να θεωρείται ά-θεσμικό. Ακόμα και οι άνθρωποι, που παραδέχονται, πως ένας οργανισμός, που δεν είναι ούτε ιεραρχικός, ούτε αποκλειστικός, είναι δυνατόν να αποτελεί θεσμό, θα υποστηρίξουν πως η ιεραρχία και:

επιχειρήματα του είναι, όμως, πολύ πιο προσεκτικά θεμελιωμένα και με περισσότερες λεπτομέρειες. Χωρίς τη βοήθεια της τεκμηρίωσης του Γκάλμπραϊθ τα επιχειρήματα, που παρουσιάζονται εδώ, θα ήταν πολύ λιγότερο πειστικά. Ο Γκάλμπραϊθ δεν προτείνει, όμως, μια θεσμική διχοτόμηση ή μια συνέχεια του τύπου που περιγράφεται σ' αυτό το κεφάλαιο.

Στην Κοινωνία της Αφθονίας" (Penguin, 1962) που κατά κάποιο τρόπο πάει μαζί με το Νέο Βιομηχανικό Κράτος, ο Γκάλμπραϊθ υποστηρίζει την ανάγκη της μαζικής μετατόπισης των πόρων από τις ιδιωτικές στις δημόσιες επιχειρήσεις. Και πάλι, η μεγάλη διαφορά από τα επιχειρήματα του κεφαλαίου αυτού είναι: η πολύ μεγαλύτερη προσήλωση του Γκάλμπραϊθ που συνοδεύεται από μια οξεία μεγαλύτερη τεκμηρίωση των ισχυρισμών του, και επομένως, υποστηρίζει καλύτερα τις υποδείξεις του. Για τον Γκάλμπραϊθ όλες οι ελπίδες βρίσκονται στη μετατόπιση των βασικών αξιών. "Αν δεν γίνει αυτή η μετατόπιση, λίγα πράγματα είναι δυνατά. "Ισως να 'χει δίκιο. Αλλά αυτό το κεφάλαιο προτείνει, ότι αν πρέπει να αρχίσει μια τέτοια μετατόπιση, υπάρχει ένα πρόγραμμα θεσμικής ανάπτυξης, που οι άνθρωποι πρέπει να ακολουθήσουν, και που θα μπορούσε να οδηγήσει σε κάτι καλύτερο από τη διαμάχη ανάμεσα στους θεσμούς και στις σύμμετρικές κοινωνικές επιδιώξεις.

3, Τζ. Γουίλιαμ Σκίνερ, «Το μαρκετινγκ και η κοινωνική δομή της αγροτικής Κίνας», στην Κοινωνία των Χωρικών, Little, Brown, 1967.

ή επιλογή των μελών κωλύει την αποδοτικότητα του. Τό κάνουν αυτό, κατά πάσα πιθανότητα, για κυριαρχικούς σκοπούς. Θεσμοί που μπορούν να κυριαρχούν αποτελεσματικά πάνω στα μέλη τους μπορούν να κάνουν το ίδιο και πάνω στους αντιπάλους τους, παρά τον εύγλωττο ισχυρισμό του Περικλή για την ανωτερότητα της Αθηναϊκής δημοκρατίας, τον πόλεμο τον κέρδισε ή Σπάρτη. Οι σχετικά δημοκρατικές ελληνικές πόλεις - κράτη αργότερα κατακτήθηκαν από την πολύ λιγότερο δημοκρατική Ρώμη. Η ιστορία αρχίζει να μπερδεύεται με τον θρίαμβο της Αγγλίας πάνω στην Ισπανία και με τ' αποτελέσματα των δύο παγκοσμίων πολέμων. Αλλά ακόμη και η αγγλική ιστορία αποδίδει τις επιτυχίες της στην καλύτερη πειθαρχία του ναυτικού της, που αποκτήθηκε με το μαστίγιο, και όσο για την μάχη μεταξύ δικτατορίας και δημοκρατίας, αυτή δεν τέλειωσε ακόμη. Σήμερα, ο μεγαλύτερος θόρυβος για την επιβολή έλεγχου προέρχεται από την ήγεςία των δημοκρατιών.

Η ιεραρχία σχετίζεται, βέβαια, με το μέγεθος των θεσμικών πλαισίων, και σαν αίτια και σαν αποτέλεσμα. Η κατάκτηση και η ύποταξη ενός λαού στον άλλο ήταν μια από τις πρώτες αιτίες της ιεραρχίας. Η έκταση του έλεγχου είναι ένας άλλος παράγοντας. Το μέγεθος των θεσμικών πλαισίων τουλάχιστον προσκαλεί, αν δεν απαιτεί, περισσότερα κοινωνικά στρώματα. "Αν δεχθούμε ότι το μέγεθος έχει σχέση με την ιεραρχία, τα πλεονεκτήματα και των δύο στο να κατορθώσουν να κυριαρχήσουν είναι πιο φανερά. Όμως η αναγνώριση πως οι μεγάλοι και ιεραρχικά ελεγχόμενοι θεσμοί, μπορεί να είναι αποτελεσματικότεροι στην κυριαρχία τους πάνω στους άλλους, δεν θα ικανοποιήσει τους οπαδούς της ιεραρχίας. Απαιτούν επίσης και μεγαλύτερη παραγωγική ικανότητα. Αυτό μοιάζει λίγο σαν να ισχυρίζομαστε πως οι μεγάλοι καρχαρίες έχουν καλύτερο πεπτικό σύστημα από τους μικρούς καρχαρίες, επειδή καταφέρνουν να τους τρώνε. Είναι ή Τζένεραλ Μότορς παραγωγικότερη επειδή είναι μεγαλύτερη, ή είναι μεγαλύτερη επειδή είναι παραγωγικότερη; Η απάντηση δεν είναι ούτε το ένα ούτε τ' άλλο. Είναι μεγαλύτερη επειδή αποτελεί το προϊόν της συγχώνευσης το μέγεθός της της προμηθεύει το μέσο για να επιβάλλεται τις άλλες εταιρίες, που παραμένουν ανεξάρτητες. Γενικά, δεν πρόκειται,

για ένα αποδοτικότερο παραγωγό, αλλιώς δὲν θ' ἀγόραζε τόσα μεγάλα καὶ μικρά ἐξαρτήματα, ἀπὸ μικρότερες ἐταιρίες. Τὸ μέγεθός της τὴ βοηθᾷ νὰ κυριαρχεῖ στὴν ἀγορά, καὶ ἡ κυριαρχία αὐτὴ μὲ τὴ σειρά της τῆς ἐπιτρέπει νὰ κάνει ὀρισμένες οἰκονομίες στὴν παραγωγή της. Ἡ Τζένεραλ Μότορς εἶναι σήμερα ὁ ἀποδοτικότερος παίκτης στὸ παίγνιδι πού παίζεται, ὅπως ἀκριβῶς οἱ ΗΠΑ καὶ ἡ Ρωσία εἶναι σήμερα οἱ ἡγέτες τῆς παγκόσμιας πάλης γιὰ κυριαρχία. Κανένας δὲν θὰ ἰσχυριζόταν, πῶς καὶ τὰ δύο κράτη εἶναι πρότυπα ἀποδοτικότητας, ἀπὸ κάθε ἄποψη.

Βασικά, ἡ Τζένεραλ Μότορς ἐπιτρέπει σὲ ἑκατομμύρια νὰ παίξουν τὸ παίγνιδι, πού μόνο μερικὲς χιλιάδες μπορούσαν νὰ τὸ παίξουν, ὅταν ὁ Βέμπλεν ἔγραψε τὴ «Θεωρία τῆς Ἀργόσχολης Τάξης».⁴ Οἱ χιλιάδες παίζουν τώρα μὲ τὶς Μπέντλεϋ καὶ τὶς Φερράρι: ἀντὶ γιὰ τὶς Κάντιλλακ καὶ τὶς Σεβρολέτ. Ἄν τὸ νὰ μπεῖς στὸ παίγνιδι παραμένει τὸ κύριο πρόβλημα τῶν ἀνθρώπων ὑπάρξεων, τότε ὁ θεσμὸς τύπου Τζένεραλ Μότορς πρέπει νὰ μείνει τὸ πρότυπο τῆς θεσμικῆς ἀποδοτικότητας. Ἄλλὰ αὐτὸ εἶναι τὸ ἴδιο παίγνιδι, στὸ ἐπίπεδο τοῦ καταναλωτῆ, πού ἡ Τζένεραλ Μότορς παίζει μὲ τοὺς ἄλλους παραγωγούς· τὸ παίγνιδι νὰ ξεπεράσεις τοὺς ἄλλους. Ἄν οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἄλλους στόχους στὴν ζωὴ τους, τότε εἶναι δυνατὰ ἄλλα θεσμικά πρότυπα.

Παρατηρεῖστε τὴν Ἀμερικάνικη Τηλεφωνικὴ καὶ Τηλεγραφικὴ Ἑταιρία σ' ἀντίθεση μὲ τὴν Τζένεραλ Μότορς. Εἶναι τὸ ἴδιο τεχνικὰ ἐξοπλισμένη, τὸ ἴδιο μεγάλη, καὶ ἀποδίδει στὰ κέρδη τόσο, ὅσο καὶ ἡ Τζένεραλ Μότορς, ἀλλὰ ὑπάρχει μιὰ μεγάλη διαφορὰ σ' αὐτὸ πού οἱ δύο ἐταιρίες κάνουν γιὰ τοὺς πελάτες τους καὶ στοὺς πελάτες τους. Ἡ Τηλεφωνικὴ Ἑταιρία ἐγκαθιστᾷ τὸ τηλέφωνο, καὶ αὐτὸ μένει ἐκεῖ, ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ ἡλικία του, τὸ σχῆμα ἢ τὸ χρῶμα του, ἐκτός ἂν ὁ πελάτης —γιὰ εἰδικούς λόγους— ἀποφασίσει πῶς θέλει ἕνα διαφορετικὸ μοντέλο. Ὁ συνδρομητὴς τοῦ τηλεφώνου, πληρώνει λίγα δολλάρια τὸ μῆνα, καὶ ἂν δὲν ἔχει παιδιὰ νεαρῆς ἡλικίας, ξεχνᾷ τὸ τηλέφωνό του, ἐκτός ἂν κάποιος τοῦ τηλεφωνήσῃ· ἢ ἂν ἐκείνος τηλεφωνήσῃ σὲ κάποιον.

4. Θόρστεϊν Βέμπλεν, Ἡ Θεωρία τῆς Ἀργόσχολης Τάξης, Allen & Unwin, 1925.

Τὸ τηλέφωνο δὲν χρειάζεται πλύσιμο, γυάλισμα ἢ συντήρηση, παρὰ σπάνια, δὲν χρειάζεται νὰ ἀσφαλισθεῖ καὶ κανένας δὲν μπορεῖ νὰ τὸ κλέψει. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, δὲν ἀποτελεῖ πηγὴ ὑπερηφάνειας ἢ φθόνου, ἐνδιαφέροντος ἢ κομπόρ, συγκίνησης ἢ ταραχῆς. Ἀπλῶς θρίσκειται ἐκεῖ, σὲ περίπτωσιν πού θὰ χρειασθεῖ νὰ τηλεφωνήσεις στὸ γείτονά σου ἢ στὴν ἄλλη ἄκρην τοῦ κόσμου, χωρὶς νὰ βάζει περιορισμούς σ' αὐτὰ πού λέγονται, καὶ τὸ ἴδιο δὲν ἀνακατεύεται μὲ κανένα τρόπο στὸν τρόπο πού θὰ χρησιμοποιηθεῖ. Ὁ καθένας πού ἔχει 10 σέντς ἢ ἕναν φίλο ἢ θρίσκειται σὲ ἀνάγκη, μπορεῖ νὰ τὸ χρησιμοποιήσῃ, ἀκόμα κι ἂν ὁ ἴδιος δὲν ἔχει τὴ δυνατότητα ἢ δὲν θέλει ν' ἀποκτήσῃ δικό του τηλέφωνο. Καὶ ἡ οὐσιαστικὴ ἐξυπηρέτησις πού προσφέρει σ' αὐτόν, πού τὸ χρησιμοποιεῖ, ἢ ἀξία πού ἔχει γι' αὐτόν, δὲν ἔχει νὰ κάνει μ' αὐτὰ πού πληρώνει ἢ μὲ τὸ ποιὸς εἶναι. Εἶναι σαφές, πὼς οἱ πιὸ εὐποροὶ ἐξυπηρετοῦνται καλύτερα, ἀλλὰ τὸ τηλεφωνικὸ δίκτυο εἶναι οὐσιαστικὰ δημοκρατικὸ — ὅσο ἐξυπηρετεῖ τὰ άτομα καὶ ὅχι τὰ κομπιούτερς. Περισσότερο ὄφελος ἀπὸ τὴν χρῆσιν τοῦ τηλεφώνου ἔχει αὐτὸς πού δίνει 10 σέντς γιὰ νὰ τηλεφωνήσῃ σὲ μιὰ ἐπείγουσα ἀνάγκη, παρὰ ὁ τακτικὸς συνδρομητής.

Πόσο διαφορετικὰ εἶναι ἡ Κάντιλλαχ ἢ ἡ Σεβρολέτ — δὲν ἀνήκουν τόσο πολὺ στὸν κάτοχό τους, ὅσο ὁ κάτοχός τους σ' αὐτές. Πολὺ πιὸ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀγορά, τὸ ποιό, μὲ τί, πόσο ἀπ' αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο, δεσπόζουν στὸ οἰκογενειακὸ συμβούλιο. Μετὰ οἱ πληρωμὲς κυριαρχοῦν στὸν οἰκογενειακὸ προϋπολογισμὸ τόσο, ὅσο καὶ ἡ καινούργια ἀγορὰ ἐλέγχει τὴν οἰκογενειακὴ ζωὴ. Οἱ θρίαμβοι καὶ οἱ τραγωδίαι, ἀλληλοδιαδέχονται σὲ γρήγορο ρυθμὸ, καθὼς τὸ καινούργιο αὐτοκίνητο πετυχαίνει ἢ ἀποτυχαίνει νὰ ἀνταποκριθεῖ στὴς δοκιμασίες πού τὸ ὑποβάλλουν. Ἡ ὠφελιμότητά του εἶναι τὸ τελευταῖο πού ἐνδιαφέρει. Τὸ νέο μέλος τῆς οἰκογένειας γράφεται στοὺς αὐτοκινητιστικὸς ὁμίλους γιὰ νὰ ἀποφεύγονται οἱ περιπέτειες τοῦ παρκαρίσματος. Ἡ βενζίνη, πού καταναλίνει, ἔχει σημασία μόνον σὰ σημεῖο σύγκρισης. Ἡ ἔκλυση μολύβδου καὶ τὰ ἄλλα δηλητήρια πού παράγονται στὸν ἀέρα οὔτε κἀν λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν.

Ἀνθρώπινη φύσις; ἴσως. Ἀλλὰ ἀλλοῦ οἱ ἄνθρωποι συναγωνίζονται μὲ τ' ἄλογα, ἢ μὲ τὰ πόδια, ἢ μὲ μπασιτόνια καὶ πέτρες,

χωρίς να παραδίνουν τη ζωή τους (συμπεριλαμβάνοντας εργασία, φόρους, παιδεία, την κατάσταση του αέρα, του νερού ή της γής, όπου μένουν) σ' αυτούς, που παράγουν αυτά τα άλογα, τα μπαστούνια ή τις πέτρες. Και όμως, και εδώ πρόκειται για την ανθρώπινη φύση. Το αυτοκίνητο, όπως και ο εξοπλισμός του σύγχρονου σπιτιού και του νοικοκυριού, είναι ένα πολύ μεγάλο παιχνίδι για να το αντισταθεί κανείς. Καθώς προσφέρεται ακόμα και σαν ανταλλαγμα με την υποταγή στον προμηθευτή του, είναι τόσο δύσκολο να το αντισταθεί κανείς, όσο και στις παλιές θρησκευτικές λατρείες με τα εἶδωλά τους, τα θυμιατά και τις πόρνες των ναῶν. Ἡ ζωή είναι δύσκολη και θραετή και τί ἄλλο μένει για ν' ἀπαλλαγεί κανείς ἀπὸ τὴν πλήξη;

Αὐτὸς εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς παραδοσιακοὺς τρόπους κυριαρχίας πάνω στους ἀνθρώπους. Οἱ ἄλλοι εἶναι ἡ δύναμη καὶ ἡ στέρηση τῶν ἀναγκάων. Ἡ δύναμη χρησιμοποιεῖται ἀνάμεσα στὰ κράτη για τὴν ἀπόκτηση ἢ τὴ διατήρηση σχετικὰ ὀλιγῶν πλεονεκτημάτων. Ἡ στέρηση τῶν ἀναγκάων χρησιμοποιεῖται για νὰ ἐξασφαλίσουμε στὸν ἑαυτό μας τὶς δουλικὲς ὑπηρεσίες τῶν φτωχῶν. Τὸ παιχνίδι τῶν μεγάλων χρησιμοποιεῖται πάνω μας για νὰ μᾶς ἔχει διαθέσιμους νὰ μᾶς χρησιμοποιήσει ἐνάντια σ' ἄλλες χώρες καὶ ἐνάντια στὶς κατώτερες τάξεις.

Εἶναι σημαντικό ν' ἀναγνωρίσουμε τὶς διαφορὲς ὀψεις τοῦ παιχνιδιοῦ. Ὁ διεθνὴς ἀνταγωνισμὸς, ὁ διαταξικὸς καὶ ὁ διαπροσωπικὸς ἀνταγωνισμὸς ἔχουν ὅλοι μεταξὺ τους σχέση. Ὁ πρῶτος χρειάζεται τὸν στρατιωτικὸ θεσμὸ, ὁ δεῦτερος τὴν ἀστυνομία καὶ τοὺς ποινικὸς θεσμοὺς, καὶ ὁ τρίτος χρειάζεται τὸν θεσμὸ τύπου Τζένεραλ Μότορς. Αὐτὸ, πὺ ἔχουν κοινὸ τὰ παιχνίδια αὐτὰ καὶ οἱ διαδικασίες, εἶναι τὸ πλεονέκτημα πὺ προσπαθοῦν νὰ ἀποκτήσουν για τὴν μιὰ ομάδα ἢ τὸ ἕνα ἄτομο σὲ σχέση με τὰ ἄλλα. Στὴν περίπτωσή τῆς διεθνοῦς σύγκρουσης καθὼς καὶ τῆς σύγκρουσης τῶν τάξεων αὐτὸ εἶναι ἀπόλυτα ἔντιμο. Ὁ τρόπος με τὸν ὁποῖο δάξουν τὰ ἄτομα νὰ ἀνταγωνίζονται τὸ ἕνα τὸ ἄλλο, εἶναι λίγο πὺο περίπλοκος.

Τὸ νὰ θρίσκεσαι στὴν ἴδια κατάσταση ἢ νὰ ξεπεράσεις τοὺς Τζόουζ εἶναι ἀρκετὰ ἀπλό. Ὑπάρχει ὅμως μιὰ παραλλαγὴ τοῦ παιχνιδιοῦ, ὅπου ὄχι οἱ Τζόουζ, ἀλλὰ ὅλο τὸ ἀνθρώπινο γένος γί-

νεται σημείο αναφοράς — όταν οι άνθρωποι προσπαθούν να παραστήσουν τον Θεό. Αυτό το παιχνίδι μπορούμε επίσης να το ονομάσουμε φυγή από την πραγματικότητα. Μπορεί κανείς να το παίξει με αλκοόλ ή με χάπια, με το σέξ, με διάφορα είδη κλιμακωτής φαντασίας, γαργαλώντας τη φαντασία ή διεγείροντας τις αισθήσεις. Τό να θρίσκει κανένας στην ίδια κατάσταση με τους Τζόουνς μπορεί, στην πραγματικότητα, να είναι μόνο μία παραλλαγή του παιχνιδιού αυτού, με την αίσθηση της ανωτερότητας, ή της κατωτερότητας, που προέρχονται από το πλεονέκτημα που έχει σε σχέση με κάποιους άλλους.

Αυτό, που έχουν κοινό όλες οι μορφές πλεονεκτήματος, είναι πως απαιτούν ένα τίμημα για το πλεονέκτημα καθώς και για το προϊόν, που το παρέχει. Όταν το πλεονέκτημα είναι διαρκές, ή τιμή αυτή πρέπει να πληρώνεται συνέχεια. Όταν το πλεονέκτημα θρίσκεται σ' όλους τους λογαριασμούς, ή τιμή είναι όλική. Το νόημα αυτό παρουσιάζεται πολύ όμορφα στο μύθο του Φάουστ και το θέμα αυτό θρίσκεται παντού στην ανθρώπινη μυθολογία. Προσφέρει το κριτήριο για να ξεχωρίζουμε τους δημοκρατικούς από τους δεσποτικούς θεσμούς.

Οί δημοκρατικοί θεσμοί προσφέρουν κάποια υπηρεσία, ικανοποιούν μια ανάγκη, χωρίς να δίνουν πλεονεκτήματα ή να δημιουργούν την αίσθηση της εξάρτησης, όπως κάνουν οι διάφοροι οργανισμοί προνοίας. Παίρνουν τη μορφή δικτύων μάλλον παρά συστημάτων παραγωγής δικτύων που προσφέρουν μια ευκαιρία να κάνει κανείς κάτι παρά να φτιάχνει και να πουλά ένα έτοιμο προϊόν. Οί οργανισμοί δημοσίας επικοινωνίας και μεταφορών, είναι παραδείγματα, όπως είναι τα υδραγωγικά και αποχετευτικά έργα, ή διανομή ηλεκτρικού και γκαζιού και οί λαϊκές αγορές που διευκολύνουν τη ροή διαφόρων αγαθών. Οί επιχειρήσεις κοινής ωφελείας είναι δημοκρατικοί θεσμοί έφ' όσον είναι αληθινά κοινές για όλους και προσφέρουν κάτι πραγματικά χρήσιμο.

Ο καθένας μπορεί να χρησιμοποιήσει τα αγαθά κοινής ωφελείας, είτε χωρίς αντίτιμο είτε σε μια τιμή, όπου όλοι μπορούν να πληρώσουν. Η χρήση εξαρτάται από τις προτιμήσεις και την πρωτοβουλία εκείνου που τα χρησιμοποιεί, χωρίς να είναι υποχρεωτική. Τα πιο χρήσιμα προϊόντα, όπως το ηλεκτρικό και το

νερό, μπορούν να χρησιμοποιηθούν για διάφορους σκοπούς. Τό ίδιο και οι δρόμοι ή τα ταχυδρομεία. Όσο πιο μεγάλες είναι οι επιχειρήσεις αυτές και όσο περισσότερο πληθυσμό εξυπηρετούν, τόσο πιο χρήσιμες είναι για όλους. Το νερό και οι υπόνοιμοι που μπορεί να φαίνονται σαν εξαιρέσεις, δεν τους αντιμετωπίζουμε έτσι όταν πρόκειται για τη δημόσια υγεία. Οι μεγάλοι αυτοκινητόδρομοι, εφόσον εμποδίζουν τα οδικά δίκτυα έχουν απατηλή ωφελιμότητα για το κοινό. Στην πραγματικότητα, αποστέλουν τους ιδιωτικούς προστάτες των ιδιοκτητών αυτοκινήτων, φτιαγμένοι εν μέρει με δημόσια έξοδα. Οι δημόσιες υπηρεσίες εξυπηρετούν βασικές, γενικές ανάγκες. Όλοι χρειάζονται νερό, ρεύμα, επικοινωνίες, μεταφορές, τρόφιμα, πρώτες ύλες, ένα μέρος για να ανταλλάσσουν διανομηχανικά προϊόντα, και πολλά άλλα πράγματα. Οι βασικές ανάγκες όμως είναι περιορισμένες. Δεν μπορούν να πολλαπλασιάζονται απεριόριστα. Έπομένως, μπορούν να ικανοποιηθούν χωρίς να εξαντληθούν, όλος ο διαθέσιμος χρόνος, το εργατικό δυναμικό, οι πρώτες ύλες και η ανθρώπινη ενέργεια. Αφού ικανοποιηθούν έχουν μείνει και άλλα πράγματα για να κάνουν οι άνθρωποι, εάν και όταν το θέλουν, και υπάρχουν τα μέσα για να τα κάνουν. Οι μάνατζερς των δημοκρατικών θεσμών μπορούν και πρέπει να ανταποκρίνονται σε μεγάλο βαθμό στις επιθυμίες, που εκφράζουν οι πελάτες τους.

Η περιγραφή των θεσμών, που παρέχουν ή διατηρούν πλεονεκτήματα μόνο για όρισμένους, είναι διαμετρικά αντίθετη της παραπάνω περιγραφής. Τείνουν να αποστέλουν περισσότερο συστήματα παραγωγής, παρά δίκτυα. Αν υπάρχουν και δίκτυα, έχουν τον δευτερεύοντα σκοπό της διανομής ενός συγκεκριμένου προϊόντος. Η χρήση του είναι περιορισμένη, και τα λεφτά που κοστίζει, είναι πολλά. Όταν το χρησιμοποιήσεις μία φορά, δεν είναι εύκολο μετά να το αφήσεις ή χρήση του είναι πια υποχρεωτική ή γίνεται συνήθεια.⁵ Το προϊόν έχει την τάση να είναι ειδικό, περίτεχνο και

5. Θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς πως ο ηλεκτρισμός, για παράδειγμα, προκαλεί τόσο εθισμό, όσο και οι οικιακές συσκευές που τον χρησιμοποιούν. Αν το κρίνουμε από την άποψη των συμπτωμάτων ίσως να φαίνεται πως έτσι είναι, αλλά ένα ισχυρότερο κριτήριο εθισμού είναι η ανάγκη ενός προϊόντος σε όλο και μεγαλύτερο βαθμό για να μπορεί να προκαλέσει τον ίδιο βαθμό ικανοποίησης. Έδώ ο ηλεκτρισμός, στην άπουσία άλλ-

για όλες τις ανάγκες. Από ένα σημείο και πέρα η επέκταση της εξυπηρέτησης σε νέους πελάτες δυσκολεύει την εξυπηρέτηση των παλιών. Οι ανάγκες, που ικανοποιούνται, δεν είναι βασικές, αλλά, τουλάχιστον εν μέρει, τεχνητές. "Όταν όμως δημιουργηθούν οι ανάγκες αυτές, τότε δεν έχουν τέλος και ποτέ δεν μπορούν να ικανοποιηθούν ολοκληρωτικά. Η πληθώρα οδηγεί στη μάλλον υπερβολική χρήση παρά στον κορεσμό. Οι κυριαρχικοί θεσμοί συνεπώς έχουν την τάση να γίνονται απόλυτοι, να εξαντλούν το διάστημα ζωής των ανθρώπινων υπάρξεων και την ικανότητα της βίωσης να διατηρεί τη ζωή. Οι μάνατζερς των κυριαρχικών θεσμών παίρνουν και κρατούν την πρωτοβουλία. Πρέπει να ξελοιάσουν, να καταφέρουν ή να πιέσουν τους πελάτες τους. Η αληθινή πρωτοβουλία ή έκλογη από τη μεριά των πελατών έχει την τάση να καταστρέφει τις άπαιτήσεις διατήρησης των κυριαρχικών θεσμών.

Οι περισσότεροι σημερινοί θεσμοί ταιριάζουν σ' αυτά τα αντίθετα πρότυπα μόνο εν μέρει. Μερικοί ταιριάζουν πολύ καλά, όπως οι δημόσιες υπηρεσίες κοινής ωφελείας, απ' τη μιὰ μεριά, και το στρατιωτικό κατεστημένο, οι φυλακές και τα άσυλα, απ' την άλλη. Τα περισσότερα προϊόντα, υπηρεσίες και ιδρύματα βρίσκονται κάπου ανάμεσα. Το αυτοκίνητο, τα μοντέρνα σπίτια και οι εύκολιες στο νοικοκυριό δεν είναι μόνο τα ενέχυρα στο παιχνίδι της κοινωνικής θέσης, αλλά είναι και χρήσιμα. Τα υπεραστικά τηλεφωνήματα με πιστωτικές κάρτες, απ' την άλλη μεριά, ίσως εξυπηρετούν ελάχιστα. Η διοίκηση της τηλεφωνικής εταιρίας καθώς και οι διαφημίσεις της διαφέρουν λίγο από της Τζένεραλ Μότορς, που παράγει όχι μόνο ιδιωτικά αυτοκίνητα, αλλά και λεωφορεία. Τα λεωφορεία, όμως, τα φτιάχνει συμπτωματικά. Η πολιτική της Τζένεραλ Μότορς και ο ρόλος της στην κοινωνία καθορίζονται από το ιδιωτικό αυτοκίνητο, που πρωταρχικά δεν θεωρείται σαν μέσο μεταφοράς — όπως είδε ο Χένρυ Φόρντ το μοντέλο Τ — αλλά σαν σύμβολο κοινωνικής θέσης. Με την ανάπτυξη του τηλεφώνου - γίνεται ή τηλεφωνική εταιρία θα μπορούσε εύκολα ν' ακολουθήσει το

λων συσκευών ή εφαρμογών, δεν έχει αυτή την ιδιότητα, ενώ οι συσκευές την έχουν. Το νερό δουλεύει με τον ίδιο τρόπο. Οι άνθρωποι δεν πίνουν περισσότερο ή δεν πλένουν παραπάνω παρά μόνο καθώς παράγονται περισσότερα ρούχα, περισσότερα απορρυπαντικά ή πλυντήρια που ξεβουών νερό.

ίδιο μονοπάτι. "Ένα τηλέφωνο - δίντεο δεν είναι για τόν καθένα και ίσως απαιτεί ιδιωτική θύνη. Αυτό με τή σειρά του θά μπορού- τε νά οδηγήσει σέ μιá επεξεργασία ίδια με αυτή πού έχει προσθά- λει τó αυτοκίνητο. "Αν ή έκλογή αφηνόταν στή διοίκηση, δεν υπάρχει ή παραμικρή άμφιβολία πώς ή ΑΤ & Τ (άμερικανική τηλεφωνική και τηλεγραφική εταιρία) θά ακολουθούσε τόν ίδιο δρόμο με τήν Τζένεραλ Μότορς. Η διοίκηση μιáς υπηρεσίας πρα- γματικά κοινής ώφελείας πρέπει νά είναι στήν υπηρεσία τής πε- λατείας της και νά δέχεται τίς έντολές της. Η διοίκηση ένός κυριαρ- χικού θεσμού πρέπει νά χειρίζεται τήν πελατεία της έξ ίσου όπως και τó προσωπικό της. Η έκλογή είναι μοιραία. Εύτυχώς, δεν είναι πολύ άργά για τó κοινό νά διαλέξει.

Η έκλογή δεν είναι ανάμεσα στήν ύψηλή και χαμηλή τεχνο- λογία. Ούτε είναι αναγκαστικά ανάμεσα στήν ιδιωτική και τή δημόσια διοίκηση είτε τών «δημοσίων» υπηρεσιών ή τών «ιδιωτι- κών» εργοστασίων, πού παράγουν προϊόντα. Είναι μιá έκλογή μιáς λίστας με ψώνια, τών ειδών και τών ποικιλιών τών προϊόντων πού θά είναι διαθέσιμα. Ένα άπερίοριστο καλάθι με ψώνια δεν μπο- ρεί νά συγκριθεί με τήν έλευθερία είτε τών πλουσίων, είτε τών φτωχών. Αλλά ή μεταφορά αυτή άποτελεί ανακρίβεια. Τó «άπε- ρίοριστο» καλάθι μπορεί νά γεμίσει μόνο μ' έκείνα τά προϊόντα τής ύψηλής τεχνολογίας, πού άρκετοί άνθρωποι μπορούν νά παρο- τρυνθούν ν' αγοράσουν. Μπορεί, βέβαια, νά γεμίσει από προϊόντα «επί παραγγελία» γι' αυτούς πού έχουν τή δυνατότητα, αλλά ακό- μη κι αυτά, θά είναι τά προϊόντα μιáς κληρονομημένης βιοτεχνίας, πού ζει στό παρελθόν. Μιá ισχυρή βιοτεχνία δεν μπορεί νά έπι- ζήσει στόν άπερίοριστο συναγωνισμό με ύψηλή τεχνολογία. Η έκλογή κρίσκεται αποκλειστικά ανάμεσα σέ δύο άπόλυτα διαφορε- τικά στυλ ζωής. Τó ένα είναι ίσοπεδωτικό, πλουραλιστικό και σχε- τικά σποραδικό σέ σχέση με τά είδη τών προϊόντων και τών υπη- ρεσιών, πού προσφέρει. Οί άνθρωποι πρέπει νά κάνουν όρισμένα πράγματα για τόν έαυτό τους, αλλά νά έχουν τόν χρόνο και τήν έλευθερία νά κάνουν αυτό πού θέλουν. Τó άλλο είδος ζωής βασί- ζεται σέ μιá ένοποιημένη έραρχία προνομίων, πού διατηρείται από τόν διεθνή, τόν δια - ταξικό και τόν δια - προσωπικό άνταγωνισμό.

Τὰ εἶδη τοῦ ἀνταγωνισμοῦ εἶναι περιορισμένα καὶ μὲ ὑψηλὴ δομὴ, ἀλλὰ οἱ ἀνταγωνιστὲς εἶναι σχετικὰ σαηγευτικὲς, τουλάχιστον ἐπιφανεϊακά.

Μπορεῖ νὰ φαίνεται ὑπερβολικὰ ἰδεαλιστικὸ νὰ πιστεύουμε πὼς οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἤδη ἔχουν στὰ χέρια τους τὴν δευτέρη ἐκλογὴ θὰ θελήσουν ἐκούσια νὰ τὴν ἀνταλλάξουν μὲ τὴν πρώτη. Κι ὅμως ὑπάρχουν σημάδια πὼς αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ συμβεῖ. Ἀλλὰ ἡ ἐκλογὴ δὲν θὰ εἶναι ἀπόλυτα ἐκούσια. Ἡ μόνωση τοῦ περιβάλλοντος, ἡ πίεση ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ δὲν ἔχουν καινῶνικά πλεονεκτήματα καὶ ὁ τρόμος τοῦ πολέμου μπορεῖ νὰ ὀδηγήσουν σὲ μιὰ τέτοια ἀπόφαση. Οἱ τυφλὲς δυνάμεις, ὅμως, δὲν μποροῦν νὰ δώσουν μιὰ ὀξυδερκὴ λύση στὸ θέμα. Μόνο ἡ ὀξυδερκεία μπορεῖ νὰ τὸ κάνει αὐτό. Νὰ γιατί ἡ παιδεία ἔχει τόση σημασία, καὶ νὰ γιατί δὲν μπορούμε νὰ τὴν ἀφήσουμε στὰ σχολεῖα.

Τὰ σχολεῖα τὰ ἴδια ἀνήκουν στοὺς κυριαρχικοὺς θεσμοὺς καὶ ὄχι στὰ δίκτυα εὐκαιριῶν. Ἐπεξεργάζονται ἓνα προϊόν ποὺ μετὰ πουλιέται στοὺς πελάτες τους σὰν παιδεία. Τὸ ὅτι περιορίζονται στὰ παιδιὰ, τοὺς προσφέρει μιὰ πελατεία λιγότερο κριτική, στὴν ὁποία προσφέρουν τὰ βραβεῖα, ποὺ ἄλλοι κυριαρχικοὶ θεσμοὶ παράγουν. Οἱ γονεῖς θέλουν αὐτὰ τὰ βραβεῖα γιὰ τὰ παιδιὰ τους, ἀκόμη περισσότερο ἀπ' ὅτι τὰ θέλουν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους, καὶ ἓνα ρόδινο μέλλον μπορεῖ νὰ πουληθεῖ ἀκόμα πιὸ εὐκολὰ ἀπὸ μιὰ ψευδαίσθηση τοῦ παρόντος. Καὶ ἂν τίς δοῦμε ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀπόσταση, οἱ πλάνες τοῦ ἀνταγωνισμοῦ δὲν μποροῦν νὰ φανοῦν πιὸ καθαρά. Οἱ ξένοι μποροῦν νὰ ἔχουν αὐτὰ, ποὺ ἐμεῖς ἔχουμε, ἂν ἀκολουθήσουν τὴν πορεία, ποὺ ἀκολουθήσαμε κι ἐμεῖς. Οἱ ἐργάτες μποροῦν νὰ φτάσουν τὸ δικὸ μας βιοτικὸ ἐπίπεδο ἂν μορφωθοῦν γιὰ νὰ τὸ κερδίσουν. Τὰ παιδιὰ μας μποροῦν νὰ ἔχουν αὐτὰ ποὺ ἐμεῖς δὲν μπορέσαμε ν' ἀποκτήσουμε ἂν προετοιμαστοῦν νὰ τὰ παράγουν. Αὐτὲς οἱ προτάσεις ἤχουν μὲ τόση ἀληθοφάνεια, καὶ ὅμως εἶναι ὀλοφάνερα σφαλερὲς ἂν ἐξεταστοῦν προσπτικὰ. Ἐνας ξέφρενος ἀγῶνας κατανάλησης τελειώνει πάντα μὲ ἓναν ὄντη, κι ἓνα θῦμα. Καὶ αὐτὸ θὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα γιὰ τὰ ἔθνη, τίς τάξεις καὶ τὰ άτομα. Τὰ σχολεῖα καμουφλάρουν αὐτὴ τὴν προσπτική, ὑποβάλλπτουν δραστικὰ τίς ψευδαισθήσεις ποὺ ἀντιτίθενται σ' αὐτήν. Ἐτσι μάζουν τὰ παιδιὰ μὲ ἀκρίβεια γιὰ τὸν διεθνή, διαπολιτικὸ καὶ

δια-προσωπικό ανταγωνισμό. Παράγον ἐνηλίκους, ποὺ πιστεύουν πὺς εἶναι μορφωμένοι καὶ ποὺ ὁμως δὲν τοὺς ἔχει μείνει κατένενα μέσο, μὲ τὸ ὅποιο γὰ ἐπιδιώξουν τὴν μόρφωσή τους.

Θὰ ἦταν καλύτερα νὰ ἔμειναν οἱ ἄνθρωποι ἀμόρφωτοι, παρὰ νὰ μορφώνοντα.
ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ τοὺς κυβερνοῦν· γιατί αὐτὴ ἡ μόρφωση δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο
παρὰ ἡ παραδοχὴ τοῦ ζυγοῦ ἀπ' τὸ μοσχάρι· (τίποτ' ἄλλο) παρὰ ἡ
πειθαρχία τοῦ κνηγδόσκυλου ποὺ, διαμορφωμένη μὲ αὐστηρότητα, ξεπερνᾷ
τὸ δυνατότερο κίνητρο τῆς φύσεως τοῦ ἔτσι ποῦ, ἀντὶ νὰ κατασπαράξει
τὴ λεία του, τρέχει· νὰ τὴν ἀποθέσει στὰ πόδια τοῦ ἀφεντικοῦ του.

Τόμας Χόντκινς· 1823

8. Μόρφωση για την ελευθερία

Έναλλακτικές λύσεις, πού θ' αντικαθιστούν τὸ σχολεῖο, πρέπει νὰ εἶναι πιὸ οἰκονομικὲς ἀπὸ τὰ σχολεῖα: ἀρκετὰ φτηνὲς ὥστε ὁ καθένας νὰ μπορεῖ νὰ συμμετέχει. Πρέπει νὰ εἶναι ἐπίσης ἀποδοτικότερες ὥστε τὰ λιγότερα ἔξοδα νὰ μὴ σημαίνουν καὶ λιγότερη μόρφωση. Πρέπει ν' ἀποφύγουμε τὸ μονοπώλιο. Τὸ σχολικὸ σύστημα δὲν πρέπει ν' ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ ἕνα ἄλλο δεσποτικὸ σύστημα: οἱ ἐναλλακτικὲς λύσεις πρέπει νὰ εἶναι πολλῆς. Θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχει συναγωνισμὸς ἀνάμεσα στὶς διάφορες λύσεις, ἀλλὰ σὲ μερικὲς τουλάχιστον ἀπ' αὐτές, δὲν θὰ πρέπει νὰ ἐνυπάρχει ὁ συναγωνισμὸς μεταξὺ τῶν σπουδαστῶν, ἰδιαίτερα γιὰ ἐκείνες τὶς διακρίσεις πού θὰ τοὺς ἀκολουθοῦν ὅλη τους τὴ ζωὴ. Ὁ ἕνας μαθητὴς δὲν θὰ πρέπει νὰ μορφώνεται σὲ θάρρος τοῦ ἄλλου, οὔτε καὶ ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἑνὸς νὰ σημαίνει ἀποτυχία γιὰ τὸν ἄλλο. Οἱ λύσεις πού θ' ἀντικαθιστοῦν τὸ σχολεῖο δὲν θὰ πρέπει νὰ χειραγωγοῦν τ' ἄτομα, ἀλλ' ἀντίθετα θὰ πρέπει νὰ ἐτοιμάζουσι τὰ ἄτομα γιὰ νὰ διευθύνουσι καὶ νὰ ἀναδημιουργοῦσι θεσμοὺς, μέχρι καὶ τὶς κυβερνήσεις τους. Ἡ παιδεία δὲν θὰ πρέπει νὰ διαχωρίζεται ἀπὸ τὴν ἐργασία καὶ τὴν ὑπόλοιπὴ ζωὴ, ἀλλὰ νὰ ἐλοκληρώνεται μαζί τους. Τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα θὰ πρέπει νὰ εἶναι κατευθυντικὸ μόνον ὡς τὸ βαθμὸ, πού δὲν μπορεῖ νὰ τ' ἀποφύγει κανεὶς. Ἡ παιδεία δὲν θὰ πρέπει, πρωταρχικῶς, νὰ γίνεται γιὰ κάτι ἄλλο, οὔτε ν' ἀποτελεῖ ὑποπροῖόν ἄλλου πράματος. Θὰ πρέπει ν' ἀποτελεῖ μιὰ δραστηριότητα πού δικαιώνεται ἀπὸ μὴν τῆς, καὶ πού ἔχει σχεδιασθεῖ γιὰ νὰ βοηθήσει τὸν ἄνθρωπο νὰ κερδίσει καὶ νὰ διατηρήσει τὸν ἔλεγχον τοῦ ἑαυτοῦ του, τῆς κοινωνίας του καὶ τοῦ περιβάλλοντός του.

Οἱ ἐναλλακτικὲς λύσεις, στὸ σχολεῖο, πρέπει, πάνω ἀπ' ὅλα, νὰ δίνουν στὸν καθένα τὴν εὐκαιρία νὰ μάθει αὐτὰ, πού ἔχει ἀνάγκη

κη να ξέρει, ώστε να μπορεί να ενεργεί έξυπνα για χάρη των συμφερόντων του. Κανένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα δεν μπορεί να εγγυηθεί πώς ο καθένας θα μάθει αυτά που χρειάζεται να ξέρει, και πολύ περισσότερο πώς αν πράγματι τα μάθαινε θα ενεργούσε με βάση αυτά. Θα έπρεπε όμως να ήταν δυνατό, παρ' όλα αυτά, να μένει ανοιχτή η ευκαιρία για κάθε άνθρωπο ν' απαιτήσει μια τέτοια μάθηση, όχι μόνο κατά τη νεότητά του, αλλά σ' όλη του τη ζωή. Μια από τις μεγαλύτερες περιπλοκές προέρχεται από την σχεδόν παγκόσμια προκατάληψη να αισθανόμαστε πως έμεις ξέρουμε καλύτερα από τους άλλους ποιό είναι το συμφέρον τους. Τα σχολεία, για παράδειγμα, ασχολούνται σχεδόν εξ ολοκλήρου προσπαθώντας να διδάξουν μερικούς ανθρώπους αυτά που άλλοι άνθρωποι ζητούν απ' αυτούς να ξέρουν. Αυτοί που αποφασίζουν σχετικά με αυτά, που θα πρέπει να διδάσκονται στο σχολείο, προφασίζονται πως ξέρουν να ενεργούν για το συμφέρον των μαθητών. Μέχρι τώρα θα πρέπει να έχει γίνει σαφές πώς, η δέν ξέρουν να ενεργούν η πώς, αν ξέρουν, ενεργούν αντίθετα με αυτά που ξέρουν.

Ποιά είναι τα αληθινά συμφέροντα του ανθρώπου και τί χρειάζεται να ξέρει ώστε να τα επιδιώξει είναι τα σημεία απ' όπου ξεκινά όχι μόνο η εκπαιδευτική φιλοσοφία, αλλά και οι γενικές φιλοσοφικές θέσεις για κοινωνική πολιτική. Το να όρισουμε την ελευθερία, στην πιο σαφή, αν όχι στην πιο ολοκληρωμένη, έννοιά της, σαν ελευθερία α π ο παρά σαν ελευθερία γ ι α, οδηγεί τ' έναν όρισμό βασικών αξιών και ουσιαστικών προτάσεων με αρνητικούς κυρίως όρους. Το πρόβλημα γίνεται, όπως λέει ο Πώλ Γκούντριαν, όχι τί θα κάνουμε αλλά τί θα ανεχθούμε.¹ Υπάρχουν φιλοσοφίες που με θετικούς τρόπους ορίζουν τί είναι και τί θα έπρεπε να φαίνεται πώς οδηγεί στον εξαναγκασμό ενός ανθρώπου απ' έναν άλλον, στην επιβολή διαφώτισης του άμαθους. Μια φιλοσοφία που βασίζεται στο δικαίωμα της μάξιμουμ ελευθερίας από τον ανθρώπινο εξαναγκασμό, αρχίζει με την άρνηση του δικαιώματος οποιουδήποτε να επιβάλλει στον άλλον την αλήθεια ή την αρετή.

Οί συνέπειες μιας τέτοιας φιλοσοφίας της ελευθερίας φτάνουν

1. Μια προφορική αναφορά που έκανε ο Πώλ Γκούντριαν σ' ένα σεμινάριο που έδωσε ο Διεθνής Σύλλογος Πολιτιστικής 'Ελευθερίας στο Άσπεν, Κολοράντο, 29 Αυγούστου ως 3 Σεπτεμβρίου 1970.

πολύ μακριά. Περιλαμβάνουν, για παράδειγμα, την άρνηση του δικαίωματος να μονοπωλούμε οτιδήποτε χρειάζονται οι άλλοι άνθρωποι, έφασον ένα τέτοιο μονοπώλιο χρησιμοποιείται τώρα και πάντοτε για να καταλύει την έλευθερία τους. Έκτος απ' αυτό, οι ανάγκες, δεν μπορούν να έρισθουν στενά σαν αυτά τα πράγματα που χρειάζεσαστε άμεσα για να διατηρηθούμε στη ζωή. Η άρνηση τής πληροφόρησης, για παράδειγμα, οδηγεί στην άρνηση για καθαρή ατμόσφαιρα, καθαρό νερό και θρησκευτική τροφή. Η άρνηση τής πληροφόρησης χρησιμοποιείται στον μοντέρνο κόσμο — γενικά, με συνέπεια και συστηματικά— για να κρατάμε τους ανθρώπους μακριά από τη γνώση, και έτσι από το να αποκοτύν αυτό που χρειάζονται, ακόμη και τα πιο στοιχειώδη πράγματα, όπως ο άερας, το νερό και ή τροφή.

Μιά φιλοσοφία τής έλευθερίας δεν χρειάζεται να καθορίσει από πριν ποιά θετικά πράγματα πρέπει να γίνονται, ώστε ν' αποφυγούμε τον περιορισμό του ενός ανθρώπου από τον άλλο. Μπορεί να φυλάξει την εφαρμογή του τέστ τής έλευθερίας για ειδικές καταστάσεις.

Ο κόσμος των σχολείων αντιλαμβάνεται το πρόβλημα τής παιδείας σαν πρόβλημα παρέτρυνσης των μαθητών να μάθουν αυτά, που ύποτίθεται, πως πρέπει να ξέρουν. Απ' αυτή την άποψη φαίνεται παράλογο να σκεφτόμασσε πως οι άνθρωποι αποκλείονται από την γνώση και τη μάθηση. Κι όμως είναι σαφές πως αποκλείονται. Οι περισσότεροι άνθρωποι μοχθούν πάνω σε γη που άνήκει σ' άλλους, χρεωμένοι συνεχώς στους κτηματίες, χωρίς να έλέγχουν τις τιμές αυτών που αγοράζουν ή πουλούν, άβοθήθηται στη φτώχεια τους, και τους κρατούν άβοθήθητους όχι μόνο με το να τους άρνούται την πληροφόρηση και την ευκαιρία για μάθηση, αλλά και διαστρεβλώνοντας έσκεμμένα τα γεγονότα τής ζωής τους. Θυματοποιοι γιατροί, παπάδες, πολιτικοί και προμηθευτές κάθε είδους επικερδούς πανάκειας συναγωνίζονται ο ένας τον άλλο για ν' αφήσουν αυτούς τους ανθρώπους βυθισμένους στην άγνοιά τους και χωρίς συνείδηση τής άληθινής κατάστασής τους. Σ' αυτές τις προσπάθειές τους βοηθούονται από την φυσική μιζέρια στην οποία τα θύματά τους είναι άναγκασμένα να ζούν, μιζέρια τόσο μεγάλη και τόσο άπελπιστική, ώστε πρέπει με κάποιο τρόπο να δικαιωθεί, κά

πως να μασκαραευτεί, για να μπορεί να γίνει υποφερτή.

Ἡ παιδεία γι' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους δὲν συνίσταται στὸ νὰ μάθουν νὰ διαβάσουν, ἀλλὰ στὸ νὰ μάθουν νὰ καταλαβαίνουν καὶ νὰ κάνουν κάτι γιὰ τὴ μίζερη κατάστασή τους. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ περιλαμβάνει καὶ τὸ διάβασμα, ἀλλὰ εἶναι φανερὸ πῶς πρέπει νὰ περιλαμβάνει καὶ ἄλλα πράγματα, χωρὶς τὰ ὅποια ἡ ἱκανότητα νὰ διαβάζουν δὲν ἔχει πραγματικὴ ἀξία. Ἐὰν υποθέσουμε ὅτι σ' ἕνα τέτοιο περιβάλλον μερικὰ παιδιὰ πράγματι μαθαίνουν νὰ διαβάζουν καὶ ἔτσι ξεφεύγουν. Αὐτὸ, ὅμως, δὲν προσφέρει καμιά βοήθεια σ' αὐτοὺς ποὺ μένουν πίσω γιὰ νὰ ἀναθρέψουν περισσότερα παιδιὰ.

Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ, ποὺ οἱ ἄνθρωποι σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση πρέπει νὰ ξέρουν, ὥστε νὰ βελτιώσουν βασικὰ τὴ μοίρα τους, τοὺς τὰ ἀρνοῦνται συστηματικὰ ἢ τοὺς τὰ κρύβουν, ἀκόμα καὶ ἂν τοὺς προσφέρονται τὰ μέσα γιὰ νὰ μάθουν ἀνάγνωσι. Ὁ Πάουλο Φρέιρε, ὅταν ἐργαζόταν μὲ τοὺς Βραζιλιάνους χωρικοὺς, βρῆκε πῶς μάθαιναν ἀμέσως νὰ διαβάζουν ἐκείνες τὶς λέξεις, ποὺ τοὺς βοηθοῦσαν ν' ἀνακαλύψουν τὴν πραγματικὴν κατάστασιν τῆς ζωῆς τους.² Ἡ ἀνακάλυψις αὐτοῦ τοῦ λεξιλογίου ἀπαιτεῖ μιὰ διείσδυσι στὴ ζωὴ αὐτῶν τῶν χωρικῶν, στὰ μυστικὰ τους, στὶς κακὲς πληροφορίες καὶ τὰ παραμύθια μὲ τὰ ὅποια οἱ γαιοκτήμονες, οἱ παπάδες καὶ οἱ πολιτικοὶ τοὺς περιβάλλουν. Οἱ πελάτες τοῦ Πάουλο Φρέιρε ἀκόμα δὲν εἶχαν μάθει νὰ διαβάζουν καὶ ὀργάνωσαν ἀγροτικούς συνδέσμιους, μέσω τῶν ὁποίων προσπάθησαν νὰ ἔρθουν σὲ συνεννόησιν μὲ τοὺς ἐργοδότες τους. Παρ' ὅλο ποὺ οἱ ἀγρότες ἦταν ἐξαιρετικὰ προσεκτικοί, ἐνεργώντας σύμφωνα μὲ τὸ νόμο καὶ τὰ ἔθιμα τῆς περιοχῆς, οἱ ἐργοδότες τους, οἱ κυβερνητικὲς ἀρχὲς καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐνώθησαν ἐναντίον τους. Ἀπόλυσαν καὶ φυλάκισαν τοὺς ἀρχηγούς τους, ἐνῶ ἡ Ἐκκλησία ἀρνήθηκε τὴ Θεία Μετάληψιν στὰ μέλη τῶν συνδέσμων μέχρις ὅτου προτεστάντες ἱεραπόστολοι ἄρχισαν νὰ τοὺς προσηλυτίζουν.

Αὐτὸ φαίνεται σὰν μιὰ ὑπερβολικὴ περίπτωσις, ἀλλὰ οἱ Βρα-

2. Πάουλο Φρέιρε, Πολιτιστικὴ Δράσις: Μιὰ Διαλεκτικὴ Ἀνάλυσις, στοιχεῖα τῆς CIDOC, No 1004, 1970. «Ἡ ἐκπαιδευτικὴ διαδικασία τῶν ἐνγλίκων σὰν πολιτιστικὴ δράσις γιὰ τὴν ἐλευθερίαν», Harvard Educational Review, τόμ. No 2, 1970, σελ. 205-25 καὶ «Πολιτιστικὴ Δράσις καὶ Συνειδητοποίηση», Harvard Educational Review, τόμ. 40, No 3, 1970, σελ. 452 - 78.

ξιλιάνοι πελάτες του Πάουλο Φρέιρε είναι, στα ουσιώδη χαρακτηριστικά τους, αντιπροσωπευτικοί τύποι του μισού πληθυσμού της γης και άνω. Ο ίδιος ο Φρέιρε αναγκάστηκε να φύγει απ' τη Βραζιλία, όταν η σημερινή στρατιωτική κυβέρνηση ήρθε στην εξουσία. Παρ' όλο που τον κάλεσε στη Χιλή το Χριστιανοδημοκρατικό κόμμα, που κυβερνούσε, δεν του επέτρεψαν να έρθασθαι έλευθερα. Ύστερα από ένα χρόνο στο Χάρβαρντ είναι τώρα στη Γενεύη με το Παγκόσμιο Συμβούλιο Έκκλησιών, ασφαλής και θλιβερά απομονωμένος από τις φτωχές και άμύρφατες μάζες του κόσμου.

Αυτό είναι εύκολο να το καταλάβουμε, λόγω της δομής της κοινωνίας και των πιθανών συνεπειών από την μόρφωση της φτωχής πλειοψηφίας της. Η άρνηση της μόρφωσης αυτών των μαζών μπορεί να φαίνεται ακόμα πώς είναι μια ειδική περίπτωση, που δικαιώνεται από την ανικανότητα της κοινωνίας να αντιμετωπίσει το αποτέλεσμα της μόρφωσης σε μια τόσο μαζική κλίμακα. Άλλά αυτή δεν είναι μια ειδική περίπτωση. Φερόμαστε στα παιδιά μας, με τον ίδιο τρόπο που φέρονται και σ' έμιας οι κυβερνήσεις μας, οι δημόσιες γραφειοκρατίες και οι εταιρίες.

Μπαίνουμε σε πολλές φασαρίες για να κρύψουμε απ' τα παιδιά την πραγματικότητα της ζωής, όπως και οι Βραζιλιάνοι γαιοκτήμονες την κρύβουν από τους χωρικούς. Όπως κι αυτοί, όχι μόνο κρύβουμε και διαστρεβλώνουμε τα γεγονότα, αλλά επικαλούμαστε και τη βοήθεια των μεγάλων θεσμών και έπεξεργαζόμαστε μυθολογίες. Τα γεγονότα της ζωής δεν περιορίζονται στο σέξ: σχετικά μ' αυτό, γινόμαστε λιγότερο απαγορευτικοί ακόμα και με τα παιδιά. Όμως τα σχετικά εισοδήματα των οικογενειών που ζούν κοντά μας, το ποιός είναι ποιός στη γειτονιά, γιατί ο πατέρας δεν πήρε προαγωγή ή η μητέρα την προεδρία, γιατί ο Τζέιμυ παίρνει ναρκωτικά ή η Σούζυ κάνει διακοπές: αυτά είναι πράγματα, που τα παιδιά με μανία θέλουν να ξέρουν, και που είναι φανερό πως δεν είναι γι' αυτά. Όστε το μπαλλέτο σε βάρος της άναγνωσης, το καρτάε στη θέση των μαθηματικών, ή η άνατομία της μυίγας σαν ύποκατάστατο της διδασκείας βοτανικής. Είναι φανερό πως τα σχολεία είναι τόσο πολύ φτιαγμένα για να έμποδιζούν τα παιδιά να μαθαίνουν αυτό που πράγματι τους ενδιαφέρει, όσο

είναι φτιαγμένα να τους διδάσκουν αυτά που θα όφειλαν να μάθουν. Εάν αποτέλεσμα, τα παιδιά μαθαίνουν ανάγνωση αλλά δεν διαβάζουν, μαθαίνουν να μετρούν αλλά μισούν τα μαθηματικά, απομονώνονται μέσα στις τάξεις και αποκοτούν τις γνώσεις στους διαδρόμους, στο πόδι ή στο δρόμο. Η εξαίρεση είναι τα παιδιά που τους επιτρέπεται να διαβάζουν όταν και ό,τι επιθυμούν, και να κάνουν το ίδιο με τα μαθηματικά, τις επιστήμες, τη μουσική κλπ.

Σ' έμεις τους ίδιους δεν φέρονται καλύτερα απ' ό,τι στα παιδιά μας. Οι προσπάθειες, που γίνονται ώστε το περιεχόμενο των κονσερβών και των κουτιών να αναφέρεται καθαρά στην ετικέτα, αντιμετωπίζονται σαν επιθέσεις στην ιδιωτική επιχείρηση. Κάθε ούσαστική έρευνα πάνω στην εξωτερική πολιτική χαρακτηρίζεται ανατρεπτική, ενώ τα βασικά γεγονότα κρύβονται πίσω από το παραπέτασμα της εθνικής ασφάλειας. Οι έγχρωμοί κάθε στρατιωτικής έξουσίας στον κόσμο ξέρουν περισσότερα για τις στρατιωτικές της ικανότητες και προθέσεις απ' αυτούς, που έφτιαξαν τους νόμους της. Οι κατάσκοποι, τα βιβλία των ξενοδοχείων, οι παραδουλεύτρες, οι θαλαμηπόλοι και οι καμαριέρες είναι οι προνομιούχες εξαίρεσεις στη συνομοσία της μυστικότητας, που ζούμε.

Υπάρχουν, βέβαια, οι καλύτερες δικαιολογίες για όλη αυτή την μυστικότητα και την εξαπάτηση. Τα παιδιά θα μπορούσαν να αρμάξουν για πάντα αν γνωρίσουν, πριν από την ώρα τους, το θάνατο, τή θάσανα, τή σέξ και τή θρώμικα γεγονότα της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ζωής. Οι μηχανικοί θα ένοχληθούν αν οι ιδιοκτήτες αυτοκινήτου έδιναν λεπτομερείς περιγραφές τού αυτοκινήτου, που αυτοί έφτιαξαν. Η λίγη γνώση είναι επικίνδυνη, όχι μόνο για τους μη ειδικούς, αλλά και για τους γιατρούς τους, τους δικηγόρους τους καθώς και για τους λογιστές τους. "Αν επιτρεπόταν στους πελάτες να μάθουν τί αγοράζουν, τότε και οι ανταγωνιστές θα μπορούσαν επίσης να τή μάθουν. "Αν οι περιορισμοί σχετικά με τήν εθνική ασφάλεια λιγότευαν, τότε ό έχθρος θα μάθαινε ακόμη περισσότερα και με λιγότερα έξοδα. Αυτές οι δικαιολογίες βρίσκονται κάπου ανάμεσα στη λογική και τή γελοίο, αλλά ακόμη και οι λογικές δικαιολογίες ισχύουν μόνο μέσα στην κοινωνία, όπου ζούμε. Σ' αυτή τήν κοινωνία, ό Πάουλο Φρέιρε είναι μετ' άπειλή τή ίδιο και ή ελεύθερη παιδεία για τή παιδιά μας και

για μὲς τοὺς ἴδιους. Πρὸς τὸ παρόν, ἡ παιδεία δὲν εἶναι ἐλευθερή. Οἱ ἄνθρωποι ἐμποδίζονται συστηματικὰ ἀπὸ τὸ νὰ μαθαίνουν αὐτὰ τὰ πράγματα, πού εἶναι τὰ πιὸ σημαντικὰ γι' αὐτοὺς νὰ ξέρουν. Ἐξαπατοῦνται ἐσκεμμένα ἀπὸ περίτεχνες παραμορφώσεις τῆς πραγματικότητας, ἀπὸ τὴν προπαγάνδα τῶν θρησκευτικῶν, πολιτικῶν καὶ οικονομικῶν μυθολογιῶν, πού κάνουν ἐξαιρετικὰ δύσκολη τὴ δυνατότητα νὰ ρίξει κανεὶς μὴ καθαρὴ ματιὰ στὴν ἀλήθεια γιὰ ὅλα αὐτά. Οἱ προτεστάντες βλέπουν καθαρὰ μέσα ἀπὸ τὸ παραπέτασμα καπνοῦ τῶν Καθολικῶν. Οἱ καπιταλιστὲς δὲν δυσκολεύονται καθόλου νὰ δοῦν πῶς οἱ κομμουνιστὲς κάνουν πλύση ἐγκεφάλου στὰ θύματά τους. Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἰάλλοι βλέπουν χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἐνόχληση ὁ ἓνας τὸν ἄλλον, μέσα ἀπὸ τοὺς μηχανισμοὺς τῆς Κοινῆς Ἀγορᾶς. Μόνο τὸ δικό μας κοινοφυλὰξ μᾶς μπερδεύει.

Μπορεῖ νὰ ἀντιπαραθέσει κανεὶς πῶς κάθε κοινωνία πρέπει νὰ ἔχει τὰ μυστικά της, τίς μυθολογίες της, τὴν προπαγάνδα της. Μερικὲς πληροφορίες θὰ βρίσκονται πάντοτε ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῶν παιδιῶν καὶ τῶν μεγάλων. Μποροῦμε νὰ διαλέξουμε τι θὰ κρύψουμε καὶ τι θὰ καλύψουμε, ἀλλὰ ὅχι τι θὰ συμβεῖ. Αὐτὸ ἴσως νὰ φαίνεται ἀληθινό, ἀλλὰ ὅχι ἐξ ὀρισμοῦ. Μόνο ὅπου ὑπάρχουν μεγάλες διαφορὲς συμφερόντων ἢ ὅπου μὴ ομάδα ἔχει τὴ δύναμη νὰ διαστρεβλώνει τὴν πραγματικότητα, φαίνεται ἀναπόφευκτο νὰ συμβεῖ αὐτό. Ὅλες οἱ κοινωνίες στὴν ἱστορία ὑπῆρξαν αὐτοῦ τοῦ εἶδους. Ὅλες εἶχαν μὴ τάξη πού εἶχε τὴν ἐξουσία, πού ἐκμετάλλευόταν ἄλλα ἄτομα τοῦ ἴδιου της τοῦ λαοῦ καὶ πού πολεμοῦσε μαζί μὲ ἄλλες ἐλίτ γιὰ τὸ προνόμιο τῆς ἐκμετάλλευσης. Οἱ κοινωνίες δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ὀργανωμένες μ' αὐτὸν τὸν τρόπο. Στὴν πραγματικότητα οἱ περισσότερες σημερινὲς κοινωνίες ἰσχυρίζονται πῶς δὲν εἶναι. Τὸ ἰδανικό μιας κοινωνίας χωρὶς ἐκμετάλλευση καὶ μὲ ἀμοibaία συμφέροντα ἔχει διακηρυχθεῖ ἐδῶ καὶ πολὺ καιρὸ καὶ πολλοὶ ἄνθρωποι πιστεύουν πῶς μὴ τέτοια κοινωνία εἶναι δυνατή. Ἄν εἶναι, τότε δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει καμία ἀνάγκη γιὰ μεγαλύτερα συστήματα μυστικότητας οὔτε γιὰ μυθολογίες πού ὁ κύριος σκοπὸς τους εἶναι ἡ παραμόρφωση τῆς ἀλήθειας. Σὲ μὴ τέτοια κοινωνία, θὰ ἔπρεπε ἡ μόρφωση γιὰ τὴν ἐλευθερία νὰ εἶναι δυνατή. Ἴσως ἐπίσης μὴ τέτοια κοινωνία νὰ μπορεῖ νὰ δημιουργηθεῖ μόνο ἀπὸ ἄνθρώπους πού ἔχουν μορφωθεῖ γιὰ τὴν ἐλευθερία, μὲ ὅποια

δίοποτε μέσα. Αύτή ή πιθανότητα και ή έλπίδα δικαιοώνει τήν διακήρυξη τοῦ ιδανικοῦ τῆς μόρφωσης γιά τήν έλευθερία, ακόμα και σέ μιὰ κοινωνία πού δέν φαίνεται νά τῆς ταιριάζει. Ἡ έλπίδα γεννιέται ἀπό τὸ γεγονός, πὼς ή κοινωνία μας πράγματι διακηρύσσει τὰ ιδανικά τῆς δικαιοσύνης και τῆς έλευθερίας. Στὸ ὄνομα αὐτῶν τῶν ιδανικῶν εἶναι δυνατὸ νὰ ζητήσουμε έλεύθερη παιδεία, καταλαβαίνοντας πὼς αὐτὸ θὰ μπορέσουμε νὰ τὸ πετύχουμε ἀπόλυτα μόνο καθὼς θὰ ὑπάρχει ἐπίσης και μεγαλύτερη κοινωνική δικαιοσύνη. Και ὅτι τὸ καθένα ἀπὸ τὰ δύο μπορεῖ και πρέπει νὰ εἶναι τὸ μέσο γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ ἄλλου.

Τὰ ιδιαίτερα ἐμπόδια στήν πληροφόρηση δέν ἔχουν τόση σημασία, ὅση οἱ μυθολογίες και οἱ θεσμοὶ μέσα ἀπὸ τοὺς ὁποίους προπαγανδίζονται. Στις κοινωνίες τῶν πρωτόγονων φυλῶν, αὐτὲς οἱ μυθολογίες παίρνουν τὴ μορφή αὐτοῦ, πού ἔμεῖς γενικά και κάπως ἀνακριθῶς ὀνομάζουμε μαγεία. Τὰ διάφορα εἶδη τῆς μαγείας περιέχουν ἀξιόλογη γνώση και σημαντικὲς δυνάμεις γιά νὰ θεραπεύσουν τίς ἀρρώστιες, νὰ λύσουν τὰ κοινωνικά προβλήματα και νὰ δίνουν νόημα στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Ἐξυπηρετοῦν, ὁμῶς, και τὴν ἀπόκρυψη τῶν ἐξουσιαστικῶν δομῶν τῶν ἀντίστοιχων κοινωνιῶν τους, στήν συγκάλυψη τῶν κυριαρχικῶν μέσων ἐκμετάλλευσης, και κάνουν τοὺς ἀνθρώπους νὰ αἰσθάνονται πὼς τὰ θάσανα πού ὑποφέρουν εἶναι ἀναπόφευκτα και — καμὰ φορὰ — ακόμα και γιά τὸ καλὸ τους.

Οἱ μεγαλύτερες παραδοσιακὲς θρησκείες, με ὅλες τίς διαφορὲς πού ἔχουν ἀπὸ τὴν μαγεία και μεταξὺ τους, ἐξυπηρετοῦν τοὺς ἴδιους κοινωνικοὺς σκοποὺς και θετικοὺς και ἀρνητικούς. Ὁ Καθολικισμὸς με τὰ ἀποτελέσματα πού ἔχει στοὺς χωρικοὺς τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς διαφωτίζει με κατάλληλο τρόπο αὐτὸ τὸ σημεῖο, γιατί, σὲ πολλὲς περιοχὲς εἶναι Καθολικισμὸς μόνο στ' ὄνομα. Στὴν πραγματικότητα εἶναι ἀπλῶς ἓνα κάλυμμα τῆς λαϊκῆς θρησκευτικῆς κουλτούρας στηριγμένο στήν τόπια μαγεία, ἐνῶ τὸ περιεχόμενο τῶν καθολικῶν και μαγικῶν στοιχείων τοῦ κράματος διαφέρει ἀπὸ τὴν μιὰ περιοχὴ στήν ἄλλη.³ Οἱ κοινωνικὲς, ὁμῶς, λειτουργ-

3. Δεῖς γιά παράδειγμα Ζάκ Μονάς, Τὸ θρησκευτικὸ σύμπαν τῶν Ἀδιάρξας τῆς Βολιβίας, CIDOC document No 10, 1966.

γίες, πού πραγματοποιούνται απ' αυτά τὰ κράματα, είναι οί ίδιες, χωρίς ευδιάκριτες διαφορές στήν αποτελεσματικότητα. Όλες επιδρουν στή θεραπεία, ἐλέγχουν τίς αντικοινωνικές δριμές ἢ ἀποκαθιστοῦν τήν τάξη όταν ὁ ἐλεγχος ἀποτυχαίνει, καί προμηθεύουν τήν δομή τῆς σημασίας πού ἔχει ἡ τελετή τῆς γέννησης, τοῦ θανάτου, τοῦ γάμου καί ἄλλων κρίσιμων γεγονότων στή ζωὴ τῶν ἀτόμων. Καί τὸ σημαντικότερο απ' ὅλα, ἀπὸ κοινωνικὴ ἀποψη, νομιμοποιῶν τήν ἰδιοκτησία τῆς γῆς ἀπὸ τοὺς πλούσιους, παραβλέπουν καί δικαιώνουν τὰ προνόμια πού ἀπολαμβάνουν οἱ ἔλιτ σὲ ἔαρος τῶν φτωχῶν, ἐξιμνοῦν τίς φιλανθρωπικὲς πράξεις τῶν ἔλιτ καί τὸν συμβολικὸν τὸν ρόλο στίς θρησκευτικὲς, πολιτικὲς, οικονομικὲς καί οικογενειακὲς ὑποθέσεις. Προσφέρουν στοὺς χωρικοὺς ἕνα σύνολο ἀπὸ ἀμοιβὲς στήν μετὰ τὸ θάνατο ζωὴ τους γιὰ νὰ τοὺς παρηγορήσουν γιὰ τὴν μιζέρια τους στήν τωρινὴ ζωὴ, παρουσιάζουν τὰ δάσανά τους σὰν ἐπιθυμία τοῦ Θεοῦ καί τὴν ὑποταγὴν σ' αὐτὰ τὰ δάσανα τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἀρετῆς.

Ἐπάρχουν, δέβαια, πολλοὶ Καθολικοὶ ἱερεῖς στή Λατινικὴ Ἀμερικὴ, πού ἢ συμπεριφορὰ τους εἶναι ἀντίθετη μὲ κάθε γραμμὴ τῆς παραπάνω περιγραφῆς, πού ἐπικρίνουν αὐστηρὰ τοὺς πλούσιους καί τοὺς ὑποστηρικτὲς τους, ἐμφυχῶνουν καί καθοδηγοῦν τοὺς χωρικοὺς στήν ἀναζήτησή τους γιὰ δικαιοσύνη. Αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς μερικὲς φορὲς σκοτώνονται, πιά συχνὰ ἀπομονώνονται σὰν τρελλοί, καί ἀκόμη πιά συχνὰ τοὺς ἀναθέτουνε ἀδλαβῆ καθήκοντα ἢ τοὺς ἀπολύουν. Καμιά φορά τὸ ἔργο τους εἶναι καλοδεχούμενο καί ὑποστηρίζεται ἀπὸ ἐπισκόπους, πού συμφωνοῦν μαζί τους.

Όταν οἱ Λατινοαμερικάνοι χωρικοὶ πᾶνε στίς πόλεις καί ἐργάζονται προσηλυτίζονται ἐκεῖ κατὰ μεγάλο ποσοστὸ ἀπὸ τίς διαφορὲς αἱρέσεις τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ἀκόμη καί οἱ καθολικοὶ ἐργοδότες προτιμοῦν αὐτοὺς τοὺς προσήλυτους σὰν ἐργάτες καί τοὺς προσλαμβάνουν κατὰ προτίμηση. Ἐπάρχουν περισσότερες πιθανότητες νὰ εἶναι πιά ἤραιοι, πιστοὶ στίς γυναῖκες τους καί στίς οικογένειές τους, εὐσυνείδητοι στή δουλειά τους καί σὸ νὰ κρατοῦν τὰ παιδιὰ τους στὸ σχολεῖο, νὰ γίνονται ἰδιοκτῆτες καί νὰ πηγαίνουν μπροστά. Ἡ συμπεριφορὰ τους στηρίζει περίφημα τίς ὑποθέσεις τοῦ Βέμπερ πᾶνω στή σχέση ἀνάμεσα στὸν Προτεσταντισμὸ καί τὴν ἐκβιομηχάνιση. Ὁ κατ' ὄνομα Καθολικισμὸς — πού προσαρμύζεται

τόσο θαυμάσια στην αγροτική Λατινική Ἀμερική καὶ πού βρίσκεται τόσο ἔντονα σὲ ἀντίθεση μὲ τ' ἀντίστοιχά του στην ἀγροτική Ἰρλανδία καὶ τὴ θέρεια Ἰσπανία — δύσκολα ταιριάζει στὸ Σάο Πάουλο, στὸ Μπούεος Ἄυρες, στὴν Πόλη τοῦ Μεξικοῦ, καὶ στὰ μικρότερα βιομηχανικά κέντρα τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ πιὸ ἐκλεπτισμένος Καθολικισμὸς τῶν Λατινοαμερικάνικων πόλεων μὲ τὴν ἔμφαση πού δίνει στὰ δικαιώματα τῆς ἐργασίας, τὶς υποχρεώσεις τοῦ ἐργοδότη καί, γενικά, στὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη στὸν μοντέρνο βιομηχανικὸ κόσμο. Τὰ κηρύγματα ἐρισμένων παλιῶν Προτεσταντικῶν αἱρέσεων δὲν ἐνδιαφέρουν πιά τοὺς ἐργαζόμενους τῶν πόλεων καὶ αὐτὲς οἱ αἱρέσεις προσηλυτίζουν λιγότερους ἐργάτες.

Μπορεῖ νὰ φαίνεται παράξενο, πού οἱ ἐργάτες ἀκολουθοῦν αἱρέσεις πού τὰ κηρύγματά τους ἐξυπηρετοῦν τὸ συμφέρον τῶν ἐργοδοτῶν τους παρὰ τὸ δικό τους. Ἄλλ' αὐτὸ συμβαίνει γιατί, πρῶτα ἀπ' ὅλα, οἱ ἐργοδότες διαλέγουν γιὰ ἐργάτες τὰ μέλη αὐτῶν τῶν αἱρέσεων. Δεύτερο, γιατί, οἱ σχετικὰ ἀνίσχυροι ἐργάτες ζητοῦν ψυχολογικὰ μιὰ θρησκεία, πού θὰ συμβιδάσει τὶς ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στὰ συμφέροντα τῶν ἐργοδοτῶν τους καὶ τὰ δικά τους.

Στὴν Εὐρώπη, στὶς ΗΠΑ, στὴν Ἰαπωνία καὶ στὶς ἄλλοτε Βρετανικὲς κτήσεις, ἡ θρησκεία δὲν παίζει πιά τὸν κύριο ρόλο στὴν προσαρμογὴ τῶν ἀνθρώπων στὴν κοινωνία. Αὐτὸς ὁ ρόλος ἀνήκει στὶς μυθολογίες τῆς ἐπιστήμης, στὸν ἐπαγγελματισμὸ, στὴν καταναλωσιμὴ, στὸ κράτος, στὶς ἐπιχειρήσεις, στὰ ἀγαθοεργὰ σωματεία, καί, πάνω ἀπ' ὅλα, στὸ σχολεῖο. Τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης καὶ ἡ βιομηχανία τῶν διαφημίσεων εἶναι βέβαια σημαντικὰ ἀλλὰ εἶναι οἱ φορεῖς καὶ οἱ διευθετητὲς τῶν διαφόρων μύθων, καὶ ὄχι αὐτὰ πού προμηθεύουν τὴν οὐσία τους.

Ἡ πρόσδος πρὸς τὴν ἐλευθερία γίνεται σὲ κύκλους. Σὲ κάποιον σημεῖο τοῦ κύκλου, ἓνα μέρος τοῦ μύθου χάνει τὴν ἀξιοπιστία του. Οἱ χωρικοὶ πηγαίνουν στὴν πόλη, κάποιος σκάνδαλο γίνεται, κάποιος σφάλμα ρίχνει τὸ πέπλο, μιὰ διεισδυτικὴ ἀνάλυση γίνεται. Οἱ ἄνθρωποι ρίχνουν μιὰ ματιὰ στὴν ἀλήθεια, ἀπαιτοῦν ἀπαντήσεις, καρδιζοῦν παραχωρήσεις, βελτιώνεται ἡ ζωὴ τους καὶ δὲν ἔχουν πιά τόση ἀνάγκη νὰ κρύβουν στὸν ἑαυτό τους τὴν πραγματικότητα. Ἔχει φτάσει τὸ στάδιο γιὰ ἓνα νέο ριζισμό τοῦ πέπλου καὶ γιὰ

ένα νέο κύκλο. Οί άνθρωποι δὲν φτάνουν ξαφνικά στήν ἀπόλυτη ἀλήθεια ἢ στήν ἀπόλυτη δικαιοσύνη. Ὁ μύθος ἀντικαθίσταται ἀπὸ μύθο, ὁ θεσμός ἀπὸ θεσμό, ἡ ἀδικία ἀπὸ τὴν ἀδικία, ἀλλὰ ἔταν τὰ πράγματα πᾶνε καλά, κάθε μύθος εἶναι καὶ λιγότερο ἀποδεχτός, κάθε θεσμός ὅλο καὶ πιο ἐφήμερος, κάθε ἀδικία περισσότερο φανερὴ καὶ ἔχοντας μικρότερη ἀνάγκη ἀπὸ μυθοποίηση.

Αὐτὸ δὲν σημαίνει πὼς ἡ ἀλλαγὴ πρέπει νὰ ῥθει βαθιμαῖα ἢ ἀργά - ἀργά. Ὅταν θ' ἀντικατασταθοῦν οἱ κυριότεροι μῦθοι καὶ θεσμοὶ τότε ἡ ἀλλαγὴ μπορεῖ νὰ εἶναι γρήγορη καὶ ριζικὴ — τόσο ριζικὴ ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ὀνομασθεῖ ἐπανάσταση ἀνεξάρτητα τοῦ βαθμοῦ τῆς βίας πού θὰ ὑπάρχει. Ἡ βία δὲν εἶναι τὸ κύριο σημάδι τῆς ἐπανάστασης, οὔτε καὶ οἱ δραματικὲς ἀλλαγές στήν πολιτικὴ πρόσοψη. Αὐτὰ πολὺ συχνὰ δὲν ἀκολουθοῦνται ἀπὸ καμιά ἄξιοσημεῖωτη ἀλλαγὴ στοὺς μῦθους ἢ στοὺς θεσμοὺς ἢ ἀκόμα στὶς σχέσεις μεταξὺ καταπιεστών καὶ καταπιεσμένων. Οἱ ἄξιοσημεῖωτες ἀλλαγές συμβαίνουν ἔταν οἱ ἄνθρωποι παύουν νὰ πιστεύουν σ' αὐτὸ πὸν κάποτε μπορεῖ νὰ ἦταν ἀληθινό, ἀλλὰ τώρα εἶναι λανθασμένο· ἔταν πᾶφουν νὰ βοηθοῦν τοὺς θεσμοὺς πὸν κάποτε μπορεῖ νὰ τοὺς χρησίμευαν, ἀλλὰ τώρα πιά ὄχι· ἔταν ἀρνοῦνται νὰ ὑποταχθοῦν σ' αὐτά, πὸν κάποτε μπορεῖ νὰ ἦταν δίκαιοι ὄροι, ἀλλὰ τώρα πιά δὲν εἶναι. Τέτοιες ἀλλαγές, ἔταν συμβαίνουν, εἶναι τὸ προῖόν τῆς ἀληθινῆς μόρφωσης. Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι νὰ παραινοῦμε τοὺς ἀνθρώπους νὰ μαθαίνουν αὐτὰ πὸν οἱ ἄλλοι θέλουν νὰ τοὺς μάθουν, ἀλλὰ νὰ τοὺς προσφέρουμε τὰ μέσα, πὸν θὰ τοὺς κάνουν ἱκανοὺς νὰ μάθουν αὐτὰ πὸν θέλουν καὶ χρειάζονται νὰ ξέρουν.

Στήν συνθήκη τοῦ Λάνκαστερ, στήν Πενσυλβάνια, τὸ 1744, μεταξύ τῆς Κυβέρνησης τῆς Βιρτζίνια καὶ τῶν "Ἐξῆ Ἐθνῶν", οἱ ἐπίτροποι ἀπὸ τῆ Βιρτζίνια ἐβγάλαν στοὺς Ἰνδιάνους ἓνα λόγιο, ὅπου ἀνέφεραν πὼς στὸ Γουτλιαμισμποργκ ὑπῆρχε ἓνα κολλέγιο ποὺ θὰ διέθετε λεφτὰ γιὰ τὴ μόρφωση νεαρῶν Ἰνδιάνων καὶ πὼς ἂν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν "Ἐξῆ Ἐθνῶν" ἔστειλαν ἕξ ἀπὸ τοὺς γιούς τους σ' αὐτὸ τὸ κολλέγιο, ἡ κυβέρνηση θὰ τοὺς φρόντιζε καλὰ καὶ θὰ τοὺς διδάσκε ὅλη τὴ μάθηση τῶν λευκῶν.

(*) Ἐκπρόσωπος τῶν Ἰνδιάνων ἀπάντησε :

«Ἐβόρουμε πὼς ἐκτιμᾶτε πάρα πολὺ τὸ εἶδος τῆς μάθησης, ποὺ διδάσκαται σ' αὐτὰ τὰ κολλέγια, καὶ πὼς ἡ παραμονὴ τῶν νέων μας, ὅσο θὰ ἴναι μαζὶ σας, θὰ σᾶς κοστίζει πολὺ ἀκριβὰ. Ἔτσι λοιπόν, εἴμαστε πεπεισμένοι, πὼς μ' αὐτὴ τὴν πρόταση θέλετε τὸ καλὸ μας καὶ σᾶς εὐχαριστοῦμε μὲ τὴν καρδιά μας. Ἀλλὰ ἐσεῖς, ποὺ εἴσαστε σοφοί, πρέπει νὰ ξέρετε ὅτι διαφορετικὰ ἔθνη ἔχουν διαφορετικὰς ἀντιλήψεις γιὰ τὰ πράγματα καὶ ἐπομένως δὲν θὰ τὸ παρεξηγήσετε, ἂν οἱ ἰδέες μας σχετικὰ μὲ τὸ εἶδος τῆς μόρφωσης δὲν συμβαίνει νὰ εἶναι ἰσῆες μὲ τις δικές σας. Ἐῖχαμε κάποια ἐμπειρία ἀπ' αὐτὴ διάφοροι δικοὶ μας νέοι μεγάλωσαν παλιότερα στὰ κολλέγια τῶν βορείων ἐπαρχιῶν διδάχθηκαν ὅλες τὶς ἐπιστῆμες σας, ἀλλὰ ὅταν ἤρθαν πίσω σ' ἐμᾶς ἦταν κακοὶ ὄρσοι, ἀγνοοῦσαν κάθε τρόπο ζωῆς στὰ βόρεια, ἀνίκανοι νὰ ὑποφέρουν τὸ κρῶσθαι ἢ τὴν πείνα, οὔτε ξέραν νὰ χτίσουν μιὰ καλύτερα, νὰ πιᾶσουν ἓνα εἰλάφι, ἢ νὰ σκοτώσουν ἓναν ἐχθρὸ, μιλοῦσαν τὴ γλῶσσα μας ἀτελῶς, καὶ ἐπομένως δὲν κάταν οὔτε γιὰ κυνηγοῦ, οὔτε γιὰ πολεμιστῆς, οὔτε γιὰ σύμβουλοι κυριολεκτικὰ ἀνάξιτοι γιὰ ὅτιδήποτε. Παρ' ὅλα αὐτὰ δὲν σᾶς εἴμαστε λιγότερο ὑποχρεωμένοι γιὰ τὴν εὐγενική σας προσφορά, παρ' ὅλο ποὺ δὲν θὰ τὴν δεχθοῦμε, καὶ γιὰ νὰ σᾶς δεῖξομε τὴν εὐγνωμοσύνη μας, ἂν οἱ κύριοι τῆς Βιρτζίνια μᾶς στείλουν δώδεκα ἀπὸ τοὺς γιούς τους, θὰ φροντίσομε τὴ μόρφωσή τους, καὶ τοὺς διδάξομε ὅλα ὅσα ξέρομε, καὶ θὰ τοὺς κάνομε ἄντρες».

Βενιαμὴν Φρανκλίνος: Παρατηρήσεις, ἀναφορικὰ μὲ τοὺς ἄγγλους τῆς Βορείου Ἀμερικῆς.

9. Τὶ χρειάζεται νὰ ξέρουν οἱ ἄνθρωποι

Ὁ τίτλος αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου ἔχει διπλὴ σημασία. Ἀναφέρεται καὶ στοὺς σκοποὺς τῆς μόρφωσης καὶ στὰ μέσα ποὺ ἀπαιτοῦνται γιὰ τὴν ἐπιδίωξη αὐτῶν τῶν σκοπῶν. Ἐρευνοῦνται μαζί γιὰτί, ὅπως θὰ δεῖτε, συνδέονται στενὰ μεταξύ τους καὶ δὲν μποροῦν νὰ χωριστοῦν κατάλληλα. Ἡ μόρφωση θὰ ἔπρεπε νὰ ὀδηγεῖ σ' ἕνα κόσμον βασισμένο στὴν ἐλευθερία καὶ στὴ δικαιοσύνη· ἐκεῖ ὅπου μὲ τὴν ἐλευθερία ἐννοεῖται ἕνα μίνιμουμ περιορισμοῦ ἀπὸ τοὺς ἄλλους, καὶ μὲ τὴ δικαιοσύνη μιὰ διανομὴ τοῦ πλούτου, τῆς ἐξουσίας καὶ τῶν ἄλλων ἀξιών ποὺ συνιστοῦν αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ἐλευθερίας.

Στὴν κοινωνία, οἱ ἄνθρωποι ἐξαναγκάζουν ὁ ἕνας τὸν ἄλλο. Τὸ πρόβλημα εἶναι νὰ καθορίσουμε τὰ ὅρια μεταξύ τῆς γροθιάς τοῦ ἑνὸς καὶ τῆς μύτης τοῦ ἄλλου. Ὅταν ἐξετάζουμε τίς γροθιές καὶ τίς μύτες φιλολογικὰ, τότε εἶναι εὐκολο, καὶ δὲν γίνεται πιὸ δύσκολο καὶ γιὰ ἄλλα θέματα, ὅσο οἱ ἄνθρωποι θεωροῦνται ὅτι εἶναι ἀρκετὰ ὅμοιοι, ὥστε νὰ ἐπικυρώνουν τὸν χρυσὸ κανόνα. Ἄν θεωρήσουμε ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἀξίζει νὰ ἔχουν ὑγεία, πλοῦτο, εἰδικευμένες γνώσεις, δύναμη, σεβασμὸ καὶ στοργή, τότε ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ πὼς κανένας ἄνθρωπος δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει τόσα πολλὰ ἀπ' ὅλα αὐτὰ ὥστε νὰ στερεῖ ἀπὸ τὸν ἄλλο τὸ μερίδιό του. Αὐτὸ δὲν σημαίνει πὼς ὅλα τὰ μερίδια πρέπει νὰ ἴσῃ. Ἡ μονογαμία δὲν θὰ ἦταν ἀπαραίτητο νὰ ὀρισθεῖ περιοριστικὰ. Ἡ ἐξέταση (τοῦ πιθανοῦ προβλήματος τῆς μονογαμίας) θὰ ἦταν κατὰ πόσο κάποιος στερεῖται συντρόφου, ἐπειδὴ ὑπάρχουν πολυγαμικὲς οἰκογένειες Μορμόνων καὶ Θιβητιανῶν. Μπορεῖ ἐπίσης νὰ γίνονται καὶ ἄλλες συναλλαγές. Ἐνας ἀληθινὸς φίλος τῆς πόλης μπορεῖ νὰ εἶναι εὐχαριστημένος ἀνταλλάσσοντας τὸν ἀγρὸ του μ' ἕνα διαμέρισμα στὸ Μανχάτταν. Προφανῶς ὅμως κανεὶς ἄλλος — τὰ παιδιὰ του, γιὰ παράδειγμα — δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ δεσμεύον-

ται από μιὰ τέτοια συναλλαγή.

Οί λεπτομέρειες ενός δίκαιου, ἐλεύθερου κόσμου πρέπει νὰ βασίζονται στήν ἐλεύθερη καὶ ἀμοιβαία συγκατάθεση σχετικὰ ἴσων ἀτόμων, πού ἔχουν, ὅσο εἶναι δυνατό, ἴδιες γνώσεις καὶ ἴδια ἀντίληψη σχετικὰ μὲ αὐτὸ πού συνεπάγεται ἡ συγκατάθεσή τους. Τὸ ἀντικείμενο τῆς μόρφωσης πρέπει νὰ καθορισθεῖ ὄχι μόνο μὲ τὴν ἔγνοια τοῦ πῶς νὰ διατηρήσουμε αὐτὸν τὸν κόσμο, ἀλλὰ καὶ πῶς νὰ τὸ κατορθώσουμε. Ἡ μόρφωση πρέπει νὰ εἶναι τὸ κύριο ὄργανο στήν ἀνάπτυξη ενός δίκαιου κόσμου. Ὁ βασικὸς ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς μόρφωσης πρέπει νὰ εἶναι ἡ κατανόηση τοῦ κόσμου, ὅπου ζοῦμε, καὶ τοῦ κόσμου στὸν ὁποῖο ἐλπίζουμε, κατανόηση ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ ἀποτελεσματικὴ δράση. Μιὰ τέτοια δράση θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἐθελοντικὴ καὶ πῶς ὀδηγεῖ στὴ συνεργασία, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται καὶ ἡ ἀναπόφευκτη σύγκρουση. Ἡ μόρφωση, στήν ὁποία ἀναφερόμαστε, πρέπει νὰ ἐτοιμάζει τὰ ἄτομα νὰ ὁροῦν μαζί μὲ τοὺς ἄλλους ἐξ ἴσου ὅπως καὶ μόνοι τους. Ἀλλὰ προτοῦ μπορέσει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ μιὰ μυαλωμένη συλλογικὴ δράση πρέπει πρῶτα νὰ κατανοήσει τὴν δική του κατάσταση, ὄχι σὰν κοινωνικὸ ἄτομο, ἀλλὰ σὰ μέλος μιᾶς οἰκογένειας καθὼς καὶ ἄλλων ὀμάδων.

Οἱ ἄνθρωποι καταλαβαίνουν τὸν κόσμο μὲσω τῆς γλώσσας. Ὅχι ἀποκλειστικὰ ἀλλὰ κατὰ κύριο λόγο, ἰδιαίτερα ἂν ὀρίσουμε τὴ γλώσσα μὲ τὴν εὐρεία ἔγνοιά της, ὅπως τὴν ὀρίζει ἡ Σούζαν Λάνγκερ, περιλαμβάνοντας τὴ μουσικὴ, τὸ χορὸ, τὴν ποίηση καὶ τοὺς ἄλλους συναισθηματικὸς τρόπους ἐπικοινωνίας.¹ Ἀλλὰ ἡ γλώσσα, ἔχει χρησιμοποιοθεῖ, ὅπως εἶδαμε, γιὰ νὰ κρύβουμε καὶ νὰ παραμορφώνουμε τὴν πραγματικότητα ὅσο καὶ γιὰ νὰ τὴ φωτίζουμε. Οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ ἔχουν τὴν εὐκαιρία νὰ μάθουν νὰ χρησιμοποιοῦν σοβαρὰ τὴ γλώσσα — μ' ἓνα τέτοιο τρόπο ὥστε ν' ἀντανακλᾷ πάνω στὰ πράγματα, πού συζητοῦνται, καθὼς ἐπίσης καὶ πάνω στὴ γλώσσα, στήν ὁποία συζητοῦνται. Δὲν ἔχει τόση σημασία πόσες γλώσσες θὰ μαθαίνει κανεὶς ὅσο ἔχει τὸ νὰ μαθαίνει καὶ νὰ μὴ μένει ἀπλοϊκός. Συγχρόνως, δὲν ἀρκεῖ νὰ κόβει τὸ μυαλό μας μόνο γιὰ λίγα πράγματα, ὅπως συμβαίνει συχνὰ μὲ τὸν χω-

1, Σούζαν Λάνγκερ, Ἡ φιλοσοφία σὲ μιὰ νέα διάσταση, Oxford University Press, 1957.

ρικό ή με τον ζητιάνο. Είναι απαραίτητο να έχει κανείς μια ελάχιστη άνεση στη γλώσσα για να μπορεί να προστατεύει το συμφέρον του στον κόσμο· να αντιλαμβάνεται την κατάσταση του αρκετά καλά ώστε να μπορεί να ενεργεί αποτελεσματικά. Αυτό είναι αδύνατο χωρίς κάποια γνώση της φυσικής επιστήμης, της πολιτικής, των οικονομικών και της ψυχολογίας.

Καθώς συζητούνται σήμερα στον κόσμο αυτές οι επιστήμες, προφανώς θα ήταν αδύνατο για τον καθένα να μάθει τη γλώσσα τους. Άλλα αυτό συμβαίνει επειδή αυτές οι γλώσσες έχουν γίνει τόσο μυστηριώδεις, ώστε αυτοί που κάνουν τον κόπο να τις μάθουν μπορούν μετά να τις χρησιμοποιήσουν για να μπερδέψουν ή να εκμεταλλευτούν τους άλλους. Σχεδόν όλοι ξέρουν τί είναι ή άσπριγγη, εκτός όταν οι γιατροί την περιγράφουν σαν άκετυλαλυκλικό όξύ. Όλοι ξέρουν τί είναι ή ζημιά, εκτός όταν οι δικηγόροι αναφέρονται σ' αυτήν σαν άδίκημα. Πολλοί ειδικοί, βέβαια, είναι απαλλαγμένοι από κάθε πρόθεση μπερδέματος ή εκμετάλλευσης. Έξ' άλλου οι ειδικευμένες γλώσσες είναι σαφώς απαραίτητες για τη δημιουργία νέας γνώσης. Οι ειδικοί, όμως, δεν μπορούν να ξεχωρύν πώς εξασκούν την ειδικότητά τους σε βάρος της υπόλοιπης κοινωνίας και πώς, αν αποτύχουν να διατηρήσουν μια αποτελεσματική επικοινωνία, ανάγουν την κοινωνία στην εκμετάλλευση, άμηση ή άμηση, απ' αυτούς που άσκούν την ειδικότητά τους. Η νέα γνώση μπορεί να ευεργετήσει ή να θλάψει το ανθρώπινο γένος ανάλογα με το πώς χρησιμοποιείται. Επομένως, οι δημιουργοί νέας γνώσης έχουν ύποχρέωση να φτιάξουν μια γλώσσα στην οποία θα μπορεί γενικά να γίνει ή επικοινωνία της, καθώς και να δημιουργήσουν μια γλώσσα με την οποία ή νέα γνώση να μπορεί ν' αναπτυχθεί. Ένας διάσημος επιστήμονας είπε τελευταία πώς κάθε επιστημονική έννοια μπορεί να εξηγηθεί σ' όποιονδήποτε από κάποιον που ο ίδιος την καταλαβαίνει άπόλυτα. Μ' αυτό όμως δεν έννοούμε, το είδος των εξηγήσεων, που δίνουν τα άπλοποιημένα βιβλία που χαρακτηρίζουν τα σημερινά σχολεία. Οι περίληψεις των μεγάλων κλασικών, μπεστ σέλλερς σε κάθε πανεπιστημιακό βιβλίο πωλείο, διαφωτίζουν αυτό το σημείο. Άν τα βιβλία τα γραμμένα για να ψυχαγωγήσουν τους άναγνώστες, δεν είχαν γίνει ποτέ κλασικά, θάσει των οποίων φτιάχτηκαν τα σχολικά προγράμματα. Δεν

θά υπήρχε ανάγκη για περιλήψεις. Οί χωρικοί τῆς παλιᾶς Ρωσίας θά καταλάβαιναν καί θά προτιμοῦσαν τόν Ντοστογιέφσκυ στό πρωτότυπο.

Ἄλλα τὸ πρόβλημα δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀπόλυτα κατανοητὸ σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο. Εἶναι ἀπαραίτητο νὰ πάμε πίσω στὴν κουλτούρα τῶν χωρικῶν, ἔπου ἐργάσθηκε ὁ Πάουλο Φρέιρε, καί ἀκόμα πιὸ πίσω στὶς ἀρχές αὐτῆς τῆς κουλτούρας. Ὁ Φρέιρε ὀνομάζει τὴν ἀγροτικὴ κουλτούρα τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς, μὴ Κουλτούρα τῆς Σιωπῆς. Μ' αὐτὸ ἔννοεῖ πῶς οἱ ἀγροτικὲς μάζες, ἔχοντας στερηθεῖ κάθε πραγματικὴ φωνὴ πάνω στὰ ζητήματα ποὺ τοὺς ἐνδιαφέρουν περισσότερο, ἔχουν ξεχάσει πῶς νὰ μιλοῦν ἢ ἀκόμα καί πῶς νὰ σκέπτονται γι' αὐτὰ τὰ ζητήματα παρὰ μόνο στὰ πλαίσια τῶν μυθολογιῶν, ποὺ τοὺς προμηθεύουν οἱ ἀνώτεροί τους. Κατὰ τὸν ὄρο τοῦ Φρέιρε ἔχουν χάσει τὸν «λόγο». Ὁ ὄρος χρησιμοποιεῖται ἐδῶ ἔπως καί στὸν πρῶτο στίχο τοῦ Κατὰ Ἰωάννη Εὐαγγέλιου: «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καί ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καί ὁ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος». Γιὰ νὰ καταλάβουμε πῶς μπορεῖ νὰ χαθεῖ ὁ λόγος γιὰ μιὰ ὀλόκληρη τάξη ἀνθρώπων, χρειάζεται μόνο νὰ θυμηθοῦμε τὴν καταγωγὴ αὐτῆς τῆς τάξης στὸ δίδυμο θεσμὸ τῆς δουλείας καί τῆς δουλοπαροικίας. Οἱ σκλάβοι καί οἱ δουλοπάροικοι μπορούσαν νὰ τραγουδοῦν, νὰ φέλουν, νὰ φλυαροῦν καί νὰ κουτσομπολεύουν — καί στὴν ἀρχαία ἐποχὴ νὰ κάνουν πολλὰ περισσότερα — ἀλλὰ δὲν τοὺς ἐπιτρεπόταν νὰ ποῦν τίποτα σοβαρὸ γιὰ τὴν δική τους κατάσταση ἢ γιὰ τὴν κοινωνία ποὺ τοὺς κρατοῦσε σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση. Γιὰ γενιές, τὰ παιδιὰ αὐτῆς τῆς τάξης μεγάλωσαν χωρὶς καμιά ἀναφορὰ σ' αὐτὰ τὰ θέματα, καί ἀκόμη μὲ τὴ συνειδητὴ κατάπνιξη ἀπὸ τοὺς γονεῖς ὑποουδὴποτε ὑπαινιγμοῦ, ποὺ τὰ παιδιὰ θά μπορούσαν νὰ κάνουν. Εἶναι εὐκολο νὰ δοῦμε πῶς χάθηκε ὁ λόγος γιὰ τοὺς σκλάβους καί τοὺς δουλοπάροικους καθὼς καί γι' αὐτοὺς ποὺ τοὺς διαδέχτηκαν.

Ἡ οὐσία τῆς Κουλτούρας τῆς Σιωπῆς ἀντανανκλάται στὴν Κουλτούρα τῆς Παιδικῆς Ἡλικίας. Καί στὰ παιδιὰ ἐπίσης ἐπιτρέπεται νὰ τραγουδοῦν καί νὰ φλυαροῦν, ἀλλὰ ὄχι νὰ ξέρουν ἢ νὰ συζητοῦν γιὰ τὰ θέματα τῶν μεγάλων. Καί ἐδῶ ἐπίσης ὑπάρχει ἡ κουλτούρα τῆς σιωπῆς, ἀλλὰ στὰ ψηλότερα κοινωνικὰ ἐπίπεδα μοιάζει περισσότερο μὲ αὐτὴ τῶν Ἑλλήνων σκλάβων στὴ Ρωμαϊ-

κή εποχή, πού μπορούσαν νά μαθαίνουν τὰ πάντα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τέχνη τοῦ πολέμου ἢ τῆς πολιτικῆς καὶ πού μπορούσαν, ἀφοῦ θ' ἀπόδειχναν ἐπὶ χρόνια τὴν πίστη τους, ν' ἀφεθοῦν ἐλεύθεροι.

Ὅμοιότητες ἀνάμεσα στὰ παιδιὰ, τοὺς σκλάβους καὶ τοὺς χωρικούς ἔχουν συχνὰ παρατηρηθεῖ καὶ ἔχουν χρησιμέψει σὰν βάση ἐθνικῶν μύθων, ἐξηγώντας τὴν ὑποτιθέμενη κατωτερότητα τῶν κατωτέρων τάξεων καὶ τῶν καταπιεσμένων φυλῶν μὲ τὴν ἔννοια τοῦ παιδίστικου χαρακτήρα τους, δικαιώνοντας ἔτσι τὴν διατήρηση τῆς κυριαρχίας πάνω τους. Ὁ μυθικός χαρακτήρας τέτοιων πεποιθήσεων ἀποκαλύπτεται ἐντελῶς ἀπὸ ἀνθρωπολόγους σὰν τὸν Λέβι-Στράους, πού ἔδειξε πῶς τὰ διαγονητικά συστήματα καὶ οἱ ἐπιτεῦξεις τῶν —ὅπως ὀνομάζονται— πρωτογόνων εἶναι τόσο περίπλοκα ὅσο καὶ τῶν ἐπιστημονικὰ καὶ τεχνολογικὰ προηγμένων λαῶν.² Οἱ συγγένειες καὶ τὰ συστήματα ταξινόμησης φυτῶν καὶ ζώων πού διδάσκονται σ' αὐτὲς τίς κουλτοῦρες εἶναι τόσο δύσκολα ὅσο καὶ κάθε ἐπιστημονικός καὶ τεχνικός κώδικας. Γιὰ μᾶς θὰ ἦταν πολὺ πιθὺ δύσκολο.

Οἱ ἄνθρωποι μαθαίνουν αὐτὰ πού χρειάζονται καὶ πού τοὺς ἐπιτρέπεται νά μάθουν. Τὸ τί χρειάζονται εἶναι συνάρτηση τῆς κουλτοῦρας μέσα στὴν ὁποία ζοῦν καθὼς καὶ τοῦ ρόλου τους σ' αὐτήν. Αὐτὰ πού τοὺς ἐπιτρέπεται νά μάθουν εἶναι ἐπίσης συνάρτηση αὐτῆς τῆς κουλτοῦρας. Ἀλλὰ οἱ κουλτοῦρες περιέχουν ἰδανικά, καὶ αὐτὰ καθὼς καὶ οἱ θεοὶ πού τὰ διαστρέφουν ἀποφασίζουν τὸ τί χρειάζεται νά μαθευτεῖ καὶ τὸ τί ἐπιτρέπεται.

Σὲ ἕναν ἐλεύθερο, δίκαιο κόσμο, ἢ στὴν πορεία πρὸς αὐτόν, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι χρειάζονται νά ξέρουν πῶς οἱ καθολικὲς ἀξίες τῆς κοινωνίας τους δημιουργοῦνται καὶ διανέμονται καὶ πῶς οἱ μέθοδοι τῆς δημιουργίας καὶ τῆς διανομῆς κυβερνοῦνται, δηλαδή πῶς κυβερνιέται ἡ κοινωνία. Οἱ Λάσγουελ καὶ Κάπλν στὸ βιβλίον τους «Δύναμη καὶ Κοινωνία» φτιάχνουν ἕναν κατάλογο ἀπὸ τέτοιες ἀξίες ὅπως εὐημερία, πλοῦτος, δύναμη καὶ σεβασμός, καὶ δίνουν παραδείγματα τῶν διαδικασιῶν μὲ τίς ὁποῖες κάθε τέτοια ἀξία μετατρέπεται σὲ ἄλλες. Ἡ δύναμη, γιὰ παράδειγμα, μπορεῖ νά βασιστεῖ στὸ σεβασμὸ ἢ ν' ἀποκτηθεῖ μὲ δωροδοκία. Ὁ πλοῦτος μπορεῖ

2. Κλῶντ Λέβι - Στράους, Ὁ Πρωτόγονος Νοῦς, Weidenfeld & Nicolson, 1966.

ν' αποκτηθεί μέσω της παραγωγικότητας ή θέτοντας υπό απειλή την ευημερία των άλλων.³ Δεν χρειάζεται να ξέρει ο καθένας τα πάντα σχετικά με τις τεχνικές με τις όποιες κάθε αξία δημιουργείται και ανταλλάσσεται, αλλά χρειάζεται να ξέρει αρκετά ώστε να εμποδίσει κάθε ομάδα ειδικών ν' αποκτήσει ένα κυριαρχικό ρόλο ή να μειώσει αυτό τον ρόλο αν έχει ήδη αποκτηθεί. Η βασική μορφωτική πολιτική πρέπει να αποδλέπει στο να καταστήσει για όλους προσιτή μόνο αυτή τη μάθηση, αλλά και να παραμερίζει τα εμπόδια για μιά πιο προχωρημένη μάθηση, που θα μπορούσαν τα άτομα να επιλέξουν. Και για να το θέσουμε πιο συγκεκριμένα: η βασική μορφωτική πολιτική πρέπει να εγγυάται όχι μόνο ελευθερία στη χρήση του δικαιώματος μάθησης, αλλά και μιά επαρκή προμήθεια των απαιτούμενων για τον καθένα μέσων, προκειμένου να μάθει πώς δουλεύει πραγματικά η κοινωνία. Η προμήθεια των μέσων για μιά πιο ειδικευμένη μάθηση μπορεί να ανατεθεί σε ειδικευμένες ομάδες και οργανισμούς της κοινωνίας, όσο δέν περιορίζεται η δυνατότητα απόκτησης αυτών των μέσων.

Οι καθολικοί αντικειμενικοί σκοποί της μόρφωσης, που αναφέρονται παραπάνω απαιτούν και τα δύο, και πολύ περισσότερη και πολύ λιγότερη μάθηση απ' αυτήν που διδάσκεται σήμερα, είτε στα σχολεία είτε έξω απ' αυτά, σε χώρους όπου αναπτύσσονται φυσιολογικά. Πολύ λίγοι άνθρωποι μαθαίνουν σήμερα ό,τιδήποτε για τα διεθνή οικονομικά, την πρακτική της πολιτικής ή την στρατιωτική στρατηγική, ή για το ποιός παντρεύεται ποιόν και για ποιό λόγο. Λίγοι άνθρωποι μαθαίνουν αρκετά για τις τροφές και τα δημητρια που τρώνε, που πίνουν ή αναπνέουν, γιατί αισθάνονται όπως αισθάνονται ή γιατί οι άλλοι τους φέρονται, όπως τους φέρονται.

Την ίδια στιγμή, οι άνθρωποι σ' όλον τον κόσμο μαθαίνουν τις λεπτομέρειες του συστήματος των δεσμών συγγενείας, της ταξινόμησης των φυτών, την αγροτική λαογραφία, ιστορίες και γεω-

3. Χάρολντ Λάσγουελ και "Αμπραμ Κάπλαν, *Δύναμη και Κοινωνία*: "Ένα Πλαίσιο για την Πολιτική Κοινωνία, Gale University Press, 1950. Οι Λάσγουελ και Κάπλαν αναφέρουν τέσσερις αξίες ευημερίας: ευημερία, πλούτος, ειδικευμένες γνώσεις και διαφώτιση, και τέσσερις αξίες κύρους: δύναμη, σεβασμός, εθθότητα και συμπάθεια. Με μιά λίστα σε σχήμα σταυρού δείχνουν πώς κάθε μιά μετατρέπεται στις άλλες.

γραφίες, κατηγορίες τεχνῶν πού δὲν ἐξασκοῦνται πιά, μύθους παλιᾶς ἐποχῆς καὶ δυσειδαιμονίες καὶ ἓνα συνοθύλευμα ἀπ' ἄλλα πράγματα. Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ πράγματα μπορεῖ νὰ πρέπει νὰ συνεχισθοῦν νὰ μαθαίνονται, ἀλλὰ μόνο ἀπὸ ὀρισμένα ἄτομα ἢ ομάδες. Ἦως δουλεύει ἡ κοινωνία πρέπει νὰ τὸ μάθει κάθε ὑπεύθυνο μέλος ἐνὸς ἐλεύθερου, δίκαιου κόσμου. Καθὼς θ' ἀλλάζει ὁ κόσμος, τὸ ἀπαραίτητο περιεχόμενο ὅλης τῆς παιδείας θ' ἀλλάξει ἐπίσης. Ἡ παρούσα ἀνάλυση δίνει ἀπλῶς μιὰ εἰκόνα, ἀλλὰ θὰ χρησιμέψει στὴν ὑπόδειξη τοῦ εἶδους τῶν πληροφοριῶν πού πρέπει νὰ ἀποκαλυφθοῦν καὶ τοῦ εἶδους τῆς μάθησης πού πρέπει νὰ προσφερθεῖ.

Ἡ ἐγκόσμια σημασία τῶν μεγάλων θρησκευτικῶν δασκάλων τοῦ παρελθόντος θρίσκειται στὸ σημαντικὸ ρόλο τοῦ ἀνοίγματος πρὸς τὴν ἀληθινὴν παιδεία. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μεταφυσικὸ περιεχόμενο τῆς διδασκαλίας τους, ὁ Μωυσῆς, ὁ Ἰησοῦς, ὁ Μωάμεθ, ὁ Βαῦδας καὶ ὁ Λάο Τσέ, γιὰ νὰ ἀναφέρουμε μόνο λίγους ἀπὸ τοὺς πρὸ διάσπρους, ἦσαν ἱκανοὶ νὰ ἀποκαλύψουν τὶς σημαντικὲς ἀλήθειες τῆς ἐποχῆς τους σὲ ἑκατομμύρια ἀνθρώπων. Κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς διδασκαλίες τους χρησιμοποιήθηκε, βέβαια, ἀργότερα γιὰ νὰ συσκοτίσει τὸ πραγματικὸ διαφωτιστικὸ περιεχόμενό τους, γιὰ νὰ δικαιώσει ὅτι εἶχε καταγγελεῖ καὶ νὰ καταδικάσει αὐτοὺς πού εἶχαν δικαιωθεῖ. Παρ' ὅλα αὐτά, οἱ ἀλήθειες πού φανέρωσαν δὲν θὰ μπόρουν ποτέ τους νὰ κρυφτοῦν τελείως. Ἡ σημερινὴ ἀδικία καταδικάζεται ἀπὸ τὶς διδασκαλίες τους καὶ τὰ σημερινὰ ἰδανικὰ κτίζονται πάνω σ' αὐτές. Οἱ διδασκαλίες τους δὲν ἦταν μυστηριώδεις. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς συγχρόνους τους θὰ εἶχαν δεῖ αὐτά, πού ἐκεῖνοι εἶδαν, θὰ εἶχαν αἰσθανθεῖ αὐτά, πού ἐκεῖνοι αἰσθάνθηκαν, ἀλλὰ τοὺς ἔλειπε ἡ σιγουριά νὰ ἐμπιστευτοῦνται στὴν κρίση τους, τὸ κουράγιο νὰ λέν τὴ γνώμη τους, ἢ τὸ χάρισμα νὰ προσελκύουν ὁπαδούς.

Στὴν ἐποχὴ μας, οἱ μεγάλοι δάσκαλοι μίλησαν γιὰ τὰ ἐγκόσμια. Ὁ Μάρξ, ὁ Φρόντ, ὁ Δαρβίνος, γιὰ νὰ ἀναφέρουμε ξανά μόνο τοὺς πρὸ διάσπρους, φανέρωσαν σὲ ἑκατομμύρια τὶς ἀλήθειες πού πολλοὶ ἄλλοι αἰσθάνονταν ἀλλὰ δὲν μποροῦσαν νὰ ἐκφράσουν ἐξ ἴσου καλά. Χάρη ἐν μέρει στοὺς μεγάλους δάσκαλους τοῦ παρελθόντος, οἱ σημαντικὲς ἀλήθειες τοῦ σήμερα θρίσκονται κοντινέτερα στὴν ἐπιφάνεια. Βρίσκονται ἐκεῖ γιὰ νὰ τὶς βλέπει ὁ καθένας. Τὸ

ἐπίστρωμα πού τις σκεπάζει εἶναι συχνά διαφανές· ἡ ὑποκρισία, μὲ τὴν ὁποία μεταμορφώνονται εἶναι συχνά τόσο χυδαία, πού γίνεται προσβλητική. Σήμερα δὲν χρειάζεται καμιά ἰδιοφυΐα γιὰ ν' ἀνακαλύψει, νὰ φανερώσει καὶ νὰ διακηρύξει τὶς ἀλήθειες πού θὰ ἐλευθερώσουν τοὺς ἀνθρώπους. Ἄλλὰ χρειάζεται ἀκόμα δουλειά. Αὐτὸς εἶναι ὁ ρόλος τοῦ ἀληθινοῦ δάσκαλου, τῆς μοναδικῆς μορφωτικῆς πηγῆς, ὅπου πάντα θὰ ὑπάρχει Ἐλλειψη.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους πού ἀνακαλύπτουν τὴν ἀλήθεια, ὅλες οἱ μορφωτικὲς πηγές εἶναι δυνάμει ἀφθονες. Τὰ σχολεῖα τὶς λιγοστεύουν καὶ τὶς κάνουν ἀκριβές, ἀλλὰ ἂν ἀπελευθερωθοῦν ἀπὸ τὸ διαστρεβλωμένο πακετάρισμα, πού τὰ σχολεῖα ἐπιβάλλουν, ὑπάρχουν ἀρκετὲς πηγές γιὰ νὰ προσφέρουν σ' ὅλους μὴ μόνον ἀλλὰ καὶ γιὰ ὅλη τὴν ζωὴ.

Ἡ παιδεία ἔχει γίνει ἡ πιὸ ἀκριβὴ ἀπὸ τὶς ἀνθρώπινες ἐπιχειρήσεις. Περισσότεροι ἄνθρωποι γράφονται στὸ σχολεῖο ἀπὸ ὅσους ἀσχολοῦνται στὴ γεωργία. Περισσότερες ὥρες σπαταλοῦνται στὴν τάξη παρὰ στοὺς ἀγρούς. Ἄν ὁ καιρὸς τῶν σπουδαστῶν ἐκτιμηθεῖ μὲ βάση τὸ δυναμικὸ του στὴν ἀγορά, περισσότερα λεφτὰ δεσμεύονται στὴν ἐκπαίδευση ἀπ' ὅτι στὴν γεωργία, στὴ βιομηχανία ἢ στὸν πόλεμο. Τὰ σχολεῖα εἶναι τόσο ἀκριβὰ γιατί χωρίζουν αὐτὸ πού θὰ ἔπρεπε νὰ συνδυάζονται καὶ συνδυάζουν αὐτὸ πού θὰ ἔπρεπε νὰ μείνει χωριστά. Τὰ σχολεῖα χωρίζουν τὴ μάθηση ἀπὸ τὴν ἐργασία καὶ τὸ παιχνίδι, τειμαχίζονται τὸν κόσμον σὲ θέματα ὕλης καὶ χωρίζουν αὐτοὺς πού μαθαίνουν σὲ δάσκαλους καὶ μαθητές. Μετὰ πακετάρουν τὰ θέματα τῆς ὕλης σὲ σχολικὰ προγράμματα· πακετάρουν τὴ φροντίδα τῶν μυρῶν, τὴν διάπλαση τῶν ἱκανοτήτων, τὴν διοίκηση, τὴν παιδαγωγική, τὴν ἔρευνα καὶ τὴν διανοητικὴ ἡγεσία σὲ διδασκαλία· καὶ πακετάρουν τοὺς συλλόγους, τὸν ἀθλητισμὸ, τὴν ἐπαγγελματικὴ εἰδίκευση καὶ τὴ διανοητικὴ ζωὴ σὲ κολλέγια καὶ πανεπιστήμια.

Ὁ διαχωρισμὸς τῆς μάθησης ἀπὸ τὶς ἄλλες δραστηριότητες εἶναι τὸ πιὸ σοβαρὸ λάθος. Ἡ μάθηση ἀναδύεται φυσιολογικὰ στὴ δουλειά καὶ στὸ παιχνίδι, ἀλλὰ ἔταν χωρίζεται ἀπ' αὐτὰ πρέπει νὰ προκληθεῖ τεχνητά. Ἡ μάθηση ἔρχεται φυσικὰ μέσα στὴν πορεία τῆς ἀντιμετώπισης τῶν πραγματικῶν παγκόσμιων προβλημάτων, ἀλλὰ ἔταν αὐτὰ ὑποδιαιροῦνται σὲ μαθηματικά, οἰκονομικά, λογι-

στική και πρακτική των επιχειρήσεων τότε γίνονται τόσο τεχνητά, που για τους περισσότερους ή μάθηση μπορεί ν' αποκτηθεί πολύ ακριβά. Η μάθηση αποκτιέται φυσιολογικά μέσα στην πορεία της αληθινής διδασκαλίας, αλλά με πολύ μεγάλη δυσκολία μέσα από τον ρόλο του μαθητή της τάξης ή του δασκάλου της τάξης.⁴

Κάθε πράγμα και κάθε πρόσωπο στον κόσμο είναι μια πηγή μάθησης. Τα χρειαζόμαστε όλα, και όλα είναι άφθονα, σε σχέση με την ανάγκη που υπάρχει γι' αυτά, εκτός αν έσκειμμένα γίνονται λιγιστά. Από μορφωτικής πλευράς, τα πράγματα είναι δύο ειδών: πράγματα συνηθισμένα για τα όποια μόνο ευκαιριακή δυνατότητα πρόσβασης πρέπει να προσφέρεται, και πράγματα ειδικά για τα όποια απαιτείται τακτική πρόσβαση. Τα ειδικά πράγματα μπορεί να είναι καταγραφές βπως: τα βιβλία, οι μαγνητοταινίες, οι δίσκοι, τα φίλμς, έφημερίδες, δελτία προγραμματισμού, μνημες έγκεφάλου. Άλλα είδη ειδικών πραγμάτων είναι τα όργανα για την παραγωγή ή την απόδοση στοιχείων, όπως τα μολύβια, οι γραφομηχανές, τα πιεστήρια, μαγνητόφωνα ή έγκεφαλοι' παιχνίδια και έξοπλισμοί για σπόρ' στοιχειώδη φυσικά πράγματα όπως θράχοι, άμμος και νερό. Οι άνθρωποι μπορούν επίσης να ταξινομηθούν σε άτομα συνηθισμένων ή ειδικών μορφωτικών προσόντων, αλλά εδώ ή ανάγκη πρόσβασης είναι ακριβώς το αντίθετο απ' ό,τι στην περίπτωση των πραγμάτων. Οι συνηθισμένοι άνθρωποι γενικά χρειάζονται και απαιτούν τακτική πρόσβαση, ενώ στους ειδικούς ανθρώπους χρειάζεται μόνο ή ευκαιριακή πρόσβαση. Αύτοι οι ειδικοί είναι εκείνοι που θα τους ονομάσουμε παιδαγωγούς και που έχουν ένα πολύ πιο διαφορετικό ρόλο στην όργάνωση των μορφωτικών πηγών που θα προσείνουμε, από αυτόν που έχουν τόρχα στην υπηρεσία των σχολείων.

Για να όργανωθεί καλύτερα ή πρόσβαση των πηγών, οι μορφωτικές πηγές διαιρούνται για ευκολία σε ειδικά και γενικά πράγματα, και σε τρεις τύπους ανθρώπων: σε πρότυπα γνώσεων, σε

4. «Τό να είσαι δάσκαλος δέν σημαίνει άπλώς να επιβεβαιώσεις πώς αυτό τό πράγμα είναι έτσι, ή τό να δίνεις μια διάλεξη, κλπ. Όχι, τό να είσαι δάσκαλος με τη σωστή έννοια σημαίνει πώς είσαι μαθητής». Άρην Κιρκεγκάαρντ, "Αποφή για την εργασία μου σά συγγραφέα, έκδότης Μπένγιαμιν Νέλσον, Peter Smith Publishers.

ὁμότιμους συντρόφους καὶ σὲ παιδαγωγούς. Αὐτὲς οἱ κατηγορίες πηγῶν συνεπάγονται εἴτε διαφορετικὰ προβλήματα πρόσβασης, εἴτε τὴν χωριστὴ διατήρησή τους γιὰ νὰ ἀποφύγουμε τὸ πακετάρισμα καὶ τὲς τεχνικὲς ἐλλείψεις ποὺ κάνουν τῶρα τὴν παιδεία τόσο ἀκριβή.

Έτσι προσφέρθηκε ένα Μέσο: αφού οι Λέξεις είναι μόνο Όνόματα για τὰ Π ρ ά μ α τ α, θά ήταν περισσότερο βολικό για όλους τους Άνθρώπους νά κουβαλοῦν μαζί τους τὰ Πράματα πού ήταν ἀπαραίτητα για νά ἐκφράσουν τήν ιδιαίτερη Ἀσχολία για τήν ὁποία θά μιλοῦσαν. Καί αὐτή ἡ Ἀνακάλυψη ἐπωσθήποτε θά ἐφαρμοζόταν, πρὸς μεγάλη Ἐυκολία καθὼς καί για τήν Ἑγεία τῶν Ἑπηκόων, ἂν οἱ Γυναίκες ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν Χωριότη καί τὸν Ἀμόρφωτο δὲν εἶχαν ἀπειλήσει πὼς θά σηκώσουν Ἐπανάσταση, ἐκτὸς ἂν τοὺς ἐπέτρεπαν τήν Ἐλευθερία νά μιλοῦν μὲ τίς Γλώσσες τους, μὲ τὸν ἴδιο Τρόπο τῶν Προγόνων τους: τέτοιοι σταθεροὶ ἀσυμβίβαστοι Ἐχθροὶ τῆς Ἐπιστήμης εἶναι οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι.

Παρ' ὅλα αὐτά, οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς Πολυμαθεῖς καί Σοφοὺς προσχωροῦν στὸ νέο Σχέδιο ἐκφραζόμενοι μὲ Π ρ ά μ α τ α' πὺ ἔχει μόνον αὐτὴ τὴ Δυσγένεια' πὼς ἂν ἡ Ἀσχολία ἐνὸς Ἀνθρώπου εἶναι τόσο πολὺ μεγάλη, καί διαφόρων Εἰδῶν, πρέπει ἀναλόγως νά εἶναι ὑποχρεωμένος νά κουβαλάει πάνω στὴν πλάτη του ἓνα μεγαλύτερο δέμα ἀπὸ Πράματα, ἐκτὸς ἂν μπορεῖ νά ἔχει ἓνα ἢ δύο δυνατοὺς Ἑπηρέτες νά τὸν ἀκολουθοῦν. Πολλὴ σιγὰ ἔχω παρατηρήσει δύο ἄπ' αὐτοὺς τοὺς Γνωστικούς νά ἐπιβιβάζονται σχεδὸν κάτω ἀπὸ τὸ Βάρος τῶν Πακέτων τους, ὅπως οἱ Πραγματευτάδες ἀνάμεσά μας' πὺ ὅταν συναντιοῦνται στοὺς Δρόμους ἀφήνουν κάτω τὰ Φορτία τους, ἀνοίγουν τοὺς Σάκκους τους, καί συζητοῦν μαζί για καμιά ὄρα' μετὰ ξαναπαίρνουν τὰ Σύνεργά τους, βοηθοῦν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο νά πάρει τὸ Φορτίο του καί φεύγουν.

Ἐξόναθον Σουίφτ: Τὰ Ταξίδια τοῦ Γκιούλιερ

10. Δίκτυα πραγμάτων

Ἡ προηγούμενη διαίρεση τῶν πραγμάτων, σ' αὐτὰ πού ἔχουν γενική καί σ' ἐκεῖνα πού ἔχουν εἰδική μορφοτική σημασία, μπορεῖ νά προχωρήσει παραπέρα. Αὐτὰ πού ἔχουν εἰδική μορφοτική ἀξία εἶναι πάλι δύο εἰδῶν: αὐτὰ πού ἀποτελοῦν συστήματα συμβόλων κάποιου εἴδους καί αὐτὰ πού παράγουν, μεταφράζουν, μεταφέρουν ἢ δέχονται μηνύματα. Αὐτὰ εἶναι πράγματα πού χρησιμεύουν σάν μέσο ἐπικοινωνίας ἔχι ἀπλῶς καί μόνο ἐνῶς ἰδιαίτερου μηνύματος, ἀλλά μεγάλων κατηγοριῶν μηνυμάτων. "Ὅλα τ' ἀντικείμενα μποροῦν νά χρησιμεύουν σάν μέσο ἐπικοινωνίας, ἀλλά, ὅπως τόνησε ὁ Σουίφτ στό «Ταξίδι στή Λαπούτα», ὀρισμένα χρησιμεύουν καλύτερα ἀπό τ' ἄλλα. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ πού ἐξυπηρετοῦν καλύτερα τήν ἐπικοινωνία εἶναι τὰ ἀρχεῖα, ἀντικείμενα ἰδιαίτερα βολικά γιά τήν ἀποθήκευση τῶν συμβόλων. Τὰ ἀρχεῖα εἶναι σχετικὰ τόσο εὐκόλα καί οἰκονομικά ὡς πρός τήν φύλαξη καί τήν συντήρησή, πού μποροῦν νά ὀργανωθοῦν γιά γρήγορη χρήση σέ τεράστιο βαθμὸ μεγαλύτερης ἀποδοτικότητας ἀπὸ τὰ πράγματα, πού ἀντιπροσωπεύουν. Αὕτη εἶναι ἡ ἀρετὴ τῶν ἀνθρώπινων ἐγκεφάλων, ἀλλά καί τῶν κομπιούτερς ἐπίσης, τῶν βιβλιοθηκῶν, τῶν μικροφίλμς καί τῶν ὁμοίων τους. Μεγάλες συλλογές ἀρχείων, ὅπως οἱ κεντρικὲς βιβλιοθηκῆς ἢ τὰ ἐθνικὰ ἀρχεῖα, εἶναι σάν συγκεντρωτικὲς μνημῆς πού χρησιμεύουν στήν κοινωνία ὅπως χρησιμεύουν οἱ ἐγκέφαλοι: στὰ άτομα. Ἡ περαιτέρω ὀργάνωση μιᾶς τέτοιας συλλογῆς ἀρχείων, μὲ τοὺς κομπιούτερς, εἶναι βέβαιον πὼς θ' αὐξήσει τὴ χρησιμότητά τους σέ μεγάλο βαθμὸ καί πὼς θὰ δικαιολογήσει τὴ σύγκρισή μὲ τὸν ἀνθρώπινο ἐγκέφαλο. Ἡ ἀποτελεσματικὴ χρῆση τῶν ἀρχείων εἶναι σίγουρον πὼς θὰ γίνῃ ἀκόμη πιὸ ἀναγκαῖα γιά τοὺς μορφωμένους ἀνθρώπους ἀπ' ὅ,τι σήμερα. Ἀκόμη καί σήμερα, τὰ ἀρχεῖα εἶναι πολὺ ἀξιοσημεῖωτες ἐπεκτάσεις τῶν ἀνθρώπινων ἐγκεφάλων.

Πολλά πού θά μπορούσαν νά κρατηθοῦν στήν ἀνθρώπινη μνήμη περνοῦν σκόπιμα σ' αὐτά τά συμπληρωματικά συστήματα μνήμης.

Ἐνα ἀπό τά πράγματα πού καθιστοῦν τήν σχεδόν ἀπεριόριστη καθολική μόρφωση τόσο πολὺ φτηνὴ εἶναι ἡ μεγάλη οἰκονομία μὲ τήν ὁποία τά συστήματα ἀρχαίων πολλῶν τύπων μπορούν τώρα νά ὀργανωθοῦν γιά μιὰ γρήγορη χρῆση ἀπὸ ἀπεριόριστο ἀριθμὸ ἀνθρώπων. Ὁ καθένας πού μαθαίνει νά χρησιμοποιοῖ αὐτά τά συστήματα, γιά τά ὁποία ἀπαιτοῦνται μόνο στοιχειώδεις γνώσεις —τουλάχιστον γιά ὀρισμένα ἐπίπεδα χρήσης— εἶναι μετὰ ἱκανὸς νά προχωρήσει μόνος του στή μόρφωσή του σχεδόν σέ ὅποιονδήποτε βαθμὸ. Αὐτὸ ἦταν πάντοτε ἀληθινὸ γι' ἀνθρώπους πού ἤξεραν πῶς νά διαβάζουν καὶ νά βρίσκουν βιβλία. Ἡ νέα ἐξέλιξη θά τὸ κάνει ἀπλῶς εὐκολότερο. Ἀξίζει νά σημειώσουμε πῶς κι αὐτὸ ἐπίσης ἦταν πάντα ἀληθινὸ γιά τὸν καθένα πού ἤξερε πῶς νά παρατηρεῖ καὶ νά βρίσκει πληροφορίες. Τὸ διάβασμα ἀπλῶς ἔκανε τά πράγματα εὐκολότερα, ὅπως οἱ κομπιούτερς σήμερα. Κάνουν, ὅμως, τά πράγματα τόσο πιὸ εὐκόλα, ὥστε τώρα ἡ παιδεία μπορεῖ νά γίνει καθολική.

Ἡ ποιότητα αὐτῆς τῆς μόρφωσης θά ἐξαρτηθεῖ μόνο ἀπὸ τήν ποιότητα καὶ τήν τελειότητα τῶν ἀρχαίων, πού θά εἶναι διαθέσιμα στὸ κοινόν. Οἱ πληροφορίες ἀπὸ τίς ὁποῖες πιθανῶς ἐξαρτιόνται τά ἐπιχειρησιακὰ καὶ ἔθνικὰ προνόμια δὲν θά εἶναι διαθέσιμες. Ὅσοτε καὶ οἱ πληροφορίες πού θεωροῦνται ζωτικὲς ἀπὸ μερικὲς ομάδες γιά τήν διατήρηση τῶν πλεονεκτημάτων τους ἀπέναντι τῶν ἄλλων. Αὐτὰ εἶναι προβλήματα πού ἡ ὀργάνωση μόνη τῆς δὲν μπορεῖ νά τὰ λύσει.

Οἱ βιβλιοθήκες ἀποτελοῦν μερικὰ μοντέλα γιά τήν ὀργάνωση ἀρχαίων καὶ παρομοίῳ ἀντικειμένων. Μόνο μιὰ ἐπέκταση τοῦ συστήματος τῆς βιβλιοθήκης εἶναι ἀπαραίτητη γιά νά μπορέσει νά ἐντοπίσει αὐτὰ τὰ εἶδη τῶν μορφωτικῶν ἀντικειμένων καὶ νά τὰ θέσει στή διάθεση αὐτῶν πού μαθαίνουν. Ἀλλὰ τὸ πεδίο δράσης τῆς ἀπαιτούμενης ἐπέκτασης εἶναι πολὺ μεγάλο. Οἱ βιβλιοθήκες δὲν ἐκμεταλλεύονται ἀκόμη ἀπόλυτα τήν εὐκολία καὶ τήν οἰκονομία μὲ τήν ὁποία τώρα τά περισσότερα ἀρχεῖα μπορούν νά ἀναπαραχθοῦν. Ἐμποδίζονται σοβαρὰ ἀπὸ τὰ δικαιώματα ἰδιοκτησίας καὶ τοὺς συνεπαγομένους περιορισμοὺς τῆς ἀναπαραγωγῆς. Οἱ πε-

ριορισμοί αυτοί καθώς και ο νεωτερισμός των φτηνών μεθόδων άνα- παραγωγής είναι υπεύθυνοι για την συνέχιση της παράδοσης που κηδεμονεύει και που υποχρεώνει τις βιβλιοθήκες να ενδιαφέρονται περισσότερο για τα δικά τους άρχεϊα παρά για τους πελάτες τους. Αυτή η παράδοση θα πρέπει να ξεπεραστεί, όπως και η πα- ράδοση της εξυπηρέτησης μιας έλίτ και όχι γενικά του κοινού. Το άναγωνιστικό κοινό είναι μια έλίτ, και καθώς οι βιβλιοθήκες βασί- ζονταν στα βιβλία, η έλίτ μαζί και η καταναγκαστική παράδοση περιόρισαν το εκπαιδευτικό φάσμα των βιβλιοθηκών. Μπορεί ακό- μη και να μην είναι καλή ιδέα η χρησιμοποίηση του όνυματος βιβλιοθήκη στο σύστημα των ειδικών μορφωτικών άντικειμένων που πρέπει να γίνει μια από τις κυριότερες θεσμικές έναλλαγές των σχολείων.

Έκτός από τους τρομερά έκτεταμένους καταλόγους και τους χώρους φύλαξης κάθε είδους άρχείων, χρειάζομαστε επί πλέον παρόμοια μέσα για την χρήση άλλων ειδών μορφωτικών άντικει- μένων που έχουν ειδική αξία για τη διαβίωση πληροφοριών. Πρω- τα ανάμεσα σ' αυτά είναι τα όργανα με τα όποια λειτουργούν τα άρχεϊα, που τα παράγουν ή που μεταφέρουν το μήνυμά τους. Τα βιβλία και τα έντυπα συγκαταλέγονται μεταξύ των λίγων άρχείων που δέν άπαιτούν ειδική άποκρυπτογράφηση, παρ' όλο που άκό- μα και με τα βιβλία, οι θεατές μικροφίλμς άρχίζουν να παίζουν ένα σημαντικό ρόλο. Στην παραγωγή, όμως, βιβλίων και έντυπων, τα όργανα είναι άπαραίτητα. Τουλάχιστον τα μολύβια, άκόμη κα- λύτερα οι γραφομηχανές, οι πολύγραφοι ή τα τυπογραφεία είναι άπαραίτητα για την παραγωγή γραπτών στοιχείων. Η καθολική χρήση αυτών των οργάνων είναι τόσο σημαντική, όσο και η έκα- νότητα να διαβάζουμε αυτά που έχουν γραφτεί. Γι' αυτό περιλαμ- βανόταν στην Άμερικάνικη Διακήρυξη Δικαιωμάτων και η έλευ- θερία του τύπου. Ο άρχικός σκοπός της ήταν η προστασία των δικαιωμάτων των κοινών ανθρώπων, όπως του Τόμας Πέιν, για την δημοσίευση των ιδεών τους. Μόνο άργότερα μετατράπηκε σε προστασία της έλευθερίας του έμπορικού τύπου.

Τα περισσότερα άρχεϊα εκτός άπ' τα βιβλία χρειάζονται όρ- γανα για την παραγωγή τους καθώς και για τη χρήση τους. Τα μουσικά όργανα και τα μικρόφωνα χρειάζονται για την παραγωγή

και την καταγραφή του ήχου και το πικάπ για να τον ακούμε. Οι γραφομηχανές και οι κομπιούτερς είναι απαραίτητοι για να παραχθούν και να διαβαστούν οι διατηρητικές καρτέλλες, οι ταινίες, οι δίσκοι και άλλοι τύποι για την έγγραφη στοιχείων από τους κομπιούτερς. Οι κάμερες και οι μηχανές προβολής είναι ένα άλλο ζευγάρι βασικών οργάνων, που μπορούν να συνδυαστούν με τηλεσκοπία, μικροσκοπία, στηθοσκοπία και πολλές άλλα μηχανήματα, και μπορούν να χρησιμοποιήσουν την τηλεόραση ή τις τηλεφωνικές γραμμές σαν μηχανήματα διαδίδωσης. Μετά υπάρχουν άλλα απλούστερα είδη υλικών για την παραγωγή στοιχείων όπως ή μοτογάι και οι θούρτσες, τα μαχαίρια και το σακρπέλο, οι θελόνες πλεξιμάτος και ο σπάγγος, μια μεγάλη ποικιλία συνηθισμένων εργαλείων και υλικών των διαφόρων εφαρμοσμένων και καλών τεχνών. Οι βιβλιοθήκες έχουν αρχίσει να προμηθεύονται μερικά απ' αυτά τα εργαλεία και τα υλικά, αλλά συνήθως μόνο για τους προνομιούχους πελάτες. Είναι περισσότερο διαθέσιμα γενικά για την αποκρυπτογράφηση παρά για την παραγωγή στοιχείων και πολύ πιο τέλεια αναπτυγμένα στα παραδοσιακά μέσα επικοινωνίας, που έχουν σχέση με τα βιβλία και τα γραπτά στοιχεία, απ' ό,τι στις πρόσφατες τεχνικές επικοινωνιών ή στην τεράστια ποικιλία των μέσων επικοινωνίας που αντιπροσωπεύονται στις εφαρμοσμένες τέχνες.

Τα μηχανήματα κρυπτογράφησης και αποκρυπτογράφησης μηχανιμάτων εξελίσσονται στους γενικούς τύπους οργάνων ή μηχανών, που μετατρέπουν ένα είδος ενέργειας σε άλλο. Τα μουσικά όργανα, τα τυπογραφικά μηχανήματα, για παράδειγμα, δεν είναι τόσο αυστηρά μηχανήματα επικοινωνίας, όσο είναι τα μηχανήματα ή οι γραφομηχανές. Όλοι οι γενικοί τύποι μετασχηματιστών ενέργειας έχουν ειδική μορφωτική αξία, όχι μόνο λόγω της γενικής χρησιμότητάς τους στη διευκόλυνση της επικοινωνίας, αλλά και γιατί αποκαλύπτουν μερικά σημαντικά χαρακτηριστικά του κόσμου: τα ρολόγια, για παράδειγμα, αποκαλύπτουν τη σχέση μεταξύ της κίνησης και του χρόνου, οι κινητήρες μεταξύ κίνησης και ηλεκτρισμού, τα τηλεσκόπια μεταξύ απόστασης και μεγέθους. Τα όνόματα για τις σχέσεις αυτού του είδους — αλλά όχι περιοριστικά στον κόσμο της φυσικής επιστήμης — φτιάχνουν το θα-

σικό λεξιλόγιο του μορφωμένου ανθρώπου.

Τὰ ἔργαλεία, τὰ ὄργανα καὶ οἱ μηχανές χρησιμοποιοῦνται τώρα πολὺ λιγότερο ἀπὸ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἀνθρώπων τῶν τεχνολογικῶν κοινωνιῶν, ἀπ' ὅ,τι συνηθίζονταν ἄλλοτε. Ἡ ἐξειδικευμένη παραγωγή σὲ μεγάλη κλίμακα τὰ ἀπομάκρυνε ἀπ' τὸ προσκήνιο. Ὑπάρχουν ἀκόμα τεχνίτες καὶ τεχνικοὶ στὴ Νότια Ἀμερική, στὴν Ἀσία καὶ στὴν Ἀφρική, ἀλλὰ στὴν Εὐρώπη καὶ στὴ Βόρεια Ἀμερική ἐξαφανίζονται γρήγορα. "Ὅχι μόνο τὰ παιδιὰ ἀλλὰ ἐπίσης καὶ οἱ γείτονες, οἱ φίλοι, οἱ πελάτες καὶ οἱ διαβάτες στεροῦνται τίς ἐπιδείξεις ἀπὸ πρῶτο χέρι, τίς εὐκαιρίες νὰ πειραματισθοῦν μὲ ἔργαλεία καὶ νὰ δοῦν τὸ ἐσωτερικὸ τῶν μηχανημάτων, πὺ θγαίνουν τώρα ἀπ' τὰ ἐργοστάσια μέσα σὲ λαμπερὰ περιτυλίγματα. Καὶ ἀκόμη χειρότερο, πολλὰ μοντέρνα κατασκευάσματα δὲν μποροῦν νὰ ξεμονταριστοῦν χωρὶς νὰ καταστραφοῦν. Δὲν ἔχουν φτιαχθεῖ γιὰ νὰ ἐπιδιορθῶνονται, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀντικαθίστανται. Σὰν ἀποτέλεσμα, ὁ μοντέρνος ἄνθρωπος γίνεται πλουσιότερος σὲ μηχανήματα, ἀλλὰ φτωχότερος στὸ νὰ τὰ καταλαβαίνει.¹ Ὁ πολλαπλασιασμός τῶν καλυμμάτων τῶν προϊόντων καὶ τῶν τσίχων τῶν ἐργοστασίων, πίσω ἀπὸ τοὺς ὁποίους κρύβονται τὰ ἔργαλεία, τὰ ὄργανα καὶ οἱ μηχανές, ἔχουν τὴν ἴδια συνέπεια, ἀπὸ μορφωτικῆς πλευρᾶς ὅπως καὶ ἡ ἀπόκρυψη στοιχείων πίσω ἀπὸ τὰ πέπλα τῆς ἔθνικῆς ἀσφάλειας καὶ τοῦ ἐπιχειρησιακοῦ προνομίου. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ν' ἀρνιόμαστε στοὺς ἀνθρώπους τίς πληροφορίες, πὺ χρειάζονται γιὰ νὰ ἐνεργοῦν ἔξυπνα πρὸς ὄφελός τους. Οἱ λόγοι πὺ βρίσκονται πίσω ἀπ' ὅλη αὐτὴ τὴ μυστικότητα εἶναι ἐπίσης οἱ ἴδιοι, παρ' ὅλο πὺ τὰ συνειδητὰ κίνητρα μπορεῖ νὰ εἶναι διαφορετικά. Τὰ ἐργοστάσια φυλᾶν τὸν ἐξοπλισμὸ καὶ τὰ προϊόντα τους ἀπὸ τὰ μάτια τῶν πελατῶν τους, ἴσως ὄχι ἐνσυνείδητα γιὰ νὰ τὸς κρατοῦν ἀνίδεους, ἀλλὰ σίγουρα γιὰ νὰ διατηροῦν ἓνα πλεονέκτημα στὸ ὅποιο ἡ ἄγνοια εἶναι καθοριστικὸς παράγοντας.

Ἡ μυστικότητα δὲν περιορίζεται μόνο στὶς καπιταλιστικὲς χώρες. Τὰ ἐπιστημονικὰ στελέχη, οἱ μάνατζερς καὶ οἱ εἰδικευμένοι ἐργάτες φυλᾶν τὰ προνόμιά τους μὲ τὴν ἴδια ζήλοτητα ὅπως

1. Χοσὲ Ὀρτέγκα ὁ Γκάσσετ, Ἡ ἐξέγερση τῶν Μαζῶν, Allen & Unwin, 1951.

και οι ιδιοκτητες. Οι τεχνικές της μοντέρνας παραγωγής παίζουν μέσα στα χέρια τους έξ' ἴσου καλά και είναι πράγματι ἐν μέρει υπεύθυνες ἄσχετα ἀπὸ κάθε συνειδητὸ κίνητρο. Ἡ μεγάλη κλίμακας παραγωγή ἔχει μέσα της και ἀπὸ μόνη της φανερὲς ἀντιμορφωτικές συνέπειες, ὅπως παρατηρεῖ ἡ Τζέιν Τζάκομπς στὴν «Οἰκονομία τῶν Πόλεων».²

Ὅσο ἡ μεγάλη κλίμακας παραγωγή συνεχίζει νὰ μονοπωλεῖ τὰ ἐργαλεῖα, τὰ ὄργανα, τὲς μηχανὲς και τὰ ἄλλα προϊόντα πού ἔχουν εἰδικὴ μορφωτικὴ ἀξία, θὰ εἶναι ἀναγκαῖο νὰ περιλάβουμε αὐτὰ τὰ προϊόντα στὰ μορφωτικὰ προγράμματα και νὰ φροντίσουμε γιὰ τὴ γενικὴ πρόσβαση σ' αὐτά. Οἱ ἐπαγγελματικές σχολὲς εἶναι μιὰ προσπάθεια γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ αὐτὴ ἡ πρόσβαση, ἀλλὰ εἶναι πολὺ πιὸ ἀκριβὲς και πολὺ λιγότερο μορφωτικὲς ἀπ' τὲς ἄλλανες και τὰ νεκροταφεῖα παλιῶν σιδερικῶν. Οἱ ἐπαγγελματικὲς σχολὲς ποτὲ δὲν θὰ μπορέσουν νὰ ἱκανοποιήσουν τὲς ἀνάγκες ὅλου τοῦ πληθυσμοῦ, ἐνῶ οἱ ἄλλανες και τὰ νεκροταφεῖα παλιῶν σιδερικῶν θὰ μπορούσαν, παρ' ὅλο πὺ κι αὐτὰ σήμερα εἶναι ἀπὸ μιὰ ἀποψη πολὺ λιγότερο προσιτά.

Τὰ παιχνίδια εἶναι μιὰ εἰδικὴ κατηγορία ἀντικειμένων πού ἔχει μεγάλη δύναμη γιὰ νὰ ἀντισταθμίσει τὰ μορφωτικὰ μειονεκτήματα μιᾶς τεχνολογικῆς κοινωνίας. Μποροῦν νὰ ἐμφανισθοῦν σὰν πραγματικὰ ἀντικείμενα και καταστάσεις, πότε γιὰ ὄφελος και πότε ὄχι. Οἱ κανόνες κυκλοφορίας μέσα στὴν τάξη, γιὰ παράδειγμα, μποροῦν ν' ἀποτελοῦν μιὰ ἐπικίνδυνα ἀβλαβὴ μίμηση μιᾶς ἀληθινῆς ἐπικίνδυνης κατάστασης. Ἀλλὰ τὰ ἀπλά παιχνίδια, πού φτιάχνονται εὐκόλα και πού εἶναι πολὺ προσιτά ἀνάλογα μὲ τὴν ἐπιλογή πού κάνουν τὰ ἄτομα, θὰ μπορούσαν νὰ ἐξασκοῦν τὲς ἱκανότητες και τὴν διανοητικὴ ἀντίληψη μὲ μιὰ ἀποδοτικότητα και οἰκονομία πού δὲν συναντᾶμε εὐκόλα. Τὸ παιχνίδι ἔχει τρία μεγάλα προσόντα. Πρῶτο, εἶναι ἕνας εὐχάριστος τρόπος γιὰ νὰ ἀποκτᾶ κανεὶς πολλὲς ἱκανότητες πού ἡ πρακτικὴ τους θὰ μπορούσε διαφορετικὰ νὰ εἶναι ἐνοχλητικὴ. Δεύτερο, προσφέρει ἕνα μέσο γιὰ τὴν ὀργάνωση δραστηριοτήτων μεταξὺ ἴσων, πράγμα πού ὀδηγεῖ ἕνα μίνιμουμ ἀπαιτήσεων γιὰ ἡγεσία και κύρος. Τελικὰ, ἀποτελεῖ ὑπό-

2. Τζέιν Τζάκομπς, Ἡ Οἰκονομία τῶν Πόλεων, Random House, 1967.

δειγμα διαγνωστικών συστημάτων, βασισμένων σε στοιχεία, λειτουργίες και κανόνες ακριβώς όπως τα μαθηματικά συστήματα και άλλα μοντέλα διανόησης. Οι άνθρωποι που είναι εξοικειωμένοι με το παιχνίδι, μπορούν εύκολα να μπουν στο βασικό νόημα των πιο σημαντικών μοντέλων της επιστήμης και των μαθηματικών. Τα παιχνίδια, θέβαια, είναι εκτεθειμένα και σε αντιρρήσεις, όπως ότι τονίζουν την επιστημονική και τεχνολογική όπτική περισσότερο από της φύσης και του ανθρωπισμού ή ότι φέρνουνε τα άτομα αντιμετώπια το ένα πρὸς το άλλο, και δημιουργούν χαμένους και νικητές. Είναι, όμως, αμφίβολο κατά πόσο ο συναγωνισμός μπορεί ή θά πρέπει να οργανωθεί έξω από τη ζωή. Τα παιχνίδια μπορούν να οργανωθούν έτσι ώστε να εξισώνουν τα πλεονεκτήματα και, έτσι, τις απολαύσεις της νίκης. Ένώ όλοι ξέρουν ποιός είναι ο καλύτερος, συχνά είναι μάλλον δύσκολο για ένα πρόσωπο να είναι ο καλύτερος σε όλα.

Τα προβλήματα της οργάνωσης της χρήσης των παιχνιδιών βρίσκονται σε μεγάλο βαθμό στον χώρο των βιβλιοθηκών. Τα φυσικά σπόρ αποτελούν μιὰ σημαντική εξαίρεση, με προβλήματα ανάλογα με αυτά που συναντιούνται όταν πρόκειται για την χρήση της φύσης και των προϊόντων της.

Η φύση όχι μόνο γίνεται περισσότερο απομακρυσμένη, αλλά καταστρέφεται όλο και πιο πολύ, με την εκμετάλλευση και τη μόλυνση από τη μιὰ μεριά, και με τις προσπάθειες αποδυνάμωσης της περιπέτειας από την άλλη. Η εκμετάλλευση και ή μόλυνση του φυσικού περιβάλλοντος έχουν κοινολογηθεί αρκετά και από την άποψη της συνεχούς απόλαυσης της φύσης από τον άνθρωπο έχουν μεγάλη σημασία. Το να καθαρίσουμε, όμως, το περιβάλλον από μορφωτικής πλευράς μπορεί να είναι χειρότερο από το να το λερώσουμε. Το καθαρίσμα γίνεται σε επίπεδα. Η προστασία των παιδιών από τη βρώμα, τα ζώα, τη γέννα, την αρρώστια, τον θάνατο και άλλα φυσικά πράγματα διαστρεβλώνει την αίσθησή τους για το πραγματικό και το φυσικό. Για το τυπικό παιδί της πόλης ή φύση έχει φτιαχτεί από τον άνθρωπο όπως και καθετί άλλο. Ακόμα και σάν ενήλικος, οι ευκαιρίες που έχει να ανακαλύψει την αλήθεια λιγότευουν. Τα τζέτ και οι αυτοκινητόδρομοι κρατούν τη φύση σε απόσταση και ακόμα όταν ο μοντέρνος άνθρωπος φτάνει

κοντά της με τις γιορτές των καουμπόυδων και τα φεύτικα σαφάρι που οργανώνει, πολύ λίγο κατορθώνει με αυτά τα μέσα να διαπεράσει την αταραξία του κατοίκου των πόλεων. Μόνο λίγοι ποταμοί, δάση και λίγες όρσοειρές έχουν μείνει ανέγγιχτα αλλά και αυτά καταπατούνται. Η φύση δέν μπορεί πιά να αφηθεί μόνη της, αλλά πρέπει να προστατευθεί από τον άνθρωπο ενάντια στον άνθρωπο. Η χρησιμοποίηση της μόρφωσης περιπλέκει το πρόβλημα της συντήρησης της φύσης, ενώ η μόρφωση θα έπρεπε να είναι η κύρια λειτουργία της φύσης στη ζωή του ανθρώπου. Αν τεθούν τα κατάλληλα όρια ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση, και αν τα όπλα του απομακρυνθούν προτού εισβάλλει σ' αυτή, η φύση μπορεί να εξακολουθήσει να είναι ο σοφός σύμβουλος του ανθρώπου. Για πολλούς ανθρώπους ένας νέος οδηγός και ένας νέος τρόπος συνάντησης με τη φύση πρέπει να επινοηθούν. Είναι, όμως, εκπληκτικό και ελπιδοφόρο να βλέπουμε πόσο μερικά μικρά τμήματα της φύσης, που προστατεύονται αληθινά, αναζωογονούνται.

Η πρόσβαση στα άρχεια, στα εργαστήρια, στις μηχανές, στα παιχνίδια, στις φυσικές περιοχές και στα άλλα εξαιρετικά χρήσιμα μορφωτικά αντικείμενα είναι σχετικά εύκολο να οργανωθεί. Λογικές ταξινόμησεις ήδη υπάρχουν. Οι κατάλογοι μπορούν εύκολα να αυξηθούν ή φύλαξη στις βιβλιοθήκες, και διευθετήσεις για άλλα είδη, ώστε να είναι προσιτά, μπορούν να γίνουν χωρίς μεγάλη δυσκολία. "Όμως, παρ' όλ' αυτά, όλη η υπόλοιπη ζωή παραμένει έξω από αυτές τις διευθετήσεις σαν κόσμος κοινών αντικειμένων. Αυτός ο κόσμος των κοινών αντικειμένων είναι ένας από τους κόσμους όπου το ανθρώπινο μυαλό πρέπει να διεισδύει για να ενεργεί έξυπνα. Τα εμπόδια που υπάρχουν σ' αυτόν τον κόσμο των κοινών αντικειμένων είναι διάφορα. Το ένα χαρακτηρίζεται από τα αυτοκίνητα. Οι πόλεις και πολλές αγροτικές περιοχές έχουν γίνει τόσο ανασφαλείς για τους πεζούς, ιδιαίτερα για τα παιδιά, ώστε οι δδοί και οι δρόμοι — τα φυσικά μονοπάτια προς τον κόσμο — είναι απρόσιτα σε πολλούς κατοίκους του κόσμου. "Αν οι δρόμοι μπορούσαν ν' ανοιχτούν ξανά στους πεζούς, ή ίδια η πόλη θα γινόταν ξανά ένα δίκτυο μορφωτικών αντικειμένων, το φυσικό σχολείο, που υπήρξε σ' ελόκληρη την ιστορία. "Ένα δεύτερο, όμως, εμπόδιο θα στεκόταν ανάμεσα στην περιοχή που βρίσκονται τα διά-

φορα καταστήματα ειδών για τους πελάτες, και στα εργαστήρια όπου μένουν αποκλεισμένα τα περισσότερα μορφωτικά αντικείμενα καθώς και η κατεργασία τους. Στις παλιότερες πόλεις αυτά τα εμπόδια δεν υπάρχουν. Ο έμπορος δουλεύει εκεί που πουλά, άκάλυπτος στην κοινή θέα. Στην μοντέρνα πόλη, όμως, υπάρχει ακόμα μια τρίτη γραμμή άμυνας. Πολλές μηχανές και διαδικασίες δεν βρίσκονται καν εκεί, αλλά κρύβονται έξω από την πόλη ή σε μέρη που μόνο τα άτομα, που ήδη το ξέρουν μπορούν να τις βρουν. Οι οδηγοί που θα εντοπίσουν αυτόν τον κόσμο, για τους ανθρώπους που θέλουν να το μάθουν, είναι απαραίτητοι, αλλά ακόμα και αυτούς μπορεί να μην είναι εύκολο να τους ετοιμάσουμε και η πρόσβαση θα εξακολουθεί να είναι δύσκολο να διευθετηθεί. Γιατί αυτά τα πολύ ενδιαφέροντα αντικείμενα είναι επίσης και τα πιο προσεχτικά φυλαγμένα — τα επιστημονικά, στρατιωτικά, οικονομικά ή πολιτικά αντικείμενα που φυλάγονται στα εργαστήρια, στις τράπεζες και στα κυβερνητικά αρχεία.

Τα μυστικά μοιάζουν να είναι φυσικά και αναπόφευκτα στον κόσμο που είμαστε συνηθισμένοι, αλλά τα έξοδα για να τα φυλλμε είναι πολύ μεγάλα. Η επιστήμη, για παράδειγμα, ήταν κάποτε ένα δίκτυο από ανθρώπους, που δούλευαν σ' όλο τον κόσμο ανταλλάσσοντας ελεύθερα πληροφορίες. Μία από τις αρχικές προτάσεις της επιστήμης, που ποτέ δεν ανατράπηκε, ήταν πως η πρόσδος εξαρτάται ακριβώς από την ελεύθερη διάθεση των αποτελεσμάτων της επιστημονικής εργασίας. Τώρα τα μέλη καθώς και τα έργα της επιστημονικής κοινότητας, έχουν κλειδωθεί μέσα στις εθνικές και επιχειρησιακές φυλακές, αποκλείοντας ακόμη και τους πολίτες αυτών των εθνών καθώς και τους μετόχους των εταιριών. Τα ειδικά προνόμια που κερδίζουν, αντισταθμίζονται με το παραπάνω από τα εμπόδια στην ανάπτυξη της γνώσης. Σ' ένα κόσμο που ελέγχεται και που ανήκει στα έθνη και στις εταιρίες, μόνο μια περιορισμένη χρήση των μορφωτικών αντικειμένων θα γίνει ποτέ δυνατή. Η αυξανόμενη, όμως, χρήση αυτών των αντικειμένων που μπορούν να διατεθούν, μπορεί να ενισχύσει την διορατικότητα των ανθρώπων αρκετά ώστε να τους κάνει ικανούς να διασπάσουν αυτά τα τελευταία μορφωτικά φράγματα.

Ἡ μάθησις δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ἓνα συμπλήρωμα τοῦ ἑαυτοῦ μας,
Κι ὅπου βρισκόμαστε, ἐκεῖ θρίσκειται καὶ ἡ μάθησή μας.

Γουίλιαμ Σαίξπηρ

11. Δίκτυα ανθρώπων

Παρ' όλο που οί άνθρωποι θά μπορούσαν νά μάθουν πάρα πολλά σ' ένα κόσμο, όπου θά υπήρχε ελεύθερη χρήση τών πραγμάτων, θά τους έξυπηρετούσε πολύ νά έχουν τή βοήθεια και άλλων ανθρώπων. Τό κάθε άτομο θά μπορούσε νά μάθει τελικά νά γράφει στή γραφομηχανή, αν υπήρχε ή γραφομηχανή, αλλά ο καθένας θά μπορούσε νά μάθει νά γράφει μέ διαφορετικό τρόπο. Έχοντας όμως μία δακτυλογράφο που θά έκανε επίδειξη τής τεχνικής, θά τό άποφεύγαμε αυτό, ιδιαίτερα αν περισσότεροι από ένας μαθητές θά έπωφελούνταν από τό ίδιο πρότυπο. "Αν συνέβαινε αυτό, οί δυό μαθητές θά μπορούσαν νά συγκρίνουν τίς σημειώσεις τους και, έτσι, νά μάθουν κάτι ο ένας από τον άλλο. Και αν τελικά μαζί μέ τό πρότυπο - γνώσεων και τούς δυό μαθητές υπήρχε και κάποιος που είχε παλιά διδάξει γραφομηχανή, είχε κάνει σύγκριση στή πρόσδο των διαφόρων μαθητών και είχε βγάλει μερικά αξιόλογα συμπεράσματα, αυτό τό πρόσωπο θά μπορούσε νά χρησιμεύσει για νά μειώσει τον χρόνο, που απαιτείται για τή μάθηση τής γραφομηχανής.

Τό άπαραίτητο μέσο για τή μάθηση γραφομηχανής είναι, βέβαια, ή ίδια ή γραφομηχανή. Τό πρότυπο - γνώσεων, αν και δέν είναι άπαραίτητο, θά μπορούσε παρ' όλα αυτά νά μειώσει αρκετά τον χρόνο τής μάθησης καθώς και νά βελτιώσει τό τελικό προϊόν. Η ύπαρξη και δεύτερου μαθητή, ισάξιου, είναι επίσης σημαντική, ιδιαίτερα σέ ότι προσφέρει τό κίνητρο για μάθηση και τήν ευκαιρία για εξάσκηση. Τό λιγότερο σημαντικό άπ' όλα είναι ο δάσκαλος.

Τά σχολεία αντιστρέφουν αυτό τό είδος λογικής. Βέβαια, είναι αλήθεια πως δέν προσπαθούν νά διδάξουν γραφομηχανή χωρίς τήν ίδια τή γραφομηχανή, αλλά συχνά προσπαθούν νά διδάξουν ξένες γλώσσες χωρίς τήν βοήθεια κάποιου που μιλάει ξένες

γλώσσες, χωρίς κάποιον γὰ νὰ ἐξασκηθοῦν στίς ξένες γλώσσες καί χωρίς κάτι πού νὰ τοὺς ὑποδεικνύει τίς διαφορὰς τῆς γλώσσας πού μαθαίνουν, μὲ τὴ δικιά τους γλώσσα. Ἡ γεωγραφία διδάσκεται παρόμοια ἀφήνοντας ἀνεκμετάλλευτους τοὺς ἀνθρώπους πού προέρχονται ἀπὸ τίς χώρες, πού ἐξετάζονται. Ἡ μουσικὴ διδάσκεται χωρὶς ὄργανα ἢ μουσικοὺς, ἢ ἐπιστήμη καὶ τὰ μαθηματικὰ ἀπὸ ἀνθρώπους πού δὲν τὰ ξέρουν. Τὰ σχολεῖα ὑποθέτουν πὺς τὸ ἀπαραιτήτο μέσο μάθησης εἶναι ὁ δάσκαλος. Αὐτὸς ὁ δάσκαλος, ἢ καθηγητὴς θὰ πρέπει νὰ ἔχει — μὲ τὴν ἰδανικὴ ἔννοια — τὰ οὐσιώδη προσόντα γιὰ τὴν ἐξάσκηση τῆς τέχνης του καὶ θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ εἶναι ἱκανὸς νὰ τὴν ἐπιδεικνύει, ὅμως αὐτὰ εἶναι δευτερεύοντες ὑπολογισμοί. Ἡ ἀνάγκη μιᾶς ἐστίμης ἀλληλομόρφωσης ὑποστηρίζεται στὰ λόγια ἐνῶ δὲν γίνεται καμιά χρῆση τῆς στή, πράξι.

Τὰ σχολεῖα δὲν εἶναι ἐπιτήδες κακά. Τὸ νὰ μάθεις μιὰ τέχνη, νὰ μάθεις νὰ τὴν ἐξασκεῖς μὲ κάποιον ἄλλον, πού ἐπίσης τὴν μαθαίνει, καὶ νὰ μαθαίνεις τὸν τρόπο πού οἱ ἄλλοι τὴν ἔμαθαν εἶναι τρία διαφορετικὰ πράγματα, πού μερικὲς φορές συνδέονται, ἀλλὰ συχνὰ ὄχι. Τὰ σχολεῖα προσπαθοῦν νὰ θροῦν δασκάλους, πού νὰ τὰ συνδυάζουν ὅλα καὶ τὰ τρία εἶδη μάθησης, ἀλλὰ, ὅπως καταλαβαίνουμε, συχνὰ ἀποτυγχάνουν. Ὁ συνδυασμὸς εἶναι πολὺ πιὸ δύσκολος ἀπ' ὅ,τι τὰ ἐπιμέρους στοιχεῖα πού τὸν ἀποτελοῦν. Ὅταν τὰ σχολεῖα πράγματι καταφέρνουν αὐτὸν τὸν σπάνιο συνδυασμὸ, τὸν χρησιμοποιοῦν σὰ νὰ μὴν ἦταν καθόλου σπάνιος. Ὁ ἔμπειρος δάσκαλος ἀπαιτεῖται νὰ ἐνεργεῖ σὰν ἓνα πρότυπο - γνώσεων καὶ σὰν παρτεναῖρ ἐξάσκησης γιὰ τὸν κάθε σπουδαστὴ ἀτομικὰ, γιὰ νὰ μὴ ποῦμε τίποτα γιὰ τὰ πολλὰ καθήκοντα πού εἶναι ἄσχετα μὲ τὴ μάθηση καὶ τὴ διδασκαλία. Ἡ πιὸ σπάνια ἱκανότητα γιὰ ἓνα δάσκαλο εἶναι συνήθως ἡ ἱκανότητα τῆς διάγνωσης τῶν δυσκολιῶν τῆς μάθησης, ἱκανότητα πού ἀποκτάται μὲ τὴ παρατήρηση τῆς μάθησης κάτω ἀπὸ ποικίλες συνθήκες. Στὸ σχολεῖο, ὁ χρόνος πού θ' ἀφιερωθεῖ γιὰ τὴ χρῆση αὐτῆς τῆς σπάνιας ἱκανότητος πρέπει νὰ περιλαμβάνει καὶ ὅλες τίς ἄλλες λειτουργίες πού ὑπάρχουν στὸ ρόλο τοῦ δασκάλου. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὰ σχολεῖα κατορθώνουν νὰ ἀποκοτῶν ἀφθονες πηγὲς μάθησης καὶ ὕστερα νὰ τοὺς λείπουν. Τίς κάνουν ὅλες μαζί ἓνα πακέτο, καὶ κατόπι τὸ τοποθετοῦν ἀνάποδα.

Ἄλλ' ὅμως, αὐτὸ πὺ κάνουν τὰ σχολεῖα προσφέρει ἓνα ἐξαιρετικὸ μοντέλο γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν μορφωτικῶν μέσων. Ἀπλῶς τὸ μοντέλο πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦνται ἀντίστροφα. Τὰ μορφωτικὰ μέσα πρέπει νὰ χρησιμοποιῶνται ἀνεξάρτητα τὸ ἓνα ἀπὸ τ' ἄλλο, καὶ ἢ προτεραιότητα πὺ θὰ δίνεται νὰ εἶναι ἀντίστροφη μὲ αὐτὴ τῶν σχολείων. Πρῶτο, πρέπει νὰ δίνεται προσοχὴ στὴν παροχὴ τῶν πληροφοριῶν μὲ τὴ μορφὴ τῶν ἀρχείων, στὰ ὄργανα πὺ δημιουργοῦν καὶ κάνουν κατανοητὰ αὐτὰ τὰ ἀρχεῖα, καὶ τ' ἄλλα ἀντικείμενα στὰ ὅποια ὑπάρχουν πληροφορίες. Ἡ δευτέρη προτεραιότητα πρέπει νὰ δοθεῖ στὴν παροχὴ πρότυπων - γνώσεως, ἀνθρώπων πὺ μποροῦν νὰ ἐπιδείξουν τὴ γνώση πὺ πρόκειται νὰ ἀποκτηθεῖ. Ἡ τρίτη προτεραιότητα πρέπει νὰ δοθεῖ στὴν παροχὴ ἰστίμων μαθητῶν, συμμάθητῶν δηλαδὴ μὲ τοὺς ὁποίους μπορεῖ πραγματικὰ κανεὶς νὰ μοιρασθεῖ αὐτὰ πὺ μαθαίνει. Ἡ τέταρτη καὶ τελευταία προτεραιότητα πρέπει νὰ δοθεῖ στὴν προμήθεια ἐκπαιδευτικῶν πὺ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς πείρας μποροῦν νὰ διευκολύνουν τὴ χρῆση τῶν πὺ οὐσιαστικῶν μέσων μάθησης. Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ θὰ μποροῦσαν νὰ ἔχουν πρωταρχικὴ σημασία, ἐφόσον οἱ ἄλλοι παράγοντες ἐκτιμηθοῦν καὶ ἀξιοποιηθοῦν σωστά. Εἶναι ὀλοφάνερο, ὅμως, πὺς αὐτὸ εἶναι πὺ οἱ ἐκπαιδευτικοὶ κάνουν μὲ τὸ χειρότερο τρόπο ὅταν ἐνοσηματῶνται στὸ σχολεῖο, ὄχι ἐπειδὴ εἶναι ἐκπαιδευτικοὶ, ἀλλὰ ἐπειδὴ τὸ σχολεῖο τοὺς δίνει ἐξουσία πὺ διαφθεῖρον τὴν κρίση τους.

Τὰ πρότυπα - γνώσης διαφέρουν ἀπὸ τὰ μορφωτικὰ ἀντικείμενα ἀπὸ δύο σημαντικὲς ἀπόψεις: Πρῶτο, πρέπει προσωπικὰ νὰ συμφωνοῦν γιὰ τὴ χρῆση τους ὡς πηγὲς μόρφωσης. Δεύτερο, συχνὰ ἔχουν πρόσθετη προσαρμοστικότητα καὶ ἄλλα δευτερεύοντα πλεονεκτήματα ὅστε ν' ἀξίζει ἢ φασαρία γιὰ νὰ κερδίσει κανεὶς αὐτὴ τὴ συμφωνία. Σ' αὐτὸν τὸν τεχνολογικὸ αἰῶνα δὲν εἶναι ἀπὸλυτα ἀπαραίτητα, ἀφοῦ οἱ γνώσεις πὺ διδάσκουν μποροῦν νὰ καταγραφοῦν μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, ἀλλὰ εἶναι βολικὴ ἢ χρησιμοποίησή τους. Ἡ ἀνώτερη προσαρμοστικότητα τῶν ἀνθρώπινων προτύπων ἐπιδειχτήκε πρόσφατα στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Στάνφορντ σ' ἓνα πείραμα τοῦ Πάτρικ Σάπε, σχετικὸ μὲ τὴν χρῆση τοῦ ἠλεκτρονικοῦ ἐγκεφάλου ὡς δάσκαλου.¹ Οἱ κομπιούτερς εἶχαν προγ-

1. Ὁ συγγραφεὺς παρατήρησε προσωπικὰ αὐτὸ τὸ πείραμα τὸ 1966, εἶδε

γραμματισθεί να διδάσκουν ανάγνωση και αριθμητική στους μαθητές της πρώτης δημοτικού. Οι κομπιούτερς εργάζονταν καλά δυο πίσω από κάθε παιδί: βρισκόταν και ένας δάσκαλος για να ασχολείται με τις απρόβλεπτες αντιδράσεις του. Η πιο τυπική αντίδραση, ήταν η εισαγωγή ενός μολυβιού κάτω από τα πλήκτρα του κομπιούτερ. Ο κομπιούτερ θα μπορούσε, βέβαια, να προγραμματισθεί ώστε να διευθετεί κάθε μιλά από αυτές τις απρόσμενες αντιδράσεις, αλλά έτσι κι αλλιώς στο τέλος του τρίτου χρόνου του πειράματος οι προγραμματιστές βρισκόντουσαν πολύ πίσω στις ερωτήσεις των παιδιών απ' όλο στην αρχή του πειράματος. Οι κομπιούτερς μπορεί να είναι ικανοί να διδάσκουν άλλους κομπιούτερς, αλλά φαίνεται πως οι άνθρωποι μαθητές θα εξακολουθήσουν, για ορισμένο καιρό τουλάχιστον, να ξευπηρετούνται καλύτερα από τ' ανθρώπινα μοντέλα.

Τα πρότυπα - γνώσεων είναι άφθονα. Υπάρχουν σχεδόν πάντα σε κάθε περιοχή περισσότεροι άνθρωποι που κατέχουν με συγκεκριμένη ικανότητα απ' ό,τι άνθρωποι που να θέλουν να τη μάθουν. Οι κύριες εξαιρέσεις είναι όταν μιλά νέα ικανότητα εφευρίσκεται ή εισάγεται σε μιλά νέα περιοχή. Όταν συμβαίνει αυτό, τα πρότυπα γνώσεων πολλαπλασιάζονται γρήγορα και σύντομα βρίσκονται σε ισορροπία σχετικά με τη ζήτηση των υπηρεσιών τους. Μόνο στα σχολεία και τα παρόμοια μονοπωλιακά ιδρύματα έχουν έλλειψη από πρότυπα γνώσεων. Τα σχολεία προσπαθούν να απαγορεύσουν την χρήση των προτύπων που δεν έχουν γραφτεί στην Ένωση των δασκάλων και καθηγητών. Μερικοί από τους πιο διάσημους μουσικούς του κόσμου, που έφυγαν από την Γερμανία την εποχή του Ναζιστικού τρόμου, δεν είχαν την άδεια να διδάσκουν μουσική στα σχολεία των ΗΠΑ. Οι εργατικές ενώσεις και τα επαγγελματικά σωματεία περιορίζουν την ανεπίσημη εξάσκηση ενός επαγγέλματος, δημιουργώντας συχνά σοβαρές ελλείψεις ζωτικών υπηρεσιών. Οι νοσοκόμες, για παράδειγμα, είναι λίγες στις ΗΠΑ, κυρίως γιατί το εκπαιδευτικό πρόγραμμα επεκτείνεται ξανά και ξανά από τις σχολές νοσοκόμων, ώστε τα έξοδα εκπαίδευσης βρίσκονται πέρα από τις δυνατότητες των κοριτσιών στα οποία το

τους παραστάτες πίσω από κάθε παιδί και μίλησε με τους προγραμματιστές και το ερευνητικό προσωπικό.

επάγγελμα προσφέρει ευκαιρίες κοινωνικής κινητικότητας. Οι περιορισμοί στην εξέσκηση ενός επαγγέλματος συνήθως αιτιολογούνται από την άποψη του επαγγελματικού επιπέδου και της προστασίας του κοινού. Μερικές φορές αυτοί οι ισχυρισμοί είναι αληθινοί, αλλά τις περισσότερες φορές είναι ολοφάνερα απατηλοί. Τα καλύτερα πρότυπα γνώσεων είναι συχνά εκείνα που έχουν πρόσφατα αποκτήσει τη γνώση. Τα παιδιά μαθαίνουν ανάγνωση από τα μεγαλύτερα αδέρφια τους, καιιά φορά με μιιά εκπληκτική ευκολία. Τα αγγλικά σχολεία ήταν πράγματι οικονομικά σε μιιά εποχή, όταν ο Τζόζεφ Λάνκαστερ εισήγαγε τη συστηματική χρησιμοποίηση των μεγαλύτερων μαθητών για να διδάσκουν τους μικρότερους. Αυτό το σύστημα ήταν πολύ καλύτερο απ' ό,τι συχνά είναι τα σχολεία και πολύ πιο φτηνό. Έχει κι αυτό, όπως και οι άλλοι τύποι σχολείων, το μοιραίο ελάττωμα να μην επιτρέπει στο μαθητή να διαλέξει τον δάσκαλό του, το θέμα του, τη θέση του και το χρόνο διδασκαλίας του.

Τα πρότυπα γνώσεων θα έπρεπε να οργανώνονται σε μορφωτική πηγή ώστε να δίνουν στον κάθε μαθητή την πιο πλατιά επιλογή προτύπων και σε κάθε πρότυπο τη μεγαλύτερη ελευθερία να δεχτεί ή να απορρίψει ένα μαθητή. Αυτό απαιτεί πρώτα μιιά άπυσία περιορισμών και δεύτερο έναν κατάλογο με τα ονόματα προτύπων γνώσεων για κάθε είδος. Στην ιδανική περίπτωση, δεν θα υπήρχαν κανενός είδους ιδιαίτεροι περιορισμοί. Οι σχέσεις προτύπου γνώσεων με τον μαθητή υπόκεινται σε κινδύνους και σε καταχρήσεις, όπως και κάθε είδος ανθρώπινων σχέσεων, αλλά οι γενικοί νόμοι και ξήματα που καλύπτουν όλες τις σχέσεις προσφέρουν την καλύτερη δυνατή προστασία. Το να μαθαίνει κανείς από μόνος του δεν δημιουργεί πρόσθετους κινδύνους. Το πλεονέκτημα να επιτρέψουμε στο μαθητή να ζητήσει και να θρει ένα πρότυπο από το οποίο θα μάθει, αξίζει γενικά όλον τον πρόσθετο κίνδυνο που περικλείει μιιά τέτοια ελευθερία. Το να μη μαθαίνουμε όμως αυτά που πρέπει να μάθουμε είναι αυτό που περικλείει τους μεγαλύτερους κινδύνους απ' όλα τ' άλλα.

Η έκδοση κατάλογων με ονόματα προτύπων γνώσεων δεν είναι ουσιαστικά δύσκολη. Άληθινά βολικοί και κατανοητοί κατάλογοι θα μπορούσαν να είναι τόσο πολύτιμοι, ώστε να δικαιολο-

γούν μιὰ σημαντική ἐπένδυση. Ἡ εὐθύνη γιὰ τὴν σύνταξη καὶ τὴ διάθεση τέτοιων καταλόγων θὰ ἔπρεπε πιθανὸν ν' ἀνατεθεῖ σὲ ὑπε-
ρεστές καινῆς ὠφελείας. Τὰ πρότυπα πού θὰ ἦταν πρόθυμα γὰ προ-
σφέρουν ἀποδείξεις γιὰ τὶς ἱκανότητές τους θὰ γράφονταν στὸν κα-
τάλογο χωρὶς ἐπιβάρυνση. Αὐτοὶ πού προτιμοῦν νὰ μὴν καταχω-
ρηθοῦν τὰ ἀνόματά τους στὸν κατάλογο, θὰ μπορούν νὰ τακτοποιή-
σουν τὸ θέμα τους χρησιμοποιοῦντας δικὰ τους μέσα δημοσιότητας.

Ἡ χρηματοδότηση τῶν συμβολαίων γιὰ τὴν διδασκαλία τῶν
διαφόρων γνώσεων μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπισθεῖ καλύτερα ἀφοῦ συ-
ζητηθεῖ ἢ ὀργάνωση τῶν ἄλλων οικονομικῶν πόρων πού ἀφοροῦν
τὴν μόρφωση. Οἱ ἱκανότητες πού ἀπαιτοῦνται γιὰ μιὰ ἀποτελεσμα-
τική συμμετοχὴ στὸν μοντέρνο κόσμο ἴσως νὰ πρέπει νὰ διδάσκον-
ται μὲ δημόσια ἐξόδα. Στὴν περίπτωση αὐτή, ἡ ὑπηρεσία κοινῆς
ὠφελείας πού θὰ ἀναλάμβανε τὴν κατάλογο τῶν πρότυπων γνώ-
σεων, θὰ μπορούσε νὰ ἀναλάβει καὶ τὴν πληρωμὴ τους. Οἱ δημό-
σιες πληρωμῆς, ὅμως, δὲν θὰ πρέπει νὰ καταβάλλονται παρὰ μόνον
ὅταν θὰ ὑπάρχουν ἀποδείξεις πὼς διδάχτηκε μιὰ οὐσιαστικὴ λει-
τουργία καὶ σ' ἔνα ἀποδεχτὸ ἐπίπεδο. Τὰ ἰδιωτικὰ συμβόλαια θὰ
μποροῦν ν' ἀφήνονται στὶς ἐπιθυμίες τῶν συμβαλλομένων μερῶν.

Ἐγώντας ἀποκτήσει μιὰ ἱκανότητα, οἱ ἄνθρωποι χρειάζονται
κάποιον μὲ τὸν ὅποιον νὰ τὴν ἐξασκοῦν. Ἀλλὰ ἡ ὑπαρξη συντρό-
φων εἶναι σημαντικό πρᾶμα καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐξάσκηση. Ποῖος θὰ
σκοτιζόταν νὰ μάθει μιὰ τέχνη ἂν δὲν ὑπῆρχαν κι ἄλλοι γιὰ νὰ
τὴ μοιρασθεῖ μαζί τους, σύντροφοι ἐξερευνητῆς τοῦ νέου ἐδάφους
πού ἀνοίγεται ἀπ' αὐτὴ τὴν τέχνη. Πολλές τέχνες τίς μαθαίνει
κανεὶς μαζί μὲ τοὺς συντρόφους του, χρησιμοποιοῦντας τὸ πρότυπο
πού διδάσκει τὴ τέχνη στὸ γενικὸ περιβάλλον. Συχνὰ εἶναι δύσκο-
λο νὰ διακρίνει κανεὶς τοὺς συντρόφους ἀπὸ τὰ πρότυπα πού διδά-
σκουν τὴν τέχνη. Στις συνηθισμένες δια-προσωπικῆς σχέσεις δὲν
χρειάζεται οὔτε ὑπάρχει κανένα ὄφελος στὸ νὰ ξεχωρίσουμε τὰ
πρότυπα γνώσεων ἀπὸ τοὺς συντρόφους. Ἀντίθετα, ἡ μάθηση ἀπο-
κτάται καλύτερα ὅταν δὲν γίνονται τέτοιες διακρίσεις. Ὑπάρχει
ὅμως μιὰ σημαντικὴ διάκριση πού μπορεῖ ν' ἀγνοηθεῖ μόνον ὅταν
τὰ ἴδια τὰ άτομα εἶναι πρόθυμα νὰ τὴν ἀγνοήσουν. Οἱ σύντροφοι
εἶναι μεταξύ τους ἴσοι καὶ ὠφελοῦνται ἀμοιβαῶς ἀπὸ τὶς σχέσεις
τους. Μποροῦν νὰ παίξουν τένις μαζί, νὰ πᾶνε μαζί γιὰ ἐξερευ-

νηση, να μελετήσουν μαζί μαθηματικά, ή να στήσουν μαζί σκηνή. "Αν είναι ίσοι, προσφέρουν εξίσου ό καθένας στους σκοπούς του άλλου. Τό να βοηθάμε όμως τον μικρότερο αδελφό ή αδελφή να μάθει αυτό που θέλει είναι διαφορετικό. Μπορεί να είναι εξίσου ευχάριστο και για τους δυο στην αρχή, αλλά ή ευχαρίστηση ξεθωιάζει γρήγορα. Οί σχέσεις μεταξύ ίσων συντρόφων διαλέγονται ελεύθερα και διατηρούνται ελεύθερα. Η διαμόρφωση όμως μιας ικανότητας συχνά απαιτεί κάποιο είδος αποζημίωσης για τό πρότυπο γνώσεων, έφάσον ή σχέση με τον μαθητή διατηρηθεί όσο καιρό θέλει ό τελευταίος. Χρειάζεται λοιπόν μία μέθοδος για τήν άνταμιωγή των πρότυπων που διδάσκουν μία τέχνη, πράγμα που δέν χρειάζεται στις σχέσεις μεταξύ ίσων συντρόφων.

Τό να θρεί κανείς τους συντρόφους του σημαίνει άπλώς πώς πρέπει να ξέρει που βρίσκονται και να μπορεί να πάει εκεί, να τους γράψει ή να τους τηλεφωνήσει. Γειτονίες ελεύθερες από τους κινδύνους του αυτοκινήτου είναι τό μόνο που χρειάζονται τά παιδιά γι' αυτόν τον σκοπό. Καθώς όμως οι ικανότητες και οι γνώσεις αναπτύσσονται οι καλύτεροι απομακρύνονται από τή γειτονιά και πηγαίνουν πιο πέρα για να βρουν αξιόλογους συναγωνιστές.

Τά σχολεία, όπως είναι τώρα οργανωμένα τά πράγματα, συμπληρώνουν τις γειτονίες, αλλά δημιουργούν τόσα εμπόδια για ομάδες συντρόφων όσες και ευκαιρίες. Στά σχολεία, οι ομάδες από συντρόφους σχηματίζονται γύρω από τους στόχους του δασκάλου ή γύρω από τά συμφέροντα αυτών που τους παρασύρουν στα νερικωτικά. Οί σπουδαστικές ομάδες δυσκολεύονται να συναγωνιστούν αυτές τις δύο τάσεις. Άλλά για τους έφηβους ή γειτονιά δέν χρησιμεύει πια σαν επαρκής βάση για έπαφές. "Αν χρησίμειε, τότε τό τηλεφώνω και τ' αυτοκίνητο θά ήσαν ακόμη πιο περιττά. Αλλά τά όργανα κατηγορούνται για τήν διάλυση τής κοινότητας με ανθρώπινο πρόσωπο, αλλά ουσιαστικά μαζί με τά σήριαλ «Μέν Στρήτ» και «Πέντον Πλέις», επισημαίνουν τά όρια τής κοινότητας.

Στους έγγλικους, με τά συχνά ιδιαίτερα εξειδικευμένα ένδιαφέροντά τους, ακόμα και οι μεγαλύτερες πόλεις δέν μπορούν να τους προσφέρουν πάντοτε άληθινά ίσους συντρόφους. Τό μεγαλύτερο παράδειγμα σ' αυτό είναι ή επιστημονική κοινότητα, που πρέπει να είναι παγκόσμια για να γίνονται οι πιο καρποφόρες συναντή-

σεις ισότιμων συντρόφων. Η επιστημονική κοινότητα δείχνει επίσης πώς το ταίριασμα συντρόφων μπορεί ν' αναπτυχθεί ή νά αποτύχει.

Η λογική δομή της επιστήμης προσφέρει ένα πλαίσιο για την ταύτιση προσώπων με ίδια ενδιαφέροντα. Οι εφημερίδες της προσφέρουν ένα μέσο επικοινωνίας. Οι κανόνες της για τη λογική και τὰ κριτήρια τῶν αποδεικτικῶν στοιχείων προσφέρουν τὶς παράμετρος γιὰ καρποφόρες συναντήσεις. Τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἀδιάλειπτα γεννοῦν νέα προβλήματα πού προσφέρουν στοὺς ἐρευνητὲς κοινὰ ἐνδιαφέροντα. "Όλα αὐτὰ τὰ πλεονεκτήματα τῆς ἐπιστήμης, σὰν ἕνα δίκτυο συσχετιζομένων ἐνδιαφερόντων πού προσφέρουν μιὰ ἰδανικὴ βάση γιὰ τὸν σχηματισμὸ μιᾶς οἰκίας ἀπὸ συντρόφους, ἔχουν τώρα ἀντισταθμιστεῖ ἀπὸ τὰ ἐμπόδια πού βάζουν οἱ θεομοί. Τὰ κρατικὰ καὶ ἐπιχειρησιακὰ συμφέροντα ὑπαγορεύουν τώρα ποιοὶ μποροῦν νὰ μιλήσουν ἢ νὰ γράφουν καὶ σὲ ποιὸν, μὲ ποιὸν ὄρου, πότε, πῶς καὶ πού. Μόνο τὸ μοντέλο μιᾶς ἐπιστημονικῆς κοινότητας ἔχει μείνει προσιτὸ καὶ γιὰ ἄλλες οἰκίδες μὲ ἐνδιαφέροντα πού εἶχαν λιγότερη ἐπιτυχία στὸ καρποφόρο σχηματισμὸ οἰκίδων ἀπὸ ἴσους συντρόφους ἀπ' ὅ,τι εἶχαν οἱ ἐπιστήμονες.

Τὰ πλεονεκτήματα τῆς ἐπιστήμης στὴν προώθηση τῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ ὁμοτίμων συντρόφων εἶναι τὸ ἴδιο φυσικὰ ὅπως καὶ οἱ δυνάμεις πού τώρα τὰ ἔχουν διαλύσει. Ἡ μοντέρνα «λογικὴ» δομὴ τῆς ἐπιστήμης δὲν ὑπῆρχε ἕνα αἰῶνα πρὶν. Ὅτε ὑπῆρχαν οἱ σημερινὲς εφημερίδες τῆς ἢ οἱ σημερινοὶ κανόνες τῆς σχετικὰ μὲ τὴ λογικὴ ἢ τὰ ἀποδεικτικὰ στερεότυπα. Οἱ ἀρχεῖς ὄλων αὐτῶν ὑπῆρχαν ἤδη, ἀλλὰ κι αὐτὲς πρὶν ἀπὸ δυὸ αἰῶνες ἦταν ἀμυδρὰ προμηγύματα.

Εὐτυχῶς, ἄλλες ἐνδιαφέρουσες κοινότητες δὲν χρειάζεται νὰ ξαναχαράξουν τὰ θήματα τῆς ἐπιστήμης. Τὸ παράδειγμά τῆς καθὼς καὶ τὰ προϊόντα τῆς ἔκαναν δυνατὴ τὴ συντόμευση αὐτῶν τῶν θημάτων. Σήμερα ὁ ὅποιοσδήποτε ἐνδιαφέρων χῶρος μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε ἕνας ἠλεκτρονικὸς ἐγκέφαλος μπορεῖ νὰ ταιριάζει τὰ πρόσωπα πού τὸν μοιράζονται. Οἱ μαθητὲς πού φάχνουν γιὰ συντρόφους τὸ μόνον πού χρειάζεται εἶναι νὰ παρουσιάσουν τοὺς ἑαυτοὺς τους καὶ τὰ ἐνδιαφέροντά τους γιὰ νὰ

δροῦν τὸ ταίρι τοὺς στὴ γειτονιά, στὴν πόλη, στὴ χώρα ἢ στὸν κόσμο. Ὁ ἠλεκτρονικὸς ἐγκέφαλος δὲν εἶναι ἀπαραίτητος. Στὴ γειτονιά ἀρκεῖ ἓνας πίνακας ἀνακοινώσεων, στὴν πόλη μιὰ ἐφημερίδα, στὴ χώρα ἓνα περιοδικὸ μεγάλης κυκλοφορίας, στὸν κόσμο μιὰ διεθνῆς ἐφημερίδα. Ὅλα αὐτὰ τὰ μέσα καθὼς καὶ ἄλλα χρησιμοποιοῦνται καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιοῦνται γιὰ νὰ βρῖσκει κανεὶς τὸ ταίρι του, ἀλλὰ οἱ ἠλεκτρονικοὶ ἐγκέφαλοι μποροῦν νὰ κάνουν τὸ ταίριασμα εὐκολότερο καὶ πιὸ εὐέλκτο.

Ἡ λειτουργία ἑνὸς δικτύου γιὰ τὸ ταίριασμα συντρόφων θὰ ἦταν ἀπλή. Αὐτὸς πού θὰ τὸ χρησιμοποιοῦσε θὰ ἔδινε τὸ ὄνομα καὶ τὴ διεύθυνσή του καὶ θὰ περιέγραφε τὴ δραστηριότητα πού θὰ ἤθελε νὰ μοιραστεῖ μὲ ἄλλον. Ἐνας ἠλεκτρονικὸς ἐγκέφαλος θὰ τοῦ ἔδινε πίσω τὸ ὄνομα καὶ τὶς διευθύνσεις ὄλων ὅσων θὰ εἶχαν δώσει παρόμοιες περιγραφές. Οἱ ἄνθρωποι πού θὰ χρησιμοποιοῦσαν τὸ σύστημα θὰ ἦσαν γνωστοὶ μόνον στοὺς πιθανοὺς συντρόφους τοὺς.

Ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῶν πρότυπων γνώσεων, μιὰ ὑπηρεσία κοινῆς ὠφελείας θὰ μποροῦσε νὰ προσφέρει δωρεὰν ὑπηρεσίες γιὰ τὴν ἐξεύρεση τῶν συντρόφων. Αὐτὸ θὰ δικαιωνόταν ὄχι μόνο ἀπὸ μορφωτικῆς πλευρᾶς, ἀλλὰ καὶ σὰν ὑποστήριξη τοῦ δικαίωματος τῆς ἐλευθερίας τοῦ συνέρχεσθαι. Τὸ ἴδιο δικαίωμα θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπεκταθεῖ ὥστε νὰ περιλάβει τὴν ἀπαγόρευση τοῦ συνέρχεσθαι ἀκουσίως, μὲ τὴν μορφή τῆς ἀναγκαστικῆς φοίτησης στὸ σχολεῖο. Ἄν εἶχαν πάρει στὰ σοβαρὰ τὴν ἐλευθερία τοῦ τύπου καὶ τοῦ συνέρχεσθαι καὶ τὰ δημόσια μέσα ἦσαν προετοιμασμένα γιὰ νὰ προσφέρουν αὐτὲς τὶς ἐλευθερίες σ' ὅλους, τότε ἡ ὑποχρεωτικὴ σχολικὴ παρακολούθηση, ἡ στρατιωτικὴ θητεία καὶ οἱ ἄλλες κοινὲς σημερινὲς ὑποχρεώσεις θὰ ἦταν περιττές.

Καθὼς τὰ σχολεῖα θ' ἀντικαθιστοῦνται ἀπὸ τὰ δίκτυα μορφωτικῶν ἀντικειμένων, τὰ πρότυπα γνώσεων καὶ τοὺς συντρόφους, ἡ ζήτηση ἐκπαιδευτικῶν θ' αὐξηθεῖ παρὰ θὰ μειωθεῖ. Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ αὐτοὶ θὰ ἔχουν διαφορετικὰ καθήκοντα ἀπ' ὅ,τι ἔχουν σήμερα στὸ σχολεῖο καὶ δὲν θὰ εἶναι ὅλοι οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι. Ἡ ἀνάγκη γιὰ ἀνθρώπους μὲ πραγματικὴ ἰκανότητα στὰ διοικητικὰ θέματα, στὴ διδασκαλία καὶ στὴ μόρφωση θ' αὐξηθεῖ καθὼς καὶ οἱ ἀμοιβές τοὺς ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν ἐπιτευγμάτων τοὺς στὴν παιδεία, τῆς

ἐπαγγελματικῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ εἰσοδήματος. Ἐκείνοι πού οἱ εἰδικότητες τους ἀναφέρονται κυρίως στήν πρόσληψη, ἐπίβλεψη καὶ ἀπόλυση τῶν δασκάλων καὶ καθηγητῶν, στίς δημόσιες σχέσεις μέ τοὺς γονεῖς, στήν κατάρτιση τοῦ σχολικοῦ προγράμματος, στήν ἀγορὰ τῶν σχολικῶν βιβλίων, στή διατήρηση τῶν γηπέδων καὶ τῶν διευκολύνσεων καὶ στήν ἐπίβλεψη τῶν σχολικῶν ἀθλητικῶν ἀγῶνων μπορεῖ νά μὴ δρίσκουν ἀγορὰ γιὰ τίς εἰδικότητές τους. Οὔτε καὶ οἱ δάσκαλοι πού ἀσχολοῦνται μέ τήν φροντίδα τῶν παιδιῶν, τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων ἢ μέ τήν τήρηση τῶν μαθητικῶν ἀποτελεσμάτων θά ἔβρισκαν, ἐκτός ἂν ἐγκαταλείφουν τήν παιδεία γιὰ μιὰ ἄλλη ἐργασία πού θά ἔχει σχεδιαστέι μέ μεγαλύτερη τιμότητα.

Τουλάχιστον τρία εἶδη ἐπαγγελματιῶν ἐκπαιδευτικῶν θά ἔχουν μεγάλη ζήτηση: πρῶτα, οἱ σχεδιαστὲς καὶ οἱ διαχειριστὲς τῶν δικτύων τῶν ἐκπαιδευτικῶν μέσων πού περιγράφηκαν περιληπτικά· δεύτερα, οἱ παιδαγωγοὶ πού μποροῦν νά σχεδιάσουν ἀποδοτικὰ ἀτομικὰ μορφωτικὰ προγράμματα, νά διαγνώσουν τίς ἐκπαιδευτικὲς δυσκολίες καὶ νά ὑποδείξουν μιὰ ἀποτελεσματικὴ θεραπεία· καὶ τρίτο, οἱ ἡγέτες σὲ κάθε κλάδο τῆς μάθησης.

Τὰ δίκτυα τῶν μορφωτικῶν μέσων εἶναι ἀπλὰ στήν οὐσία καὶ θά ἀποδώσουν μόνο ἂν διατηρηθοῦν ἀπλὰ στή λειτουργία τους. Τὸ εἶδος τῆς ἀπαιτουμένης ἀπλότητας, ἕμως, εἶναι συχνὰ σημάδι ἰδιοφυΐας. Οἱ ἄνθρωποι πού μποροῦν νά πολλαπλασιάσουν τίς ὑπηρεσίες πού προσφέρονται στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ παρ' ὅλα αὐτὰ νά μὴ στέκονται ἐμπόδιο στὸ δρόμο τους εἶναι σχετικὰ σπάνιοι.

Οἱ σχεδιαστὲς τῶν νέων δικτύων θά πρέπει νά κατανοοῦν τὴ γνώση, τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὴν κοινωνία ὅπου ζοῦν. Θά πρέπει νά ἀφιερωθοῦν στήν ἰδέα τοῦ αὐτοκατευθυνόμενου μαθητῆ, στήν ἐξατομικευμένη παιδεία. Θά πρέπει νά καταλάβουν τὰ ἐμπόδια στή ροὴ τῶν πληροφοριῶν καὶ πῶς νά τὰ μειώσουν χωρὶς νά προκαλοῦν ἀντίθετες ἐνέργειες πού θά διαλύουν τίς προσπάθειές τους. Πάνω ἀπ' ὅλα ἕμως θά πρέπει νά ἔχουν τὴν ἱκανότητα ν' ἀντιστέκονται στὸν διαρκῆ πειρασμὸ νά κατευθύνουν ἐπιτήδεια τίς σπουδὲς τῶν πελατῶν τους, ἀντὶ νά ἀνοίγουν ὄλο καὶ καινούργιες πόρτες, καὶ ἴσως ἐπικίνδυνες, γιὰ τίς ἔρευνές τους.

Οἱ δάσκαλοι ἀπολάμβαναν μεγάλες τιμὲς προτοῦ νά ὑπάρ-

ξουν τὰ σχολεία, καί θά τις ἀπολαύσουν ξανά ὅταν θά εἶναι ἐλεύθεροι νά ἐξασκήσουν τὸ ἐπάγγελμά τους χωρὶς τοὺς περιορισμοὺς τῆς ἀναγκαστικῆς φοίτησης, τοῦ ὑποχρεωτικοῦ προγράμματος καὶ τῶν τοίχων τῆς τάξης. Τὸ κέντρο ἑνὸς ἀνεξάρτητου μορφωτικοῦ ἐπαγγέλματος θά εἶναι ὁ παιδαγωγός, τώρα μὴ ἀσχῆμη λέξη, πού κάποτε ὅμως θά ξαναβρεῖ τὸ νόημά της, ὅταν οἱ μαθητές, οἱ γονεῖς καὶ οἱ δάσκαλοι θά εἶναι ἐλεύθεροι νά παίρνουν ὑπεύθυνες εκπαιδευτικὲς ἀποφάσεις. Τότε θ' ἀνακαλύψουν πῶς χρειάζονται συμβουλή καὶ βοήθεια στὴν ἐπιλογή τῶν προγραμμάτων μάθησης, στὴν ἐκλογή τῶν πρότυπων γνώσεων, στὴν ἀνακάλυψη τῶν συντρόφων, στὴν εὕρεση τῆς ἡγεσίας στὶς δύσκολες προσπάθειες. Διαφορετικὰ ἀπ' αὐτὸν πού ἀνήκει στὸ δίκτυο, ὁ ἀνεξάρτητα ἐργαζόμενος παιδαγωγός δὲν θά εἶναι ὑποχρεωμένος νά καταπνίγει τὴν γνώμη του καὶ τις ἀξίες πού πιστεύει, γιὰ χάρη τοῦ πελάτη του. Θά εἶναι ἐλεύθερος στὶς ἀξιολογήσεις του, γιὰτι καὶ ὁ πελάτης του θά μπορεῖ νά κάνει τὸ ἴδιο. Δὲν θά ἔχει ἄλλο τρόπο νά διαμορφώσει τις ἀποφάσεις τοῦ πελάτη του παρὰ μόνο μέσω τῆς πειστικότητας τῆς συμβουλῆς του. Καὶ θά ἔκανε καλὰ νά ἔχει δίκιο καὶ νά εἶναι πειστικός, γιὰτι οἱ πελάτες του θά τὸν θεωρήσουν ὑπεύθυνο. Αὐτὸ τὸ ἐπάγγελμα δὲν κάνει γιὰ τοὺς δειλοὺς, ἀλλὰ ὁ ἱκανὸς παιδαγωγός θά βρεῖ σ' αὐτὸ τὴν ἀνταμοιβή τοῦ παλιοῦ οἰκογενειακοῦ γιαιτροῦ, τοῦ ἀνθρώπου πού δημιούργησε τὴ φήμη μὲ τὴν ὁποία ἀκόμη ζοῦν οἱ μοντέρνοι εἰδικευμένοι γιαιτροί. Θά ὑπάρχει, βέβαια, χώρος γιὰ πολλές παιδαγωγικὲς εἰδικότητες, ὅπως τὰ τέσσε καὶ ἡ παιδαγωγικὴ ψυχιατρικὴ, πού ὅμως θά ἔχουν λιγότερη ζήτηση καθὼς θά λιγοστεύει ἡ ζήμιὰ πού κάνει τὸ σχολεῖο. Τελικὰ τὸ νέο παιδαγωγικὸ ἐπάγγελμα μπορεῖ νά υποκύψει στὴν ὑπερ-ἐξειδίκευση πού προσβάλλει τώρα τὴν ιαιτρικὴ, ἀλλὰ μέχρι τότε θά ἔχει προσφέρει τὴ συμβολή του.

Ἡ ρόλος τοῦ εκπαιδευτικοῦ ἡγέτη εἶναι κάπως πιὸ ἀκαθόριστος ἀπὸ τὸ ρόλο τοῦ διευθυντῆ δικτύου ἢ τοῦ παιδαγωγοῦ. Αὐτὸ συμβαίνει: ἐπειδὴ ἡ ἴδια ἡ ἡγεσία εἶναι δύσκολο νά ἐρισθεῖ. Ἡ περιγραφή τοῦ Γουὼλτερ Μπέιγκχοτ γιὰ τὸν ἡγέτη, σὰν τὸν ἀνθρώπο πού ἐρίσκειται μπροστὰ ὅταν οἱ ἀνθρώποι ἀποφασίσουν νά πᾶνε σὲ μιὰ συγκεκριμένη κατεύθυνση, δὲν εἶναι ἀρκετὴ.²

2. Γουὼλτερ Μπέιγκχοτ, «Φυσικὴ καὶ Πολιτικὴ», ἐκδ. Νόρμαν Σαιντ

Ἡ ἡγεσία, ὅπως καὶ ἡ ἐκπαίδευση, δὲν περιορίζεται σὲ δια-
γονητικὲς ἐπιδιώξεις. Ὑπάρχει ὁποῦδήποτε οἱ ἄνθρωποι κάνουν πρά-
γματα μαζί καὶ ἰδιαίτερα ὅταν ἡ πορεία γίνεται δύσκολη. Τότε εἶ-
ναι πού ἡ ἀληθινὴ ἡγεσία διακρίνεται, καὶ συνήθως ἐξαρτιέται πε-
ρισσότερο ἀπὸ τὴ σχετικὴ προηγούμενη μάθηση παρὰ ἀπὸ τὴς προ-
σωπικὲς ἱκανότητες τὴς τόσο ἀγαπητὲς στὸν κόσμον τοῦ μυθιστορή-
ματος. Δὲν ὑπάρχει κανένα τέστ πού νὰ ἰσχύει σχετικὰ μὲ τὴν
ἡγεσία, οὔτε καὶ ἡ προηγούμενη πείρα. Ὅπως παρατηρεῖ καὶ ὁ
Τόμας Κᾶν στὴ «Δομὴ τῶν Ἐπιστημονικῶν Ἐπαναστάσεων», ἀκό-
μα καὶ σὲ πεδία μὲ τόση ἀκαμψία, ὅπως οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες, οἱ
ἡγήτορες τῆς ἐπιστήμης δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀποδεικνύονται κατὰ
περίοδους βασικὰ λαθασμένοι.³ Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ οὔτε ἓνα ὑπο-
κατάστατο ἡγεσίας καὶ ἡγετῶν δὲν ἔχει παραμείνει στὴς ζωτικὲς
μορφωτικὲς πηγές γιὰ νὰ βοηθηθοῦν οἱ μαθητὲς νὰ βροῦν. Οἱ ἡγέ-
τες θὰ προβάλλουν θέβαια, τοὺς ἑαυτοὺς τους καὶ τὸ ἀποτελεσμα-
τὰ πρέπει ὁποσδήποτε νὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὸ ταίριασμα μαθητῶν
καὶ ἡγετῶν.

Στὴν πράξη, θὰ ὑπάρχει πάντα μιὰ ἀκαθόριστη γραμμὴ ἀνά-
μεσα στὰ πρότυπα γνώσεων καὶ στοὺς ἡγέτες. Καὶ οἱ δύο εἶναι
εἰδικοί στὸ περιεχόμενο αὐτῶν πού μαθαίνονται καὶ αὐτῶν πού γί-
νονται καὶ οἱ δύο εἶναι εἰδικοί στὸ θέμα. Οἱ ὀρειβάτες δὲν μποροῦν
νὰ ὑποκαταστήσουν τοὺς φυσικοὺς οὔτε καὶ ἀντίστροφα. Οἱ κατὰ-
λογοὶ ὀνομάτων καὶ τὰ διοικητικὰ μέσα πού χρησιμεύουν γιὰ νὰ
ἐντοπίσουμε τὰ πρότυπα γνώσεων μποροῦν ἐπίσης νὰ χρησιμευσι-
θοῦν γιὰ νὰ ἐντοπισθοῦν καὶ οἱ ἡγέτες, πού θὰ δείξουν ποιοὶ εἶναι
ἀπὸ τὴς ἀνακοινώσεις πού θὰ κάνουν, τοὺς ὄρους πάνω στοὺς ὁποί-
ους θὰ ἐπιμένουν καὶ τὴ συμπεριφορὰ πού θὰ δείχνουν στὴν οὐσια-
στικὴ συνάντησή. Τὰ δίκτυα μποροῦν νὰ χρησιμεύουν στὴν εὑρεση
τῆς πιθανῆς ἡγεσίας, ἀλλὰ ἡ πραγματικὴ χρησιμότητά τους θὰ
ἀναγνωρίζεται πάντα ἐκ τῶν ὀστέρων.

Ὑπάρχουν ἄλλα εἶδη ἀνθρώπινων ὑπάρξεων πού μποροῦν νὰ
ὀνομαστοῦν μορφωτικὰ μέσα μόνο ἂν διευρύνουμε τὴν ἔννοια. Κι

Τζὼν Στήβας, Ὅλα τὰ Γουόλτερ Μπέιγκχοτ, τόμ. 5 καὶ 6, Economist, 1971.

3. Τόμας Κᾶν, Ἡ Δομὴ τῶν Ἐπιστημονικῶν Ἐπαναστάσεων, Univer-
sity of Chicago Press, 1962.

Όμως αυτοί οι άνθρωποι είναι περισσότερο σημαντικοί από μορφωτικής πλευράς απ' όλα τα μορφωτικά μέσα που περιγράφηκαν παραπάνω. Είναι οι μητέρες, οι πατέρες, τα παιδιά, οι έραστές και τα άλλα είδη ανθρώπων που ξεχωρίζουν τις ανθρώπινες υπάρξεις από τα δίποδα που δεν έχουν φτερά. Αυτούς τους ανθρώπους δεν μπορεί να τους μεταχειρισθεί κανείς σαν μορφωτικά μέσα γιατί βασικά είναι κάτι άλλο. Οι οικογενειακές, οι έρωτικές, οι οικονομικές και οι πολιτικές σχέσεις δεν μπορούν να οργανωθούν σαν να ήταν ή μόρφωση ο κύριος σκοπός τους. Όλες, όμως, έχουν τεράστια σημαντικές μορφωτικές συνέπειες που δεν μπορούν να παραμεληθούν, παρ' όλο που κανένας δεν μπορεί να τις χειρισθεί για ειδικούς μορφωτικούς σκοπούς. Οι άνθρωποι δεν θα μπορέσουν να μορφωθούν ούτε από άλλους ούτε από μόνοι τους εκτός αν μπορέσουν να απολαύσουν, στην ουσία, καλές ανθρώπινες σχέσεις. Επομένως, ή πιό θεμελιώδης μορφωτική πηγή, είναι ένας κόσμος όπου οι περισσότεροι άνθρωποι μπορούν να έχουν καλές σχέσεις με τους άλλους. "Ισως παράδοξα, ή καθολική μόρφωση μπορεί να γίνει ή ίδια το κύριο μέσο για την κατανόηση ενός τέτοιου κόσμου.

Θα πρέπει να τονισθεί πάλι πώς ή διάκριση μεταξύ των διαφόρων ειδών των ανθρώπινων μορφωτικών πηγών έχει νόημα μόνο από οικονομικής και διοικητικής πλευράς. Θ' αποτελούσε σφάλμα των ανθρώπων να συμπεριφέρονται μεταξύ τους ή να θεωρούν τον έναυτό τους με τέτοιο τρόπο που να περιορίζεται στή μιή ή την άλλη κατηγορία. Για οικονομικούς πάντως λόγους οι διακρίσεις είναι ουσιώδεις. Αν οι μορφωτικές πηγές είναι σπάνιες ή άφθονες, άκριβες ή φτηνές, έξαρτάται δλότελα από τη διατήρηση αυτών των διακρίσεων. Κι αυτό με τη σειρά του καθορίζει το αν ή παιδεία και όλα τα άλλα προνόμια θα παραμείνουν προνόμια των λίγων ή αν ή παιδεία και ή δικαιοσύνη θα θεθούν στή διάθεση όλων.

Ὁ τρόπος γιὰ νὰ καθιερώσεις ἕνα θεσμό εἶναι νὰ τὸν χρηματοδοτήσεις.

Δικαστὴς Γουίλιαμ Ὁ. Ντάγκλας

12. Ἡ χρηματοδότηση τῆς παιδείας

Κάθε προσπάθεια γιὰ νὰ ποῦμε ποιὸς πληρώνει τώρα γιὰ τὴν παιδεία καὶ ποιὸς ἐπιωφελεῖται δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἀτελής. Αὐτὸ συμβαίνει ἐν μέρει γιατί ἡ παιδεία δὲν ὀρίζεται καλά, ἐνῶ συχνὰ οἱ προσπάθειες γιὰ νὰ τὴν ὀρίσουμε προκαλοῦν περισσότερες ἀμφισβητήσεις παρὰ συμφωνίες. Τὰ λάθη ἕως αὐτῆς τῆς ἀτέλειας τώρα λιγοστεύουν μὲ τὴν συντριπτικὴ ὑπεροχὴ τοῦ σχολείου. Τὸ σχολεῖο εἶναι ἢ πιὸ ἐκτεταμένη ἐπιχείρηση τοῦ κόσμου· μεγαλύτερη ἀπὸ τὴ γεωργία, τὴ βιομηχανία ἢ τὸν πόλεμο.

Ἀπὸ τοὺς τρεῖς διεκδικητὲς τῶν δολλαρίων ποὺ θὰ δοθοῦν γιὰ μόρφωση, ἀλλὰ ἀντίπαλοι τοῦ σχολείου σ' αὐτὸ τὸ πεδίο, ὅλοι ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα εἶναι ὀλοφάνερα μικροὶ σὲ σύγκριση. Τὰ μέσα μιλίτικῆς ἐνημέρωσης εἶναι τὰ ἐπικρατέστερα, τὰ πιὸ εὐκόλα γιὰ νὰ τὰ ὀρίσει κανεὶς καὶ πιθανῶς τὰ πιὸ μικρά. Μεγάλης ἔκτασης ὅπως εἶναι ὁ τύπος καὶ ἡ τηλεόραση, οἱ κινηματογράφοι, τὸ ραδιόφωνο καὶ ὅλες οἱ ἄλλες μορφὲς δημοσιότητας, οἱ ραδιοφωνικὲς καὶ τηλεοπτικὲς ἐκπομπὲς γιὰ τὴν ψυχαγωγία τοῦ κοινοῦ, ἀντιπροσωπεύουν λιγότερα ἀπὸ τὰ μισὰ λεφτὰ, τὸν μισὸ χρόνον καὶ τὴν μισὴ πελατεία τῶν σχολείων.¹ Ἡ ἐπαγγελματικὴ μαθητεία, ἐνῶ εἶναι δυσκολότερο νὰ ἐκτιμηθεῖ, ἴσως εἶναι ἕνας κοντινότερος ἀντίπαλος τῶν σχολείων, ἀλλὰ κι αὐτὸς χαμένος. Οἱ ἐργαζόμενοι σ' ὅλο τὸν κόσμον εἶναι κατὰ τι περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ πᾶνε σχολεῖο. "Οχι ἀρκετὰ περισσότεροι ὥστε ν' ἀντισταθμίζουν τὴν πολὺ μικρότερη ἀναλογία τοῦ χρόνου τῆς ἐργασίας τους ποὺ ἀφιερώνεται στὴ μάθηση.² Ἴσως ὁ μεγαλύτερος ἀντίπαλος τῆς σχολικῆς ἐκπαίδευ-

1. Στοιχεῖα ἀπὸ τοὺς Ἐθνικοὺς λογαριασμοὺς τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν καὶ ἄλλων χωρῶν, ποὺ ἐκδίδονται ἐτήσια ἀπὸ τὰ Ἠνωμένα Ἐθνη.

2. Συγκρίνοντας τὰ ἔξοδα τῆς σχολικῆς ἐκπαίδευσης μὲ αὐτὰ τῆς ἐπαγγελματικῆς, στὸ χῶρον τῆς ἐργασίας, βλέπουμε ὅτι ὅλα τὰ σχολικά

σης να είναι ο προσωπικός χρόνος που οι άνθρωποι ξοδεύουν για τη μάθησή τους έξω από τα θεσμικά πλαίσια. Αυτός ο χρόνος καθώς και η αποδιδόμενη σ' αυτόν αξία μπορεί ακόμη να υπερβαίνει τις σημερινές επενδύσεις στα σχολεία, αλλά είναι πολύ δύσκολο να μετρηθεί. Ένα από τα χειρότερα πράγματα που μπορούν να λεχθούν για τα σχολεία είναι πως έχουν καταπατήσει σε σοβαρό βαθμό αυτόν το χρόνο και πως απειλούν να τον αιχμαλωτίσουν όλον. Αυτός ο χρόνος της προσωπικής μάθησης είναι το κύριο στήριγμα του ανθρώπου για την ελευθερία, που κινδυνεύει διπλά τώρα, πρώτα γιατί τα σχολεία απειλούν να τον απορροφήσουν και δεύτερο γιατί τα σχολεία εξαντλούν τους πόρους που θα μπορούσαν να τον εμπλουτίσουν. Ένας κύβητος περιορισμός των πόρων που ακόμα διαθέτονται στην προσωπική μόρφωση θα μπορούσε να έχει μόνο αντιδραστικές συνέπειες. Επίσης θα ήταν ανεπιθύμητη ή προσπάθεια για τον περιορισμό των πόρων που ακόμα διαθέτονται για την επαγγελματική μαθητεία. Η εργασία έχει ήδη γίνει πάρα πολύ απάνθρωπη με το να τη διαχωρίζουμε από τη μάθηση. Η καλύτερη χρήση των μορφωτικών μέσων από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης είναι ένας επιθυμητός σκοπός, αλλά ίσως ο καλύτερος τρόπος για να τον πετύχουμε να είναι ένα καλύτερα μορφωμένο κοινό. Οι προσπάθειες να τον πετύχουμε με τον έλεγχο της κυθέρνησης, διατρέχουν τον κίνδυνο μιας ακόμη μεγαλύτερης χειραγώγησης του ανθρώπου από τη μια μεριά, και ενός χωρίς αποτέλεσμα πολιτιστικού σοφισμού από την άλλη. Μόνο τα μορφωτικά μέσα που τώρα κρατούνται για το σχολείο είναι ανοιχτά για μια ανακατανομή μεταξύ των μορφωτικών αντικειμένων, χωρίς να

έξοδα αποδίδονται στη μόρφωση που συντελείται στο σχολείο, ενώ μόνο ο χρόνος επαγγελματικής εξάσκησης καταλογίζεται στη μόρφωση που συντελείται στην εργασία. Η ανάλυσή μας των λειτουργιών του σχολείου θα μπορούσε να φανεί πως ανατρέπει αυτήν την άποψη και σε άλλες περιπτώσεις θα την ανέτρεπε. Γι' αυτήν την συγκεκριμένη περίπτωση, της σύγκρισης των εξόδων της σχολικής εκπαίδευσης και της επαγγελματικής μαθητείας, φαίνεται πως δικαιώνεται. Τα λεφτά που πληρώνει το δημόσιο για την παραγωγή, πληρώνονται για τα προϊόντα της εργασίας. Τα λεφτά που πληρώνονται για το σχολείο, βσον αφορά το δημόσιο, πηγαίνουν στη μόρφωση. Σε καμιά περίπτωση το δημόσιο δεν παίρνει αυτά που πληρώνει, αλλά με την σύγκριση των εξόδων πρέπει να υποθέσουμε πως τα παίρνει.

ζημιωθεί κανένα συμφέρον παρά μόνο αυτά που ζητούν να διαιωνίσουν τη σημερινή δομή των προνομίων.

Υπάρχουν ακόμα άνθρωποι που πιστεύουν πως θα μπορούσαμε να χρηματοδοτήσουμε την παιδεία που χρειαζόμαστε διά μέσου των σχολείων, αν μόνο είμαστε πρόθυμοι να της δώσουμε την προτεραιότητα, αλλά αυτό σημαίνει ν' αγνοήσουμε τον ανταγωνιστικό χαρακτήρα των σχολείων. Δεν προλαβαίνει να τελειώσει κανείς την γυμνασιακή φοίτηση και ό ανταγωνισμός μετατοπίζεται: στα κολλέγια, όπου αυξάνουν και τα έξοδα. Υπάρχει ήδη μιá κίνηση για διπλώματα άνωτερα από το διδακτορικό, με τό αίτιολογικό πως τό διδακτορικό έχει γίνει κοινό και έχει ξεπέσει. Δεν μπορεί να υπάρχει τέλος στη σχολική εκπαίδευση σ' ένα κόσμο που δεν βάζει όρια στην κατανάλωση και όπου τα διπλώματα καθορίζουν τη θέση των ανθρώπων στο κοπάδι.

Τά σχολεία είναι μιá σχεδόν τέλεια αναστροφική μορφή φρολογίας, όπου πληρώνουν οι φτωχοί για να ωφελούνται οι πλούσιοι. Τά σχολεία συντηρούνται σε μεγάλο βαθμό από τους γενικούς φόρους οι όποιοι επιβαρύνουν τελικά τους φτωχούς περισσότερο απ' όσο επιτρέπει ή κατάσταση τους. Οι φόροι ιδιοκτησίας, για παράδειγμα, πληρώνονται περισσότερο από τους ένοικιαστές μιás κατοικίας παρά από τους ιδιοκτήτες, οι έμμεσοι φόροι πληρώνονται περισσότερο από τους καταναλωτές παρά από τους παραγωγούς. Στο μεταξύ, τά όφέλη από τις δημόσιες δαπάνες για την παιδεία κατανέμονται με τέτοιο τρόπο ώστε να ευεργετούνται οι οικονομικά προνομιούχοι.

Τά παιδιά που ανήκουν στο 1) 10 του φτωχότερου πληθυσμού των ΗΠΑ παρακολουθούν τό σχολείο για λιγότερα από πέντε χρόνια, κατά μέσον όρο. Γι' αυτές τις τάξεις του δημοτικού τά σχολεία που παρακολουθούν δεν ξοδεύουν πάνω από 500 δολάρια τό χρόνο για κάθε μαθητή. Αυτά τά παιδιά λοιπόν κοστίζουν στο δημόσιο, για τη σχολική τους εκπαίδευση, λιγότερο από 2.500 δολάρια σε όλη τους τη ζωή. Τά παιδιά που ανήκουν στο 1) 10 του πλουσιότερου πληθυσμού τελειώνουν τό κολλέγιο και ένα χρόνο πανεπιστημιακής σχολής, πράγμα που κοστίζει γύρω στα 35.000 δολάρια. Υπολογίζοντας ότι τό 1) 3 από τις δαπάνες είναι ιδιωτικές, τό πλουσιότερο 1) 10 έξακολουθεί και παίρνει από τά δημόσια κεφα-

λαιο για την παιδεία 10 φορές περισσότερο απ' ό,τι το φτωχότερο 1) 10.³

"Αν συγκριθούν με τα περισσότερα σχολεία του υπόλοιπου κόσμου τα σχολεία των ΗΠΑ είναι σχετικά πιά δίκαια. Στη Βολιβία, για παράδειγμα, το μισό του δημοσίου προϋπολογισμού για τα σχολεία ξοδεύεται για το 1% του πληθυσμού. Η αναλογία των εξόδων για την παιδεία στο ανώτερο και χαμηλότερο ένα δέκατο του πληθυσμού, είναι αντίστοιχα τριακόσια προς ένα.⁴ Τα περισσότερα μέρη του κόσμου είναι πλησιέστερα προς την αναλογία της Βολιβίας παρά των ΗΠΑ.

Τα σχολεία αποτελούν έναν αναστροφικό φόρο γιατί οι προνομιούχοι πληθαίνουν σχολείο για περισσότερο καιρό και γιατί τα έξοδα μεγαλώνουν μαζί με το επίπεδο σπουδών. Οι πανεπιστημιακές σχολές, για παράδειγμα, προσφέρουν σε μεγάλο βαθμό τις μεγαλύτερες φοιτητικές επιχορηγήσεις όχι μόνο με την σχετική, αλλά και με την απόλυτη έννοια. Οι άποφοιτοι πανεπιστημιακών σχολών προέρχονται σε μεγάλο βαθμό από τα στρώματα του πληθυσμού με το μεγαλύτερο εισόδημα. Παρ' όλα αυτά, σ' αυτό το επίπεδο σπουδών οι φοιτητές δεν πληρώνουν σχεδόν τίποτα, στην πραγματικότητα συχνά πληρώνονται, ενώ η ένισχυση πανεπιστημιακών σχολών, ακόμα και των ιδιωτικών πανεπιστημίων, προέρχεται κυρίως από τα δημόσια κεφάλαια. Τα έξοδα στον τομέα των θετικών επιστημών, ανέρχονται σε αρκετές εκατοντάδες χι-

3. Αυτοί οι υπολογισμοί έγιναν από το συγγραφέα, με βάση τα στοιχεία για τα σχολικά έξοδα από το Γραφείο Μόρφωσης των ΗΠΑ, συμπληρωμένα με πληροφορίες που περιέχονται σε ειδικές αναφορές, όπως η έρευνα Κόλμαν πάνω στις ίσες ευκαιρίες. Δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία για την έγγραφη μαθητών ανάλογα με το οικογενειακό εισόδημα, ούτε για τα έξοδα ανάλογα με το οικογενειακό εισόδημα, αλλά υπάρχουν πολλές δασείες για να γίνουν εκτιμήσεις και για να επαληθευθεί η ισχύς αυτών των εκτιμήσεων. Μπορώ πώς, σ' όλες τις περιπτώσεις, υπήρξα συντηρητικός και καλώ τους άλλους να κάνουν ανεξάρτητες εκτιμήσεις και να ελέγξουν τους υπολογισμούς μου.

4. Αυτοί οι υπολογισμοί έγιναν από τον Ίβαν Ίλλιτς, και βασίζονται πάνω σε επίσημα στοιχεία δοσμένα από την Βολιβιανή Κυβέρνηση πάνω στις σχολικές έγγραφες και δαπάνες. Αναφέρθηκαν προσωπικά από τον Ίλλιτς σε μια επιτροπή που συστήθηκε ειδικά από την Κυβέρνηση της Βολιβίας, και έγιναν αποδεχτοί σαν ισχύοντες. "Αντανακλούν κυρίως το γεγονός πώς μόνο ένα μικρό ποσοστό πληθυσμού επιβιώνει μετά τις πρώτες τάξεις του δημοτικού και πώς όλα τα έξοδα της μέσης και της ανωτάτης εκπαίδευσης αναφέρονται σ' αυτή τη μικρή μειοψηφία.

λιάδες δολλάρια τὸ χρόνο γιὰ κάθε φοιτητή. Στὴν μέση παιδεία ὑπάρχει ἓνα μεγαλύτερο ποσοστὸ ἰδιωτικῶν δαπανῶν ἀλλὰ, ἀκόμα κι ἔκεί, οἱ δημόσιες ἐπιχορηγήσεις εἶναι κατὰ μέσο ὄρο ἀρκετὲς χιλιάδες δολλάρια τὸ χρόνο γιὰ κάθε φοιτητή, συγχρινόμενα μὲ τὴς ἑκατοντάδες δολλάρια κατὰ μαθητὴ τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσης, ὅπου βρίσκονται τὰ περισσότερα φτωχὰ παιδιὰ.⁵

Τὰ σχολεῖα κάνουν ἀδύνατη τὴν ἰσότητα τῶν εὐκαιριῶν γιὰ μόρφωση, ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς κατανομῆς τῶν δημοσίων πόρων. Ἄν δὲν ἐγκαταλείψουν τελείως τὰ σχολικὰ στάνταρ, δὲν θὰ μπορέσουν ποτὲ νὰ κρατήσουν τὰ φτωχὰ παιδιὰ στὸ σχολεῖο γιὰ τὸ ἴδιο διάστημα ποὺ κρατοῦν καὶ τὰ πλούσια καὶ, ἂν δὲν ἀντιστρέψουν τὴν ἀναλογία τῶν ἐξόδων ποὺ πάντοτε χαρακτηρίζε τὴν ἐκπαίδευση, θὰ ξοδεύουν πάντοτε περισσότερα στὰ ἀνώτερα ἐπίπεδα παρὰ στὰ χαμηλότερα. Ἀκόμα καὶ τὰ προγράμματα ποὺ ἔχουν σχεδιαστεῖ εἰδικὰ σὰν ἀντιστάθμισμα γιὰ νὰ βοηθήσουν τὰ φτωχὰ παιδιὰ, δὲν μποροῦν νὰ πραγματοποιήσουν τὸν σκοπὸ τους μέσα στὴν δομὴ τοῦ σχολεῖου. Ἀπὸ τὰ τρία δισεκατομμύρια δολλάρια συμπληρωματικὴ βοήθεια γιὰ τὴς σπουδὲς τῶν φτωχῶν παιδιῶν, ποὺ χορηγήθηκαν ἀπὸ τὴν Ὁμοσπονδιακὴ Κυβέρνηση τῶν ΗΠΑ, λιγότερο ἀπὸ τὸ ἓνα τρίτο ξοδεύτηκε γιὰ τὰ παιδιὰ γιὰ τὰ ὁποῖα προοριζόταν αὐτὴ ἡ βοήθεια. Τὰ παιδιὰ αὐτὰ δὲν ἔδειξαν καμιά σημαντικὴ βελτίωση, ἐνῶ τὰ ἄλλα παιδιὰ, μὲ τὰ ὁποῖα ἦσαν μαζί καὶ ποὺ ἐπίσης ἐπιωφεληθήκαν ἀπ' τὴς ἐπιχορηγήσεις, εἶχαν πράγματι ἓνα σημαντικὸ κέρδος.

Σ' ἓνα δίκαιο κόσμο, ἢ σ' ἓνα κόσμο ποὺ προσπαθεῖ νὰ φτάσει στὴ δικαιοσύνη, οἱ δημόσιες δαπάνες γιὰ τὴν παιδεία θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀντίστροφα ἀνάλογες πρὸς τὴν περιουσία τοῦ σπουδαστή. Τὰ ἰδιωτικὰ ἐξόδα γιὰ τὴν παιδεία γίνονται σχεδὸν ὅλα γιὰ λογαριασμὸ τῶν πιδ εὐπορῶν, ἔτσι ὥστε μόνο γιὰ νὰ ἐξισωθοῦν τὰ ἐξόδα γιὰ τὴν παιδεία θὰ ἔπρεπε τὰ δημόσια κεφάλαια ποὺ προορίζονται γιὰ τὴν παιδεία νὰ πηγαίνουν στοὺς φτωχοὺς σὲ μεγαλύτερη ἀναλογία. Ἀκόμα κι αὐτό, ὅμως, δὲν θὰ ἔκανε τὴς εὐκαιρίες γιὰ τὴν παιδεία νὰ εἶναι ἴσες, ἐφόσον οἱ γονεῖς καὶ τὰ σπῆρια τῶν

5. Βάσει στοιχείων τοῦ Γραφείου Μόρφωσης τῶν ΗΠΑ, ποὺ κι αὐτὰ μὲ τὴ σειρά τους ἐκκρίνονται σὲ στοιχεῖα ἐτήσιων ἀναφορῶν τῶν διαφόρων πολιτειῶν.

ευπόρων αντιπροσωπεύουν μιὰ ἐπέγδυση γιὰ τὴν μόρφωσή τους πού ἐπίσης πρέπει νὰ ἀντισταθμιστεῖ. Τελικὰ οἱ φτωχοὶ ὑφίστανται τὴν κουλτούρα τῆς σιωπῆς, τὴν κληρονομιά τῆς μαγείας καὶ τοῦ μύθου πού ἔχουν σχεδιαστεῖ γιὰ νὰ ἐξασφαλίζουν τὴν συνεχῆ ὑπακοή τους. Αὐτὸ εἶναι πού ἐμποδίζει τὰ παιδιά τους νὰ μορφωθοῦν καὶ ὄχι μιὰ γενετικὴ ἀτέλεια. Αὐτὸ καθὼς κι ἡ καταδίκη τῆς ἀποτυχίας καὶ τῆς ἀποδοκιμασίας πού εἶναι ἡ συνηθισμένη μοῖρα τους στὰ σχολεῖα. Αὐτὰ τὰ μειονεκτήματα, πού δὲν εἶναι οὔτε ἔμφυτα οὔτε αὐτοδημιουργητα, ἀπαιτοῦν πρόσθετες δαπάνες γιὰ τὴν μόρφωση τῶν φτωχῶν, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ ἀντισταθμιστοῦν. "Ἄν σέ κάθε κράτος ὄλα τὰ κονδύλια γιὰ τὴν παιδεία ξοδεύονταν ἀποκλειστικὰ γιὰ τοὺς φτωχοὺς θὰ χρειάζονταν ἀκόμα πολλὲς γενιὲς γιὰ νὰ ἀντισταθμιστοῦν τὰ ἐμπόδια πού γενιὲς ἐκμετάλλευσης ἔχουν ἐπιβάλλει ἐπάνω τους.

Θὰ ἔπρεπε μέχρι τώρα νὰ ἔχει γίνει σαφὲς πὼς ἀκόμα καὶ τὸ πρῶτο βῆμα γιὰ τὴν ἐξίσωση τῶν εὐκαιριῶν μόρφωσης ἀνάμεσα στὶς κοινωνικὲς τάξεις ἀπαιτεῖ μιὰ χορήγηση μορφωτικῶν πόρων ἔξω ἀπὸ τὸ σχολικὸ σύστημα. Οἱ μόνοι τρόποι γιὰ νὰ εἶμαστε σίγουροι πὼς τὰ φτωχὰ παιδιά παίρνουν τουλάχιστον ἕνα ἴσο μερίδιο ἀπὸ τὰ κεφάλαια τοῦ δημοσίου γιὰ τὴν παιδεία εἶναι εἴτε νὰ τ' ἀπομονώσουμε τελείως σὲ δικά τους σχολεῖα, εἴτε νὰ δώσουμε τὰ λεφτὰ ἀπ' εὐθείας σ' αὐτὰ. Ἡ πρώτη ἀπ' αὐτὲς τίς λύσεις δοκιμάστηκε καὶ καταφανῶς ἀπέτυχε. Ἡ δευτέρη προσφέρει τὸ κλειδί γιὰ τὴν σωστὴ χορήγηση μορφωτικῶν πόρων.

Τὸ νὰ ἀφήσουμε τὴν διαχείριση τῶν μορφωτικῶν πόρων στὰ χέρια τῶν μαθητῶν δὲν λύνει ὄλα τὰ προβλήματα, ἀλλὰ εἶναι ἕνα ἀπαραίτητο βῆμα γιὰ μιὰ λύση. Ὅχι μόνο τὸ πρόβλημα τῆς ἐξίσωσης τῶν εὐκαιριῶν ἀνεξάρτητα ταξικῆς προέλευσης, ἀλλὰ καὶ ὄλα τὰ ἄλλα προβλήματα πού συζητήθηκαν παραπάνω θὰ μπορέσουν ν' ἀντιμετωπιστοῦν μὲ τὴν δοῦθαι αὐτῆς τῆς ἀρχῆς. Τὰ σχολεῖα θὰ ὑπάρχουν, θὰ προσαρμύζονται ἢ θὰ ἀποτυχαίνουν ἀνάλογα μὲ τὴν ἱκανοποίηση τῶν πελατῶν τους. "Ἄλλοι μορφωτικοὶ θεσμοὶ θὰ ἀναπτύσσονται σύμφωνα μὲ τὴν ἱκανότητά τους νὰ ἱκανοποιοῦν τίς ἀνάγκες τῶν πελατῶν. Οἱ μαθητὲς θὰ διαλέγουν ἀνάμεσα στὴ μάθηση πάνω στὴν ἐργασία καὶ στὴ μάθηση μὲ πλήρη μαθητικὴ ἀπασχόληση, τί θέλουν νὰ μάθουν, πότε θέλουν νὰ μάθουν, καὶ μὲ

ποιόν τρόπο. Αυτό προϋποθέτει ένα σύστημα ύπολογισμών για μία μόρφωση που θα διαρκεί σ' όλη τή ζωή. που στην πρώτη παιδική ηλικία θα διοικείται από τους γονείς, που θα έχουν τήν εϋθύνη για τήν πίστωση τών πόρων, και όπου ο μαθητής τουλάχιστον από πολύ νεαρή ηλικία θα έχει βέτο.

Στόν κόσμο, όπως τον είδε ο "Ανταμι Σμίθ, αυτό θα έλυσε όλα τὰ προβλήματα. Στόν πραγματικό κόσμο, υπάρχει ακόμη μία άτελής κατανομή τών πραγματικών μέσων που απαιτούνται για τήν μόρφωση και, ακόμη περισσότερο, υπάρχει άτελής γνώση σχετικά με τὸ ποιά μέσα χρειαζόμαστε και πού θα τὰ βρούμε. Αυτή ή άτελής γνώση δέν περιορίζεται στους μαθητές. Οί ύποθετικοί προμηθευτές τών μορφωτικών μέσων στερούνται τή γνώση για τὸ πού βρίσκονται οί πιθανοί πελάτες τους και για τὸ τί χρειάζονται. Τελικά υπάρχει τὸ παλιὸ πρόβλημα τοῦ άτελοῦς χαρακτήρα: άνθρωποι που θέλουν κάτι για τὸ τίποτα και αὐτοί που πουλᾶνε οτιδήποτε για νὰ έχουν κέρδος. "Αν ὁ τέλειος ανταγωνισμός και ή τέλεια γνώση ὑπήρχαν, θα ἀντιστάθμιζαν τή διαφθορά τοῦ ανθρώπου. Ἄφοῦ δέν υπάρχουν, δέν μένει παρά νὰ συμβιβάζουμε τὸ κακό.

"Ένα σύστημα προσωπικών λογαριασμών για μόρφωση και ένα σύστημα δημοσίων μορφωτικών ὑπηρεσιών, σάν αὐτὰ που προτάθηκαν στὰ δύο προηγούμενα κεφάλαια, θα συμπλήρωναν ἀμοιβαία τὸ ένα τ' ἄλλο, θα μπορούσαν νὰ συνδυασθοῦν με διαφόρους τρόπους. "Ένας τρόπος θα ἦταν νὰ γίνουν οί δημόσιες ὑπηρεσίες αὐτοσυντήρητες, όπως θεωρεῖται ὅτι εἶναι τὸ ταχυδρομικὸ σύστημα, και νὰ ἐπιβαρύνεται αὐτὸς που χρησιμοποιεῖ μία ὑπηρεσία με τὸ κατά προσέγγιση κόστος της. "Ένας ἄλλος τρόπος εἶναι, νὰ εἶναι ή χρήση τών ὑπηρεσιών που προσφέρουν τὰ δίκτυα τών μορφωτικών μέσων, τελείως ἐλεύθερη. Αυτό θα απαιτοῦσε νὰ καταγεγραφοῦν τὰ κονδύλια τοῦ δημοσίου που διατίθενται για τήν ἐκπαίδευση, στήν ἐνίσχυση τών ὑπηρεσιών που προτείνουμε και στήν πρόνοια για τὸς προσωπικούς λογαριασμούς.

Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὲς τίς λύσεις, εἶναι δυνατοί και διάφοροι συνδυασμοί: ἐλεύθερη προσφορά ὀρισμένων ὑπηρεσιών, ἐνῶ θα ἐπιβαρύνεται ή χρησιμοποίηση ἄλλων, ἐπιβαρύνση ὀρισμένων προσώπων και ἄλλων ὄχι, σύμφωνα με τήν ηλικία, τὸ εισόδημα και ἄλλα κριτήρια. Αὐτοί οί πιθανοί συνδυασμοί εἶναι πάρα πολλοί για νὰ μᾶς

επιτρέπουν μιὰ εξακτιλητική συζήτηση πάνω τους, ἀλλὰ ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ὀρισμένους. Τὰ δίκτυα θὰ μπορούσαν, γιὰ παράδειγμα, νὰ προσφέρουν πληροφορίες ἐλεύθερα, νὰ ἐντοπίζουν τὰ πρότυπα γνώσεων, τ' ἀντικείμενα, τοὺς συντρόφους, κλπ., ἀλλὰ χωρὶς νὰ κάνουν τίποτα παραπάνω γιὰ τὴν διευκόλυνση τοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος. Αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἀφήνεται στὴν κρίση τοῦ μαθητῆ γιὰ τὸ ἂν θὰ ἀγοράσει ἢ δανειστεῖ τὸ ὑποδεικνυόμενο βιβλίο, ἢ ἂν θὰ πληρώσει τὸ πρότυπο γνώσεων, ἀπὸ τὸν προσωπικό του λογαριασμό. Ἐναλλακτικά, οἱ βιβλιοθήκες καὶ τὰ μέρη φύλαξης τῶν μορφωτικῶν ἀντικειμένων θὰ βρίσκονταν σὲ κοινὴ ζήτηση καὶ θὰ μπορούσαν νὰ διατηροῦνται γιὰ τὴν ἐλεύθερη χρῆση τοῦ κοινοῦ· καὶ οἱ δάσκαλοι ἀνάγνωσης καὶ μαθηματικῶν θὰ πρέπει νὰ πληρώνονται ἀπὸ τὸ δημόσιο γιὰ νὰ διδάσκουν στοιχειώδεις γνώσεις.

Αὐτὲς οἱ λύσεις ἀναφέρονται μόνο στὴ χρῆση τῶν κεφαλαίων τοῦ δημοσίου ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴ ἔσοδα ἀπ' τὴν φορολογία, χωρισμένα σὲ δίκτυα μορφωτικῶν μέσων καὶ σὲ προσωπικούς λογαριασμούς γιὰ τὴ μόρφωση. Μποροῦμε νὰ σκεφτοῦμε καὶ ἄλλες ἐπὶ πλέον λύσεις. Θὰ μπορούσε νὰ ἰδρυθεῖ μιὰ μορφωτικὴ τράπεζα ἔπου θὰ μπορούσαν νὰ γίνονται καταθέσεις μορφωτικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ ἀπ' ἔπου θὰ μπορούσε νὰ λάβει κανεὶς μόρφωση ἐπὶ πιστώσει. Τὰ πρότυπα γνώσεων, γιὰ παράδειγμα, ἴσως νὰ μὴν προτιμοῦν νὰ πληρώνονται σὲ μετρητὰ ἀλλὰ νὰ πιστώνονται γιὰ τὶς μελλοντικὲς μορφωτικὲς ἀνάγκες τοῦ ἑαυτοῦ τους καὶ τῶν παιδιῶν τους. Οἱ μαθητὲς θὰ μπορούν νὰ χρεώνονται στὴν τράπεζα γιὰ νὰ πληρώνουν τὸ πρότυπο γνώσεων ποὺ ἔχει πίστωση, ἢ νὰ παίρνουν μετρητὰ γιὰ νὰ πληρώνουν ἕνα ἄλλο ποὺ θέλει μετρητὰ, καὶ ὁ μαθητὴς θὰ μπορεῖ ἀργότερα νὰ ἐπιστρέψει τὸ δάνειο στὴν τράπεζα εἴτε σὲ μετρητὰ εἴτε προσφέροντας ὑπηρεσίες πρότυπου γνώσεων γιὰ κάποιον ἄλο μαθητῆ.

Μιὰ μορφωτικὴ τράπεζα δὲν θὰ μπορεῖ νὰ συναγωνίζεται στὴν ἀγορὰ τὶς ἄλλες τράπεζες, τὶς λιγότερο περιορισμένες στὶς δραστηριότητές τους. Ἡ βοήθεια τῆς κυβέρνησης γιὰ μιὰ τέτοια τράπεζα ἢ γιὰ ὅποιαδήποτε ἐλεύθερη ὑπηρεσία μέσω ἐνδὸς δικτύου μορφωτικῶν μέσων, ἢ ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τέτοιων δικτύων, θὰ ἀποτελοῦσε μορφωτικὴ ἐπιχορήγηση. Ἡ χρησιμοποίηση τῶν πόρων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τοὺς φόρους γιὰ τὴν παιδεία εἶναι βέβαια

ήδη μιὰ ἐπιχορήγηση, ἀλλὰ ὅσο αὐτοὶ οἱ πόροι θὰ πηγαίνουν ὀλο-
τελα στοὺς μορφωτικούς λογαριασμοὺς δὲν θὰ ὑπάρχει ἐπιχορήγη-
ση γιὰ ἓνα εἶδος μόρφωσης κατὰ προτίμηση ἀπὸ ἄλλο. Σήμερα
ὑπάρχει. Οἱ πανεπιστημιακὲς σχολὲς κατὰ προτίμηση εὐνοοῦνται
σὲ μεγάλο βαθμὸ σὲ σχέση μὲ τὰ σχολεῖα στοιχειώδους ἐκπαίδευ-
σης. Οἱ θετικὲς ἐπιστῆμες εὐνοοῦνται κατὰ προτίμηση σὲ σχέση
μὲ τοὺς ἄλλους τομεῖς. Οὔτε περιορίζονται οἱ ἐπιχορηγήσεις στὸ
δημόσιο τομεῖα. Οἱ μονοπωλιακὲς βιομηχανίες μποροῦν νὰ περνοῦν
στὰ ἔξοδα τῆς παιδείας καὶ τοὺς ἐργαζόμενους σ' αὐτὲς καὶ τὸ κοι-
νὸ, ἐπειδὴ μποροῦν νὰ κανονίζουν τίς τιμὲς τους ὥστε νὰ ἀπορρο-
φοῦν αὐτὰ τὰ ἔξοδα. Τὰ κυβερνητικὰ γραφεῖα ἔχουν ἀκόμα μεγα-
λύτερη εὐχέρεια σ' αὐτὸ τὸ θέμα. Ὁ στρατὸς ἔχει σχεδὸν ἀπεριό-
ριστους πόρους γιὰ τὰ γυμνάσιά του καὶ σχεδὸν ἀπεριόριστη ἰκα-
νότητα γιὰ νὰ ἐκπαιδεύσει τὸ κοινὸ ὄχι μόνον ξοδεύοντας χρήματα,
ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν χειρισμὸ τῶν πληροφοριῶν. Τὰ μέσα μαζικῆς ἐνη-
μέρωσης σήμερα ἐπιδοτοῦνται ἀπὸ τοὺς διαφημιστὲς προϊόντων καὶ
ὑπηρεσιῶν, ἐνῶ οἱ παραγωγικὲς ἐπιχειρήσεις μὲ τὴν σειρά τους
μποροῦν νὰ ἐπιβαρύνουν τὸ κοινὸ γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ τοῦ ἐπιβάλ-
λουν. Ὅρισμένες ἐπιδοτήσεις γιὰ τὴ μόρφωση πληρώνονται ἀπ' εὐ-
θείας ἀπὸ τὸ πορτοφόλι τοῦ κοινού. Ἄλλες συλλέγονται ἀπὸ ἰδιω-
τικούς ὀργανισμοὺς ὅπως αὐτὸ προβλέπεται ἀπ' τὴν νομοθεσία. Ὅ-
λες ἀποτελοῦν ἐκφράσεις κρατικῆς πολιτικῆς τοῦ λίγο ἢ πολὺ εἶ-
ναι παραδεκτὴ σὲ μεγάλη κλίμακα.

Ἡ μορφωτικὴ πολιτικὴ θὰ ἦταν ὀλοφάνερη στὰ μάτια τοῦ
κοινού ἂν ὅλοι οἱ δημόσιοι πόροι διοχετεύονταν σὲ προσωπικούς λο-
γαριασμοὺς γιὰ τὴ μόρφωση καὶ ἂν ὅλα τὰ μορφωτικὰ ἰδρύματα,
μαζὶ μὲ τὰ προτεινόμενα δίκτυα μέσων, ἦταν ὑποχρεωμένα νὰ εἶ-
ναι αὐτοσυντήρητα. Στὰ σημερινὰ ἐπίπεδα δαπανῶν αὐτὸ θὰ ἐνί-
σχυε κάθε ἄντρα, γυναίκα καὶ παιδί στὶς ΗΠΑ μὲ 250 \$ τὸ χρό-
νο γιὰ νὰ τὰ ξοδέψουν γιὰ μόρφωση. Ἐπίσης θὰ ὑποχρέωνε ὅλα
τὰ σχολεῖα στοιχειώδους καὶ μέσης ἐκπαίδευσης, τὰ πανεπιστήμια
καὶ τίς σχολὲς νὰ ἔχουν διδάκτρα ἀρκετὰ ἀκριβὰ γιὰ νὰ πληρώ-
νονται ὅλα τὰ ἔξοδα. Μὲ τὴν πρώτη ματιά, μπορεῖ νὰ φαίνεται πῶς
αὐτὸ εἶναι ἓνα γερὸ χτύπημα γιὰ τὴν σχολικὴ καριέρα πολλῶν.
Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, κάθε νεογέννητο παιδί θὰ ἔχει ἓνα κεφάλαιο
σ' ὅλη του τὴ ζωὴ γιὰ νὰ χρηματοδοτεῖ τὴν προσωπικὴ του μόρ-

φωση, αξίας 17.000 \$. Στην ηλικία των είκοσι χρονών θα υπολογίζει 12.000 \$, των σαράντα χρονών 7.000 \$, των εξήντα χρονών 2.000 \$. Αυτό είναι κατά μέσο όρο το ποσό για την εκπαίδευση που το αμερικανικό κοινό αγοράζει τώρα, μέσω των φόρων, για κάθε πολίτη του.⁶ Είναι πρόχειρα το ισοδύναμο με μιὰ κολλεγιακή μόρφωση. Το γεγονός πως τόσο λίγοι άνθρωποι ακολουθούν κολλεγιακές σπουδές απλώς και μόνο υπογραμμίζει την ανισότητα της σημερινής κατανομής. Στην ουσία λίγοι απ' αυτούς που σήμερα παίρνουν περισσότερα θά είχαν σοβαρές στερήσεις αν οι δημόσιοι πόροι κατανέμονταν με ισότητα. "Όλοι εκτός από λίγους θά μπορούσαν νά χρηματοδοτήσουν ιδιωτικά τή μόρφωσή τους. Τά φτωχά παιδιά, από τήν άλλη μεριά θά είχαν πέντε φορές περισσότερη μορφωτική βοήθεια, απ' ό,τι έχουν σήμερα. Κατά μέσο όρο, αυτά τά φτωχά παιδιά θά έπαιρναν τό ίδιο ποσό που παίρνουν και τώρα μέχρι τήν ηλικία των δεκαπέντε. Μετά, όμως, θά τούς είχαν μείνει τέσσερις φορές περισσότερα. Πολλά φτωχά παιδιά αποκτούν τή δυνατότητα νά έπωφεληθούν από μιὰ στοιχειώδη εκπαίδευση μόνο σ' αυτή τήν ηλικία περίπου, παρ' όλο που αυτό μπορεί νά συμβαίνει μόνο γιατί τό σημερινό εκπαιδευτικό σύστημα είναι πολύ φτωχά προσαρμοσμένο στις ανάγκες τους.

Τί θά γίνει μ' αυτούς που σήμερα ξοδεύουν με πολύ γρηγορότερο ρυθμό; Το μέσο παιδί τής μεσαίας τάξης, που τώρα χρησιμοποιοει τό μερίδιο του από τούς δημόσιους πόρους μέχρι περίπου τά είκοσι ένα του χρόνια, θά καθυστερήσει όντας υποχρεωμένο νά κρατηθεί μέσα στά πλαίσια του έτησιου μεριδίου του; Σέ τρεις τουλάχιστον περιπτώσεις όχι. Πρώτα, ή οικογένειά του θά μπορούσε νά έμισχύσει τό έπίδομά του. Ή σημερινή ιδιωτική επένδυση στην παιδεία αποτελεί τό ένα τέταρτο μόνο των δημοσίων έξόδων, ένα πέμπτο του συνόλου. Δεύτερο, θά μπορούσε νά μήν πάει σχολείο αλλά νά μορφωθεί κάπου με λιγότερα έξοδα. Τρίτο, θά μπορούσε νά δανεισθεί έναντι του έφ' όρου ζωής έπίδομάτος του. Κάτω από ευνοϊκές συνθήκες αυτό θά φαινόταν νά είναι σχετικά

6. Αυτοί οι υπολογισμοί βασίζονται σέ σχεδιασμό δαπανών παιδείας 50.000 έκστ. δολλαρίων, για τό 1971. Προϋποθέτουν έναν πληθυσμό 200 εκατομμυρίων και ένα μέσο όρο ζωής 65 έτών. Σχέδια Μορφωτικών Στατιστικών, Γραφείο Τύπου τής Κυβέρνησης των ΗΠΑ, ΟΕ - 10030 - 68.

άσφαλές. "Αν ή οίκογένεια τοῦ σπουδαστή ήταν αρκετά εὐπορη, ἀλλά ἀπρόθυμη νά ἐπενδύσει τὰ δικά της χρήματα, θά μπορούσε πιθανῶς, μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, νά κάνει μιά ἀσφάλεια γιὰ τὸν κίνδυνο ἀποτυχίας. "Αν, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ή οίκογένεια ήταν φτωχή ἀλλὰ ὁ σπουδαστής ἱκανὸς καὶ ὑποσχόταν πολλὰ γιὰ τὴν καριέρα ποὺ διάλεξε, ή ἀσφάλεια θά μπορούσε νά γίνει μὲ δημόσια ἔξοδα γιὰ νά καλυφθεῖ αὐτὸς ὁ κίνδυνος.

Τί θά γίνει μὲ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ δὲν χρησιμοποίησαν τὸ ἐπίδομά τους; Αὐτὸ θά μπορούσε νά ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα τὸ ὄφελος τῶν φορολογουμένων. Τὰ ἐπιδόματα θά μπορούσαν ν' ἀξιοθουῖν στὰ ἐπόμενα χρόνια. Θά μπορούσε νά ἐπιτραπεῖ στίς οίκογένειες νά συνενώσουν τὰ ἐπιδόματά τους. Οἱ ἐνήλικοι θά εἶχαν μάθει πιθανῶς ἀρκετά γρήγορα νά χρησιμοποιοῦν αὐτὰ ποὺ τοὺς δόθηκαν, καὶ αὐτὸ θά μπορούσε νά εἶναι πρὸς ὄφελος τῆς παιδείας, τῶν ἴδιων τῶν ἐνηλίκων καὶ τῆς κοινωνίας. Οἱ ἐνήλικοι ποὺ θά ἐνεργούσαν γιὰ τὸν ἑαυτό τους θά ἦσαν ἔξυπνοι ἀγοραστές τῆς μόρφωσης. Ἡ ζήτηση θά ἔφερνε τὰ μορφωτικὰ μέσα στὴν ἀγορὰ ὅπου καὶ οἱ νεώτεροι θά τὰ χρησιμοποιούσαν ἐπίσης, ἀφοῦ θά εἶχε γίνει ή ἀρχή. Πολλοὶ μεσήλικες ἢ καὶ ἡλικιωμένοι, ποὺ τώρα παραμένουν παθητικοί, θά ξυπνοῦσαν καὶ θά ἀρχίζαν νά δείχνουν μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον γιὰ πληροφόρηση, τόσο στὰ δικά τους ὅσο καὶ στὰ δημόσια θέματα.

Πῶς θά μπορούσαν πράγματι νά ξοδευτοῦν τὰ μορφωτικὰ ἐπιδόματα; Τί θά συνέβαινε στὰ σχολεῖα; Πῶς θά μπορούσε νά ἐλεγχθεῖ ή κερδοσκοπία; Οἱ ἀπαντήσεις ἐξαρτιοῦνται πάρα πολὺ ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῶν δικτύων τῶν μέσων ποὺ περιγράφηκαν προηγουμένως. Ἡ ἐπένδυση κεφαλαίου σ' αὐτὰ τὰ δίκτυα θά πρέπει νά ἔχει τὴν πρώτη θέση στοὺς δημόσιους πόρους γιὰ τὴν παιδεία. Ἔστω κι ἂν αὐτὴ ή ἐπένδυση πρόκειται νά πληρωθεῖ ἀπὸ τὰ τέλη ποὺ χρεώνονται γιὰ ὑπηρεσίες. "Αν αὐτὰ τὰ δίκτυα σχεδιαστοῦν καὶ ὀργανωθοῦν καλὰ θά ἐπηρεάσουν τίς ἐπενδύσεις πολλῶν μαθητῶν, ἰδιαίτερα τῶν ἐνηλίκων πρῶτα. Πολλοί, ὅμως, ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἐνήλικους θά εἶναι γονεῖς, ποὺ τὰ παιδιὰ τους θ' ἀρχίσουν ἐπίσης νά χρησιμοποιοῦν τὰ δίκτυα.

Τὰ σχολεῖα θά ἐξαικολουθοῦν γιὰ κάμποσο χρόνο νά χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τοὺς γονεῖς ποὺ θά ἐξαρτιοῦνται ἀπὸ τὴν κηδεμο-

νευτική φροντίδα που προσφέρουν και από σπουδαστές προχωρημένους αρκετά στίς σπουδές τους ώστε να εξαρτούνται απ' αυτά. Τα σχολεία, όμως, δεν θα μπορούσαν να λειτουργούν στο σημερινό επίπεδο αφού οι δημόσιοι πόροι που θα είναι διαθέσιμοι στίς ομάδες ηλικίας που εξυπηρετούν, θα αποτελούν λιγότερο από τὸ ἓνα τρίτο τῶν δημοσίων πόρων που τὰ σχολεία δέχονται σήμερα. Μερικά σχολεία ίσως να επιζήσουν — ιδιωτικά τῆς παλιάς εποχῆς και μερικά δημόσια σὲ πλούσια προάστεια που οἱ πάτρωνές τους θα ἔχουν τὴν δυνατότητα νὰ τὰ διατηρήσουν και θὰ ἔχουν ἐπίσης τὴν δυνατότητα νὰ μὴν ἀνησυχούν πάρα πολύ γιὰ τὸ οικονομικὸ μέλλον τῶν παιδιῶν τους. Οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι σύντομα θὰ ἀνακάλυπταν πὺ ἀποτελεσματικὸς τρόπος μάθησης και πὺ εὐχάριστους, ἀπὸ τὰ σχολεία, γιὰ νὰ περάσουν τὴν ὥρα τους.

Οἱ τσαρλατάνοι και οἱ κερδοσκόποι μπορεῖ γιὰ κάποιο διάστημα νὰ ἔχουν ἐλεύθερο πεδίο δράσης. Ἀλλὰ ἂν τὰ δίκτυα λειτουργήσουν κατάλληλα, αὐτοὶ σύντομα θὰ ἐλέγχονται, ὄχι βασικά με καταπίεση ἀλλὰ με τὸν συναγωνισμὸ τίμων προμηθευτῶν και πρότυπων γνώσης, που θὰ βοηθοῦνται ἀπὸ ἱκανοὺς παιδαγωγοὺς συμβουλευοντας γονεῖς και μαθητές. Οἱ ἔλεγχοι ἐργασίας που προσφέρονται ἀπὸ τὰ καλύτερα επιχειρησιακὰ γραφεῖα, θὰ ἦταν ἀποτελεσματικοί, μιὰ και εἶναι ἀνεπαρκεῖς γιὰ νὰ προκαλέσουν μεγάλο κακό, ἀλλὰ και συγχρόνως ἐπιφελεῖς γιὰ χρῆση ἐνῆντια στοὺς ἀπατεῶνες.

Τὰ χρήματα που τώρα εἶναι τόσο ἀνεπαρκῆ γιὰ τὰ σχολεία θὰ ἦταν κάτι περισσότερο ἀπὸ ἀρκετὰ γιὰ νὰ ἐνισχύσουν ἓνα τεράστιο δίκτυο μορφωτικῶν ἀντικειμένων και νὰ ἐνισχύσουν ἐν μέρει πρότυπα γνώσεων, παιδαγωγοὺς και ὀδηγοὺς μόρφωσης πολὺ περισσότερους ἀπὸ τοὺς δασκάλους που δουλεύουν σήμερα. Πολλοὶ θὰ δουλεύουν μέρος τοῦ χρόνου τους σὰν πρότυπα γνώσεων και σὰν ὀδηγοὶ μόρφωσης, ἐξασκόντας τὸν ὑπόλοιπο χρόνο τὴν ἐιδικότητά τους και συνεχίζοντας τὴν διερεύνηση τῶν γνώσεών τους και γιὰ ἄλλους σκοποὺς. Οἱ παιδαγωγοὶ που θὰ ἔχουν πλήρη ἀπασχόληση θὰ μπορούσαν νὰ ἐξυπηρετήσουν μιὰ πελατεία ἀπὸ χιλιάδες πρόσωπα, ἀφιερώνοντας κατὰ μέσο ὄρο στὸν καθένα λίγες ὥρες τὸ χρόνο.

Οικονομικὴ μαγεία; Κάθε ἄλλο. Τὸ κόστος τῆς κηδεμονευ-

τικῆς φροντίδας θὰ μεταφερθεῖ πίσω, σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὸ δη-
μῖσιο στὸ ἰδιωτικὸ πορτοφόλι. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς φροντί-
δας προσφέρεται τώρα σὲ ἀνθρώπους πολὺ μεγάλους γιὰ νὰ τὴ
χρειαζοῦνται — ἀρκετὰ μεγάλους γιὰ νὰ μποροῦν νὰ ἐργάζονται,
καὶ σὲ πολλὲς περιπτώσεις, μὲ καλύτερες προϋποθέσεις ἐργασίας.
Ἡ ἐπιπλέον μόρφωση ποὺ προσφέρεται, μὲ μικρότερο κόστος, θὰ
δημιουργοῦσε πολίτες ἱκανοὺς νὰ λύσουν τὸ ψευδο - πρόβλημα σχε-
τικὰ μὲ τὸ πῶς νὰ χρησιμοποιήσουν τὰ ἐπὶ πλέον «ἀχρεΐαστα» χέ-
ρια καὶ μυαλὰ ποὺ ἀπαλλάσσονται ἀπ' τὴν ἀνία τοῦ σχολείου.

Ἄν και φαίνεται πὼς ὀρισμένες μορφές διακυβέρνησης ἔχουν σχεδιασθεῖ καλύτερα ἀπὸ ἄλλες, ὥστε νὰ προστατεύουν τὰ ἄτομα σὴν ἐλεύθερη ἐξάσκηση τῶν φυσικῶν δικαιωμάτων τους, και πὼς τὴν ἴδια στιγμή οἱ ἴδιες προστατεύονται καλύτερα ἀπὸ τὴν παρακμὴ, ἢ πείρα ἐν τούτοις ἔχει δείξει, πὼς ἀκόμα και κάτω ἀπὸ τις καλύτερες μορφές, αὐτοὶ στοὺς ὁποίους ἐμπιστευτήκαμε τὴν ἐξουσία, τὴν ἔχουν μεταμορφώσει μὲ τὸν καιρὸ και σιγά-σιγά, μὲ διάφορες ἐνέργειες, σὲ τυραννία. Και πιστεύεται πὼς τὸ πῶς ἀποτελεσματικὸ μέσο για νὰ ἀποφευχθεῖ αὐτὸ θὰ ἦταν νὰ φωτίσουμε, ὅσο εἶναι δυνατὸ σὴν πράξη, τὸ μυαλὸ τῶν ἀνθρώπων σὲ μεγάλο ἐκθῆμό, και εἰδικότερα νὰ τοὺς δώσουμε τὴ γνώση αὐτῶν τῶν γεγονότων, πὸς ἡ ἱστορία ἐκθέτει, ὥστε κατέχοντας ἀπ' αὐτὸ τὸ γεγονὸς τὴν πείρα τῆς παλιᾶς ἐποχῆς και τῶν παλιῶν χωρῶν, ἴσως μπορέσουν νὰ γνωρίσουν τὴ φιλοσοφία σ' ὅλες τις μορφές της, και νὰ παροτρυνθοῦν νὰ χρησιμοποιήσουν τις φυσικὲς τους δυνάμεις για νὰ ματαιώσουν τις προθέσεις τῆς τυραννίας.

Τόμας Γ'έφερσον: Ἐκθεση για τὴν Γενικότερη Μετάδοση τῆς Γνώσης

13. 'Ο έπαναστατικός ρόλος τής παιδείας

Δέν μπορούν νά δοθοῦν αποτελεσματικές ἐναλλακτικές λύσεις στό θέμα τοῦ σχολείου χωρίς ἐκτεταμένες ἀλλαγές στήν κοινωνία. Ἄλλὰ τό νά περιμένουμε τίς ἄλλες ἀλλαγές γιά νά φέρομε ἀλλαγή στήν παιδεία δέν ἔχει νόημα. Ἐκτός ἂν οἱ λύσεις στήν παιδεία προγραμματισθοῦν καί ἐπιδιωχθοῦν, δέν ὑπάρχει καμιά θεβαίότητα πῶς θά συντελεσθοῦν ὅτιδήποτε ἄλλο κι ἂν συμβεῖ. Ἄν δέν ἔχουν προγραμματισθεῖ, τότε πιθανόν οἱ ἄλλες ἀλλαγές νά εἶναι ἐπιφανειακές καί γιά λίγο διάστημα. Ἡ ἀλλαγὴ στήν παιδεία, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, θά φέρεי μέσα στό ἀφύπνισμά της κι ἄλλες θεμιλιώδεις κοινωνικές ἀλλαγές.

Ἡ ἀληθινή μόρφωση εἶναι μιὰ βασική κοινωνική δύναμη. Οἱ σημερινές κοινωνικές δομές δέν θά μπορούσαν νά ἐπιζήσουν ὅταν θά ὑπάρχει ἕνας μορφωμένος πληθυσμός, ἀκόμα κι ἂν μορφωνόταν μόνο μιὰ ὀσισαστική μειοψηφία. Ἐδῶ προφανῶς γίνεται συζήτηση γιά κάτι παραπάνω ἀπό τή σχολική ἐκπαίδευση πράγματι, ἐννοοῦμε σχεδόν τό ἀντίθετο τῆς σχολικῆς ἐκπαίδευσης. Οἱ ἄνθρωποι ἐκπαιδεύονται γιά νά δέχονται μιὰ κοινωνία καί μορφώνονται γιά νά τήν δημιουργήσουν ἢ νά τήν ἀναδημιουργήσουν.

Ἡ παιδεία ἔχει ἐδῶ τό νόημα πού τῆς ἔδιναν ἀνεκαθεν αὐτοί πού σπουδάζουν ἐκπαίδευση καί ἀνθρωπολογία. Κανένας δέν τήν ἔχει ὀρίσει καλύτερα ἀπό τόν Πάουλο Φρέιρε, τόν Βραζιλιάνο ἐκπαιδευτικό, πού τήν περιγράφει ὡς τή διαδικασία ὅπου κάποιοι ἀποκτᾶ κριτικά συνείδηση τῆς πραγματικότητάς του μέ ἕναν τρόπο πού ὀδηγεῖ: σέ ἀποτελεσματική δράση ἀπάνω της.¹ Ἐνας μορφωμένος ἄν-

1. Πάουλο Φρέιρε, «Ἡ διαδικασία τῆς μόρφωσης τοῦ ἐνήλικου ὡς πολιτιστική δράση γιά τήν ἐλευθερία», *Harvard Educational Review*, vol. 40, no. 2, 1970, pp. 205 - 25.

ὕρωπος καταλαβαίνει τὸν κόσμον του ἄρκετὰ καλὰ ὥστε νὰ ἐνεργεῖ πᾶνω σ' αὐτὸν ἀποτελεσματικά. Τέτοιοι ἄνθρωποι, ἂν ὑπῆρχαν σὲ ἄρκετὸ ποσοστὸ, δὲν θ' ἄφηναν τοὺς παραλογισμοὺς τοῦ σημερινοῦ κόσμου χωρὶς νὰ τοὺς ἀλλάξουν.

Μερικοὶ τέτοιοι ἄνθρωποι ὑπάρχουν πράγματι: ἄνθρωποι ποὺ καταλαβαίνουν τὴν πραγματικότητα ἄρκετὰ καλὰ ὥστε νὰ τὰ θγά- λουν πέρα μαζὶ τῆς ἀποτελεσματικά. Σήμερα ὑπάρχουν σὲ μικρὸ πο- σοστὸ, οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς ἔχοντας σὰν ἀσχολία τὴν διακυ- βέρνηση τοῦ κόσμου γιὰ τὸ δικό τους συμφέρον, καὶ λίγοι ποὺ προ- σπαθοῦν γὰ τοὺς σταματήσουν. Ἄν σὲ κάθε κοινωνία, τὸ ποσοστὸ τῶν προσώπων ποὺ ἔχουν τέτοια μὀρφωση ἦταν 20 στὰ ἑκατὸ ἀντὶ 2, ἢ 30 στὰ ἑκατὸ ἀντὶ 3, μιὰ τέτοια κοινωνία δὲν θὰ μπορούσε ἄλ- λο νὰ διοικεῖται ἀπὸ λίγους γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν ἐπιδιώ- ξεῶν τους, ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε νὰ διοικεῖται γιὰ τὴ γενικὴ εὐημερία. Οἱ δάφνες τῆς ἡγεσίας χάνουν τὴ γοητεία τους ἂν ἐπεκταθοῦν σὲ περισσότερους, καὶ μιὰ μορφωμένη μειοψηφία ποὺ ξεπερνᾷ ἔξω ὄρισμένο ἀριθμὸ, θὰ πρέπει νὰ ταχθεῖ στὸ πλευρὸ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐξυγίανσης. Ὅποτεδήποτε, ὅπως στὴ Νέα Ἀγγλία, στὴν Ἀρχαία Ἀθήνα ἢ στὴ Ρώμη τῆς πρώτης ἐποχῆς, μιὰ σεβαστὴ με- ρίδα τοῦ πληθυσμοῦ μορφώθηκε, μὲ τὸ πνεῦμα τῆς γνώσης τῶν τοπι- κῶν δυνατοτήτων, οἱ κοινωνίες τους κυβερνιόταν ὄχι ἀπὸ τοὺς λί- γους χάρη τῶν συμφερόντων τους, ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς πολλοὺς γιὰ τὸ κοινὸ συμφέρον.

Τὰ ἔθνη κράτη ὅπως εἶναι σήμερα δὲν θὰ μπορούσαν νὰ ἐπι- ζήσουν γιὰ πολὺ ἔχοντας ἕνα μορφωμένο πληθυσμὸ. Τὰ ἔθνη ποὺ ἀποτελοῦνται ἀπὸ μορφωμένους πολίτες, ἢ ποὺ περιέχουν μιὰ οὐσια- στικὴ μειοψηφία ἀπὸ τέτοιους πολίτες, θὰ εἶχαν τὴν τάση νὰ συγ- χωνευθοῦν μὲ ἄλλα ἔθνη. Αὐτὸ βέβαια, θ' ἄρχιζε νὰ συμβαίνει μέσα στὰ καθιερωμένα ὄρια τοῦ ἔθνους - κράτους. Τὰ γεωγραφικὰ ὄρια δὲν θὰ ἦταν ὑποχρεωτικὸ ν' ἀλλάξουν. Ἄν οἱ περιορισμοὶ στοὺς δασμοὺς καὶ στὴ μετανάστευση ἀλλάξουν σημαντικά, τὰ πολιτικὰ σύνορα παύουν νὰ ἔχουν σημασία.

Οἱ διακρίσεις τῶν τάξεων θὰ ἔτειναν ἐπίσης νὰ ἐξαφανισθοῦν στὶς μορφωμένες κοινωνίες· ὅπως πράγματι εἶχαν αὐτὴ τὴν τάση σὲ συγκεκριμένες περιόδους τῆς ἱστορίας. Αὐτὸ δὲν σημαίνει πὼς θὰ ἐξαφανίζονταν οἱ ἀτομικὲς διαφορὲς τῆς κοινωνικῆς ἀξίας καὶ τῶν

προνομιών. Σὲ μιὰ κοινωνία πού ἀλλάζει, νέες διαφορὲς θὰ ἔτειγαν νὰ ἐμφανισθοῦν τόσο γρήγορα ὅσο θὰ ἐξισώνονταν οἱ παλιές. Θὰ ἦταν ὁμως δύσκολο νὰ ἐξακριβώσουμε τὴν ταυτότητα τῶν διαφορῶν, πού θὰ προέκυπταν ἀπὸ μιὰ ἀρκετὰ σταθερὴ ἀλλαγὴ τάξης, φυλῆς ἢ κάποιας ἄλλης κοινωνικῆς ταυτότητας. Μιὰ μορφωμένη κοινωνία θὰ γινόταν καὶ θὰ ἔμενε πλουραλιστικὴ σὲ μεγάλο βαθμὸ, μὲ πολ- λές χαλαρὰ συνδεδεμένες, ρευστὲς ἱεραρχίες, βασισμένες σ' ἓνα με- γάλο ἀριθμὸ ἀρκετὰ ἀνεξάρτητων ἀξιολογικῶν κριτηρίων. Ἴσως με- ρικοὶ ἄνθρωποι νὰ εἶναι πλούσιοι, μερικοὶ δυνατοί, μερικοὶ δημοφι- λεῖς, ἀκόμη μερικοὺς θὰ τοὺς ἀγαποῦν καὶ θὰ τοὺς σέβονται, ἀλλὰ λι- γοὶ θὰ μποροῦν νὰ εἶναι ὅλα αὐτὰ μαζί γιὰ πολὺ.

Ἐνας μορφωμένος πληθυσμὸς θὰ ἔφτιαχνε ὄχι μόνον τὸ ἔθνος ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξειδικευμένους θεσμοὺς του ν' ἀνταποκρίνονται στὶς ἀνάγκες καὶ στὶς ἐπιθυμίες τῶν πελατῶν καὶ τῶν ἐργατῶν μαζί μ' αὐτὲς τῶν μάνατζερς. Μιὰ μορφωμένη μειοψηφία ὁποιοῦδήποτε με- γέθους ποτὲ δὲν θ' ἀνεχόταν τίς σημερινὲς ὑγειονομικὲς καὶ ἐκπαι- δευτικὲς ὑπηρεσίες, τὴν μόλυνση τοῦ περιβάλλοντος, τὸν ἔλεγχο τῆς πολιτικῆς ἀπὸ στρατιωτικο - βιομηχανικὲς κλίκες ἢ τὸν ἔλεγχο τῶν μέσων μαζικῆς ἐνημέρωσης ἀπὸ τὸν διαφημιστὴ, γιὰ νὰ μὴν ἀναφέ- ρουμε τὸν κυκλοφοριακὸ συνωστισμό, τὴν ἔλλειψη κατοικιῶν καὶ τὸ πλῆθος τῶν παραλογισμῶν πού ἔχουν κατακλύσει τίς μοντέρνες κοι- νωνίες.

Δὲν θέλουμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ μόρφωση ἔχει μαγικὲς ιδιότητες. Ἀκόμα καὶ οἱ μορφωμένοι δὲν θὰ μπορούσαν νὰ λύσουν τὰ προ- βλήματα αὐτὰ στὴ σημερινὴ μορφή τους. Αὐτὸ πού θὰ μπορούσαν νὰ κάνουν καὶ πού θὰ ἔκαναν εἶναι ν' ἀναγνώριζαν τὸ ἀνυπόφορο περιεχόμενον καὶ νὰ τὸ ἀλλάζαν. Θὰ καταλάβαιναν, γιὰ παράδειγμα, πῶς ἡ ἀνταγωνιστικὴ κατανάλωση δὲν εἶναι ἓνας ὑποφερτὸς τρόπος ζωῆς, παρὰ μόνον γιὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα ἢ γιὰ μικρὸς μειοψη- φίες. Ὅταν αὐτὸ θὰ γινόταν ἀντιληπτό, ἓνα μεγάλο μέρος τῆς ση- μερινῆς παραγωγῆς μας καὶ ἐργασίας θὰ ἐμφανιζόταν ὄχι μόνον σὰν περιττό, ἀλλὰ καὶ σὰν βλαβερό. Τὸ πολεμικὸ ὕλικὸ εἶναι μιὰ φανε- ρὴ περίπτωσις, ἀλλὰ ἡ παιδεία, τὰ ἐξεζητημένα μικρῆς διάρκειας καταναλωτικὰ ἀγαθὰ, ἡ διαφήμιση, τὰ ἐπιχειρηματικὰ καὶ κυβερ- νητικὰ γεύματα καὶ ἓνα πλῆθος ἀπὸ ἄλλα προϊόντα καὶ ὑπηρεσίες εἶναι μιὰ λιγότερο φανερὴ περίπτωσις.

Αυτό που μᾶς δυσκολεύει νὰ κάνουμε ἐτιδῆποτε γι' αὐτὰ τὰ ζητήματα εἶναι πῶς ὁ σημερινὸς τρόπος ζωῆς πάρα πολλῶν προνομιούχων ἀνθρώπων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν διατήρηση τῶν πραγμάτων ὅπως εἶναι. Ἡ μὲρψωση μόνη τῆς δὲν μπορεῖ νὰ λύσει τὸ πρόβλημα. Μπορεῖ νὰ βοηθήσει τοὺς ἀνθρώπους νὰ δοῦν σὲ ποιά κινούμενη ἄμμο ἀναπαύεται ἢ τωρινή τους ἀσφάλεια. Μπορεῖ νὰ τοὺς βοηθήσει νὰ ὀραματισθοῦν δυνατὲς ἐναλλακτικὲς λύσεις, ἂν καὶ ἴσως νὰ χρειάζεται κατὰ περισσότερο γιὰ νὰ τίς πραγματοποιήσουν. Αὐτὸ πάει νὰ πεῖ ἀπλῶς πῶς ἡ μὲρψωση μόνη τῆς δὲν μπορεῖ νὰ φέρει ἐπαναστατικὴ κοινωνικὴ ἀλλαγὴ.

Οἱ θεωρίες τῆς πολιτικῆς ἐπανάστασης προσφέρουν κάποια βάση γιὰ μιὰ γενικότερη θεωρία θεσμικῆς ἐπανάστασης, ἀλλὰ χρειάζονται σημαντικὲς ἀναθεωρήσεις καὶ προσθέσεις. Οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ βασίζονται ἀποκλειστικὰ πάνω στὴ δύναμη καὶ τὴ χρῆση βίας. Στὰ πολιτικὰ ζητήματα, ἡ ἰδεολογία καὶ ἡ λογικὴ τείνουν νὰ ὑποτάσσονται στὴ δύναμη καὶ στὴ βία. Στὴν περίπτωσι τῶν ἄλλων θεσμῶν, ἡ ἰδεολογία καὶ ἡ λογικὴ ἔχουν σχετικὰ καλύτερη σημασία. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι πάντοτε ἔμφανές στις μέρες τῆς παρακμῆς τῶν θεσμῶν ποὺ στηρίζονται στὴν καθαρὴ βία. Εἶναι, ὅμως, ἀλήθεια πῶς οἱ ἄνθρωποι διαλέγουν τίς ἀγορὲς τους, τὰ σχολεῖα τους, τὰ νοσοκομεῖα καὶ τίς μεταφορὲς τους, κάπως λιγότερο τυφλά, κάπως περισσότερο προσέχοντας τὰ ἔξοδα καὶ τὰ πλεονεκτήματα — μαζὶ καὶ τοὺς συναισθηματικοὺς δεσμοὺς — ἀπ' ὅ,τι κάνουν διαλέγοντας καὶ ὑπερασπίζοντας τὴν ἰδιότητα τοῦ πολίτη ποὺ ἔχουν. Οἱ ἀλλαγὲς στοὺς μὴ πολιτικοὺς θεσμοὺς ὑπόκεινται, τουλάχιστον ἐπιφανειακά, σὲ ὀρθολογικὴ συζήτηση. Οἱ σημαντικὲς ἀλλαγὲς στοὺς μὴ - πολιτικοὺς θεσμοὺς γίνονται καμιά φορὰ χωρὶς βία. Κι αὐτὸ θὰ γινόταν σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ, ἂν δὲν ἦταν ἡ νομιμοποιημένη βία τὸ μονοπώλιο τῶν πολιτικῶν θεσμῶν. Εἶναι κατανοητό, ὅπωςδῆποτε, πῶς ἡ ἐπαναστατικὴ ἀλλαγὴ στοὺς μὴ - πολιτικοὺς θεσμοὺς θὰ μπορούσε νὰ γίνεαι χωρὶς βία, θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἡμορθολογικὴ, θὰ μπορούσε νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν ἀνάλυση, τὴν ἔρευνα, τὴ συζήτηση, τὴ νομοθεσία, τὴ διανομὴ τῶν πόρων, τὴ συμπεριφορὰ τῆς ἀγορᾶς καὶ τὴν εἰρηνικὴ πολιτικὴ συμμετοχὴ. Ἡ σοσιαλιστικοποίηση στις Σκανδιναυικὲς χῶρες καὶ στὴ Βρετανία καὶ ἡ δημιουργία τῆς Ἐυρωπαϊκῆς Κοινῆς Ἀγορᾶς ἀποτελοῦν παραδείγματα, ἀλλαγῶν ποὺ

ἔγιναν σχετικά εἰρηνικά, ἂν καὶ σίγουρα ὄχι χωρὶς πίεση καὶ ἀπειλή βίας.

Ἀξίζει τὸν κόπο νὰ ἀνατρέξουμε γιὰ ἰδέες στὶς ἐπιστημονικὲς καὶ θρησκευτικὲς ἐπαναστάσεις. Στὶς μεθοδολογικὰ ολοκληρωμένους ἐπιστήμες, μιὰ θεμελιώδης θεωρία ἐλέγχει τὴν ἔρευνα καὶ τὴ διδασκαλία αὐτοῦ τοῦ τομέα, ὥσπου βαθμιαία οἱ ἐλλείψεις τῆς γίνονται περισσότερο φανερὲς, ἀποτυχαίνει στὴν ἱκανοποίηση ἐνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ ἀπαιτήσεων ποὺ βασίστηκαν πάνω τῆς, καὶ τελικὰ παραγκωνίζεται γιὰ χάρη ἐνὸς πιὸ πετυχημένου ἀντίπαλου. Οἱ ἀπαραίτητοι ὅροι γι' αὐτὸ τὸ εἶδος εἰρηνικῆς ἀλλαγῆς εἶναι εὐκόλο νὰ ἐπιστημανθοῦν. Ὑπάρχει μιὰ κοινὴ γλῶσσα ποὺ τὰ μέλη ἐνὸς ἐπιστημονικοῦ κλάδου χρησιμοποιοῦν καὶ καταλαβαίνουν μαζί. Ὑπάρχει συχνὴ ἐπικοινωνία μεταξὺ ἐπιστημόνων. Ὑπάρχει μιὰ ὕστατη κρίση, ποὺ ὀνομάζεται ἐμπειρικὴ ἀπόδειξη καὶ ποὺ παράγεται κάτω ἀπὸ ἐλεγχόμενες καὶ γνωστὲς συνθήκες. Τελικὰ συμφωνοῦν πᾶν σὲ κανόνες λογικῆς. Αὐτὲς οἱ συνθήκες εἶναι δύσκολο νὰ ταιριάζουν ἔξω ἀπὸ τὶς μεθοδολογικὰ ολοκληρωμένους ἐπιστήμες ἀλλὰ προσφέρουν μέτρα χρήσιμα ποὺ οὐσιαστικὰ πλησιάζονται στὰ παραδείγματα τῆς εἰρηνικῆς θεσμικῆς ἀλλαγῆς ποὺ ἀναφέρονται παραπάνω. Τὸ τελευταῖο βιβλίο τοῦ Τόμας Κᾶν καὶ οἱ ἀντιλογίαι ποὺ προκάλεσε δείχνουν πὼς ἀκόμα καὶ οἱ εἰρηνικὲς ἐπαναστάσεις ὑπεραπλοποιοῦνται σὲ τεράστιο βαθμὸ στὴν παραπάνω περιγραφή.² Πράγματι προχωροῦν, χωρὶς ὅμως πολλὴ βία, καὶ μὲ ἓνα φανερὸ ὀρθολογισμό, τουλάχιστον ἐκ τῶν ὑστέρων.

Οἱ θρησκευτικὲς ἐπαναστάσεις συνήθως δὲν ἦταν εἰρηνικὲς ἀλλὰ ὀρισμένες ἦταν, καὶ αὐτὲς κάνουν φανερὴ μιὰ σημαντικὴ ἀρχή. Δείχνουν πὼς κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὴν ἀπώλεια τῆς πίστης σὲ μιὰ παλιὰ ἐρμηνεῖα τῆς ἀλήθειας, σὰν αὐτὸ ποὺ γίνεται σὲ μιὰ ἐπιστημονικὴ κοινότητα, συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς ἀπλοῦς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ. Νέες θρησκευτικὲς πίστεις ἔχουν ἐπεκταθεῖ μὲ ταχὺ ρυθμὸ σὲ μεγάλες περιοχὲς καὶ οἱ συνθήκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες αὐτὸ συνέβη ἔχουν κάτι κοινὸ καὶ μεταξὺ τους καὶ μὲ τὶς συνθήκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἔχουν γίνει νέες ἐπιστημονικὲς ἐπαναστάσεις. Οἱ μεγάλες θρησκευτικὲς κινήσεις ἐπικρατή-

2. Τόμας Σ. Κᾶν, Ἡ Δομὴ τῶν Ἐπιστημονικῶν Ἐπαναστάσεων, University of Chicago Press, 1962.

σαν πάντα ανάμεσα σὲ ἀνθρώπους ἐξαθλιωμένους, πού βρίσκονταν κάτω ἀπὸ τὶς χειρότερες κοινωνικὲς συνθήκες, πού ὄδηγοῦν στὴν ἀπογοήτευση καὶ τὴν ἀπελπισία. Ἡ ἄλλη προϋπόθεση γιὰ νὰ ἐπικρατήσουν ὑπῆρξε μιὰ ἰσχυρὴ καὶ ἔλκυστικὴ νέα ἀποκάλυψη τῆς ἀλήθειας. Μερικὲς φορές, ἔχι ὁμως πάντοτε, χαρισματικοὶ ἡγέτες καὶ μαθητὲς εἶχαν διακηρύξει τὴ νέα ἀλήθεια. "Ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῆς ἐπιστήμης, ἡ κοινὴ γλώσσα, ἡ ἐπικοινωνία καὶ τὰ κοινῶς ἀποδεχτὰ στάνταρ κρίσης καὶ λογικῆς εἶναι ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ μιὰ θρησκευτικὴ ἐπανάσταση. Τὰ λογικὰ στάνταρ δὲν εἶναι βέβαια καθόλου τὰ ἴδια μὲ αὐτὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ ὁ τελικὸς ἔλεγχος γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς ἀλήθειας εἶναι πολὺ διαφορετικὸς. Ἀποδείξεις γιὰ τὰ συναισθήματα, ἔχι ἀποδείξεις γιὰ τὶς αἰσθήσεις, αὐτὸ εἶναι τὸ κριτήριό τῆς θρησκευτικῆς ἀλήθειας. Οἱ ἀνάγκες πού αἰσθάνεται κανεὶς βαθειὰ μέσα του πρέπει νὰ ἱκανοποιηθοῦν. Παρ' ὅλα αὐτὰ, τὰ παράλληλα σημεῖα ἀνάμεσα στὸν ἐπιστημονικὸ καὶ τὸν θρησκευτικὸ προσηλυτισμὸ εἶναι πολὺ πῶς ἐντυπωσιακὰ ἀπὸ τὶς διαφορὲς. Καὶ οἱ θρησκευτικὲς ἐπαναστάσεις ἐπίσης μποροῦν νὰ δώσουν ὀρισμένα μαθήματα γιὰ μιὰ θεωρία θεσμικῆς ἐπανάστασης.³

Τὰ χρονικὰ τῆς ἴδιας τῆς βίας μπορεῖ νὰ ὑποστηρίζουν τὴν ἰδέα πὼς ἡ βία δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ συνοδεύει τὴν ἀλλαγὴ. Ἡ στρατιωτικὴ ἱστορία εἶναι γεμάτη ἀπὸ περιπτώσεις μαχῶν πού δὲν δόθηκαν γιὰτὶ ἡ μιὰ πλευρὰ εἶχε μιὰ καταφανὴ ὑπεροχὴ δύναμης. Συνήθως, ἡ πλευρὰ μὲ τὴν μεγαλύτερη δύναμη ἦταν αὐτὴ πού ἀρχίζε, ἀλλὰ ἔχι πάντοτε. Εἰρηνικὴ ἐπανάσταση δὲν εἶναι αὐτή, ὅπου ἐκείνοι πού κρατοῦν τὴ δύναμη τὴν παραδίδουν ἡρεμὰ. Αὐτὸ εἶναι ἀληθινὴ ρομαντικὴ ἀγοησία. Εἰρηνικὴ ἐπανάσταση εἶναι ἐκείνη, ὅπου οἱ κάτοχοι τῆς δύναμης ἀνακαλύπτουν πὼς ἔχουν χάσει τὴν δύναμή τους προτοῦ ν' ἀρχίσουν νὰ μάχονται.

Δὲν ὑπάρχει: ἐξασφάλιση ὅτι ἡ θεσμικὴ ἐπανάσταση μπορεῖ νὰ εἶναι εἰρηνικὴ. Ὑπάρχει μόνο μιὰ ἐλπίδα καὶ ἔχι ἀναγκαστικὰ πολὺ μεγάλη. Ὁ εἰρηνικὸς χαρακτήρας τῆς ἐπανάστασης δὲν εἶναι ὁμως ἡ μοναδικὴ σκέψη. Εἶναι σοβαρὴ ἐν μέρει λόγω τῆς κρίσιμης σχέσης τῆς μὲ ἕνα ἀκόμη πῶς σοβαρὸ κριτήριό. Αὐτὸ ἀναφέ-

3. Νόρμαν Κόν, Ἡ ἐπίδωξη τῆς Δευτέρας Παρουσίας, Secker & Warburg, 1957· Paladin, 1970.

ρεται στην αποτελεσματικότητα της επανάστασης, στην εκπλήρωση των σκοπών της. Η ιστορία της πολιτικής επανάστασης είναι μια ιστορία προδοσίας, και των ιδεαλιστών που βρήθησαν να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις, αλλά ακόμα πιο πολύ των κοινών ανθρώπων για χάρη των οποίων έγινε και που οι ίδιοι έκαναν τις μεγαλύτερες θυσίες. Η επανάσταση θά 'χει σά συνέπεια μόνο τις θετικές αλλαγές, που έχουν πάρει ήδη το δρόμο τους όταν αρχίζει η επανάσταση. "Αν δέν συγίσταται σέ τίποτα άλλο παρά μόνο σ' αυτές τις αλλαγές, τόσο τό καλύτερο.

Αὐτὸς ποὺ δὲν θὰ ἐφαρμόσει καινούργιες θεραπείες
θὰ πρέπει νὰ περιμένει καινούργια κακὰ.

Ρογήρος Βάχων

14. Στρατηγική για μιὰ ειρηνική ἐπανάσταση

Κατὰ πόσο είναι δυνατή μιὰ ειρηνική ἐπανάσταση μόνο ὁ καιρὸς θὰ μᾶς τὸ δείξει· μπορεῖ σὲ μερικές χώρες νὰ εἶναι καὶ σὲ ἄλλες ὄχι. Εἶναι εὐκόλο, ὁμως, νὰ ἐκθέσουμε τίς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιὰ μιὰ τέτοια ἐπανάσταση. Δὲν μπορεῖ νὰ γίνει, ἐκτός ἂν οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι πειστοῦν πὼς θὰ ἔπρεπε νὰ γίνει, καὶ ἐκτός ἂν ἡ γνώμη αὐτῆς τῆς πλειοψηφίας γίνει ἀποδεχτή. Παρ' ὅλα αὐτά, εἶναι ἀπίθανο, πρῶτον, πὼς θὰ μπορούσε νὰ πειστεῖ ἡ πλειοψηφία γιὰ τὴν ἀνάγκη ἐπαναστατικῆς ἀλλαγῆς, ὅταν ὁ ἔλεγχος τῶν μέσων μαζικῆς ἐνημέρωσης καὶ οἱ δυνάμεις τοῦ κράτους ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχονται στὸ κατεστημένο, καὶ δεύτερον, πὼς ἡ μειοψηφία ποὺ θὰ κρατοῦσε αὐτὲς τίς δυνάμεις θὰ τίς παρέδιδε εἰρηνικὰ ἀκόμη καὶ ἂν ἦταν πεπεισμένη πὼς ἀποτελεῖ μειοψηφία.

Μιὰ ἀρκετὰ μορφωμένη μειοψηφία, θὰ μπορούσε, σὲ ειδικές συνθήκες, νὰ δημιουργήσει μιὰ πλειοψηφία εὐνοϊκὴ πρὸς τὴν ἐπαναστατικὴ ἀλλαγὴ. Αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ συμβεῖ μόνο ἂν ὑπῆρξαν βαθειὰ ἀπογοητεύσεις σχετικὰ μὲ τοὺς ἰσχύοντες θεσμούς καὶ μιὰ ἐπιβεβλημένη ἀνάγκη γιὰ ἐναλλακτικὲς λύσεις. Ἡ προσπάθεια ποὺ ἀκολουθεῖ γιὰ νὰ παρουσιάσω τὸν τρόπο μὲ τὸν ὅποιο θὰ μπορούσαν αὐτὲς οἱ συνθήκες νὰ δημιουργηθοῦν στὸ χῶρο τῆς παιδείας δὲν ἀποτελεῖ τὴν κατὰστρωση ἐνὸς σχεδίου ἐπανάστασης. Εἶναι ἀπλῶς ἓνα χάραγμα σὲ γενικὲς γραμμὲς μιᾶς πιθανῆς σειρᾶς προκαταρκτικῶν βημάτων.

Τὸ πρῶτο βῆμα διαφαίνεται ἤδη. Μεγάλος ἀριθμὸς ἀνθρώπων ποὺ θὰ ἔχουν βαθειὰ ἀπογοητευθεῖ μὲ τὰ σχολεῖα. Αὐτὸ συμβαίνει σήμερα, ἀλλὰ ὁ ἀριθμὸς δὲν εἶναι ἀρκετὰ μεγάλος, οὔτε καὶ ἡ ἀπογοήτευση ἀρκετὰ βαθειά. Οἱ βασικὲς ἀντιθέσεις τοῦ σχολικοῦ συστήματος πρέπει νὰ γίνουν φανερὲς σ' ὅλους: πὼς τὰ σχολεῖα εἶναι πολὺ ἀκριβὰ ὥστε νὰ ἐξυπηρετοῦν ἓνα καθολικὸ σύστημα παι-

δείας, πώς τὰ σχολεία διαιωνίζουν τὴν ἀνισότητα, πώς τὰ σχολεία μπολιάζουν τὴν τεράστια πλειοψηφία ἐνάντια στὴ μόρφωση ἐξαναγκάζοντάς τὴν νὰ ἀκολουθεῖ μιὰ ἀνεπιθύμητη μάθηση, πώς μιὰ σχολειοποιημένη κοινωνία εἶναι τυφλὴ στὰ ἴδια τῆς τὰ λάθη. Οἱ ἀντιθέσεις βρίσκονται ἐκεῖ. Νὰ πετύχουμε τὴν γενικὴ τους ἀναγνώριση εἶναι δύσκολο, τὴ στιγμὴ πού οἱ ἄνθρωποι στοὺς δύο οὖς ἀναφερόμαστε εἶναι ἐκεῖνοι πού ἔχουν τὴ μεγαλύτερη σχολικὴ ἐκπαίδευση. Εἶναι πάντα δύσκολο νὰ παραδεχτεῖς αὐτὸ πού σοῦ ἔχουν κάνει, ὅταν ἡ ἴδια ἡ παραδοχὴ εἶναι ὑποτιμητικὴ.

Τὸ πρόγραμμα, πού περιγράφεται παρακάτω, προϋποθέτει πὺς θὰ ὑπάρξει μιὰ βαθειὰ καὶ πολὺ διαδεδομένη διάλυση αὐταπατῶν γύρω ἀπ' τὰ σχολεία. Ἄν ὑπάρξει, τότε οἱ ἐπόμενες προτάσεις γιὰ νομικὰ, οἰκονομικὰ, μορφωτικὰ καὶ θεσμικὰ προγράμματα θὰ γίνουν προοδευτικὰ πιὸ πραγματοποιήσιμες, καὶ ἂν ἐφαρμοστοῦν, θὰ βοηθήσουν ἀπὸ μόνες τους στὴν ἐπιτάχυνση τῆς ἀπώλειας τῆς πίστης στὰ σχολεία. Οἱ ἄνθρωποι προσκολλοῦνται σ' ἕνα θεσμό, παρ' ὅλο πού τὸν ἀναγνωρίζουν σὰν ἐλαττωματικὸ, ὥσπου νὰ δοῦν τί ἄλλο μποροῦν νὰ κάνουν. Ὅσο μόνον προσκολλημένοι εἶναι δύσκολο νὰ μὴν ἐξηγοῦν λογικὰ τὶς ἐνέργειές τους, ἐλπίζοντας πὺς τὰ πράγματα δὲν εἶναι τόσο ἄσχημα ὅσο φαίνονται.

Στὸ νομικὸ μέτωπο, χρειάζεται μιὰ διμερῆς στρατηγικὴ: τὸ πρῶτο μέρος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐνέργειες κάτω ἀπ' τοὺς ὑπάρχοντες νόμους, τὸ δεύτερο ἀπὸ προτάσεις γιὰ νέα νομοθεσία. Ὅρισμένα εἶδη νομικῶν ἐνεργειῶν ἔχουν ἤδη μεγάλῃ ἱστορίᾳ, ἰδιαιτέρως οἱ ἀντιρρήσεις σχετικὰ μὲ τὴν ὑποχρεωτικὴ σχολικὴ ἐκπαίδευση, πού παραδοσιακὰ συνδέεται μὲ θρησκευτικὰς αἱρέσεις. Τελευταία, τέτοιες ἐνέργειες βασίστηκαν σὲ μὴ-θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις, καθὼς καὶ τὸ ἐπιχείρημα πὺς τὰ παιδιά δὲν λαβαίνουν τὴν ἐκπαίδευση πού θεωρεῖται πὺς πρέπει τὰ σχολεία νὰ δίνουν. Αἰτήσεις πού ζητοῦν ἕνα ἴσο μοίρασμα τῶν δημοσίων πόρων πού προσρίζονται γιὰ τὴν παιδεία ἔχουν ἐπίσης καταχωρηθεῖ καὶ βασίζονται στὴν ὑπόσχεση γιὰ ἴση προστασία πού προβλέπεται ἀπὸ τὸν νόμο πού περιέχεται στὸ δέκατο τέταρτο ἄρθρο τοῦ Συντάγματος. Περαιτέρω νομικὲς ἐνέργειες πού εἶναι δυνατὲς κάτω ἀπὸ τὴν ἰσχύουσα νομοθεσία προτείνονται ἀπὸ τὸ παρακάτω νομοθετικὸ πρόγραμμα.

Χρειαζόμαστε νομοθεσία που θα έναρμονίζεται με το πρώτο άρθρο του Συντάγματος των ΗΠΑ απαγορεύοντας κάθε νόμο που σκοπό θα είχε την «έγκαθίδρυση θρησκείας». Το θεσμικό μονοπώλιο της εκπαίδευσης, ιδιαίτερα από το κράτος, έχει όλα τα καλά μιας κρατικής εκκλησίας, με το επί πλέον γεγονός πως ένα μη-θρησκευτικό σχολικό σύστημα μπορεί να φτιαχτεί έτσι που να φαίνεται ούδέτερο σε σχέση με βασικές αξίες. Ήφ'όσον κάτι τέτοιο είναι καθαρή ανοησία, ή υποστήριξη ενός εθνικού σχολικού συστήματος καταπίπτει μπροστά στις δεσπύζουσες ανάγκες και προνόμια του κράτους. Άλλα αυτό περικλείει μια αντίθεση με την δημοκρατική θεωρία, που υποστηρίζει πως το κράτος πρέπει να είναι το εργαλείο των πολιτών του και όχι ο πλαστοουργός τους. Το σχολείο, στη σύγχρονη εποχή, έχει γίνει πιο ισχυρό κι από ότι η Έκκλησία στο Μεσαίωνα. Η καριέρα και επομένως η ζωή του ατόμου εξαρτιέται από την επιτυχία του στο σχολείο. Ο νόμος τον καθιστά εγγληματία αν δεν το ακολουθήσει. Βρίσκεται κάτω από την επίδρασή του πολύ περισσότερο απ' ότι βρέθηκε πατέ ο άνθρωπος του Μεσαίωνα κάτω από την επιρροή της Έκκλησίας. Η συνηγορία για απαγόρευση ενός εκπαιδευτικού μονοπωλίου είναι σοβαρότερη από την καταδίκη της ύπαρξης κρατικής εκκλησίας, που σε κρίσιμες στιγμές θα μπορούσε να αντιταχθεί στο κράτος επικαλούμενη την εξ ούρανού εξουσία της, για να στηρίξει τη θέση της. Η διεκδίκηση ακαδημαϊκής ελευθερίας είναι ο πλησιέστερος τομέας όπου τα σχολεία μπορούν να παίζουν ένα παρόμοιο ρόλο, και είδαμε τελευταία πόσο αδύναμη είναι. Οι εκκλησίες, στην παρακμή τους, τα κατάφεραν άπειρωσ καλύτερα ενάντια στους Ναζί και τους φασίστες, απ' ότι τα πανεπιστήμια στην πληρότητα της δύναμής τους. Το σχολείο είναι ολότελα ένα όργανο του κράτους και γεννά την υποταγή σ' αυτό.

Μαζί με την απαγόρευση ενός καθιερωμένου σχολείου χρειάζεται να διευρύνουμε τους νόμους εναντίον των διακρίσεων, έτσι ώστε να περιλαμβάνουν και την παιδεία. Πρέπει να απαγορέψουμε την εθνοικρατία που βασίζεται στην παιδεία καθώς και στη φυλή ή τη θρησκεία, και για τους ίδιους λόγους. Το που και πως μορφώθηκε κάποιος είναι τόσο άσχετο με την ικανότητά του να κάνει ένα επάγγελμα, όσο και η φυλή του ή η θρησκεία του. "Ο-

λα τὰ τυπικά προσόντα για μιὰ καλή επαγγελματική απόδοση, πού ενδιαφέρουν τὸν ἐργοδότη ἀλλὰ πού ὁ νόμος ἔχει καθορίσει, σὲ θέματα φυλῆς καὶ θρησκείας δὲν ἀφοροῦν νομίμως τὸν ἐργοδότη. Οὐτὲ τὸ σχολεῖο πού πῆγε ὁ ὑποψήφιος για ἐργασία, ἢ τὸ ἂν πῆγε καθόλου σχολεῖο, ἔχει καμιά σχέση μὲ τὴς ἱκανότητές του ν' ἀσκήσει τὸ ἐπάγγελμα. Εἴμαστε τόσο πολὺ συνηθισμένοι στὰ σχολεῖα πού αὐτὴ ἡ θέση μᾶς φαίνεται παράξενη, κι ὅμως ἡ λογικὴ εἶναι ἀπλή. Τώρα φυλάμε τὰ ἐπαγγέλματα πού ἀμειβονται καλύτερα γι' αὐτοὺς πού ἡ ἐκπαίδευσή τους ἔχει κοστίζει περισσότερο. Ἄν τὰ σχολεῖα χρηματοδοτοῦνταν ἰδιωτικά αὐτὸ θὰ εἶχε κάποιον περιορισμένο ἠθικὸ νόημα, ἀλλὰ τὰ οικονομικά τους πάλι θὰ ἦσαν γελοῖα. Τὸ κοινὸ, πράγματι, ἔχει ἐκπαιδευτεῖ νὰ πιστεῦει πὼς ἔνα ἀκριβότερο ἀντικείμενο πρέπει νὰ ἔναι καὶ καλύτερο, ἀλλὰ οἱ οικονομολόγοι τὸ ἐξηγοῦν αὐτὸ μὲ τὸ καθεστῶς τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν τιμῶν ἀνάμεσα στοὺς προμηθευτές. Τὰ σχολεῖα ἔχουν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο εἶδος ἀνταγωνισμοῦ. Ἄκόμα καὶ τὸ Χάρβαρντ θὰ γινόταν ὑποπτο ἂν ἦταν φτηνὸ.

Γιὰ νὰ ἐξισώσουμε τὴς εὐκαιρίες μόρφωσης θὰ πρέπει νὰ κάνουμε τὴν κατανομὴ τῶν μορφωτικῶν μέσων ἔτσι ὥστε νὰ προσφέρουν τὰ προνόμια μὲ μιὰ ἀντίστροφη ἀναλογία. Τὸ ἐπιχείρημα ἐνάντια σ' αὐτὴν τὴν πολιτικὴ εἶναι πὼς μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ ξοδεύονταν τὰ περισσότερα χρήματα γι' αὐτοὺς πού ἔχουν τὴς λιγότερες ἱκανότητες καὶ πὼς ἔτσι θὰ παραγόταν ἡ λιγότερη συνολικὴ μάθηση. Αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα μπορεῖ ν' ἀμφισβητηθεῖ, ἀφοῦ οἱ κρίσεις για τὴς ἱκανότητες βασίζονται στὴν ἐπιτυχία στὸ σχολικὸ σύστημα πού κάνει διακρίσεις ἐνάντια στοὺς φτωχοὺς. Στὸ τέλος, ὅμως, τέτοια ἐπιχειρήματα δὲν θὰ καθορίσουν τὴν πολιτικὴ ἔκβαση. Οἱ περισσότεροι πιστεύουν πὼς οἱ δημόσιοι πόροι διανέμονται ἐξ ἴσου, καὶ ἂν ὄχι, αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνεται. Ἐνας νόμος πού θ' ἀπαιτεῖ ἴση διανομὴ τῶν δημοσίων μορφωτικῶν μέσων ἀποτελεῖ, λοιπόν, τὸ τρίτο σημεῖο στὸ νομοθετικὸ πρόγραμμα. Ἐνα σύστημα ἀτομικῶν μορφωτικῶν λογαριασμῶν θ' ἀποτελοῦσε τὸν μόνον ἐφικτὸ τρόπο για τὴν ἐφαρμογὴ ἐνὸς τέτοιου νόμου.

Αὐτοὶ οἱ τρεῖς νόμοι θὰ διαχώριζαν τὸ σχολικὸ σύστημα ἀπὸ τὴν ἰδιότητά του τοῦ μορφωτικοῦ μονοπωλίου. Δὲν θὰ ἐμπόδιζαν

ὅμως τὴν ἀνάπτυξή ἐνὸς καινούργιου. Μὲ τὴν δημιουργία μιᾶς μορφωτικῆς ἀγορᾶς θ' ἄνοιγαν τὸ δρόμο στους ἤδη ἰσχυροὺς οικονομικοὺς θεσμοὺς, πού εὐκολα θὰ μπορούσαν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὴν δύναμή τους γιὰ νὰ ἐγκαθιδρύσουν ἕνα νέο μονοπώλιο μόρφωσης.

Ἡ ἀποτελεσματικὴ ἐπέκταση ἀντιμονοπωλιακῶν νόμων στὸν τομέα τῆς παιδείας θ' ἀποτελοῦσε ἐπομένως ἕνα τέταρτο νομικὸ βῆμα. Τῆ στιγμή πού τέτοιοι νόμοι εἶναι σήμερα σχετικὰ μάταιοι σὲ ὀρισμένους τομείς, αὐτὸ τὸ βῆμα θ' ἀπείχε πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ ἀποτελεῖ ρουτίνα. Ἡ ἀδυναμία τῆς ἀντιμονοπωλιακῆς νομοθεσίας δὲν εἶναι τυχαία. Ἡ ἐνίσχυσή της θὰ ἀπειλοῦσε τὸ σημερινὸ σύστημα. Αὐτὸ ἀπεικονίζει τὴν κάπως γενικότερη ἀρχὴ πῶς οἱ ἐκπαιδευτικὲς δὲν γίνονται μὲ ἐφήμερους νόμους. Οἱ νομικὲς διεκδικήσεις καὶ ἡ νομοθεσία παίζουν ἕνα μόνον μέρος σὲ μιὰ ἐπαναστατικὴ στρατηγικὴ, καὶ αὐτὸ μονάχα ἂν ὑποστηριχθοῦν κατάλληλα ἀπὸ οικονομικά, θεσμικά καὶ μορφωτικά προγράμματα.

"Ἄν ὁ καλύτερος τρόπος γιὰ τὴν ἐπιβολὴ ἐνὸς θεσμοῦ εἶναι ἡ χρηματοδότησή του, τότε ἕνα μέρος τῆς στρατηγικῆς γιὰ τὴν ἀντικατάσταση τῶν σχολείων εἶναι φανερό. Τὸ φανερό δὲν εἶναι ὅμως πάντοτε καὶ εὐκόλο. Πάντως, στὴν προκειμένη περίπτωση, συζητᾶμε γιὰ μεγάλα χρηματικὰ ποσά. Τὸ ποσὸ τῶν συνδυαζόμενων παγκοσμίων προϋπολογισμῶν δημοσίου σχολείου εἶναι τόσο μεγάλο ὅσο καὶ τῶν στρατιωτικῶν δαπανῶν. Ἄν στὸν χρόνο σπουδῶν δίνουμε τὴν ἀγοραστικὴ του ἀξία, τότε οἱ δαπάνες τῆς παιδείας θὰ ἔπρεπε νὰ ἦταν μεγαλύτερες ἀπ' τὴς στρατιωτικῆς. Αὐτὰ τὰ τόσα πολλὰ χρήματα δὲν θὰ ἀποδεδειχτοῦν ἀπ' τὰ σημερινὰ κανάλια τους παρὰ μόνον ἂν μπορούσαν νὰ βρεθοῦν πολὺ ἐλκυστικὲς ἐναλλακτικὲς λύσεις. Εὐτυχῶς, ὑπάρχουν λύσεις, ἐλκυστικὲς ὄχι μόνον ἀπὸ μορφωτικῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πολιτικῆς πλευρᾶς.

Ἡ διαχείριση τῶν δημοσίων πόρων γιὰ τὴν παιδεία θὰ πρέπει νὰ δοθεῖ ξανά στους σπουδαστές, στους δασκάλους, στους φορολογούμενους ἢ στους ἐπιχειρηματίες.

Οἱ μορφωτικοὶ λογαριασμοὶ θὰ διοχετεύων κεφάλαια, ἀπὸ αὐτὰ πού τώρα πηγαινοῦν κατευθεῖαν στὰ σχολεῖα, διαμέσου τῶν σπουδαστῶν. Οἱ σπουδαστές ἴσως νὰ ἐξακολουθοῦσαν νὰ τὰ ξοδεύουν στὰ

σχολεία, είτε γιατί ο νόμος δέν θά τούς έδινε δυνατότητα έκλογής, είτε γιατί τά σχολεία θά πετύχαιναν νά τούς δέσουν τά μάτια, είτε γιατί τά σχολεία, κάτω από τήν πίεση τής αναγκαιότητας, θά πετύχαιναν νά είναι αυτά οί προμηθευτές τών αγαθών. Κατά πάσα πιθανότητα όμως, τά σχολεία θά έπαιρναν ένα σταθερά βλο και μικρότερο μέρος τών χρημάτων πού θά προορίζονταν για τήν εκπαίδευση, αν αυτά πήγαιναν κατ' εθέϊαν στους σπουδαστές.

Πιθανώς οί σπουδαστές νά διάλεγαν νά Ξοδέψουν μερικά απ' τά δολλάρια τους απ' ευθείας στους δασκάλους ή καθηγητές, υποσκελίζοντας τά σχολεία, αλλά υπάρχουν επίσης κι άλλοι τρόποι μέ τούς οποίους θά μπορούσαν οί δάσκαλοι ή οί καθηγητές νά κερδίσουν σέ όδρος τών σχολείων. Κάθε αξιοσημείωτη άποδυνάμωση στή ρυθμιστική δύναμη του σχολείου θά είχε τήν τάση νά έδηγήσει σ' ένα τέτοιο αποτέλεσμα: όπως, για παράδειγμα, στή δύναμή τους νά επιβάλλουν τήν υποχρεωτική παρακολούθηση μαθημάτων, ή τή συμμόρφωση στις απαιτήσεις του σχολικού προγράμματος. "Αν οί μαθητές έπρόκειτο νά περνούν μέ ξετετάσεις χωρίς νά παρακολουθοῦν τάξεις, οί δάσκαλοι θά είχαν μεγάλη ζήτηση σαν έπιμελητές σπουδών παρά σαν δάσκαλοι. Βέβαια, για νά αυξήσουν τά κέρδη τους θά έπρεπε νά μεταφέρουν τίς οικονομίες τους, πού προέρχονται από τήν μειωμένη παρακολούθηση στό σχολείο, στόν λογαριασμό του έπιμελητού. Οί περισσότεροι σχολικοί νόμοι δέν θά ήταν υποχρεωτικό ν' αλλάξουν για νά γίνει αυτό δυνατό.

"Ένας τρόπος για νά μεταφερθοῦν τά κεφάλαια από τά σχολεία στους φορολογούμενους είναι απλώς ή μείωση τών πόρων πού πηγαινούν στήν παιδεία. "Ένας άλλος τρόπος, όμως, είναι ή μετατόπιση τής έμφασης πού δίνεται στήν μόρφωση από τά παιδιά στους ενήλικους. Έφόσον υπάρχουν περισσότεροι φορολογούμενοι απ' ό,τι γονείς, ή κατανομή τής παιδείας στόν ενήλικο πληθυσμό θά είχε τήν τάση νά ταιριάζει τά πλεονεκτήματα τής μόρφωσης μέ τήν φορολογική ευθύνη. "Ο φορολογούμενος βέβαια θά παίρνει πίσω ένα δολλάριο πού θά προορίζεται για τήν παιδεία στή θέση ενός άλλου πού δέν θά έχει καθορισμένο προορισμό, αλλά αυτό θά μπορούσε νά δημιουργήσει παραπροϊόντα τής παιδείας. "Ο φορολογούμενος θά επέμενε για τόν ανώτατο έλεγχο του δολ-

λαρίου του και θα τὸ ξόδευε στὴ μόρφωση πού ἐκτιμᾷ αὐτὸς παρὰ σ' αὐτὴν πού τοῦ υπαγορεύεται ἀπὸ ἕναν ἄλλον.

Ἐπάρχουν διάφοροι τρόποι γιὰ νὰ μετακινήσουμε τὰ δολλάρια τῆς παιδείας ἀπὸ τὰ σχολεῖα στοὺς ἐπιχειρηματίες. Ὁ μορφωτικὸς λογαριασμὸς εἶναι ἕνας τρόπος. Τὰ συμβόλαια γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς μόρφωσης ἕνας ἄλλος. Τέτοια συμβόλαια ἔχουν γίγει τελευταία ἀπὸ ὀρισμένα σχολεῖα μὲ ἐπαγγελματίες πού ἐγγυῶνται νὰ διδάξουν μιὰ τέχνη, ὑπὸ δοκιμὴ, καὶ πού δὲν πληρώνονται παρὰ μόνον ἐφόσον τὴ διδάξουν. Ἀκόμα ἕνας ἄλλος τρόπος, πρὸς ὄφελος τῶν ἐπιχειρήσεων, εἶναι ἡ μετακίνηση τοῦ θάρους τῆς διδασκαλίας ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, σὲ ἀντικείμενα πού μποροῦν ν' ἀναπαραχθοῦν, ὅπως π.χ. τὰ βιβλία ἢ οἱ κομπιούτερς.

Ἐπάρχει μιὰ ἀπροθυμία, πού τὴν καταλαβαίνει κανεὶς, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν φιλελεύθερων ἐκπαιδευτικῶν νὰ συνταχθοῦν μὲ τοὺς φορολογούμενους καὶ τοὺς ἐπιχειρηματίες. Ὅρισμένοι πανεπιστημιακοὶ ὑποστηρίζουν, γιὰ παράδειγμα, πὼς τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης, ἰδιαίτερα ἡ τηλεόραση, ἔχουν ἤδη μεγαλύτερη μορφωτικὴ ἐπίδραση ἀπὸ τὰ σχολεῖα καὶ πὼς ἡ ἀποδυναμωσι τῶν σχολείων θὰ ἐνίσχυε τὴν ἐπιρροή τῶν συμφερόντων τῶν ἐπιχειρηματιῶν στὸ μυαλὸ τῶν ἀνδρῶν, τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδιῶν. Ὁ Γκαλμπράιθ ὑποστηρίζει ἀκόμα πὼς ἡ πανεπιστημιακὴ κοινότητα εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς κυριότερες ἐλπίδες μας γιὰ νὰ ξεφύγουμε ἀπὸ τίς χειρότερες συνέπειες τοῦ νέου βιομηχανικοῦ κράτους. Τὰ στοιχεῖα δὲν τὸν ἐνισχύουν. Δὲν ὑπάρχει κανένα βασικὸ σημεῖο — πόλεμος, μόλυνση, ἐκμετάλλευση, ρατσισμὸς — ὅπου ἡ πανεπιστημιακὴ κοινότητα, μ' αὐτὴ τῆς τὴν ιδιότητα, νὰ ἔχει πάρει ξεκάθαρη θέση. Ἐπάρχουν ἔξυπνοι καὶ θαρραλεοὶ ἀνθρώποι στὰ σχολεῖα καὶ τὰ πανεπιστήμια, ὅπως κι ἄλλοι, ἀλλὰ δὲν δέχονται καμιά ἀποτελεσματικὴ ὑποστήριξη ἀπὸ τοὺς ἀντιστοιχοὺς ὀργανισμοὺς. Στὴν ἐξαιρετικὴ περίπτωσι πού ἕνας ὀργανισμὸς ὑπερασπίστηκε κάποιον ἐνοχλητικὸ διαφωνοῦντα, παράλληλα τὸν φίμωσε. Οἱ χειρότερες ἐξάλλου ὑποθέσεις δὲν δυσκολεύτηκαν νὰ στρατολογήσουν πανεπιστημιακοὺς γιὰ ὑποστήριξή τους, καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη μερὶά μορφωτικοὶ ὀργανισμοὶ συμβάλλονται μὲ κάθε εἶδος ἄλλους ὀργανισμοὺς καὶ γιὰ κάθε εἶδος βλάβεις.

Παρ' ἔλα αὐτὰ δὲν ἰσχύει τὸ ἀντεπιχειρήμα πὼς τὸ νὰ ξε-

μπερδέσουμε με τὸ σχολεῖο ἴσως μᾶς ὀδηγήσει στὴν κάλαση τῆς τηλεόρασης. Ἄν κάποιος πιστεύει στὴν ἐλευθερία καὶ στὸ λαό, αὐτὸ θὰ ἦταν ἓνα ἀκόμη πῶς πέρα βῆμα. Κανένας δὲν εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ βλέπει τηλεόραση καὶ ὅλοι ξέρουν ποῖος μιλάει καὶ γιατί. Οἱ ἄνθρωποι μαθαίνουν ἂν τοὺς δοθεῖ μιὰ εὐκαιρία, ἂν καὶ δὲν μαθαίνουν πάντα αὐτὸ πὺ ἐμεῖς θέλουμε νὰ μάθουν. Ὁ Θεὸς ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ ποντάρει στοὺς ἀνθρώπους καὶ συχνὰ ἔχει χάσει. Χωρὶς αὐτὸ τὸ παιγνίδι τῆς τύχης ὅμως, δὲν θὰ ὑπῆρχε ἀνθρωπότητα.

Ἄν οἱ φιλελεύθεροι ἐκπαιδευτικοὶ εἶναι ἀπρόθυμοι νὰ συνεργασθοῦν με τοὺς φορολογούμενους καὶ τοὺς ἐπιχειρηματίες, τότε πρέπει νὰ ὑποταχθοῦν σὲ μιὰ συνεχὴ δυνάμωση τῆς ἐκπαιδευτικῆς γραφειοκρατίας τῆς ὁποίας ἡ ἀποδοτικότητα πέφτει σταθερά. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἂν πρόκειται νὰ προκύψει ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀνίερη συμμαχία μιὰ πραγματικὴ μὀρφωση, τότε αὐτὸ ἀπὸ μόνο του θὰ μείωνε τὸν κίνδυνο τῆς οἰκονομικῆς κυριαρχίας. Οἱ φορολογούμενοι, οἱ ἐπιχειρηματίες καὶ οἱ φιλελεύθεροι ἐκπαιδευτικοὶ μπορεῖ νὰ εἶναι ἱκανοποιητικοὶ σύμμαχοι ἂν δὲν ἐπιτρέπεται σὲ κανένα τους νὰ διατυπώνει τοὺς κανόνες κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους θὰ λειτουργήσουν ὅλα.

Θὰ ἦταν ὅμως λάθος νὰ συμπεράνουμε πὺς μιὰ ἀνταγωνιστικὴ ἀγορὰ στὰ μορφωτικὰ μέσα θὰ εἶχε ὀπωσδήποτε σὺν ἀποτελέσματα τὴν καλὴ μὀρφωση. Ἄν ἦσαν ἤδη ὅλοι μορφωμένοι ἴσως, ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι σὰ νὰ θεωροῦμε δεδομένο τὸν σκοπὸ πὺ ἐπιδιώκουμε. Ἀρχίζοντας ἀπὸ ἐδῶ πὺ θρῖσκόμεστε, θρῖσμένοι ἐκπαιδευτικοὶ θεσμοὶ θὰ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἐπιδοτηθοῦν.

Ἐνα ἀπὸ τὰ σοβαρότερα ἔργα θὰ ἦταν νὰ ὠθήσουμε τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς ἐργοδότες νὰ ἀναλάβουν ἀπ' τὴν ἀρχὴ τίς εὐθύνες τους γιὰ τὴ μὀρφωση. Κάθε ἄτομο πὺ σκέφτεται γνωρίζει πὺς ἡ ἀληθινὴ μὀρφωση ἀποκτιέται κυρίως στὸ σπίτι καὶ στὴ δουλειά, ἀλλὰ ἓνας ἀριθμὸς ἀπὸ γεγονότα ἔχει συνωμοτήσει γιὰ νὰ κλέψει ἀπ' τὴν ἀλήθεια τὴν προηγούμενη γενικὴ ἀποδοχὴ τῆς. Ἡ σύγχρονη ὀργάνωση τῆς κοινωνίας προσφέροντας ἐλεύθερη σχολικὴ παιδεία ἀνταμοίβει καὶ τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς ἐργοδότες, βραχυπρόθεσμα, γιὰ τὴν μείωση τῶν φυσικῶν ἐκπαιδευτικῶν τους ρόλων. Τὰ σχολεῖα ὠφελοῦν πολιτικὰ τοὺς ἰσχυροὺς

γονείς, ενώ οι επιχειρήσεις κερδίζουν από κάθε μείωση στο κόστος παραγωγής. Παρόμοια, ή ανταγωνιστική κατανάλωση με την οποία ασχολούνται τα μοντέρνα νοικοκυριά παροτρύνει στην εξοικονόμηση εξόδων για τα όποια δεν υπάρχει τίποτα να επιδειχθεί. Τα ξυπνα παιδιά είναι πιο δύσκολο να τα επιδεικνύει κανείς απ' ό,τι τα λαμπερά αυτοκίνητα, με την εξαίρεση ίσως μερικών μορφωμένων οικογενειών.

Αυτό το είδος, του οικονομικού ανταγωνισμού που δεσπόζει ανάμεσα στους παραγωγούς και στα νοικοκυριά είναι με την σειρά του προϊόν ενός συγκεκριμένου είδους Ξνοιακής δομής. Αν αυτή δεν αλλάξει, κάποια πρότρυνση, κάποια επιχορήγηση θα χρειαστεί για να ξαναβάλουμε τις μορφωτικές διαδικασίες εκεί που συντελούνται πιο ορθολογικά και οικονομικά, στο σπίτι και στη δουλειά.

Ένας άλλος χώρος όπου κάποτε μπορούσε να αποκτηθεί μεγάλο μέρος αποτελεσματικής μόρφωσης ήταν ή πρακτική εξάσκηση των τεχνών. Προτού αναλάβει ή μοντέρνα τεχνολογία, όλη ή παραγωγή έμπειριζε την πρακτική τής τέχνης. Αυτό που σήμερα ονομάζουμε καλές τέχνες συμπληρωνόταν από την τεχνική άλλων τεχνικών επαγγελμάτων, και οι άνθρωποι μάθαιναν όχι μόνο δουλεύοντας με πιο έμπειρους δασκάλους, αλλά και από τους συναδέλφους τους που δούλευαν σε σχετικές τέχνες. Στα πρώτα στάδια τής εκβιομηχάνισης αυτό το είδος μάθησης καταστράφηκε. Θα μπορούσε τώρα να ξαναεπικρατήσει, αφού ή ζήτηση εργατών στη βιομηχανία μειώνεται με ταχύ ρυθμό, αλλά μόνο αν έδιναν στους ανθρώπους, που μαθαίνουν, διδάσκουν και εξασκούν τις διάφορες τέχνες, βασίμα δικαιώματα πάνω στα αγαθά και τις υπηρεσίες που παράγονται από την μοντέρνα τεχνολογία. Ο απεριόριστος ανταγωνισμός ανάμεσα στους ανθρώπους και τις μηχανές δεν είναι ένα φυσικό φαινόμενο, αλλά ένα φαινόμενο που έχει απόλυτα κατασκευαστεί στις σύγχρονες κοινωνίες. Οι περισσότερες χώρες του κόσμου δυσκολεύονται πάρα πολύ στις προσπάθειες που κάνουν για να κουμαντάρουν αυτόν τον ανταγωνισμό. Οι σύγχρονες χώρες ίσως μπορούσαν να διαλύσουν αυτόν τον ανταγωνισμό, αλλά αυτό θα γίνει κατορθωτό εφόσον οι τέχνες ξαναπάρουν ένα εκπαιδευτικό ρόλο, ό οποίος με κανέναν άλλο τρό-

πο, ἐκτὸς ἀπ' αὐτόν, δὲν θὰ μπορέσει νὰ ἐπιτελεστεῖ. Δὲν ὑπάρχει ἄλλος καλύτερος τρόπος γιὰ νὰ διδαχθεῖ ὁ καθένας τὶς οὐσιώδεις ἱκανότητες τοῦ χεριοῦ καὶ τοῦ ποδιοῦ, τοῦ αὐτιοῦ καὶ τοῦ ματιοῦ, τοῦ μυαλοῦ καὶ τῆς γλώσσας.

Μαζὶ μὲ τὴν ἀνανέωση τῶν παραδοσιακῶν ἐκπαιδευτικῶν θεσμῶν, ὁ μοντέρνος κόσμος ἀπαιτεῖ νέους, καὶ γιὰ νὰ κάνει προσιτὰ στοὺς μαθητὲς τ' ἀντικείμενα ποὺ ζητοῦν καὶ γιὰ νὰ τοὺς διαθέσει τὴν ἀνθρώπινη βοήθεια ποὺ χρειάζονται. Ὅρισμένοι ἀπ' αὐτοὺς τοὺς θεσμοὺς περιγράφηκαν σὰν δίκτυα, ἢ κατάλογοι μορφωτικῶν ἀντικειμένων, προτύπων γνώσεων, συντρόφων στὴ μάθηση ἢ ἐπαγγελματιῶν ἐκπαιδευτικῶν. Μιὰ δημόσια ὑπηρεσία σχεδιασμένη γιὰ νὰ ταιριάζει τὰ μορφωτικὰ μέσα μὲ τὶς μορφωτικὲς ἀνάγκες θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι αὐτοσυντήρητη, ἀπ' τὴν στιγμή ποὺ θὰ ἰδρυθεῖ. Θὰ μποροῦσε ἴσως νὰ ἰδρυθεῖ μὲ ἐλάχιστες δημόσιες ἐπενδύσεις, ἀλλὰ ἴσως χρειαστοῦν κάποιοι δοκιμαστικὲς προεργασίες καὶ κάποιος ἔλεγχος προκειμένου νὰ φθάσει τὸ πλήρες δυναμικὸ τῆς.

Τὰ σχολεῖα δὲν θὰ μπορέσουν νὰ καταργηθοῦν καὶ ἡ παιδεία νὰ εἶναι ἐλεύθερα προσιτὴ σὲ ὅλους, ὅσο ὁ ὑπόλοιπος κόσμος θὰ μένει χωρὶς ἀλλαγές. Ὁ συναγωνισμὸς ἀνάμεσα στὰ ἔθνη, στὶς τάξεις καὶ στὰ ἄτομα θὰ πρέπει ν' ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὴν συνεργασία. Αὐτὸ σημαίνει νὰ θάλομε κάποια ὄρια σ' αὐτὸ ποὺ ἓνα ἄτομο ἢ μιὰ ομάδα, μπορεῖ νὰ καταναλώσει, νὰ παράγει ἢ νὰ κάνει σὲ ἄλλους ὄρια ποὺ παραβιάζονται σήμερα σὲ μεγάλη κλίμακα ἀπὸ πολλὰ ἄτομα καὶ ομάδες. Ἡ ἀποδοχὴ τέτοιων ὀρίων συνεπάγεται μιὰ ἀνάπτυξη τῆς προσωπικῆς ἀντίληψης σχετικῶς μὲ τὸ τί εἶναι τὰ πραγματικὰ συμφέροντα καὶ δυνατότητες τῶν ὁμάδων καὶ τῶν ἀτόμων. Καὶ ἀκόμη πιὸ πολύ, συνεπάγεται μιὰ θυσία τῶν ἄμεσων συμφερόντων των πρὸς ὄφελος αὐτῶν ποὺ ὑποφέρουν περισσότερο. Αὐτὸ δὲν εἶναι τὸ εἶδος τῆς συμπεριφορᾶς γιὰ τὸ ὅποιο διακρίνεται ἡ ἀνθρώπινη ράτσα. Ἐπομένως ἐξακολουθεῖ νὰ ἔναι πολὺ πιθανὸ πῶς δὲν θὰ τὸ μάθουμε παρὰ μόνον κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς καταστροφῆς — ἂν τὸ μάθουμε καὶ τότε ἀκόμα. Δὲν ὑπάρχει ἕμως λόγος νὰ προγραμματίζουμε τὴν καταστροφή. Ὑπάρχει κάθε λόγος νὰ προγραμματίζουμε τὴν ἀποφυγὴ τῆς.

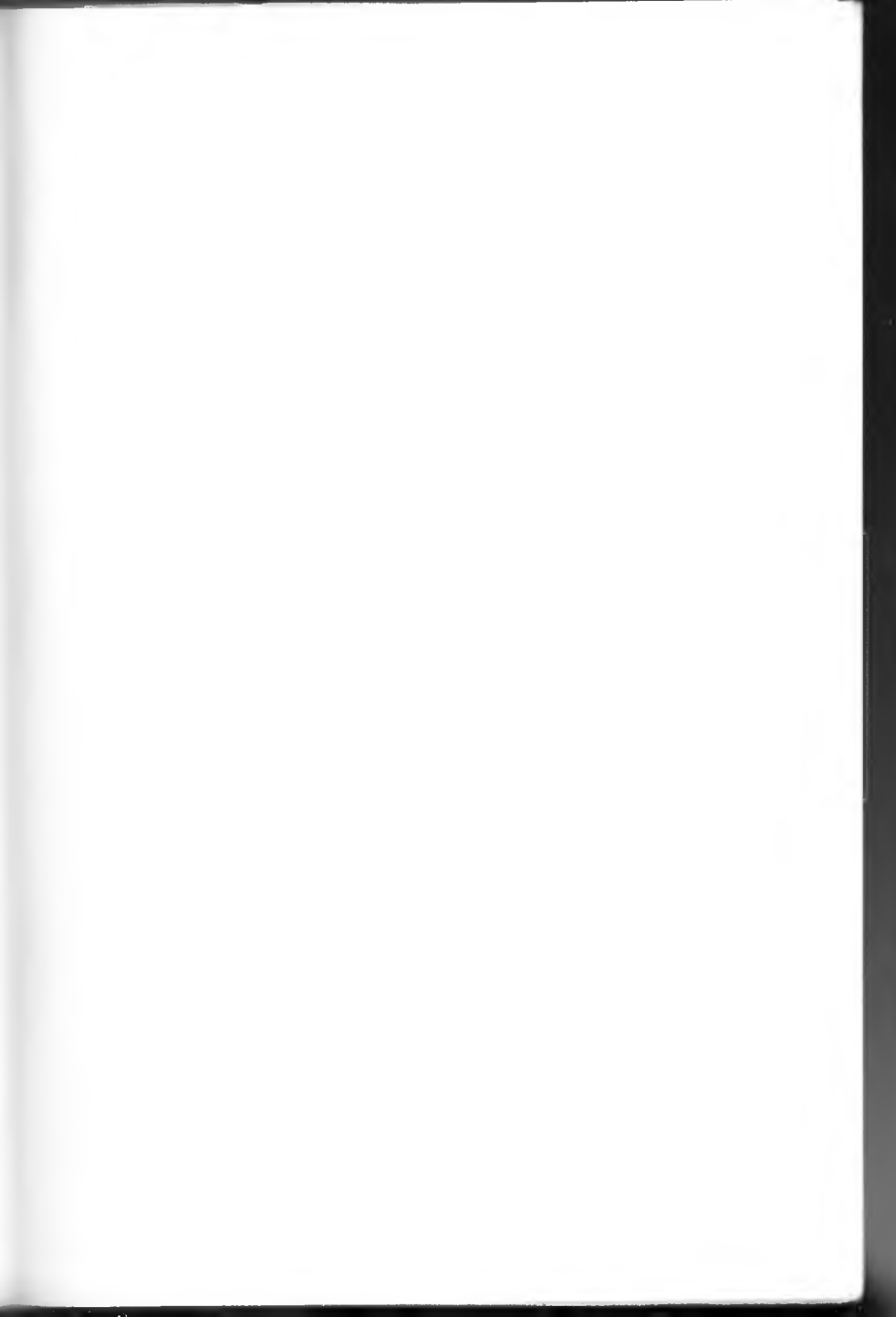
Τὸ τελευταῖο καὶ κρίσιμο στοιχεῖο στρατηγικῆς γιὰ μιὰ εἰ-
ρηνικὴ μορφωτικὴ ἐπανάσταση εἶναι ἡ ἴδια ἡ μόρφωση. Οἱ ἀν-
θρώποι ἔχουν ἐκπαιδευτεῖ μέσα ἀπ' τὰ σχολεῖα νὰ κοιτᾶν ἕναν
ἀποσχολητοποιημένο κόσμον σὰν κάτι τὸ φανταστικόν. Οἱ ἐναλλα-
κτικὲς λύσεις ποὺ στεροῦνται τὰ γνώριμα χαρακτηριστικὰ τῶν
σχολείων ἔχουν μιὰ ἐξωπραγματικὴ ὄψη γιὰ ἕνα σχολικὰ ἐκπαι-
δευμένο μυαλό. Μὲ τι ὑπομῶχλιο καὶ μὲ τι μοχλὸ μπορεῖ νὰ ἐπι-
πευθεῖ ἡ ἀπαιτουμένη μελλοντικὴ ἀλλαγὴ; Μιὰ ἀπάντηση εἶ-
ναι τὸ ἴδιο τὸ σχολικὸ σύστημα καὶ προσπάθειες γιὰ τὴν ἀλλα-
γὴ του. Οἱ σημερινοὶ ἀπογοητευμένοι σπουδαστές, δάσκαλοι, φο-
ρολογοῦμενοι καὶ διευθυντές, εἶναι ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἔχουν προσπα-
θῆσει καὶ ἀπέτυχαν νὰ τ' ἀλλάξουν. Οἱ ἀρχιτέκτονες τῆς μορφω-
τικῆς ἐπανάστασης θὰ στρατολογήθουν ἀπ' αὐτὲς τὲς τάξεις.

Ὁ Πάουλο Φρέιρε προβλέπει τοὺς μορφωτικοὺς τρόπους ποὺ
θὰ συγκεντρῶσουν τὲς ἐπαναστατικὲς στρατιές. Φτωχοὶ ἀνθρώ-
ποι, μαῦροι καὶ ἄσπροι, ἀγροτικὸ προλεταριάτο καὶ προλετα-
ριάτο τῶν πόλεων, μποροῦν νὰ μάθουν καὶ νὰ δοῦν τι κάνει τὸ
σχολεῖο τόσο φανερά στὰ παιδιὰ τους. Οἱ φορολογοῦμενοι μπο-
ροῦν νὰ μάθουν νὰ ἐρμηνεύουν τὸ νόημα ποὺ ἔχουν οἱ κατευθύν-
σεις στὲς δαπάνες τῆς παιδείας. Ἀκόμα καὶ οἱ προνομιούχοι, κα-
ταπιεσμένοι ἀπὸ τὴ βρώμα τῆς μόλυνσης καὶ ἀπὸ τὸν ὄλο καὶ με-
γαλύτερο φόβο τους ἀπὸ τοὺς φτωχοὺς, μπορεῖ νὰ φτάσουν ν' ἀνα-
ρωτηθῶν γιατί δὲν ἔμαθαν στὸ σχολεῖο γι' αὐτὰ τὰ πράγματα.
Ἄν δὲν ἀναρωτηθῶν, εἶναι πιθανὸ πῶς θὰ τοὺς τὸ ποῦν τὰ παι-
διὰ τους. Αὐτὰ τὰ παιδιὰ τῶν προνομιούχων μπορεῖ νὰ γίνουν οἱ
δάσκαλοι τῆς μορφωτικῆς ἐπανάστασης. "Ὅχι ὄλα τους, γιατί
πολλὰ ἀπ' αὐτὰ δὲν ἐπιδιώκουν συγκεκριμένους σκοποὺς. Κατα-
πιεσμένα ἀπὸ τὴν ὑποχρῖσῖα ποὺ ὑπάρχει γύρω τους, ἀναζητοῦν
τὴν ἀλήθεια. Ἀλλὰ ζητοῦν ἐπίσης καὶ τὴν θερμὴ κοινωνικὴ μί-
τρα, ποὺ τοὺς ἀρνίεται ἕνας κόσμος τεχνολογικός. Μερικοὶ θὰ
βροῦν τὸ ἕνα, ἄλλοι τὸ ἄλλο, οἱ περισσότεροι ἴσως τίποτα. Ἐφθό-
σον ὁ τελικὸς ἀριθμὸς τῶν ἀπογοητευμένων μαθητῶν μόνον νὰ με-
γαλώσει μπορεῖ, ἀρκετοὶ ἴσως βροῦν τελικὰ τὴν ἀλήθεια.

Τὰ σημερινὰ ἐκπαιδευτικὰ καθήκοντα βασικὰ ἴσως νὰ μὴν
ἀπαιτοῦν μεγαλοφυΐες, ἀλλὰ ὄντως ἀπαιτοῦν ἠρώες. Κάποιος
χῶρος γιὰ ταλέντο, ἂν ὄχι γιὰ μεγαλοφυΐα, παραμένει. Γιὰ νὰ

γνωρίσουμε τις αλήθειες τῆς μοντέρνας ἐπιστήμης, τῶν οἰκονομικῶν, τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ψυχολογίας στὶς μάξες χωρὶς ἀπλοϊκὴ διαστρέβλωση, χρειάζεται κάποια προσπάθεια. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ εὐλικρινὴς ἐπιθυμία νὰ προσπαθήσουμε παραμένει κάτι τι χρήσιμο πολὺ πρὸ σπάνιο ἀπ' τὴν ἱκανότητα. Ὑπάρχουν σοβαροὶ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἐπιθυμία, ἀρκετὰ μεγάλη ὥστε νὰ ὀδηγεῖται σὲ δράση, δὲν ὑπάρχει σὲ ἀφθονία. Αὐτοὶ ποὺ ἀναλαμβάνουν σοβαρὰ νὰ φέρουν τὴν ἀλήθεια σ' αὐτούς, ποὺ ἐξ αἰτίας τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τους εἶναι περισσότερο ἱκανοὶ γιὰ νὰ ἐπιφέρουν τὶς θεμελιώδεις ἀλλαγές, διακινδυνεύουν πολὺ. Οἱ Γκάντι καὶ οἱ Μάρτιν Λούθερ Κίγγκ δὲν πεθαίνουν στὸ κρεβάτι. Ὁ Τσὲ Γκους-θάρα ἔφερε τὰ ὄπλα στὴ ζούγγλα μὲ τὸν σκοπὸ νὰ ἐξοπλίσει ὀπαδοὺς, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ προστατέψουν τὸν ἑαυτὸ τους κι αὐτόν. Ἦταν, πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία ἕνας ἥρωας καὶ ἕνας μάρτυρας. Αὐτοὶ ποὺ προχωροῦν ὀπλισμένοι μόνον μὲ τὴν ἀλήθεια θὰ εἶναι ἀκόμη περισσότερο ἐπικίνδυνοι καὶ ἀκόμα πρὸ εὐάλωτοι. Κανένας ἐνῶ παραμένει ὁ ἴδιος ἀσφαλῆς, δὲν μπορεῖ νὰ φωνάξει: γιὰ ἥρωες. Ἀλλὰ οἱ ἥρωες πάντα ἐμφανίζονταν καὶ — ὅταν οἱ καιροὶ θὰ εἶναι ὄρμηκοι — θὰ ἐμφανιστοῦν ξανά.

Ἐπαναστατοῦμε γιατί αὐτός εἶναι ὁ καλύτερος τρόπος νὰ ζεῖς.

Ντανιέλ Κόν - Μπεντί

15. Τί μπορεί ό καθέννας μας νά κάνει

Οί περισσότεροι από μᾶς δέν είναι φτιαγμένοι γιά ήρωες, ἀλλά οί ήρωες δέν θά χρησιμέψουν σέ τίποτα ἂν δέν τούς ὑποστηρίξουμε. Αὐτό πού ὅλοι μας μπορούμε — και πρέπει — νά κάνουμε ἂν πρόκειται νά υπάρξει ποτέ ἕνας δίκαιος κόσμος, είναι ν' ἀρχίσουμε νά ζοῦμε ὅπως θά ζούσαμε σ' ἕναν τέτοιο κόσμο. Ἄν αὐτό φαίνεται σά νά 'χει εἰπωθεῖ πρῖν — πράγματι ἔχει. Κάθε μεγάλος θρησκευτικός ἡγέτης τό 'χει πει μέ τήν μιᾶ ἢ τήν ἄλλη μορφή. Αὐτό δέν τό κάνει οὔτε ψεύτικο οὔτε ἀσχετο ἀλλά εἶναι ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, ἡ καλύτερη ἀπόδειξη και γιά τά δυό και γιά τήν δυνατότητά του και γιά τήν ἀλήθεια του. Ἄν δέν ὑπόσχεσαι νέα μαγεία, ἂν δέν ἐγγυᾶται τήν ἔσχατη νίκη, ἀλλά ἰσχυρίζεται μόνο δυό θά βάλει τήν ἀνθρωπότητα πίσω στό κύριο μονοπάτι τοῦ παρελθόντος, αὐτό είναι ἐπίσης ἀπόδειξη τῆς ἀλήθειας του και τῆς δυνατότητάς του.

Ἡ ἐξουσία και ἡ ἀσφάλεια, βασισμένες εἴτε στήν μαγεία, εἴτε στή θρησκεία ἢ τήν ἐπιστήμη, υπῆρξαν πάντα οί ἀπατελοί φάρμοι, πού ὡδηγοῦσαν στήν ἐπανεπιημιμένη συντριβή τῶν ἀνθρώπων ἐλπίδων. Εἶναι ἀπατελοί γιατί ἡ ἐπίτευξη ἀπόλυτης ἐξουσίας ἢ ἀσφάλειας θά ἦταν τό τέλος γιά κάθε τι πού ἀξίζει στή ζωή. Οἱ ἄνθρωποι ἐπεδίωξαν ἐπανεπιημιμένα νά φτάσουν αὐτό τό «ἰδανικό» — πού οἱ προφῆτες τοῦ Ἰσραήλ τό χαρακτηρίσαν εἰδωλολατρεία — ἀλλά ἐπίσης οἱ ἄνθρωποι ἐπανεπιημιμένα ἀγανώριζαν τά εἰδωλά τους και προσπαθοῦσαν νά τ' ἀποφύγουν.

Τά μοντέρνα εἰδωλά μας είναι ἡ ἐπιστήμη και ἡ τεχνολογία, και ναοί τους είναι οἱ θεσμοί, πού προπαγανδίζουν τή λατρεία τους και κερδίζουν ἀπό τά προϊόντα τους. Ἡ ἐπαγγελία αὐτῆς τῆς μοντέρνας λατρείας — κάθε ἄνθρωπος και ἕνας βασιλιάς, μέ τό ἰδιωτικό παλάτι του και τή βασιλική του ἀμξα —

ἔχει αἰχμαλωτίσει τὴ φαντασία τῶν περισσοτέρων ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο γένος. Ἄς ὑποθέσουμε ἀκόμη καὶ πὼς αὐτὰ πραγματοποιοῦνται. Τί θὰ ἔμενε γὰ κάνοῦμε; Μόνο ἀτέλειωτες ἀνταλλαγές βασιλικῶν ἐπισκέψεων, συγκρίνοντας τὴν ποσότητα καὶ τὴν ποιότητα τῶν βασιλικῶν ἀποχωρητηρίων καὶ ἓνας ἀτέλειωτος δρόμος ἀπὸ βασιλικά ἀμάξια, σὲ ἀναρίθμητα σταυροδρόμια. Ἐξαφανίστε τὰ σταυροδρόμια μὲ ἐπίπεδες καὶ ὑπόγειες διαβάσεις καὶ ὀλόκληρη ἡ ἔννοια τοῦ παιχνιδιοῦ χάνεται. Θὰ ἦταν σὰ τὴ ντάμα, ὅπου τὰ κόκκινα καὶ τὰ μαῦρα θὰ παίζουν σὲ διαφορετικὸ ταμπλώ.

Ἄλλὰ αὐτὸ τὸ ὄνειρο, γὰ γίνουν ὅλοι βασιλιάδες, εἶναι μάταιο γιατί μόνο λίγοι μποροῦν γὰ πετύχουν. Ἀξίζει λοιπὸν γὰ παίξει κανεὶς αὐτὸ τὸ παιχνίδι; Ὅχι γι' αὐτοὺς ποὺ χάνουν. Καὶ γι' αὐτοὺς ποὺ κερδίζουν; Αὐτοὶ ἀρχίζουν ἤδη γὰ ἐγκαθιστοῦν ὀπλοστάσια στὰ ἐξοχικά φρούριά τους καὶ ἐξοπλίζοντας τὶς Κάντιλάκ τους μὲ μπουτιλιαρισμένο ἀέρα τὶς ὀδηγοῦν μέσα ἀπὸ κοιλάδες ὀμίχλης ποὺ γίνονται ὄλο καὶ πιὸ μακρύτερες πιὸ ἐκτεταμένες καὶ πιὸ θαθεῖες καθὼς περνᾷ ἡ μέρα.

Τί μποροῦν λοιπὸν γὰ κάνοῦν οἱ ἄνθρωποι; Μποροῦν γὰ ἀρχίζουν γὰ ζοῦν, σὰ γὰ εἶχαν γὰ ζήσουν σ' ἓνα λογικὸ, δίκαιο κόσμιο. Μποροῦν γὰ ἀρχίσουν πάλι γὰ προσέχουν τὴν ὑγεία τους, ἀποφεύγοντας τὸν δηλητηριασμένο ἀέρα, τὸ δηλητηριασμένο νερὸ καὶ τὴν τροφή, τὸν ὑπερσιτισμὸ καὶ τὴν ἔλλειψη γυμναστικῆς ἄσκησης ποὺ εἶναι ὄτι πρέπει γιὰ γὰ νικῶν τὰ θαύματα τῆς μοντέρνας ἰατρικῆς. Ὑπάρχουν, βέβαια, καὶ ἄλλα ἑκατομμύρια ποὺ ὑποσιτίζονται καὶ ὑπεργυμνάζονται ἐπειδὴ εἶναι ἐξαναγκασμένοι γὰ δουλεύουν τόσο σκληρὰ μόνο καὶ μόνο γιὰ γὰ φᾶνε. Τί μποροῦν γὰ κάνοῦν; Μποροῦν γὰ κάνοῦν διάφορα πράγματα ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν ἔχουν τὴ συνεργασία τοῦ εὐποροῦ ἢ ὄχι. Καὶ στίς δυὸ περιπτώσεις τὸ θέμα θρίσκεται στὴ μοιρασιά — ἀλλὰ ἡ μοιρασιά μπορεῖ γὰ εἶναι ἀμοιβαία ἢ μονόπλευρη.

Οἱ ἄνθρωποι μποροῦν εἴτε γὰ ἀυξήσουν εἴτε γὰ μειώσουν τὴν κατανάλωσή τους καὶ τὴ παραγωγή ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν δουλεύουν λιγότερο ἢ περισσότερο ἀπ' αὐτὸ ποὺ τοὺς ἀναλογεῖ σὲ παγκόσμια κλίμακα καὶ ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν χρησιμοποιοῦν περισσότερα ἢ λιγότερα ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ ποὺ τοὺς ἀναλογοῦν σὲ παγκόσμια κλίμακα. Μποροῦν γὰ μοιραστοῦν αὐτὰ ποὺ κατέχουν ἢ τὶς ἀνάγκες

τους. Μπορούν, ανάμεσα στ' άλλα, να διατηρήσουν το φυσικό περιβάλλον όπου ζουν.

Ο περιορισμός της κατανάλωσης, το μοίρασμα και η διατήρηση αποτελούν τρεις πράξεις που ο καθένας από μᾶς μπορεί να κάνει και όμως, μαζί αποτελούν ένα δυναμικό επαναστατικό πρόγραμμα. Αναλογισθείτε τις συνέπειες αν αυτό το πρόγραμμα εφαρμοζόταν στην πράξη, με συνέπεια, στην Ευρώπη και στην Βόρειο Αμερική απ' όλους τους πιστεύουν στις αρχές του.

Θά εμφανιζόταν αμέσως μιᾶ μεγάλη πτώση στη ζήτηση, ιδίως για τὰ πιὸ ἀχρηστα ἀγαθὰ καὶ ὑπηρεσίες. Ἀπὸ τὸν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ἡ παραγωγή στὴν Βόρειο - Ἀτλαντικὴ Κοινότητα κατευθύνεται ὅλο καὶ περισσότερο πρὸς τὴν πώληση ἀγαθῶν πολυτελείας, περιλαμβάνοντας καὶ τὴν τροφή, τὸ ντύσιμο, τὴν κατοικία, τὶς μεταφορές, γι' αὐτοὺς πού ἤδη ἔχουν τραφεῖ, ἔχουν γυυθεῖ, ἔχουν κατοικία καὶ χρησιμοποιοῦν τὶς μεταφορὲς πολὺ καλύτερα ἀπὸ τοὺς περισσότερους. Ἐνῶ ὅχι μικρὸ μέρος τοῦ προβλήματος τῆς Ἀμερικανικῆς οἰκονομίας βρίσκεται στὴν ἀποτυχία τῶν νέων πού προέρχονται ἀπὸ τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς μεσαίας τάξης, νὰ προσαρμωθοῦν στὸ μοντέλο, πού οἱ γονεῖς τους μὲ εὐχαρίστηση θά ὑποστήριζαν. Ἄν τουλάχιστον αὐτοί, πού μοιράζονται τὶς βασικὲς ἀξίες καὶ τὰ ἴδια πιστεύω μ' αὐτοὺς τοὺς νέους, ἀκολουθοῦσαν τὸ παράδειγμά τους, ἡ ἀγορὰ γιὰ αὐτοκίνητα, σπίτια καὶ συσκευὲς θά κατέρρεε. Ἡ ἀνεργία πού θ' ἀκολουθοῦσε θά περιόριζε ἀκούσια τὴν κατανάλωση ἄλλων ἀνθρώπων, πού θά κατέληγαν νὰ δοῦν σὲ ποιὰ ἀπατηλὴ θάση εἶχε στηριχθεῖ ἡ ψευτὸ - εὐημερία τους. Γι' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους τὸ μοίρασμα καὶ ἡ συντήρηση θά ἦταν ἀναγκαστικὴ σὴν ἀποτέλεσμα τῆς ἀθέλητης ἀνεργίας, ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐμπειρία θά ἀρχίζαν νὰ στηρίζονται στὴν δικιά τους προσωπικὴ ἀξία.

Τὸ μοίρασμα καὶ ἡ συντήρηση, ἂν ἐφαρμόζονταν σὲ ἀγαθὰ, πού θεωροῦνται μεγάλης διάρκειας, θά πολλαπλασίαζαν σὲ τεράστιο βαθμὸ τὸ οἰκονομικὸ ἀποτέλεσμα μᾶς ἀπλῆς περικοπῆς τῆς υπερβολικῆς κατανάλωσης. Ἄν συντηρηθοῦν καὶ ἂν μοιραστοῦν, ὑπάρχουν ἀρκετὰ ροῦχα, σπίτια καὶ μεταφορικὰ μέσα στὴν Βορειο - Ἀτλαντικὴ Κοινότητα γιὰ νὰ διαρκέσουν γιὰ μιᾶ δεκαετία. Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ θά χρειαστοῦν ἐπιδιόρθωση καὶ βελτίωση,

ἀλλὰ αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ γίνεῃ χωρὶς νὰ προκαλέσει μεγάλη ζήτησιν ἀκόμα καὶ γιὰ νέες πρῶτες ὕλες.

Ἡ ἀνταλλαγὴ ὑπηρεσιῶν, καὶ ὄχι ἡ ἀγορὰ τους, εἴτε εἶναι ἐθελοντικὴ εἴτε ἀναγκαστικὴ, θὰ περιορίζεε ἀκόμα περισσότερο τὴν ἀγορὰ ἀγαθῶν, ὑπηρεσιῶν, πρῶτων ὑλῶν καὶ γῆς. Τὸ ἀκαθάριστο ἐθνικὸν προϊόν τῶν ΗΠΑ θὰ μπορούσε νὰ μειωθεῖ στοῦ μισοῦ χωρὶς καμιά μείωσιν στὰ ἀγαθὰ καὶ στὶς ὑπηρεσίες πού πραγματικῶς ὠφελοῦν τὸν καθένα. Τί θὰ συνέβαινε στὶς ὑποχρεώσεις τῶν ΗΠΑ πρὸς τὰ ξένα κράτη εἶναι ἄλλο θέμα, ἀλλὰ οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι τοῦ κόσμου θὰ ζοῦσαν καλύτερα ἂν γινόταν περικυπηθῆ ὁ αὐτὸς τις ὑποχρεώσεις. Αὐτὸ πού τώρα φαίνεται σὰν μιὰ στενότητα πραγματικῶν πόρων σὲ πολλὰ μέρη τοῦ κόσμου, θὰ κατέληγε νὰ εἶναι ἀφθονία, καὶ θὰ ἔμενε νὰ λυθεῖ μόνον τὸ πρόβλημα τῆς ὀρθολογικῆς χρήσεως καὶ διανομῆς. Ἄν ἀντιμετωπιστεῖ ἄμεσα, καὶ ἀπογυμνωθεῖ ἀπὸ τὴν ἐσκεμμένα σκοτεινὴν εἰς τὴν τριὰν του, καὶ αὐτὸ ἐπίσης τὸ πρόβλημα θὰ μπορούσε ν' ἀντιμετωπιστεῖ ὀρθολογικῶς.

Αὐτὴ ἡ τελευταία δήλωσις εἶναι περισσότερο κατανοητὴ ἂν θυμηθοῦμε τὴν πολιτικὴν ψυχολογίαν τῆς μεγάλης οἰκονομικῆς κρίσεως. Στὴ δεκαετία τοῦ 1930, οἱ μάζες τῶν ἀνθρώπων συνειδητοποίησαν τίς ἀντιθέσεις πού ὑπῆρχαν στοῦ ὅτι ὀρισμένοι ἄνθρωποι εἶχαν στὴν κατοχὴ τους καὶ ἔλεγχαν αὐτὰ πού οἱ ἴδιοι δὲν μπορούσαν νὰ χρησιμοποιήσουν καὶ πού ἄλλοι ἄνθρωποι χρειάζονταν. Μόνον ἡ φασιστικὴ κίνησις ἔσωσε τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τίς συνέπειες αὐτῆς τῆς συνειδητοποίησης καὶ μόνον ὁ πόλεμος ἔσωσε τὴν Ἀμερικὴν. Θὰ ξαναὑπάρξει ὁ Φασισμὸς ἂν ἡ καταφανὴς κατανώπιον καταρρεῦσει γιὰ δευτέρην φορά; Ὁ φόβος, ἀκόμη καὶ ἡ κρυφὴ ἀπειλὴ αὐτῆς τῆς προοπτικῆς ἐμποδίζει πολλοὺς ἀνθρώπους, πού διαφορετικῶς εἶναι ἐποικοδομητικοί, νὰ κινητοποιηθοῦν. Ἀλλὰ μόνον αὐτοὶ πού δὲν μαθαίνουν ἀπὸ τὴν ἱστορίαν ἔχουν τὴν μοῖραν νὰ τὴν ἐπαναλαμβάνουν. Ἡ γνώσις δὲν σημαίνει πὼς ἐπειδὴ μιὰ εὐκαιρία χάθηκε πρέπει νὰ παραιτηθῶμε ἀπ' ὅλες τίς ἄλλες.

Μ' αὐτὸ δὲν σκοπεύω νὰ μειώσω τοὺς κινδύνους πού μιὰ κατάρρευσις τοῦ σημερινοῦ συστήματος, ὅπως ἔχει γίνεῃ παράλογον, ἀναγκαστικὰ θὰ περιλάμβανε. Αὐτοὶ οἱ κίνδυνοι εἶναι μεγάλοι καὶ κάθε τρόπος μείωσός τους πρέπει σίγουρα νὰ ἀρπαχτεῖ. Δὲν μπο-

ροῦν ν' ἀποφευχθοῦν ὁμῶς μὲ τὸ νὰ ἰσχυρίζομαστε πῶς προκύπτουν ἀπλὰ καὶ μόνο ἐπειδὴ ἐπισύρουμε τὴν προσοχὴ στὴν ἀνάγκη γιὰ βασικὴ ἀλλαγὴ ἢ μὲ τὸ νὰ ἰσχυρίζομαστε πῶς ἡ μόνη ἀλλαγὴ ποῦ χρειάζεται εἶναι ἡ βελτίωση τῶν σημερινῶν θεσμῶν. Αὐτοὶ οἱ θεσμοὶ εἶναι οὐσιαστικὰ σαθροί. Ἔχουν σχεδιαστῆ ὄχι γιὰ νὰ ἱκανοποιοῦν τὶς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ γιὰ νὰ κρατοῦν τοὺς ἀνθρώπους κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχο. Θὰ ἦταν ἀσφαλέστερο νὰ τοὺς εἶχαμε ἀλλάξει στὴ δεκαετία τοῦ '30 προτοῦ ἀποκτήσουμε τὴν ἀτομικὴ εὐδαιμονία. Εἶναι ἀσφαλέστερο νὰ τοὺς ἀλλάξουμε τώρα παρὰ νὰ περιμένουμε νὰ ἐφευρεθοῦν καὶ ἄλλα πρὸ μυστικὰ ὄπλα. Οἱ κίνδυνοι τῆς ἀλλαγῆς εἶναι μεγάλοι, ἀλλὰ οἱ κίνδυνοι ἀπὸ μιὰ καθυστέρηση εἶναι μεγαλύτεροι.

Τί, μπορεῖ νὰ ρωτήσῃ κανεὶς, θὰ ἐμποδίσῃ τοὺς ὑπερασπιστὲς τοῦ στάτους κῶδ νὰ χρησιμοποιήσουν ξανά, ἀπολυταρχικὰ ἔθνικιστικὰ κόμματα, διεθνή πρόκληση καὶ πόλεμο, τὰ μέσα γιὰ τὴ διατήρηση ἢ τὴν ἐπανεγκατάσταση τῆς σημερινῆς τάξεως; Σίγουρα τίποτα δὲν θὰ τοὺς ἐμποδίσῃ νὰ προσπαθήσουν. Μόνο ἀρκετοὶ ἄνθρωποι ποῦ θὰ ἔχουν ἀφιερωθεῖ σ' ἓνα κόσμιο λογικὸ καὶ δίκαιο, καὶ ποῦ θὰ συνεργάζονται σοφὰ στὶς προσπάθειές τους γιὰ νὰ ἐπιτύχουν ἓνα τέτοιο κόσμιο, θὰ ἔχουν κάποια εὐκαιρία ἐναντίον αὐτοῦ, ποῦ σίγουρα θὰ χρησιμοποιήσουν ὅλα τὰ μέσα γιὰ νὰ διακωλύσῃ τὴ δύναμή τους καὶ τὰ προνόμιά τους. Ἀλλὰ ἡ δύναμη τῶν ἐλίτ πέφτει γρήγορα ὅταν ἀναγκάζονται νὰ βασιστοῦν στὴ θία. Χάνουν τὴν ὑποστήριξη ἀκόμα καὶ ἐκείνων τῶν συντρόφων τους ποῦ ἀπολαμβάνουν τὰ προνόμιά τους ἀλλὰ εἶναι ἀπόθιμοι νὰ τ' ἀγοράσουν μόνις συνειδητοποιήσουν τὴν πραγματικὴ τιμὴ τους. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς αὐτοὶ ποῦ μάχονται γιὰ τὴ δικαιοσύνη, ἔστω καὶ παθητικά, θὰ πληρώσουν κάποια τιμὴ σὲ πόνο καὶ θάνατα ἂν προκαλέσουν τὰ προνόμια. Ἀλλὰ ἡ ἱστορία τῆς Εὐρώπης κατὰ τὸν τελευταῖο πόλεμο προσφέρει πολλὰ παραδείγματα γιὰ τὸ πῶς μποροῦν οἱ ἄνθρωποι νὰ προστατέψουν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον ἀκόμα καὶ μπροστὰ σὲ μιὰ καταπιεστικὴ ἐξουσία ποῦ ἐφαρμόζεται ἀσπλαγχνά.

Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ξέρει ἀπὸ πρὶν, πῶς θὰ πάρει μέρος στὴ μάχη, ὅσον ἀφορᾷ τὴ δική του περίπτωση. Σὲ μερικές χώρες, ἢ ἀπλῆ ἀποχὴ ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴ κατανάλωση καὶ ἡ εἰ-

ρηνική μοιρασιά και συντήρησι, σε συνεργασία με άλλους ανθρώπους, που σκέφτονται το ίδιο, θα δημιουργήσει μια πλειοψηφία ικανή να πάρει την εξουσία με νόμιμα πολιτικά μέσα. Σε άλλα μέρη μπορεί να 'ναι απαραίτητη ή πολιτική ανυπακοή, όπως εφαρμόστηκε από τον Γκάντι και τον Νεχρού στην Ίνδία και από τον Μάρτιν Λούθερ Κίνγκ και τους οπαδούς του στις Η.Π.Α. Σ' άλλα μέρη πάλι ή τακτική του αντάρτικου που χαρακτηρίζει την κατεχόμενη από τους Ναζί Ευρώπη από το 1940 μέχρι το 1945 μπορεί να επιβληθεί από τους ανθρώπους που αρνούνται να συνεχίζουν να υποστηρίζουν την άδικια. Η στρατηγική και ή τακτική στα τρία επίπεδα της δημοκρατικής πολιτικής, ή παθητική αντίσταση και ο ανταρτοπόλεμος έχουν κοινά μερικά σημαντικά σημεία. Έξαρτιούνται όλα, περισσότερο από την συνεργασία παρά από τον εξαναγκασμό. Έξαρτιούνται από την τοπική σαν αντίθεση προς την κεντρική ήγεσία. Έξαρτιούνται από μια σχετικά ίση μοιρασιά των βαρών, των ευθυνών και των ανταμοιβών. Άλλα αυτά αποτελούν επίσης χαρακτηριστικά ενός λογικού δίκαιου κόσμου. Μ' αυτόν τον τρόπο πρέπει να διοικείται ένας αξιός κόσμος που θα μπορεί να επιζήσει. Οί άνθρωποι θα μάθουν έπομένως να τον διοικούν μέσα από την πορεία της δημιουργίας του.

Δεν υπάρχει πιθανώς άλλος τρόπος δημιουργίας παρά μόνο με την προσωπική συνεργασία όπου κάθε άτομο κανονίζει πρώτα τή δική του ζωή κάτω από το πρίσμα των κοινών αρχών, και μετά συνεργάζεται με άλλους με τους οποίους μοιράζεται αυτές τις αρχές. Μ' αυτόν τον τρόπο ιδρύθηκαν όλες οι κοινότητες που γνώρισαν μια αξιόλογη περίοδο διανοητικής υγείας και δικαιοσύνης —οί Η.Π.Α. στα πρώτα τους χρόνια, ή Κόστα Ρίκα, ή Ουρουγουάη, ή αρχαία Έλληνική και Ρωμαϊκή δημοκρατία, για ν' αναφέρω μόνο τις χώρες για τις όποιες γνωρίζω μερικά πράγματα.

Το Σοβιετικό κράτος και ή πρώτη Γαλλική Δημοκρατία, ιδρύθηκαν πάνω σε άχόρια πιδ ευγενικές αρχές, αλλά με την αντικατάσταση της μις κεντρικής εξουσίας από την άλλη, ποτέ δεν μπόρεσαν να απολαύσουν τους καρπούς της θυσίας που συνεπάγονταν οί επαναστάσεις τους. Οί μάχες τους για την εξουσία γέν-

νησαν, κατ' ἀρχήν, νέες μάχες γιά ἐξουσία. Δὲν πρόφτασε νὰ συγκεντρωθεῖ ἡ ἐξουσία καὶ ἡ εὐθύνη, καὶ ἄρχισε ἡ πτώση τους, ἀκόμα καὶ στὴν περίπτωση τῶν κοινοτήτων πού ἀρχικά θασίστηκαν στὴν ἐθελοντικὴ συνεργασία.

Αὐτὸ πού πρέπει, λοιπόν, νὰ κάνουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι ἀπλῶς νὰ μειώσουν τὴν κατανάλωση, νὰ μοιράζονται καὶ νὰ συνηροῦν. Πρέπει ἐπίσης νὰ μάθουν πῶς ὀργανώνεται καὶ πῶς διοικεῖται ἕνας δίκαιος κόσμος. Γιατὶ ἐνῶ ξέρουμε πολλὰ γιὰ τὶς προσπάθειες πού ἔγιναν στὸ παρελθόν, καμιά ἀπ' αὐτὲς δὲν πέτυχε, καὶ ἐπομένως προφανῶς αὐτοὶ πού προσπάθησαν δὲν γνώριζαν ἀρκετά. Τοὺς βοήθησαν ν' ἀποτύχουν αὐτοὶ πού διψοῦσαν γιὰ ἐξουσία, πού μ' ἐπιτυχία ἔκαναν ὅ,τι καλύτερο μπορούσαν γιὰ νὰ τοὺς διαφθείρουν. Ἀλλὰ τοὺς βοήθησαν ἐπίσης ν' ἀποτύχουν ἡ ἀμέλεια, ἡ ὑπερβολικὴ ἐμπιστοσύνη, ἡ τεμπελιά, τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ ἄλλα θέματα καὶ ἴσως πάνω ἀπ' ὅλα, ἡ ἀγνοία ὄλων αὐτῶν πού τοὺς ἀκολουθοῦσαν. Ὁ Βροῦτος καὶ ὁ Κάσιος κατάλαβαν τὸν κίνδυνο πού ἀντιπροσώπευε ὁ Καῖσαρ, ἀλλὰ ἦταν πολὺ λίγοι. Ὁ Τζέφερσον κατάλαβε καὶ προσπάθησε νὰ μοιρασθεῖ μὲ τοὺς ἄλλους αὐτὰ πού κατάλαβε (μὲ τὴν γενίκευση τῆς παιδείας) ἀλλὰ προδόθηκε, ἀπὸ ἀγνοία ἴσως, ἀπὸ τὸν Ὁράτιο Μᾶν καὶ τοὺς ἄλλους κληρονόμους τῶν δημόσιων σχολείων πού αὐτὸς πρῶτος ἱδρυσε.

Ἴσως τὸ πιὸ σημαντικό καὶ τὸ μοναδικὸ πράγμα πού τὰ ἄτομα μπορούν νὰ κάνουν, εἶναι νὰ πάρουν πίσω τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν μόρφωση τῶν παιδιῶν τους. Τὰ παιδιά μαθαίνουν ἀπὸ πολὺ μικρά, πῶς χρησιμοποιεῖται ἡ δύναμη ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς στὶς σχέσεις τους μὲ τοὺς ἀδύναμους καὶ αὐτὴ ἡ πρώτη μάθηση μπορεῖ νὰ διαμορφώσει τὴν συμπεριφορὰ τοῦ ατόμου σ' ὅλες τὶς κατοπινὲς σχέσεις του μ' αὐτοὺς πού εἶναι πιὸ δυνατοὶ ἢ πιὸ ἀδύναμοι ἀπ' αὐτό.

Ἐπάρχουν τόσα πολλὰ πού ὁ καθένας ἀπὸ μᾶς μπορεῖ νὰ κάνει γιὰ νὰ φτιάξει ἕνα δίκαιο κόσμο ὥστε τὸ πρόβλημα δὲν ἀναφέρεται στὴν ἀνάπτυξη τῶν τρόπων, ἀλλὰ περισσότερο στὸν καθορισμὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐπιλογῆς. Ἐνα πράγμα πού ὅλοι οἱ τρόποι ἔχουν κοινὸ εἶναι ἕνα εἶδος θυσίας. Οἱ εὐποροὶ πρέπει νὰ ἀπολαμβάνουν λιγότερα ἀπ' ὅσα μπορούν ν' ἀπολαύσουν. Οἱ φτω-

χοί πρέπει να ζητούν περισσότερο απ' αυτά που μπορούν να ζητήσουν με ασφάλεια. "Όλοι πρέπει να μάθουν καινούργιους τρόπους για να ζούν και ν' αντιλαμβάνονται, και θα πρέπει να διακινδυνεύουν τη δική τους ασφάλεια για να βοηθούν τον γείτονά τους που έχει δυσκολίες. Οι πλούσιοι γονείς θα πρέπει ν' άρνηθούν ένα αυτοκίνητο για κάθε νεαρό γιό ή κόρη. Οι φτωχοί γονείς θα πρέπει να ξεσπούν τις απογοητεύσεις τους άλλου και δχιστά παιδιά τους. "Όλοι θα πρέπει να επιτρέπουν στα παιδιά τους να διακινδυνεύουν γι' αυτά απ' τὰ όποια θα μπορούσαν να τὰ προστατέψουν.

Μιά στρατηγική θυσιών πρέπει αναγκαστικά να είναι έκλεχτική. Οι άνθρωποι συνήθως θυσιάζουν μόνον εκείνα τὰ πράγματα για τὰ όποια ή ανταμοιβή ξεπερνάει τή θυσία. Αυτό άληθεύει ιδιαίτερα εφόσον ή στρατηγική τής θυσίας που περιγράφεται εδώ είναι τόσο απαραίτητη μετά την επανάσταση όσο και στη διάρκεια τής μάχης. Τή δίκαιη κοινωνία δέν μπορεί πρώτα να τήν κερδίσει κανείς και μετά να τήν απολαύσει. Πρέπει να τήν κερδίζει κανείς ξανά και ξανά κάθε μέρα και επομένως πρέπει να τήν απολαμβάνει καθώς θα τήν κερδίζει.

Γιατί ή θυσία δέν αντιτίθεται στην απόλαυση αλλά είναι τó alter ego της. Τήν υγεία, τήν σωματική δύναμη, τήν αγάπη και τόν σεβασμό, για παράδειγμα, μπορεί να τ' απολαύσει κανείς μόνο καθώς θα τὰ κερδίζει, ή για πολύ σύντομο διάστημα μετά. Άκόμα και ό πλούτος και ή δύναμη εύκολα σπαταλιούνται.

Τό κάθε άτομο λοιπόν, πρέπει να διαλέξει τó είδος και τó βαθμό τής θυσίας που μπορεί ν' άντέξει και που θα του προσφέρει κάποια ανταμοιβή. Μερικοί θα μπορούσαν να θυσιάσουν για ένα λογικό δίκαιο κόσμο ακόμα και τήν ανταμοιβή τους. Πολλοί άνθρωποι μόλις καταλάβουν τι διακινδυνεύουν δέν θα τó θρούν τόσο δύσκολο να διαλέξουν ένα φορτίο που να μπορούν να άντέξουν μ' εύχαριστηση — μιá πειθαρχία που να τούς ευχαριστεί. "Όσα αναφέρονται παρακάτω δέν σκοπεύουν να περιορίσουν, αλλά να διευρύνουν τήν έκλογή.

Μιά μορφή θυσίας που πολλοί άνθρωποι βρίσκουν αποδοτική είναι ή ανταλλαγή τής ποσότητας με τήν ποιότητα. "Όταν, όπως συχνά συμβαίνει, αυτό περιλαμβάνει τήν έκλογή βιοτεχνι-

κῶν προϊόντων ἀντὶ βιομηχανικῶν ἀγαθῶν, οἱ ἐπαναστατικὲς συνέπειες σὲ μιὰ βιομηχανικὴ κοινωνία μπορεῖ νὰ εἶναι πολὺ μεγάλες. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς στὶς περισσότερες περιπτώσεις τὰ βιομηχανικὰ ἀγαθὰ εἶναι φτηνότερα, ὥστε μὲ ἕνα καθορισμένο χρηματικὸ ποσὸ νὰ μπορεῖ κανεὶς ν' ἀπολαύσει περισσότερα. Ἄλλὰ ἕνας γνήσιος πίνακας μπορεῖ νὰ δώσει μεγαλύτερη ἱκανοποίηση ἀπ' ὅ,τι μιὰ δωδεκάδα ἀντιγράφων καὶ αὐτὸ ἀληθεύει ἀκόμα κι ὅταν ὁ ζωγράφος εἶναι μέλος τῆς οἰκογένειας. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ ἰσχύει γιὰ τὰ τρόφιμα, γιὰ τὸ ρουχισμό, τὴν ἐπίπλωση, τὶς κατασκευεὺς στὸ σπίτι, κτλ. Ἀνάμεσα στοὺς πλούσιους, τὰ χόμπυ μπορεῖ νὰ γεννήσουν τὴ ζήτησι γιὰ ἐργαλεῖα καὶ γιὰ πρῶτες ὕλες πού στοιχίζουν περισσότερο ἀπ' ὅ,τι τὸ ἔτοιμο προϊόν. Δὲν πρέπει ὅμως οὔτε αὐτοὶ οὔτε ἡ τέχνη νὰ ἐξαρτιοῦνται ἀπὸ τὰ χόμπυ. Μπορεῖ ἡ τέχνη ν' ἀποτελέσει ἕνα τρόπο ζωῆς γιὰ ὀλιγόκληρες κοινότητες καὶ θὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ τοὺς φτωχοὺς γιὰ ὄφελός τους σὲ μιὰ κλίμακα πού ἀκόμα δὲν μπορούμε νὰ τὴ φανταστοῦμε.

Τὸ 80 τοῖς ἑκατὸ τοῦ μέσου ἀμερικάνικου νοικοκυριοῦ, ἔχει στὴν κατοχὴ του ἀχρησιμοποίητα ἀγαθὰ διαρκείας, ἀξίας χιλιάδων δολλαρίων, καὶ πού μὲ λίγη δουλειὰ θὰ μπορούσαν νὰ γίνουν πιδὸ χρήσιμα καὶ πιδὸ ἐλκυστικὰ ἀπὸ τ' ἀγαθὰ πού ἔχουν τὴν δυνατότητα ν' ἀγοράζουν καινούργια οἱ φτωχοί, μὲ τὶς τιμὲς πού πρέπει νὰ πληρώνουν. Αὐτὸ ἀντιπροσωπεύει ἕνα δυνάμει κεφάλαιο τεσσάρων χιλιάδων δολλαρίων γιὰ κάθε νοικοκυριὸ φτωχοῦ Ἀμερικανοῦ, τοῦ ὁποῖου ἡ μεταβίβαση θὰ ὠφελούσε τοὺς πλούσιους —θὰ τοὺς χρησίμευε ὁ ἐλεύθερος χῶρος—, τοὺς φτωχοὺς καὶ τοὺς ἐργολάβους πού θὰ πραγματοποιοῦσαν τὴν μεταβίβαση. Αὐτοὶ οἱ ἐργολάβοι θὰ πρέπει νὰ ἔχουν μᾶλλον κοινωνικὰ παρὰ οἰκονομικὰ κίνητρα. Εἶναι φανερό ὅτι μιὰ κάπως ἀπρόσεκτη προσέγγισις τοῦ θέματος θὰ θρώμιζε τὰ ἀγαθὰ ἐλατήρια τῆς «φιλανθρωπίας». Παρ' ὅλ' αὐτὰ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ὄρου ἐργολάβος δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῆ ἀλληγορία. Ὅχι μόνο θὰ πρέπει νὰ εἶναι οἱ μεσάζοντες ὥστε νὰ ἐπηρεάσουν τὴν μεταβίβαση πού συζητᾶμε, ἀλλὰ χιλιάδες ἀπ' αὐτοὺς θὰ πρέπει νὰ προέρχονται ἀπὸ τὶς τάξεις τῶν ἐπιχειρηματιῶν, πού δὲν μπορούν νὰ συνα-

γωνισθούν στην πώληση καινούργιων αγαθών τις άλυσιδες καταστημάτων.

Μαζί με τό στόκ των άχρησιμοποίητων προϊόντων, τό νοικοκυριό του μέσου εϋπορου άμερικανού περιλαμβάνει και αρκετές χιλιάδες δολάρια που αντιπροσωπεύουν άχρησιμοποίητο χϋρω, παραπάνω απ' αυτόν που χρειάζεται για τά μέλη του που μένουν προσωρινά εκεί και για τούς φιλοξενούμενούς του. "Αν αυτός ο υπερβολικός χϋρος χρησιμοποιόταν πλήρως, οί φτωχοί θα μπορούσαν να βολευτούν από άποψη κατοικίας έξ' ίσου καλά όπως και οί εϋποροι. Μπορεί να είναι δύσκολο να φανταστούμε μία πλήρη χρήση του χϋρου αλλά υπάρχουν πολλοί τρόποι με τούς όποιους θα μπορούσε να διασωθεί ένα σημαντικό μέρος αυτού του χϋρου, απ' τόν όποιο θα μπορούσαν να ωφεληθούν όλοι έκτός από αυτούς που θέλουν να ωφεληθούν σε βάρος των άλλων, καθώς και των σνόμπ. "Ένα μεγάλο μέρος αυτού του χϋρου ανήκει σε ηλικιωμένους ανθρώπους που οί δικαί τους μεγαλώσει και έχουν φύγει και που δέν μπορούν να τόν πουλήσουν γιατί οί οικογένειες που θα τόν αγοράζαν δέν ίκανοποιούν τις φυλετικές απαιτήσεις των γειτόνων τους. Αυτό τό πρόβλημα θα μπορούσε να λυθεί από ανθρώπους αρκετά καταδεχτικούς που θα 'ναι πρόθυμοι να αγοράζουν σπίτια σάν μεσίτες γι' αυτούς που υποφέρουν απ' τις διακρίσεις. Μία άλλη μεγάλη κατηγορία οικιακού χϋρου μένει άχρησιμοποίητη γιατί οί άνθρωποι φοβούνται να νοικιάσουν δωμάτια ή διαμερίσματα σε ένοικιαστές επειδή νομίζουν πως θα μπορούσαν ίσως να τούς εκθέσουν σε δυσάρεστες καταστάσεις ή ακόμα και σε κίνδυνο. Κι αυτό τό πρόβλημα θα μπορούσε επίσης να υπερνικηθεί με τό κατάλληλο ταίριασμα ιδιοκτητών σπιτιών και ένοικιαστών.

Οί δύο τακτικές που προτείνονται στην παραπάνω παράγραφο αντιφάσκουν, με την έννοια ότι ή πρώτη βασίζεται στη δυσπιστία ενώ ή δεύτερη βασίζεται στην αποκατάσταση της έμπιστοσύνης. Αυτό δέν τις κάνει ασυμβίβαστες. "Αν χρησιμοποιηθούν και οί δυο στην ίδια περιοχή, ή κάθε μία θα είχε σάν αποτέλεσμα να οδηγήσει στην ολοκληρωτική χρήση των χϋρων και στην καλύτερη αξιοποίηση της περιοχής. Ούτε είναι πολιτικά ασυμβίβαστες μεταξύ τους. Οί περισσότεροι άνθρωποι καταλαβαίνουν τη

διάκριση πώς τὸ σπίτι ἐνὸς ἀνθρώπου εἶναι τὸ κάστρο του, ὅπου θὰ ἔπρεπε νὰ μπορεῖ νὰ διαλέγει τοὺς συντρόφους του, ἐνῶ τὸ σπίτι τοῦ γείτονά του δὲν εἶναι. Οὔτε εἶναι ἠθικὰ ἀσυμβίβαστες οἱ δύο τακτικές. Δὲν εἶναι πὼς ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα ἀλλὰ, περισσότερο, πὼς τὰ μέσα ποὺ ἔχουν διαλεχθεῖ σὲ κάθε περίπτωσιν φαίνεται νὰ εἶναι τὰ καλύτερα ποὺ εἶναι διαθέσιμα. Ἄν δὲν συμβαίνει αὐτὸ στὴν περίπτωσή μας τότε οἱ προτάσεις δὲν ἴσχύουν.

Αὐτὴ ἡ ἀρχὴ γιὰ τὴν ἐπιλογή τῶν τρόπων μπορεῖ νὰ εφαρμοστεῖ σὲ εὐρεία κλίμακα. Ἀκόμα καὶ ὁ νόμος ἐνάντια στὸν φόνο ἀναγνωρίζει τὸ δικαίωμα νὰ σκοτώσει κάποιος θρισκόμενος σὲ αὐτοάμυνα ἢ ὑπερασπίζοντας ἄλλους. Λίγα συστήματα δικαίου ἔχουν μείνει πιά ποὺ θὰ καταδίκασαν ἕναν Γιάννη Ἀγιάννη γιατί ἔκλεψε ψωμί γιὰ νὰ ἀποφύγει τὴν πείνα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, νέοι νόμοι περιπλέκουν τὴν σημερινὴ ἐκλογή. Θὰ πρέπει οἱ ἄνθρωποι νὰ στέλνουν τὰ παιδιά τους σὲ σχολεῖα ποὺ οὐσιαστικὰ τὰ θάλαπτον παρ' ὅλο ποὺ ὁ νόμος τὸ ἀπαιτεῖ; Δὲν θὰ ἔπρεπε οἱ ἄνθρωποι νὰ βοηθοῦν αὐτοὺς ποὺ ὑφίστανται πολιτικὲς διώξεις, ἀκόμα κι ὅταν ὁ νόμος τοὺς ἔχει χαρακτηρίσει ὡς ἐγκληματίες; Οὔτε ὁ νόμος οὔτε ὁ ἐπικρατῶν ἠθικὸς κώδικας μποροῦν νὰ προσφέρουν ἕνα ἀπόλυτο κριτήριον ἐνέργειας. Στὴ ναζιστικὴ Γερμανία, καὶ ὁ νόμος καὶ ἡ τότε ἠθικὴ ἀπαιτοῦσαν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους νὰ συνεργάζονται στὴ δολοφονία τῶν Ἑβραίων γειτόνων τους. Ὅταν τέτοια μεγάλα ζητήματα ἔπως ἡ ἐξουσία καὶ τὰ προνόμια βρίσκονται σὲ κίνδυνον τότε καὶ οἱ νόμοι καὶ τὰ χρηστά ἤθη χρησιμοποιοῦνται ὡς ὅπλα.

Παρ' ὅλα αὐτὰ, οὔτε ἡ ἰδιωτικὴ ἠθικὴ οὔτε τὸ σλόγκαν τῆς πολιτικῆς ἐπανάστασης — πὼς ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα — ταυριάζουν. Ἡ ἐκλογή τοῦ καλύτερου διαθέσιμου τρόπου δὲν ἀποτελεῖ ἀπὸ μόνῃ τῆς μιᾶ ἀλάσθητη φόρμουλα. Ἀλλὰ συχνὰ μπορεῖ νὰ μὴν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος γιὰ τὴν ἐκλογή τῶν σταδίων δράσης ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἀνάλογων οἰκονομικῶν, πολιτικῶν, στρατηγικῶν, νομικῶν ἢ ἠθικῶν κριτηρίων στίς δυνατότητες ἐκλογῆς ποὺ ὑπάρχουν. Μπορεῖ νὰ μὴν ὑπάρχει καλύτερος ὁδηγὸς γιὰ τὴν ἐκλογή καὶ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν κριτηρίων ἀπ' αὐτὸν ποὺ οἱ ἄλλοι συμφωνοῦν πὼς θὰ διαλεγόνταν καὶ θὰ ἐφαρμόζονταν

στον λογικό, δίκαιο κόσμο, πού είναι και ό σκοπός τής δράσης.

Μιά τρίτη άρχή γίνεται στην παραπάνω ιδέα τών καλύτερων διαθέσιμων τρόπων, συγκεκριμένα ή άρχή τής συνεργασίας. Είναι ούσιωδες για τούς ανθρώπους νά διαλέγουν και νά ενεργούν σάν άτομα άφου μόνο ή άληθινή συγκατάθεση τών άτόμων μπορεί νά επικυρώσει τήν ιδέα τής δικαιοσύνης. Παρ' όλα αυτά, ή καθαρά άτομική δράση δέν φέρνει άποτέλεσμα και είναι δύσκολο νά ύποστηριχθεϊ. Τα άτομα πρέπει νά θρούν τρόπους για νά θρούν συλλογικά, αλλά πρέπει νά διαλέγουν προσωπικά αύτους τούς τρόπους και όχι νά έξαναγκάζονται από μιá ανώτερη δύναμη. Η ήγγεσία μπορεί και πιθανώς πρέπει νά ύπάρχει, αλλά θά πρέπει οί ήπαδοί νά είναι εκείνοι πού θά χαράζουν τήν πολιτική και οί ήγγέτες νά τήν ακολουθοϋν.

Η συνεργασία πού καταλήγει σέ κοινότητα, φυσική ή λειτουργική, έχει ιδιαίτερα μεγάλα πλεονεκτήματα. Ο μελλοντικός κόσμος πρέπει νά βασιστεϊ στην κοινότητα, και παντοϋ στον σύγχρονο κόσμο ή κοινότητα έχει χαθεϊ. Ακόμα και οί παραδοσιακές κοινότητες πού παραμένουν μπορεί νά πρέπει νά ξαναφτιαχθοϋν άφου είναι άμφίβολο πώς οί άνθρωποι, αν τούς δοθεϊ μιá πραγματική δυνατότητα έκλογής, θά συμφωνήσουν με τήν σκληρή δουλειά και τήν Ιεραρχία, πού χαρακτηρίζει τις περισσότερες παραδοσιακές κοινότητες. Αλλά ύπάρχουν επίσης σημαντικά στρατηγικά πλεονεκτήματα στην προσπάθεια τής κοινότητας. Οί κοινότητες μπορούν συχνά ν' αναλάβουν νόμιμα σημαντικό μέρος τής νομοθετικής και τής άστυνομικής έξουσίας. Μποροϋν επίσης νά αποτελέσουν παραδείγματα λογικής και δικαιοσύνης για τόν έξω κόσμο.

Σ' όλα τά παραπάνω προφανώς δέν ύπάρχει τίποτα καινούργιο. Ακόμα και αυτό πού μπορεί νά φαίνεται πρωτότυπο είναι άπλως ένα καινούργιο φόρεμα σέ μιá άπαρχαιωμένη ιδέα. Συναθήσαμε νά σκεφτόμαστε τήν πραγματικότητα με τήν έννοια τών πενταγώνων και τής άτομικής δόμδας ή, πριν απ' αυτό, με τήν έννοια τοϋ στρατοϋ, τοϋ ναυτικοϋ, τών τραπεζών και τών εταιριών. Τα λαϊκά κινήματα θεμελοϋνται πώς ανήκουν στην εποχή τοϋ σκοταδισμού. Κι όμως τó πιό παλιό μέρος τών Ηνωμένων Πολιτειών είναι λιγότερο από διακόσια χρόνια παλιό τά ανεξάρτη-

τα Ξθνη τῆς Νότιας Ἀμερικῆς μόλις ἔχουν πάνω ἀπὸ ἕνα αἰῶνα ἱστορία, ἐνῶ αὐτὰ τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας, μαζί μὲ τὸ Ἰσραήλ, ἰδρύθησαν ἀπὸ λαϊκὰ κινήματα μόλις πρὶν ἀπὸ λίγες δεκαετίες. Οἱ Βιετκόγκ, ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους, φαίνεται νὰ εἶναι σὲ πολὺ καλὸ δρόμο αὐτῆ τῆ στιγμῆ.

Εἶναι ἀλήθεια πῶς, μέχρι τώρα, ἡ στρατιωτικὴ δράση ἦταν συχνὰ ἀποφασιστικὴ, ἀλλὰ οἱ σημερινοὶ κυβερνήτες τῆς Κίνας κέρδισαν τὴν μάχη τους μὲ ὅπλα ποὺ κατέλαβαν ἀπὸ τὸν ἐχθρό. Ἐνῶ στὴν Ἰνδία δὲν ὑπῆρξε καμιὰ τελικὴ στρατιωτικὴ σύγκρουση.

Τρία πράγματα, εἶναι καινούργια, ποὺ δίνουν περιεχόμενο σ' αὐτὸ ποὺ κάποτε ὀνομαζόταν καὶ ἀκόμα ὀνομάζεται, Οὐτοπικὸ ὄνειρο. Πρῶτο, ἡ βαρεῖά δουλειὰ δὲν εἶναι τῆς μόδας. Δεύτερο, οἱ σύγχρονοι θεοὶ ἀπαιτοῦν ὄλο καὶ περισσότερη καθολικὴ συνεργασία. Τρίτο, ἡ καθολικὴ παιδεία εἶναι τώρα δυνατὴ. Χθὲς ἀκόμα ἦταν ποὺ χρειαζόταν ἡ ἐργασία τεσσάρων ἀνθρώπων γιὰ νὰ θρέψει πέντε. Ἡ Ἀγγλία ἔπρεπε νὰ ἀποσπάσει τὸν λαὸ ἀπὸ τῆ γῆ καὶ νὰ γεμίσει τὰ ἐργοστάσιά της. Σήμερα οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι ἐμποδίζουν μὲ τὴν παρουσία τους, καὶ στὸ ἐργοστάσιο καὶ στὸν ἀγρό. Τὰ τρόφιμα καὶ ὅλα τ' ἄλλα φυσικὰ ἀγαθὰ μποροῦν νὰ παραχθοῦν πῶς ἀποτελεσματικὰ χωρὶς αὐτοὺς. Οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀναντικατάστατοι, ὅμως, σὰν παθητικοὶ πελάτες καὶ ὑποστηρικτὲς τοῦ συμπλέγματος τῆς παραγωγῆς — παίρνοντας ὅ,τι τοὺς προσφέρεται καὶ κάνοντας ὅ,τι τοὺς λένε. Χωρὶς τὴν συνεργασία τους, τὸ σημερινὸ σύστημα γιὰ τὸν ἔλεγχο τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διανομῆς θὰ κατέρρευε. Οἱ ἄνθρωποι ἀντιλαμβάνονται αὐτὰ τὰ γεγονότα ὄλο καὶ περισσότερο: καταλαβαίνουν πῶς τὸ σῶμα τους δὲν εἶναι πιά ἀπαραίτητο γιὰ τὴ μαζικὴ παραγωγή καὶ πῶς ἀντὶ γι' αὐτὸ τοὺς ζητᾶνε νὰ παραδώσουν τὴν κρίση τους καὶ τίς ἐπιθυμίες τους στὶς ὑπαγορεύσεις της.

Ἄλλὰ τίς ὑπαγορεύσεις ποίανος; Ἡ παραγωγή εἶναι σὰν ἕνα ἀντικείμενο. Δὲν γνωρίζει ἐπιταγὲς γιὰ τὸ τί θὰ παραχθεῖ, ποῦ, πότε καὶ γιὰ ποιόν. Τὸ ἄρατο χέρι εἶναι τὸ χέρι κάποιου πίσω ἀπ' τὴν κουρτίνα. Ὅλο καὶ περισσότεροι ἄνθρωποι ἀρχίζουν ν' ἀντιλαμβάνονται πῶς θὰ ἔπρεπε οἱ ἴδιοι νὰ ἀποφασίζουν γιὰ αὐτὰ τὰ πράγματα, μαζί μὲ ἄλλους, καὶ πῶς οὐσιαστικὰ ὁ καθένας ἔχει ἴσα δικαιώματα νὰ τ' ἀποφασίζει. Ὅταν ὄλοι τὸ

καταλάβουν αυτό, ή καθολική παιδεία θα βρίσκεται σε καλό δρόμο. Θα υπάρχουν ακόμη πολλά να μάθουμε. Πώς ν' αποκτήσει κανείς το μερίδιο του, πώς να διεκδικεί το μερίδιο του και όχι παραπάνω, πώς να συνεργάζεται με άλλους σε πράγματα που δεν μπορεί να κάνει μόνος του. Αλλά τα μαθήματα ποτέ δεν θα μάθει κανείς απόλυτα, αλλά όταν έλοι έχουν μια λογική ευκαιρία για να τα μάθουν και να τα εφαρμόσουν, τα πράγματα θ' αρχίσουν να προχωρούν.

Όλα αυτά, αν αποτελούσαν μόνο απλή προτροπή, θα ήταν ένας ψίθυρος στο σκοτάδι. Άλλά συμβαίνουν. Ο Τσάρλς Ράιχ, στην «Ωρίμανση της Άμερικής», λέει πως ή λαϊκή επανάσταση έχει αρχίσει. Οί νέοι άνθρωποι σ' όλον τόν κόσμο αποσυνδέουν τó σύστημα και μπαίνουν αυτοί μέσα. Οί μεγαλύτεροι, μαζί μ' αυτούς που ωφελούνται από τις τακτικές των νέων, μοιράζονται μαζί τους τήν αίσθησή τους για τόν παραλογισμό τού κόσμου, όπου ζούν. Οί άδικημένοι, ιδίως αυτοί που ζούν σε εύπορες χώρες, άνοίγουν τά μάτια τους και μετρούν τις δυνάμεις τους. Οί μεγάλες μάζες των άδικημένων, στην Άφρική, τήν Άσία και τήν Νότια Άμερική είναι ακόμα πολύ ήρεμες. Όταν θ' αρχίσουν να κινούνται ή κεραυνός μπορεί στην αρχή να κυλάει μαλακά, αλλά θ' άκουστεί. Μπορούμε να τόν διευκολύουμε.

Βιογραφικό σημείωμα

Ο Έδερτ Ρέιμερ έχει κάνει πάρα πολλά πράγματα, ώστε να τ' αναφέρουμε όλα: έχει πουλήσει χάρτες, έχει παίξει επαγγελματικό ποδόσφαιρο, έχει ασχοληθεί με την εκτύπωση εϋχετηρίων καρτών και έχει εργαστεί σε εργοστάσιο ελαστικών. Στη διάρκεια του πολέμου εργάστηκε σαν δημόσιος υπάλληλος. Μετά εργάστηκε για την Έπιτροπή Ατομικής Ένεργείας, για το Κέντρο Έρευνών στο Πανεπιστήμιο του Μίτσιγκαν, και για το Έρευνητικό Κέντρο της Ουάσιγκτον στη Σχολή Μάξγουελ, Πανεπιστήμιο Συρακουσών.

Αργότερα έγινε γραμματέας της Έπιτροπής Ανθρωπίνου Δυναμικού του Πουέρτο Ρίκο, και εργάστηκε στη Συμμαχία για την Πρόοδο. Τώρα είναι με τον Ίβαν Ίλλιτς, στη CIDOC, και είναι διευθυντής των σεμιναρίων σχετικά με τις εναλλακτικές λύσεις που υπάρχουν στο θέμα της παιδείας.

Περιεχόμενα

<i>Σημείωση για τους αναγνώστες</i>	5
<i>Είσαγωγή</i>	7
1. Γιατί κατηγορούνται τὰ σχολεία	15
2. Τί κάνουν τὰ σχολεία	25
3. Τί είναι τὰ σχολεία	43
4. Πώς δουλεύουν τὰ σχολεία	55
5. Ἡ προέλευση τῶν σχολείων	69
6. Τὰ καθιερωμένα στηρίγματα τῶν προνομιῶν	83
7. Εἶναι δυνατοὶ οἱ δημοκρατικοὶ θεσμοὶ	99
8. Μόρφωση γιὰ τὴν ἐλευθερία	113
9. Τί χρειάζεται νὰ ξέρουν οἱ ἄνθρωποι	125
10. Δίκτυα πραγμάτων	137
11. Δίκτυα ἀνθρώπων	147
12. Ἡ χρηματοδότηση τῆς παιδείας	161
13. Ὁ ἐπαναστατικὸς ρόλος τῆς παιδείας	175
14. Στρατηγικὴ γιὰ μιὰ εἰρηνικὴ ἐπανάσταση	183
15. Τί μπορεῖ ὁ καθένας μας νὰ κάνει	197
<i>Βιογραφικὸ σημείωμα</i>	211

”Άλλες εκδόσεις για τὰ σχολεία

Κοινωνία χωρίς σχολεία

Ίβαν Ίλλιτς

Είναι ἡ ἐκπαίδευση τὸ ἴδιο πράγμα μὲ τὴ μὀρφωση; Φυσικὰ καὶ ὄχι. Μέρα μὲ τὴ μέρα μᾶς μαθαίνουν αὐτὰ πὸ «θᾶπρεπε» νὰ ξέρουμε καὶ εἶναι γεγονός ὅτι ἡ ἐκπαίδευση μᾶς ἔχει θαθιὰ ἐπηρεᾶσει σὲ πολλὰ σημεῖα. Ἔτσι σήμερα ἔχουμε δύο μεγάλα ἐρωτηματικά. Ποῖ εἶναι ἐκεῖνο τὸ στοιχεῖο πὸ ἔχει δώσει στὴν ἐκπαίδευση τόσο τεράστιο κύρος σ' ἔλων τῶν εἰδῶν τὰ κοινωνικὰ συστήματα τοῦ κόσμου; Καὶ δεύτερο, πῶς ἐπιδρᾶ τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα ὅταν ἀμφισβητεῖται ἡ μορφωτικὴ του λειτουργία;

Στὶς σημερινὲς κοινωνίες ὑπάρχει ἕνας κόσμος πὸ ξαναγεννιέται καὶ φάχνει νὰ θρεῖ τίς ρίζες τῆς πραγματικῆς του μὀρφωσης μακριὰ ἀπὸ τὴ χιλιετὴ διαστρέβλωση τῶν ἀξιών πὸ ἔφεραν στὴ ζωὴ του τὰ «κατὰ συνθήκη ψεύδη» τοῦ τεχνικοῦ κοινωνικο-ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος.

Ὁ Ίβαν Ίλλιτς μᾶς μιλάει, μέσα ἀπ' αὐτὸ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ πειστικὸ διβλίο, προσπαθώντας νὰ ἐξηγήσει ὅτι τὸ σχολεῖο (ἐκπαίδευση) ἔχει ἀποκτήσει τὸ κύρος πὸ ἔχει γιατί εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ κυριότερα ἐργαλεῖα μὲ τὰ ὁποῖα διατηρεῖται τὸ ὑπάρχον στάτους κθό. Τὸ διβλίο αὐτὸ εἶναι σήμερα μιὰ κλασικὴ πιὰ ἀνάλυση τοῦ σχολεῖου καὶ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος πὸ κουβαλάει μαζὶ του καὶ πὸ δείχνει τὴν καταστρεπτικὴ ἐπιρροή αὐτοῦ τοῦ θεσμοῦ πάνω στὴν ἐλεύθερη ἀνθρώπινη μὀρφωση.

Ἡ «Κοινωνία χωρίς Σχολεῖα» εἶναι ἕνα δοκίμιο πὸ θὰ δογηθῆσει τὸν ἀναγνώστη νὰ γνωρίσει μιὰν ἄλλη ἀποψη καὶ νὰ ξανασκεφετὲ τίς ἀξίες στὶς ὁποῖες στῆριξε μέχρι σήμερα τὴ ζωὴ του.

Το κόκκινο βιβλιαράκι τῶν μαθητῶν

Μπὸ Νιὰν Ἀπεροεν, Σόρεν Λάνσεν, Γιέσπερ Γιένσεν

Τὸ βιβλιαράκι αὐτὸ ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Δανία ἀπὸ Δανοὺς ἐκπαιδευτικοὺς καὶ εἶχε σὰ στόχο νὰ συμπαρασταθεῖ στὰ παιδιά, τῆς γυμνασιακῆς κυρίως ἡλικίας, γιὰ νὰ ξεπεράσουν τὰ προβλήματα ποὺ πάνω τους καθημερινὰ σκοντάφτουν μέσα στὴ ζωὴ καὶ στὸ Σχολεῖο.

Μεταφράστηκε στὶς περισσότερες Εὐρωπαϊκὲς χώρες καὶ ἔγινε τὸ ἀγαπημένο βιβλίο τῶν μαθητῶν. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μεγάλους τὸ ἀντιμετώπισαν μὲ σκεπτικισμό καὶ ἀνησυχία, γιατί εἶναι βαθιὰ ριζωμένη σὲ πολλὰ στρώματα τῆς κοινωνίας ἡ ἀντίληψη ὅτι τὰ παιδιά δὲν πρέπει νὰ ξέρουν, δὲν πρέπει νὰ σκέφτονται, δὲν πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζουν τίς καταστάσεις μὲ καθαρὴ σκέψη, ἀλλὰ νὰ δέχονται τίς διάφορες ἐπιταγὲς χωρὶς συζήτηση καὶ ἀπορίες, καὶ μόνον νὰ ὑπακοῦν καὶ νὰ ἐκτελοῦν. Ἀλλὰ γιὰ νὰ φτάσουν κάποτε νὰ γίνουν ἐλεύθεροι καὶ ὑπεύθυνοι ἐνήλικες, θὰ πρέπει ἡ διεργασία τῆς ἐλεύθερης καὶ ὑπεύθυνης σκέψης νὰ ἀρχίσει ἀπὸ τὴν παιδικὴ ἡλικία. Ὅχι κρυψίνοια καὶ μυθοποίηση, ἀλλὰ ἀνοιχτὴ συζήτηση καὶ διάλογος. Ὅχι ἐνοχὴ συνείδηση γιὰ πράξεις φυσιολογικὲς ἢ ἀναπόφευκτες, ἀλλὰ συνειδητὲς ἀποφάσεις γιὰ τὴν συμπεριφορὰ τους στὸ σχολεῖο καὶ στὴ ζωὴ.

Μ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα μιλάει ἀνοιχτὰ στὰ παιδιά γιὰ πολλὰ ἀπὸ τὰ προβλήματα ποὺ συνήθως ἀπασχολοῦν τὴ σχολικὴ ἡλικία, ἀπὸ τίς συνηθισμένες ἀταξίες μέχρι τίς καταχρήσεις, ἀπὸ τὴ δική τους τακτικὴ πρὸς τοὺς συμμαθητὲς καὶ καθηγητὲς τους μέχρι τὴν ἀντίστοιχη τακτικὴ τῶν καθηγητῶν ἀπέναντί τους.

Πιστεύοντας πῶς μόνον ὅταν ἔχει κανεὶς σαφὴ γνώση μιᾶς ὁποιασδήποτε κατάστασης μπορεῖ νὰ τὴν ἀποδεχτεῖ ἢ νὰ τὴν ἀπορρίψει ἢ καὶ νὰ τὴν ξεπεράσει, μὲ τρόπο φιλικὸ καὶ ἀντιδογματικὸ ὀδηγεῖ τὰ παιδιά στὸ ξεπέρασμα αὐτό.

